

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

В. Горвий, доктор історичних наук (*головний редактор*);

Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій
(*заступник головного редактора*);

Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій
(*відповідальний секретар*);

О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук;

В. Попик, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України;

В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);

Л. Буряк, доктор історичних наук;

О. Василенко, кандидат історичних наук;

Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;

В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;

Т. Дубас, кандидат наук із соціальних комунікацій;

О. Заваліна, доктор філософії (США);

М. Закіров, доктор політичних наук;

О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;

Н. Іванова, кандидат історичних наук;

Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;

Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук;

Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;

К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій;

Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);

І. Мищак, доктор історичних наук;

А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;

В. Струнгар, кандидат наук із соціальних комунікацій;

О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;

В. Удовик, кандидат історичних наук;

Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);

Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
Н. Іванова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 65

Київ 2022

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 24.11.2022)

УДК 02(477)(06)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / В. Горовий (голов. ред.), Ю. Половинчак, Л. Чуприна [та ін.]; відп. ред. Н. Іванова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2022. – Вип. 65. – 310 с.

Збірник містить матеріали досліджень у галузі історіографії, бібліотечно-бібліографічної та інформаційної бібліотечної діяльності.

Репрезентовано історичні дослідження архівних та бібліотечних зібрань; проаналізовано творчий доробок видатних діячів науки і культури; висвітлюються актуальні питання документознавства.

У наукових статтях випуску висвітлено тенденції розвитку електронних, зокрема мобільних, технологій у бібліотечній діяльності; розглянуто питання розвитку цифрових архівів вітчизняних та зарубіжних бібліотек. У контексті російсько-української війни досліджено проблеми постконфліктного врегулювання, встановлення історичної правди про перебіг конфлікту, його причини та наслідки; приділено увагу перебігу акцій солідарності світової громадськості з українським народом під час збройної агресії.

Автори наукових праць мають персональні цифрові наукометричні ідентифікатори Scopus, Researcher ID, ORCID.

Видання орієнтовано на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері соціальних комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій.

ЗМІСТ

Розділ I. ІСТОРІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО	7
Шаповал А. Газетні публікації натураліста Миколи Щербака (до 95-річчя від дня народження)	9
Батанова Т. Документи з історії єврейського представництва й діяльності єврейських партій в Українській Центральній Раді: мемуари та літературні твори політичних і громадських діячів	26
Петрушко Л., Прудивус С. Джерелознавчі спостереження над особовим фондом П. Г. Тичини із зібрання Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	39
Кашеварова Н. Зовнішньополітичне відомство НСДАП (1933–1942) у розробці стратегії «нового європейського порядку»	54
Розділ II. ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО	73
Гребенюк А. Державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції: її місце і роль серед систем документації	75
Загорецька О. Новий національний стандарт України на оформлення організаційно-розпорядчої документації: історія розроблення, аналіз основних змін і питання впровадження стандарту	85
Остапчук В. Використання електронних документів під час формування фондів особового походження: історіографічний аспект	104
Розділ III. БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	119
Горовий В. Електронні цифрові технології в поліпшенні обслуговування користувачів бібліотек	121
Половинчак Ю., Матвійчук Л. Візуальна аналітика та інфографічна продукція у науково-інформаційній діяльності бібліотек	137
Бондаренко В. «Мобільна» історико-культурна спадщина: інноваційний сервіс для вітчизняних бібліотек	152

Пестрецова О., Булахова Г. Бібліотечні ресурси правової історико-культурної спадщини: представленість у фондах юридичних бібліотек Британії та США	173
Дем'яненко Л. Інститут президентства та бібліотечна справа: особливості функціонування та взаємодії.....	184
Спіріна С. Цифровий архів та методи дистанційної роботи зарубіжних бібліотек	195
Кабаренкова Є. Бібліотека у забезпеченні можливостей для старшого покоління.....	207
Злигостєв С. Вплив процесу цифровізації на роботу бібліотек закладів вищої освіти	217
Калініна-Симончук Ю. Відкритий доступ до досліджень і збереження авторського права: ВОАІ20	227

Розділ IV. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗРУШЕНЬ І ВИКЛИКІВ.....	237
--	------------

Zakirov M., Zakirova S. The right to the truth in the politics of post-conflict settlement: international documents and world experience	239
Horova S. Libraries activities in countering the threats to the national information space.....	253
Кушнарєва М. Акції солідарності світової громадськості з українським народом під час російсько-української війни: класифікація та особливості	267
Медведєва В. Засоби протидії руйнівній інформаційній пропаганді в сучасних вітчизняних реаліях	282
Рудь І. Великий Чорноморський регіон у контексті війни в Україні: сучасні реалії та перспективи	293

Розділ I

ІСТОРИЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI:

УДК 027.54(477.25)НБУВ:025.171:930.253:[59+502.1+069.5]Щербак

Андрій Шаповал,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заввідділу,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна

e-mail: shai196@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

ГАЗЕТНІ ПУБЛІКАЦІЇ НАТУРАЛІСТА МИКОЛИ ЩЕРБАКА

(ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У праці проаналізовано публікації українського зоолога, герпетолога, природоохоронця, музеєзнавця, члена-кореспондента НАН України, громадського діяча М. Щербака та статті про нього, що були надруковані в газетних виданнях і відклалися в особовому фонді вченого в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Методологія праці базується на застосуванні джерелознавчого, архівознавчого, хронологічного, порівняльного, біографічного та просопографічного методів дослідження.

Наукова новизна праці полягає в тому, що вперше комплексно досліджено публіцистичні та науково-популярні праці М. Щербака, визначено основні теми та сюжетні лінії газетних розвідок вченого. Розглянуто публікації про М. Щербака в газетних виданнях. Окреслено коло газет, з якими співпрацював науковець і громадський діяч. Вивчення газетних публікацій М. Щербака та про нього дає змогу розширити знання про творчу та громадську діяльність вченого, коло його зацікавлень та громадянську позицію.

Ключові слова: М. Щербак, газетні публікації, особовий архівний фонд, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зоологія.

Актуальність дослідження. 31 жовтня 2022 р. мало б виповнитися 95 років видатному українському зоологу, герпетологу, природоохоронцю, музеєзнавцю, доктору біологічних наук (1972), професору (1982), члену-кореспонденту НАН України (1992), заслуженому діячу науки України (1988), лауреату премії імені Д. К. Заболотного НАН України (1978) Миколі Миколайовичу Щербаку (1927–1998). Світовому

© А. Шаповал, 2022

науковому співтовариству вчений відомий як автор ґрунтовних наукових праць із систематики, екології та зоогеографії хребетних, передусім рептилій і амфібій, та охорони природи й музеєзнавства. Він став засновником української наукової школи систематиків-герпетологів.

На початку 1960-х років М. Щербак ініціював створення у Києві музею Природи, подібного до природничих музеїв, що на той час були в столицях багатьох держав світу, та зробив значний внесок у розбудову Зоологічного музею як складової частини Національного науково-природничого музею (далі – ННПМ) НАН України. На вшанування пам'яті М. Щербака в 2007 р. Зоологічному музею ННПМ НАН України, який вчений очолював протягом 1965–1998 рр., присвоєно його ім'я.

У 1990-ті роки М. Щербак вів активну громадську діяльність. Він був членом Народного руху України та Української республіканської партії, брав участь у роботі Всесвітнього форуму українців, Конгресу українських націоналістів, Всесвітнього конгресу українських політичних в'язнів тощо. М. Щербак був членом Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих, адже варто зазначити, що у 1948 р. він був заарештований у справі Київського молодіжного проводу Організації українських націоналістів і протягом 1948–1954 рр. відбував покарання у Дубравлазі (сmt Потьма, Мордовія). Упродовж 1993–1998 рр. вчений очолював Науково-методичну раду Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ) зберігається особовий фонд М. Щербака (№ 295), до якого увійшла 621 справа загальною кількістю 4066 документів за 1912–2019 рр., що містять важливу інформацію про життєвий шлях, наукову, науково-організаційну, педагогічну, громадську та творчу діяльність вченого [24, 25]. У фонді відклалися й газетні публікації М. Щербака, його інтерв'ю та статті про вченого в газетних виданнях, аналіз яких дає змогу розкрити ще на сьогодні мало досліджені сторінки творчої та громадської діяльності науковця.

Аналіз досліджень і публікацій. Постать М. Щербака як вченого-зоолога та громадського діяча, його багатогранна діяльність та досягнення привертали пильну увагу дослідників, наукової спільноти та громадськості як за життя науковця, так і після його смерті. В останніх публікаціях про М. Щербака відображено роль вченого в заснуванні та розбудові ННПМ НАН України [2, 26], висвітлено його діяльність на чолі Зоологічного музею (далі – ЗМ) [22], розглянуто участь природознавця в науково-популярних фільмах, теле- і радіопередачах з питань охорони

природи [27], розкрито роботу як голови Науково-методичної ради Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих [23] тощо.

Низку праць з оглядом життя, діяльності, наукового та творчого доробку М. Щербака опубліковано до ювілеїв ученого [1, 21]. У 2017 р. побачила світ книга «Микола Щербак – Людина Природи», присвячена видатному українському досліднику природи, творцеві сучасного ЗМ НАН України та громадському діячу. До видання увійшли спогади старшого брата науковця – письменника Ю. Щербака, та дружини вченого – доктора біологічних наук Г. Щербак, а також маловідомі розвідки М. Щербака, у тому числі й публіцистичні, та його документи, світлини і малюнки [20].

У літературі про М. Щербака зазначено, що вчений є автором понад 320 праць, у тому числі 86 науково-популярних [1, с. 94]. Значну частину науково-популярних розвідок М. Щербака опубліковано в газетних виданнях, як вітчизняних, так і закордонних. У газетах же надруковано численні інтерв'ю та статті про М. Щербака як вченого та громадського діяча. Поодинокі згадки про співпрацю М. Щербака з цими часописами містяться у ювілейному виданні [20, с. 157–159]. Однак досі ані публікації вченого в газетах, ані його співпраця з газетними виданнями не стали предметом спеціального дослідження.

Мета статті – проаналізувати газетні публікації М. Щербака, інтерв'ю, статті про нього в газетних виданнях, що відклалися у фонді вченого в ІА НБУВ, як документні джерела його діяльності та творчості, визначити основні теми й сюжетні лінії газетних розвідок науковця, розкрити характер співпраці природознавця та громадського діяча з газетними виданнями.

Виклад основного матеріалу. В особовому фонді М. Щербака в ІА НБУВ поряд з газетними розвідками вченого відклався досить значний комплекс публікацій про нього у вітчизняних і закордонних газетах: «Вечірній Київ», «Вечерний Тбилиси», «Вечерний Фрунзе», «Вільна думка», «Известия», «Крымская правда», «Молода гвардія», «Правда», «Правда Украины», «Прапор комунізму», «Советский Крым», «Социалистическая индустрия», «Урядовий кур'єр». Тут же зберігаються й інтерв'ю, які він дав журналістам різних газетних видань [11]. Розпочнемо з аналізу цих документів, адже вони містять відомості біографічного й просопографічного характеру та інформацію про діяльність М. Щербака.

Перші публікації в пресі про М. Щербака з'явилися на початку 1960-х років. На той час він, закінчивши у 1957 р. біологічний

факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (далі – КДУ) й аспірантуру в Інституті зоології (далі – ІЗ) АН УРСР (1962) та захистивши кандидатську дисертацію (1963), обіймав посаду старшого наукового співробітника відділу зоології хребетних ІЗ та був керівником ЗМ як неструктурного підрозділу ІЗ. Спочатку нариси про М. Щербака опублікували журнали «Україна» (1964), «Ранок» (1966), «Знання та праця» (1967), а згодом з'явилися й публікації в газетах. Однією з перших була стаття «Загадки тувинських степів», що побачила світ 13 травня 1968 р. у «Вечірньому Києві» [11, арк. 8].

Журналістів М. Щербак зацікавив передусім як вчений, який працював у сфері герпетології – науки про плазунів (або рептилій) та земноводних (або амфібій). У 1960-ті роки він був чи не єдиним в Україні фахівцем у цій галузі, бо тільки що минули часи, коли в біології заняття герпетологією вважалося неактуальним і некорисним. У нарисі про М. Щербака «Сенсацій не буде» зазначалося, що молодий дослідник упевнений у доцільності, важливості та необхідності для людей цієї науки і завзято працював для неї [11, арк. 3].

Для своєї дисертації М. Щербак обрав тему «Герпетофауна Криму та її зоогеографічний аналіз». У статті «Тайна кримського геккона» («Таємниця кримського геккона»), що вийшла друком 16 липня 1974 р. в газеті «Крымская правда», відображено цікаві епізоди роботи вченого над темою дослідження, над якою він почав працювати за порадою доктора біологічних наук С. Чернова ще будучи студентом. Перші дослідження кримського геккона М. Щербак провів у Севастополі та Херсонесі під час наукової експедиції співробітників ІЗ у 1958 р. Ці дослідження в Криму у Севастополі та по його околицях вчений вважав своїм стартовим майданчиком у науці. Відтоді, як наголосив автор статті М. Лезинський, який згодом став відомим письменником, М. Щербак «ступив на стежку удачі» [11, арк. 15]. А герпетофауна Криму завжди перебувала в колі інтересів дослідника.

У газетних публікаціях спільними зусиллями авторів статей відтворено привабливий просопографічний портрет українського вченого та розкрито науковий етос природознавця, вказано його зовнішні риси та внутрішні якості, інтереси, принципи та уподобання як дослідника-натураліста.

Оскільки декілька місяців на рік у пошуках емпіричного матеріалу герпетолог проводив у наукових експедиціях в умовах дикої природи, то це відобразилося й на зовнішності М. Щербака. Для підтвердження наведемо портрет вченого, що вміщено у нарисі Л. Малишевської: «В експедиціях він став схожий на чабана або геолога. Сонце й вітер

обпалили шкіру, вибілили волосся й брови. Ноги навчилися не скорятися кілометрам. Він примудрявся застигати, наче камінь, стежачи за потаємним життям, яке бачили не багато людських очей» [11, арк. 3].

У статтях звернено увагу на професіоналізм і організаційні здібності М. Щербака у підготовці та проведенні наукових експедицій, які він очолював, його вміння знайти спільну мову з владою й населенням у місцевостях, де працювали зоологи, налагодити співпрацю з колегами під час експедиційних досліджень, відшукати у природному середовищі необхідний для вивчення матеріал, наполегливість і невтомність вченого під час польових робіт. Наголошено на дбайливому ставленні науковця до природи, знанні дослідником поведінки тварин і бережному ставленні до них. Зазначено, що вчений був передусім змієзнавцем, а не змієловом, адже вмів фахово опрацювати в лабораторії віднайдені у наукових експедиціях матеріал, та акцентовано на його бажанні та вмінні донести до наукової спільноти й громадськості результати досліджень.

Аби поінформувати науковців і суспільство про здобутки під час експедицій, знімалися науково-популярні фільми, сценаристом і консультантом яких виступав М. Щербак. Вчений брав активну участь у теле- і радіопередачах, де йшлося про природу, світ тварин, ЗМ, в якому експонувалися експедиційні матеріали. Свої враження від наукових експедицій та наукові досягнення М. Щербак висвітлював у науково-популярних працях, які були ілюстровані фотографіями, зробленими вченим під час експедиційних мандрів, і публікувалися в часописах, зокрема в газетах. У газетних виданнях друкувалися й цікаві інтерв'ю з М. Щербак, розповіді якого захоплювали слухачів і читачів. Як зазначив В. Рибальченко у своїй розвідці про наукову експедицію українських зоологів під керівництвом М. Щербака до Паміру, вчений був «обдарованим оповідачем», слухаючи якого можна було зримо уявити природу місць, де проходили експедиції [11, арк. 15].

Журналісти пильно стежили за щорічними науковими експедиціями М. Щербака, який протягом 1956–1993 рр. взяв участь у 62 експедиціях теренами України, Азербайджану, В'єтнаму, Вірменії, Грузії, Киргизії, Молдови, Монголії, Росії, Таджикистану, Туркменії та Узбекистану. Майстри пера прагнули першими дізнатися про унікальні знахідки й відкриття вченого, зроблені під час мандрів зміїними стежками, аби повідомити про них своїм читачам.

Варто зазначити, що співробітники газетних видань відносили М. Щербака до когорти науковців, які були «жадібні до відкриттів і творчих пошуків» [11, арк. 8], і вважали його щасливим та успішним дослідником

[11, арк. 16], якому природа щедро відкривала свої таємниці. Про експедиції М. Щербака, участь вченого в них та наукові відкриття герпетолога йдеться в таких публікаціях: «Загадки тувинських степів» («Вечірній Київ», 13 травня 1968 р.), «Сон длиной в десять жизней» («Сон завдовжки десять життів») («Известия», 20 березня 1973 р.), «Рекорд сибирского углозуба» («Рекорд сибірського кутозуба») («Социалистическая индустрия», 24 березня 1973 р.), «Тайна крымского геккона» («Таємниця кримського геккона») («Крымская правда», 16 липня 1974 р.), «Живые редкости из Туркмении» («Живі рідкості з Туркменії») («Правда Украины», 22 травня 1977 р.), «У барханах Каракумів» («Прапор комунізму», 3 квітня 1980 р.), «Зоологи на “даху світу”» («Прапор комунізму», 21 вересня 1981 р.), «Двуглавая змея» («Двоголова змія») («Правда», 30 березня 1983 р.), «“Трофеи” зоологов» («“Трофеї” зоологів») («Правда Украины», 24 листопада 1983 р.), «За реликтовым геккончиком Токобаева» («За реліктовим геккончиком Токобаєва») («Вечерний Фрунзе», 7 червня 1984 р.) та ін.

У газеті «Комсомольское знамя» за 3 листопада 1982 р. вміщено інтерв'ю М. Щербака, в якому йшла мова про таємниці рідкісної та небезпечної професії змієлова, яка потребує від людини, яка її обрала, швидкої реакції, спритності, знання звичок тварин [12]. У книзі про М. Щербака є спогад Г. Щербак, що ілюструє вміння самого вченого як змієлова. Це відбулося у Чорноморському заповіднику, де М. Щербак хотів відібрати матеріал для дослідження степової гадюки. «Ми повільно йшли ділянкою степу, – згадує Г. Щербак, – раптом він помітив у траві гадюку і блискавично схопив її. Ледь встиг дістати з кишені мішечок, щоб сховати трофей, як перед нами з'явилася ще одна. Схопив і її. Тут бачимо – ще одна! Микола, дивлячись на нову ціль, простягає до мене руку із затиснутою в ній гадюкою й каже: “Галю, потримай!”. Я, звичайно, не рушила з місця. Відчувши, що я не реауюю, чоловік розлючено повертається до мене і кричить: “Галю! Ти що? Вона ж УТЕЧЕ!!!”» [20, с. 109–110].

Зоологу вдалося описати низку нових родів, видів та підвидів земноводних і плазунів. У 1986 р. в газеті «Вечірній Київ» опубліковано інтерв'ю М. Щербака під назвою «Незвідане – поруч». Відповідаючи на запитання, чому він у своїх дослідженнях віддає перевагу плазунам, вчений зазначив, що має широкий профіль і веде дослідження в різних напрямках зоології, але останніми роками пильно вивчає рептилії. «І треба сказати, не без успіху, – наголосив М. Щербак, – мені разом з моїми молодими колегами вдалося відкрити до десяти нових видів і форм цих прадавніх мешканців Землі» [11, арк. 39]. Додамо, що кілька нових видів

рептилій дослідник описав і в 1990-ті роки. А чотири види рептилій герпетологи назвали на честь самого М. Щербака.

Про свої дослідження та враження під час наукових експедицій, пригоди мандрівника та унікальні знахідки М. Щербак розповів у науково-популярній книзі «На зміїних стежках», яка побачила світ у видавництві «Наукова думка» в 1969 р. Про вихід друком цікавої книги українського вченого повідомило кілька періодичних видань, зокрема газета «Правда України» [11, арк. 10]. М. Щербак написав низку науково-популярних книг, серед яких «За рідкісними тваринами», «Цей прекрасний загадковий світ» та інші, що здобули прихильність читачів.

Видатні досягнення М. Щербака під час наукових експедицій, узагальнені в монографіях із систематики, екології та герпетофауни Палеарктики, підтверджено нагородженням науковця премією імені Д. К. Заболотного НАН України, про що було повідомлено громадськості у статті «До вершин знання і прогресу» [11, арк. 22].

Як відомого герпетолога, дослідження якого добре знані у світі, М. Щербака запрошували до участі у міжнародних герпетологічних форумах. В особовому фонді вченого в ІА НБУВ відклалися газетні публікації, що містять інформацію про його участь у Першій герпетологічній конференції соціалістичних країн (1981 р.), Першій всесоюзній конференції з вивчення герпетофауни Кавказу (1983 р.), Другому світовому конгресі герпетологів в Австралії (1993 р., 1994 р.) [11, арк. 27, 32, 42].

Замітку про участь М. Щербака у конгресі герпетологів в Австралії опублікувала українська газета «Вільна думка», що виходить у Сідней [11, арк. 42]. Згодом вчений розповів про історію своєї поїздки до Зеленого континенту у нарисі «Місяць в Австралії» [10]. Йому дуже хотілося взяти участь у зібранні провідних герпетологів світу, проте у 1993 р. українська академія не могла оплатити цю подорож. «В цей час завітали до нашого музею зоології українці з Австралії: пан Анатолій Онишко з дружиною. Тож, довідавшись про моє прагнення відвідати Австралію, вони взяли фінансувати через Українську громаду Австралії поїздки на конгрес, щиро запросивши ознайомитись з країною – її музеями, заповідниками, природою та зустрітись з нашими земляками, що там проживають. Для мене, натураліста, це був дарунок долі. Всім відомо, який в Австралії дивовижний тваринний світ», – зазначив у своїй статті М. Щербак [10, арк. 29]. На конгресі герпетологів в Аделаїді вчений виступив з доповіддю «Охорона рептилій в Україні».

Перебуванням М. Щербака в Австралії опікувалися журналісти А. Онишко в Аделаїді, М. Шумський в Сідней і професор Л. Лаврівський

в Мельбурні [11, арк. 42]. А в часопису «Вільна думка» вийшла друком розлога стаття про вченого «Хвіст комети “Система”», в якій письменник і офіційний кореспондент тижневика в Києві А. Михайленко висвітлив життєвий шлях М. Щербака через призму його боротьби із антилюдською тоталітарною та репресивною «Системою», що панувала за радянської влади [15]. Як наголосив у своїй праці А. Михайленко, головним героєм його розповіді була не «Система», а людина, яка її перемогла [15, арк. 3]. Тут ще зазначимо, що Українська громада в Австралії зібрала для колишніх політ'язнів України кошти, які були передані через М. Щербака [18, арк. 1].

В Австралії М. Щербак перебував з 16 грудня 1993 р. до 7 січня 1994 р. Він відвідав музеї (Австралійський, етнографічний, імені М. Миклухо-Макля та інші), морський акваріум, заповідники, зоопарк, ботанічний сад, будинок метеликів, побачив на Зеленому континенті пустелі, гори, узбережжя моря. В Українському народному домі у Мельбурні М. Щербак зустрівся з представниками української громади, дав інтерв'ю українському радіо в Австралії. Слід додати, що на екскурсії Зеленим континентом місцеві українці возили М. Щербака на власному транспорті, годували, допомагали збирати тварин.

Повернувшись до Києва, вчений написав Українській громаді в Австралії листи-подяки. З листа А. Онишка, що відклався в архіві М. Щербака в ІА НБУВ, можна дізнатися, що «подяки в газетах [Австралії] надруковано і читачі раді були бачити, що хоч одна людина зволилась написати подяку» [18, арк. 1]. Цікаво, що в своєму листі український журналіст в Австралії А. Онишко, вболіваючи за розвиток української преси на колишній Батьківщині, радив М. Щербаку ініціювати розробку тимчасового закону, щоб російські газети в Україні друкувалися наполовину українською, як, наприклад, це робиться в Канаді [18, арк. 1].

З Києва М. Щербак листувався з редактором газети «Вільна думка» М. Шумським та іншими українськими діячами, які мешкали в Австралії. Вченому регулярно надсилали до Києва свіжі номери «Вільної думки». В особовому фонді М. Щербака в ІА НБУВ зберігається чернетка його листа до редактора української газети в Австралії, в якому дано високу оцінку часопису [17]. Наводимо текст цього листа: «Дорогий пане Марко! Вже другий рік я регулярно одержую «Вільну думку», за що щиро дякую Вам (наразі зауважу, що листи дуже часто не доходять як до Вас, так і назад). Газета мені дуже подобається, вона повно та об'єктивно висвітлює події. Буває, що я, одержуючи 4 місцеві газети, знаходжу щось нове про життя в Україні. Вважаю, що Ваш кореспондент Анатолій Михайленко подає інформацію своєчасно, цікаво, з патріотичних позицій.

Крім мене, «В. Д.» читають з задоволенням мої друзі та знайомі. На жаль, через погану роботу пошти надсилати інформацію про події на Україні важко, але при нагоді я скористуюсь Вашим запрошенням. Щиро Ваш М. Щербак, професор» [17].

При нагоді згадаємо один епізод, що стосується співпраці М. Щербака з українцями в Австралії та бібліотеками в Україні. Вчений листувався з батьком А. Онишка, письменником, поетом, громадським діячем і православним священником С. Онишком, який теж мешкав в Австралії [19]. Будучи в поважному віці, С. Онишко забажав передати велику власну бібліотеку науковим установам і музеям України, беручи на себе й витрати щодо пересилки книг з Австралії [19, арк. 1]. На його прохання М. Щербак надіслав адреси українських наукових бібліотек, яким, на думку вченого, доцільно було б вислати книги, вказавши, зокрема, Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського та Львівську національну наукову бібліотеку імені В. Стефаника [18, арк. 4].

Перебуваючи в Австралії, М. Щербак на забував про ЗМ в Україні. Під час своєї подорожі Зеленим континентом він збирав збитих машинами птахів та інших тварин. Дозвіл на вивезення зібраної колекції з Австралії вчений отримав завдяки допомозі директора Південно-Австралійського музею в Аделаїді, оскільки останній був зацікавлений в обміні музейними експонатами із ЗМ і надіслав колекцію в Україну коштом музею [10, арк. 32 зв.]. По приїзду до Києва М. Щербак у свою чергу надіслав до Південно-Австралійського музею в Аделаїді мушлі [18, арк. 1].

У газетних публікаціях про М. Щербака розкривається роль вченого у створенні нового ЗМ ННПМ НАН України, багато розповідається про діяльність науковця на чолі ЗМ і його внесок у розбудову музею, поповнення фондів ЗМ новими експонатами, зібраними під час наукових експедицій, обміну з іншими музеями, природознавцями-аматорами, колекціонерами тощо. Про роботу М. Щербака як директора ЗМ йдеться у розвідках: «Дом тысячи путешествий» («Будинок тисячі подорожей») («Правда Украины», 16 жовтня 1975 р.), «Цей загадковий світ» («Вечірній Київ», 14 вересня 1984 р.), «Природа – в музейному залі» («Молода гвардія», 2 березня 1985 р.), «Турботи музейного комплексу» («Прапор комунізму», 10 березня 1987 р.). В останній публікації, присвяченій двадцятиліттю діяльності ННПМ НАН України, М. Щербак наголосив на нагальній потребі в реконструкції та розширенні музейного комплексу [11, арк. 38].

У статтях звернено увагу на природоохоронну діяльність вченого. Наприклад, у нарисі «На тропях Карадага» («На стежках Карада-

гу») («Советский Крым», 30 жовтня 1980 р.) йдеться про роботу М. Щербака зі збереження різноманітної флори і фауни у тоді новоствореному Карадазькому природному заповіднику [11, арк. 24].

У газетних публікаціях також відображено діяльність М. Щербака зі створення «Червоної книги України», адже він був відповідальним редактором і співавтором цього видання. За спогадами дружини вченого, протягом усього життя «від студентських років і до схилу віку» М. Щербак «був активним провідником ідеї збереження тваринного світу, вів роз'яснювальну роботу, писав науково-популярні статті до газет і журналів, був багаторічним автором журналу “Рідна природа”, в якому вміщено десятки його нарисів про червонокнижні види» [20, с. 157]. «Червона книга України. Тваринний світ» вийшла друком у 1994 р. під загальною редакцією М. Щербака. Згодом в «Урядовому кур'єрі» було опубліковано інтерв'ю під назвою «Червоний – колір тривоги», в якому науковець розповів про це фундаментальне видання [11, арк. 43].

В інтерв'ю також ішла мова про призначення М. Щербака головою секції «Наукові основи збереження біологічного розмаїття та заповідної справи» Ради з проблем навколишнього середовища і розвитку. Відповідаючи на запитання Т. Пахолок про мету створення цієї секції, вчений зазначив, що діяльність секції спрямована на поліпшення тваринного і рослинного світу. І наголосив: «Наша мрія – змінити червоний колір на зелений. Колір розвитку» [11, арк. 43].

В особовому фонді М. Щербака в ІА НБУВ відклалися науково-популярні праці вченого, що побачили світ на сторінках газетних видань. У цих публікаціях йдеться про численні колекції ЗМ, зібрані під час наукових експедицій Україною, а також, так званих, далеких експедицій – першої Курильської, першої, другої та третьої Туркменської, першої та другої Центральноазійської, першої і другої Забайкальської тощо [5].

Чимало публікацій М. Щербака в газетах порушують проблему захисту тваринного світу. Вчений писав про види тварин, які внаслідок нерозумної діяльності людини перебувають на межі зникнення. Про це йдеться у статтях «Стежкою зоологів» («Київська правда», 9 лютого 1973 р.) [5], «На грани исчезновения» («На межі зникнення») («Туркменская искра», 4 січня 1989 р.) [8]. Зазвичай свої нариси М. Щербак ілюстрував або фотографіями, або малюнками, які часом виконував власноруч [20, с. 157].

Зникнення тварин М. Щербак пов'язував з відсутністю екологічної культури у людей. В одному з інтерв'ю вчений зауважив: «Багато видів гинуть через низьку екологічну культуру населення, бездумне ставлення

до тварин. Ось зараз у «моді», наприклад, саламандри в тераріумах – ось і возять їх із Карпат безкарно» [12]. Безперечно, науково-популярні твори М. Щербака про природу і тваринний світ мали велике виховне значення. Але вчений використовував й інші засоби, аби змінити на краще ставлення людей до тварин. Наприклад, при ЗМ було створено секцію тераріумістів, де консультували школярів і всіх охочих, як утримувати змії у живих куточках [12].

Велику увагу М. Щербак приділяв удосконаленню вітчизняного природоохоронного законодавства. 5 квітня 1980 р. в газеті «Известия» було опубліковано його статтю «Приумножать богатства природы» («Примножувати богатства природи»), в якій вчений висловив свої зауваження та пропозиції до проекту закону про охорону і використання тваринного світу. З метою збереження розмаїття живої природи М. Щербак пропонував закріпити в законі наступне: зобов'язати господарства, які здійснюють промисел і полювання на тварин і птахів, обов'язково займатися дичинорозведенням; врегулювати розвиток аквакультурних господарств; зобов'язати існуючі та новоорганізовані зоопарки вживати заходів до розведення у неволі рідкісних та зникаючих видів тварин; підкреслити виключне право збирання та збереження колекцій тварин тільки державними музеями; передбачити обов'язкову можливість придбання чи передачі приватних колекцій до державних музеїв; внести до тексту закону перелік дій, що вважаються порушенням природоохоронного закону [7].

У низці газетних публікацій М. Щербак повідомляв про наукові відкриття зоологів, розкривав особливості їхньої роботи, розповідав про наукові методи, якими користуються вчені, досліджуючи тваринний світ: «Ожившее ископаемое» («Ожиле викопне») [4], «Зачем изучают комара?» («Навіщо вивчають комара?») [6] та ін.

У своїх науково-популярних творах М. Щербак писав не тільки про природу і тварин, а й про тих, хто досліджував тваринний світ, та про цікавих людей, з якими за життя зводила його доля. Так, один із перших нарисів М. Щербака – «Віддана морю і людям» – був присвячений письменниці й перекладачці В. Іваненко, з якою він навчався на біологічному факультеті КДУ і яка мріяла стати гідробіологом. Проте В. Іваненко тяжко захворіла. Будучи багато років прикутою до ліжка, вона вивчила болгарську мову й перекладала художні твори з болгарської. А ще писала для дітей власні оповідання, в яких йшлося про любов до природи. Нарис М. Щербака вийшов друком 21 листопада 1969 р. у «Літературній газеті» до роковини смерті В. Іваненко [3].

Розлогу статтю М. Щербак написав про видатного українця, нащадка козацького роду, мандрівника, зоолога та етнографа М. Миклухо-Маклая. У цій розвідці М. Щербак згадав і про інших видатних мандрівників і дослідників, які мали українське коріння, – М. М. Пржевальського та М. О. Зарудного. Статтю про М. Миклухо-Маклая було опубліковано в Австралії на сторінках української газети «Вільна думка» в січні-лютому 1994 р. [9; 13]. Перебуваючи на Зеленому континенті, М. Щербак познайомився з правнучкою героя свого нарису Б. Миклухою-Маклай. Про цю зустріч він розповів у статті «Місяць в Австралії» [10].

Вчений є автором низки нарисів про видатних і непересічних людей, з якими познайомився під час відбування покарання у Дубравлазі. Зокрема, про митрополита Йосипа Сліпого, журналіста Ю. Швидкого, поета Л. Бондар-Дністрового, лікаря В. Семенова – сина генерала Г. Семенова та ін. За радянської доби надрукувати ці праці було неможливо. У незалежній Україні вони побачили світ у часопису «Зона» та ювілейній книзі про М. Щербака [10]. Автографи творів і робочі матеріали до них зберігаються в особовому фонді вченого в ІА НБУВ.

Як згадувалося вище, наприкінці 1980-х і протягом 1990-х років М. Щербак вів активну громадську діяльність. Він також виступав у пресі з питань реабілітації осіб-жертв репресій [14] та організації міжнародного судового процесу над злочинцями правлячої в колишньому Радянському Союзі партії [16].

Висновки. В особовому фонді члена-кореспондента НАН України М. Щербака в ІА НБУВ зберігаються газетні публікації вченого, його інтерв'ю та розвідки про науковця, опубліковані у вітчизняних і закордонних виданнях. Вони є документними джерелами для дослідження багатогранної діяльності та творчості М. Щербака. Його газетні публікації присвячені проблемі захисту тваринного світу, порушують питання удосконалення вітчизняного природоохоронного законодавства, формування у людей екологічної культури, інформують про наукову роботу та відкриття зоологів, висвітлюють діяльність Зоологічного музею НАН України, знайомлять з долями людей, які досліджували природу. У публікаціях про М. Щербака відображено його діяльність як вченого-герпетолога, розкрито його роль у створенні та розбудові Зоологічного музею НАН України, висвітлено участь науковця у міжнародних герпетологічних форумах і роботу над підготовкою Червоної книги України, а також відображено боротьбу громадського діяча за реабілітацію колишніх політв'язнів та захист їхніх прав.

Список бібліографічних посилань

1. Акімов І. А., Харченко В. О. Вчений – натураліст (до 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України М. М. Щербака). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 10. С. 89–94. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/127177>
2. Ємельянов І. Г., Червоненко О. В. Нариси історії Національного науково-природничого музею НАН України (до 50-річчя з дня створення). *Вісник Національного науково-природничого музею*. 2016. Т 14. С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnpnm_2016_14_2
3. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Ф. 295. Оп. 1. Спр. 35. 2 арк.
4. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 54. 3 арк.
5. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 57. 1 арк.
6. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 58. 1 арк.
7. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 71. 1 арк.
8. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 79. 1 арк.
9. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 95. 18 арк.
10. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 100. 34 арк.
11. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 2. Спр. 24. 46 арк.
12. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 2. Спр. 46. 1 арк.
13. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 10. 3 арк.
14. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 71. 1 арк.
15. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 78. 3 арк.
16. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 129. 1 арк.
17. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 137. 1 арк.
18. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 157. 4 арк.
19. ІА НБУВ. Ф. 295. Оп. 4. Спр. 158. 2 арк.
20. Микола Щербак – Людина Природи: статті, документи, спогади, фото / упоряд. Ю. Щербак ; уклад. М. Виноградов, О. Виноградова ; відп. ред. О. Виноградова. Київ : Ярославів Вал, 2017. 248 с.
21. Писанець Є. М. М. Щербак (до 80-річчя з дня народження). *Збірник праць Зоологічного музею*. 2007. № 39. С. 7–12.
22. Погребняк С., Писанець Є., Маніло В. Зоологічний музей ім. М. М. Щербака: минуле та сучасне. *Світогляд*. 2010. № 10. С. 36–45.
23. Роженко М. Микола Щербак. *Зона*. 1998. Вип. 13. С. 280–288.
24. Шаповал А. Особові фонди зоологів у Інституті архівознавства НБУВ: нові надходження та їх інформаційний потенціал. *Наук. пр.*

Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2014. Вип. 40. С. 371–382. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000219>

25. Шаповал А. І. Щербак Микола Миколайович. *Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник*. Київ, 2017. С. 643–646.

26. Шаповал А. Архівні документи про діяльність М. М. Щербака з організації природничого музею. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф.* Київ, 2017. С. 499–503.

27. Шаповал А. Документи про участь М. М. Щербака у науково-популярних фільмах, телевізійних і радіопередачах. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф.* Київ, 2021. С. 540–543.

References

1. Akimov, I. A., Kharchenko, V. O. (2017). Vchenyi – naturalist (do 90-richchia vid dnia narodzhennia chlena-korespondenta NAN Ukrainy M. M. Shcherbaka) [Scientist-naturalist (to the ninetieth anniversary of the Corresponding Member of NAS of Ukraine M. M. Shcherbak)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 10, 89–94 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/127177>

2. Yemelianov, I. H., Chervonenko, O. V. (2016). Narysy istorii Natsionalnoho naukovoproryodnychoho muzeiu NAN Ukrainy (do 50-richchia z dnia stvorennia) [On the History of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine (to the fiftieth anniversary of its establishment)]. *Visnyk Natsionalnoho naukovoproryodnychoho muzeiu – Bulletin of the National Science and Nature Museum*, 14, 3–12 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnpm_2016_14_2

3. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 35 [in Ukrainian].

4. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 54 [in Russian].

5. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 57 [in Ukrainian].

6. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 58 [in Russian].

7. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 71 [in Russian].
8. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 79 [in Russian].
9. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 95 [in Ukrainian].
10. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 1, Unit 100 [in Ukrainian].
11. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 2, Unit 24 [in Ukrainian and Russian].
12. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 2, Unit 46 [in Russian].
13. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 10 [in Ukrainian].
14. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 71 [in Ukrainian].
15. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 78 [in Ukrainian].
16. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 129 [in Ukrainian].
17. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 137 [in Ukrainian].
18. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 157 [in Ukrainian].
19. Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund 295, Inventory 4, Unit 158 [in Ukrainian].
20. Shcherbak, Yu. (2017). Mykola Shcherbak – Liudyna Pryrody: statti, dokumenty, spohady, foto [Mykola Shcherbak – Person of Nature: articles, documents, memories, photos]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnpm_2016_14_2
21. Pysanets, Ye. (2007). M. M. Shcherbak (do 80-ricchcia z dnia narodzhennia) [M. M. Shcherbak (to his eightieth anniversary M. M. Shcherbak (on his 80th birthday)]. *Zbirnyk prats Zoolohichnoho muzeiu – Collection of Works of the Zoological Museum*, 39, 7–12 [in Ukrainian].
22. Pohrebniak, S., Pysanets, Ye., Manilo, V. (2010). Zoolohichni muzei imeni M. M. Shcherbaka: mynule ta suchasne [M. M. Shcherbak Zoological Museum: past and present]. *Svitohliad – Outlook*, 10, 36–45 [in Ukrainian].
23. Rozhenko, M. (1998). Mykola Shcherbak [Mykola Shcherbak]. *Zona – Zone*, 13, 280–288 [in Ukrainian].

24. Shapoval, A. (2014). Osobovi fondy zoolohiv u Instytuti arkhivoznavstva NBUV: novi nadkhozhdzhennia ta yikh informatsiinyi potentsial [Personal funds of zoologists at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: new arrivals and their informational potential]. *Naukovi pratsi natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 40, 371–382 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000219>

25. Shapoval, A. I. (2017). Shcherbak Mykola Mykolaiovych [Shcherbak Mykola Mykolaiovych]. *Personal archival funds of scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: a guide*. (pp. 643–646). Kyiv [in Ukrainian].

26. Shapoval, A. (2017). Arkhivni dokumenty pro diialnist M. M. Shcherbaka z orhanizatsii pryrodnychoho muzeiu [Archival documents about M. M. Shcherbak's activities in the organization of the Natural History Museum]. Proceedings from The Library. Science. Communication. Strategic tasks of the development of scientific libraries: *Mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 3–5 zhovtnia 2017 roku) – International Scientific Conference*. (pp. 499–503). Kyiv [in Ukrainian].

27. Shapoval, A. (2021). Dokumenty pro uchast M. M. Shcherbaka u naukovu-populiarnykh filmakh, televiziinykh i radioperedachakh [Documents on the participation of M. M. Shcherbak in popular science films, television and radio programs]. Proceedings from The Library. Science. Communication. From resource management to knowledge management: *Mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 5–10 zhovtnia 2021 roku) – International Scientific Conference*. (pp. 540–543). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.09.2022.

Andrii Shapoval,

Dr. Sci. (History), Senior Researcher, Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: shai196@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

Newspaper Publications of Naturalist Mykola Shcherbak (to his ninety-fifth anniversary)

The purpose of the study is to analyze the publications either by the Ukrainian zoologist, herpetologist, conservationist, museologist, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, public figure M. Shcherbak or about him, which were

published in newspapers and deposited in the personal fund of the scientist at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The methodology of work is based on the usage of source, archival, chronological, comparative, biographical and prosopographic research methods.

Scientific novelty. For the first time, the journalistic and popularizing works of M. Shcherbak were comprehensively researched, the main themes and storylines of the scientist's newspaper investigations were determined. Publications about M. Shcherbak in newspapers were considered. The circle of newspapers with which M. Shcherbak as scientist and public figure cooperated, is outlined. The study of newspaper publications by M. Scherbak and about him makes it possible to expand knowledge about the scientist's creative and social activities, his interests and civic position.

Conclusions. In personal fund of M. Shcherbak, a corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, newspaper publications of the scientist, his interviews, published in domestic and foreign media are stored. They could serve as documentary sources for researching M. Scherbak's multifaceted activity and creativity. The newspaper publications of the naturalist scientist deal with the problem of the animal world protection, raise the issue of improving domestic environmental protection legislation, formation people ecological culture, inform about zoologists' researches and discoveries, highlight the activities of the Zoological Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine, tell about people who explored nature. The publications dedicated to M. Scherbak reflect the activities of the herpetologist scientist, his role in the creation and development of the Zoological Museum of the National Academy of Sciences of Ukraine is revealed, the participation of the scientist in international herpetological forums is highlighted, his work on the preparation of the Red Book of Ukraine, the activist's struggle for the rehabilitation of former political prisoners and the protection of their rights is reflected.

Keywords: M. Shcherbak, newspaper publications, personal archival fund, Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, zoology.

DOI:

УДК 94:[321.72 ЦР:329](477=411.16)(093.3)"1917/1918"

Тетяна Батанова,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна

e-mail: batanova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8407-9649>

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА Й ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРЕЙСЬКИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ: МЕМУАРИ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ ПОЛІТИЧНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ

Проаналізовано інформаційний потенціал таких матеріалів особового походження як мемуари та літературні твори, написані єврейськими політичними й громадськими діячами відразу після подій 1917–1918 рр., коли п'ять єврейських політичних партій активно долучалися до роботи в Українській Центральній Раді й створення органів єврейського представництва в Українській Народній Республіці. Застосовано аналітичний, історико-порівняльний, причинно-наслідковий та інші загальнонаукові методи, а також методи дослідження у галузі документознавства, джерелознавства та методи аналізу тексту (дискурс-аналіз, історичний, біографічний). *Наукова новизна* дослідження полягає у вивченні й аналізі інформаційного потенціалу документальних матеріалів особового походження, написаних єврейськими політичними й громадськими діячами відразу після революційних подій 1917–1918 рр. Крім матеріалів українською та російською мовами, особливої уваги заслуговують їдишомовні спогади та літературні твори, частина з яких була перекладена й таким чином введена до наукового обігу в останні роки.

У статті здійснено огляд і проаналізовано інформаційний потенціал мемуарів безпосередніх учасників революційних подій доби Української Центральної Ради: голови Генерального секретаріату Володимира Винниченка, першого міністра з єврейських справ Мойсея Зільберфарба та політичних діячів Аврама Ревуцького, Олексія Гольденвейзера, Соломона Гольдельмана й Арнольда Марголіна, а також їдишомовних творів громадських діячів та письменників, які жили в Україні у ті роки, – автобіографічного сатиричного роману Дер Тункелера «Мандри Біньяміна Четвертого: з українського хаосу» (Нью-Йорк, Варшава, 1920) та роману-

© Т. Батанова, 2022

утопії Бен Якова «Еденія: у місті майбутнього» (Харків, 1918). Залучення таких документів особового походження значно збагачує дослідницький репертуар джерел того часу, адже дає змогу не лише доповнити джерела до історії єврейського представництва та діяльності єврейських партій в Українській Центральній Раді, а й розширити уявлення дослідників про міжнаціональні взаємини, революційний побут, сприйняття політики Української Центральної Ради пересічними громадянами.

Ключові слова: документи, єврейські політичні партії, єврейське представництво, Українська Центральна Рада, мемуари, літературний твір.

Актуальність дослідження полягає у вивченні документальної спадщини з історії діяльності єврейських партій в Українській Центральній Раді і створеного з їхніх представників Міністерства з єврейських справ, що сприятиме подальшому дослідженню різнобічного громадсько-політичного та культурного життя тогочасної України. Такі матеріали особового походження як мемуари та літературні твори, написані єврейськими політичними й громадськими діячами відразу після подій 1917–1918 рр., коли п'ять єврейських політичних партій брали активну участь у роботі Української Центральної Ради й долучалися до створення органів єврейського представництва в Українській Народній Республіці, можуть значно розширити уявлення дослідників про міжнаціональні взаємини, революційний побут, сприйняття політики Української Центральної Ради пересічними громадянами.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія Української Центральної Ради та революційної доби 1917–1921 рр. загалом досить детально висвітлена в українській і світовій історіографії. Р. Я. Пиріг здійснив не одну наукову розвідку джерел з історії Української революції, і зокрема спогадів [9, 10] українських військових і політичних діячів. Мемуарну репрезентацію революції, біографії авторів, жанри та історію видання спогадів досліджував Н. І. Любовець [7]. Різні аспекти історії євреїв в Україні того періоду були також серед тем вивчення багатьох науковців. Історію єврейського представництва [12] та українсько-єврейських взаємин у 1917–1920 рр. [13] вивчав Г. Абрамсон. Проте мемуари й літературні твори, написані єврейськими політичними і громадськими діячами відразу після подій 1917–1918 рр., які висвітлюють діяльність єврейського представництва та національних єврейських партій в Українській Центральній Раді, й досі потребують докладнішого вивчення, аналізу їхнього інформаційного потенціалу та включення до репертуару джерел з історії Української революції.

Мета публікації – проаналізувати інформаційний потенціал таких матеріалів особового походження як мемуари та літературні твори, написані єврейськими політичними й громадськими діячами відразу після подій 1917–1918 рр., коли п'ять єврейських політичних партій брали активну участь у роботі Української Центральної Ради й долучалися до створення органів єврейського представництва в Українській Народній Республіці.

Методологія дослідження включає застосування аналітичного, історико-порівняльного, причинно-наслідкового та інших загальнонаукових методів, а також використання методів дослідження у галузі документознавства, джерелознавства та методів аналізу тексту (дискурс-аналіз, історичний, біографічний).

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні й аналізі інформаційного потенціалу документальних матеріалів особового походження, написаних єврейськими політичними й громадськими діячами відразу після революційних подій 1917–1918 рр. Крім матеріалів українською та російською мовами, особливої уваги заслуговують їдишомовні спогади та літературні твори, частина з яких була перекладена й таким чином введена до наукового обігу в останні роки.

Виклад основного матеріалу. Євреї України в 1917 р. отримали реальний шанс не лише на розвиток власної національно-культурної самобутності, а й на втілення програмових засад єврейських політичних партій, створених наприкінці XIX – початку XX ст., але фактично легалізованих і долучених до державного політично-громадського життя лише з революційними змінами після лютого 1917 р. П'ять єврейських партій – Бунд (Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії), Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей-Ціон» («Робітники Сіону»), Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія (ОЕСРП, інша назва – Фарейнікте), сіоністи та Єврейська народна партія (Фолкспартей) – працювали в Українській Центральній Раді в 1917–1918 рр. Саме за їхньої активної участі в законодавчій та виконавчій діяльності української влади 15 липня 1917 р. чи не вперше в історії був призначений віце-секретар з єврейських справ (пізніше – генеральний секретар і міністр із єврейських справ).

Оскільки компетенція віце-секретарів ніде точно не була визначена, то вже на перших засіданнях Генерального секретаріату в національних справах віце-секретар М. Зільберфарб розробив і запропонував до прийняття інструкцію з цього приводу. Про деталі ми дізнаємося з його спогадів [19, с. 4–6]. Документ мав дев'ять пунктів і, зокрема, визначав,

що робота віце-секретаря має бути спрямована на захист прав національних меншин України, а також на підтримку свободи розвитку внутрішнього національного життя. Віце-секретар мав розробляти й подавати свої законопроекти та державні адміністративні рішення Генеральному секретареві з національних справ. Без відома віце-секретаря не могло бути видано жодного рішення чи указу, що стосувався б внутрішнього життя національної меншини. Віце-секретар мав звертатися до інститутів національної меншини мовою меншини, а внутрішнє діловодство мало б вестися тією ж мовою. Передбачалося також створення національної ради поряд із кожним віце-секретарем для вирішення найважливіших питань внутрішнього життя. Отже, згідно з інструкцією, віце-секретарство не було якимось комітетом для збереження міжнаціонального миру та спокою, це був автономний урядовий орган зі своїми функціями, правами та обов'язками.

Збирання і дослідження документів з історії єврейських партій в Українській Центральній Раді розпочалися фактично одразу після припинення діяльності Центральної Ради. У 1919–1920 рр. у Києві діяло Товариство вивчення історії єврейського робітничого руху та революційно-соціалістичних напрямів в єврействі. До засновників товариства серед інших належали й відомі єврейські громадські та політичні діячі, колишні члени Української Центральної Ради Мойсей Зільберфарб (член ОЄСРП, колишній міністр з єврейських справ за Центральної Ради) і Мойсей Рафес (член Бунду). Обидва діячі видали свої спогади, що ґрунтувалися на документах і матеріалах, зібраних Товариством, а також на документах щодо діяльності єврейського представництва в Українській Центральній Раді.

Так, у 1919 р. М. Зільберфарб видав у Києві їдишомовну книгу про створення та діяльність міністерства з єврейських справ під назвою «Єврейське міністерство та єврейська автономія в Україні (Сторінка історії)» [19]. Автор включив до книги власні спогади як колишнього міністра (81 сторінка), а також 15 додатків (85 сторінок з окремою пагінацією), що містять документи міністерства, закони Української Центральної Ради, зокрема про національно-персональну автономію, вибори до єврейських громад, а також різні циркуляри стосовно життя єврейської національної меншини в Україні. Книга завершується додатком з робочим планом із рекомендаціями від Єврейської національної ради для наступного міністра з єврейських справ Вольфа Лацького (члена Єврейської народної партії), який був призначений на посаду міністра у квітні 1918 р. Англomовний переклад цієї книги [18] вийшов друком

аж у 1993 р. й містить лише 3 додатки документів, які є в оригіналі їдишем; україномовного перекладу досі немає.

Книга М. Рафеса «Два года революции на Украине. (Эволюция и раскол “Бунда”» («Два роки революції в Україні. (Еволюція та розкол “Бунду”»)) [11] була видана через рік у Москві і є досить відомою дослідникам, оскільки праця видана російською, її автор приєднався до комуністичної партії більшовиків і до 1938 р., коли був репресований, видав не один твір з історії єврейського робітничого руху, історії Бунду тощо.

У 1920 р. багато діячів Української Центральної Ради залишали країну після захоплення влади більшовиками й опинялися в еміграції. Тому в подальшому більшу частину спогадів про добу Української Народної Республіки друкували за кордоном, зокрема й спогади інших єврейських діячів: Олексія Гольденвейзера [4], Арнольда Марголіна [8] й через понад 40 років – Соломона Гольдельмана [5]. Ці спогади досить відомі дослідникам Української революції і є також цінними джерелами й до історії єврейського представництва.

Як впливає з багатьох опублікованих документів засідань Української Центральної Ради, а також зі спогадів А. Марголіна [8, с. 52], досить часто в самій Центральній Раді відбувалася не боротьба партій із їхніми програмами, а боротьба націй із їхніми потребами. Наприклад, як критично зазначає один із представників Єврейської народної партії О. Гольденвейзер, «“Фолкспартей”, незважаючи на свою назву, не була народною партією» [4, с. 200], а радше об’єднанням групи інтелігентів, які не вельми успішно намагалися наблизитися до народу. Тому хоча партія й розробила видатну політичну платформу, яка пізніше лягла в основу законопроекту про національно-персональну автономію, однак так і не спромоглася набути широкої популярності.

Практично кожна єврейська партія стояла на цілісності єврейства Росії, адже, як вказував С. Гольдельман [5, с. 12], серед більшості євреїв була поширеною думка, що Росія, будучи розділеною на самостійні держави, стане театром громадянської війни, а це загрожує російському єврейству. Щоб якось вирішити таке ненормальне для виваженої політики становище, Арнольд Марголін запропонував Михайлу Грушевському ідею створити всеукраїнські державно-територіальні партії (багатоетнічні за складом) замість українських, єврейських та відділень всеросійських партій [8, с. 52–52], однак цей задум так і не встиг зреалізуватися.

У цілому прогресивна й толерантна щодо національних меншостей політика Центральної Ради підважувалася революційним неспокоєм і війною з більшовиками. 25 січня 1918 р. Центральній Раді дове-

лося відступити з Києва до Житомира, щоб лише за місяць повернутися до Києва з німецькими військами. Будучи протягом місяця у вигнанні, Рада не вельми переймалася міжнаціональними питаннями, які на той час, зрозуміло, не були для неї першочерговими для вирішення. До того ж, жоден із представників національних меншин не був присутній на засіданнях Центральної Ради в екзилі. Хоча потім лунало багато звинувачень в бік представників національних меншин, які нібито не заважали брати участь у роботі Ради в Житомирі, є свідчення С. Гольдельмана [5, с. 9, 104], що, здійснюючи поспішну евакуацію, Рада просто не сповістила про це неукраїнських представників.

Окремої згадки варта їдишомовна книга «У важкі дні на Україні: спогади єврейського міністра» Аврама Ревуцького [16], надрукована 1924 р. у Берліні. Автор книги – одесит, колишній представник партії «Поалей-Ціон» в Українській Центральній Раді, керівник відділу у справах громад і національного самоврядування у віце-секретарстві (пізніше – міністерстві) єврейських справ. У січні–лютому 1919 р. А. Ревуцький обіймав посаду міністра з єврейських справ Ради народних міністрів УНР. У спогадах він згадує не лише час перебування на міністерській посаді, а й своє «перше знайомство з українським питанням», сприйняття звичайними євреями українського національного руху [16, с. 12–19], початок єврейсько-українського зближення, діяльність єврейських партій за Української Центральної Ради [16, с. 20–25].

Пояснюючи читачеві своє розуміння українського національного руху й, на його думку, певні хибні уявлення українських соціалістів про відсутність малої буржуазії в соціальній структурі українського народу, автор демонструє свою ознайомленість з іншими спогадами діячів Української Центральної Ради та згадує «надзвичайно цікаву книгу» [16, с. 30] – «Відродження нації» [3] колишнього голови Генерального секретаріату та Директорії В. Винниченка, яка вийшла друком у Відні 1920 р., «тобто в той час, коли Винниченко проголосив себе комуністом» [16, с. 30]. Очевидно, що спогади «Відродження нації» видалися настільки цікавими А. Ревуцькому, бо В. Винниченко, на відміну від багатьох інших українських діячів, які писали й друкували спогади про революційну добу, неодноразово й досить детально згадував і про єврейську складову в політиці Української Центральної Ради та виконавчої гілки влади Української Народної Республіки. Англomовний переклад мемуарів А. Ревуцького видали 1998 р. [17] в Канаді, однак ці спогади, на відміну від спогадів М. Зільберфарба, досі залишаються майже поза увагою українських дослідників.

Революційні події знайшли відображення не лише у спогадах, а й у літературних їдишомовних творах громадських діячів та письменників, які жили в Україні у ті роки. Цікавий щодо сприйняття і переосмислення дійсності та надій на рівноправне, щасливе співжиття різних національностей роман-утопія Бен Якова «Еденія: у місті майбутнього», виданий у Харкові 1918 р. Репринт цього на сьогодні рідкісного видання й переклад з їдишу івритом був виданий 1996 р. [14] у Тель-Авіві, український переклад літературного твору з науковим коментарем виданий 2014 р. [2], англomовний [20] – на п'ять років пізніше. Саме завдяки передмові сина письменника Абрагама Зірмані (Зінгмана) до виданого репринту стали відомі справжні ім'я та прізвище автора – Калмен Зінгман, сховані за псевдонімом Бен Яков.

Чим ця утопія може бути цікава сучасному читачеві та історику? Саме тим, як автор, чистокровний литвак, побачив паростки національного відродження українців і євреїв і помислив, що могло б бути після прийняття закону про національно-персональну автономію та повного втілення політики Української Центральної Ради через уявні 25 років від 1918 р. Нічого подібного ми не знаходимо в жодного з єврейських класиків тієї доби: ні в Давида Бергельсона, ні в Дер Ністера, ні в Лейба Квітка. Зінгман захоплений не тільки розквітом єврейської культури в Україні, а й національно-культурним відродженням українського народу. Очевидно, що автор в особі свого головного героя Залмена Кіндішмана надихався успіхами єврейського представництва й політикою Української Центральної Ради щодо розбудови квітучого, різноманітного культурного й громадського-політичного життя, єврейської національно-персональної автономії. Крім щасливого громадського й освітнього життя, ми бачимо й багато технологічних, утопічних новинок, які дуже подібні до того, що втілювалося значно пізніше у життя.

Певною протилежністю утопічному роману є автобіографічні «Мандри Біньяміна Четвертого: з українського хаосу» Дер Тункелера (Йосефа Тункеля), видані 1920 р. [15]. Роман сатирично показує не лише революційний хаос, а й повсякдення та побут киян, усі супротивні політичні партії (включно з усіма єврейськими) та рухи, військові й отаманські загани, що намагаються діяти в Києві чи оволодіти ним. Герой роману дозволяє собі сміятися не лише з себе, з українського хаосу, «власної громадянської війни на єврейській вулиці», а й навіть із дражливого питання погромів. Детально про інформаційний потенціал роману як історичного джерела [1] авторка цієї публікації писала у 2018 р. Першу частину роману перекладено й видано з передмовою та науковими комен-

тарями українською [6] у 2017 р. Друга частина незабаром теж вийде друком і удоступнить українським дослідникам це надзвичайно цікаве їдишомовне джерело з історії євреїв України в добу революції.

Висновки. У статті здійснено огляд і проаналізовано інформаційний потенціал мемуарів безпосередніх учасників революційних подій доби Української Центральної Ради: голови Генерального секретаріату Володимира Винниченка, першого міністра з єврейських справ Мойсея Зільберфарба та політичних діячів Аврама Ревуцького, Олексія Гольденвейзера, Соломона Гольдельмана й Арнольда Марголіна, а також їдишомовних творів громадських діячів та письменників, які жили в Україні у ті роки, – автобіографічного сатиричного роману Дер Тункелера «Мандри Біньяміна Четвертого: з українського хаосу» (Нью-Йорк, Варшава, 1920) та роману-утопії Бен Якова «Еденія: у місті майбутнього» (Харків, 1918).

Залучення таких документів особового походження значно збагачує дослідницький репертуар джерел того часу, адже дає змогу не лише доповнити джерела до історії єврейського представництва та діяльності єврейських партій в Українській Центральній Раді, а й розширити уявлення дослідників про міжнаціональні взаємини, революційний побут, сприйняття політики Української Центральної Ради пересічними громадянами.

Список бібліографічних посилань

1. Батанова Т. Революційна сатира: автобіографічний роман Дер Тункелера (Йосефа Тункеля) «Мандри Беньяміна Четвертого» як історичне джерело. *Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство: збірка статей* / за ред. С. Гіріка. Київ : Laurus, 2018. С. 186–195.

2. Бен Яков (Калмен Зінгман). Еденія: У місті майбутнього. Харків : Їдиш, 1918. [перекл. з мови їдиш Т. Батанової, Н. Риндюк ; передм. Й. Петровського-Штерна]. *Judaica Ukrainica: Annual Journal of Jewish Studies*. 2014. № 3. С. 231–255. <https://doi.org/10.14653/ju.2014.12>

3. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. Київ; Відень : Дзвін, 1920. 348 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1110/file.pdf>

4. Гольденвейзер А. А. Из Киевских воспоминаний (1917–1921 гг.). Архив русской революции. Берлин : Slowo-Verlag, Т. 6. 1922 г. С. 161–303.

5. Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія на Україні (1917–1920 рр.). Мюнхен : Ін-т для вивчення СРСР, 1963. 109 с. (Копія: Торонто: адміністрація журналу «Вісті Комбатанта», 1993).

6. Дер Тункелер [Йосеф Тункель]. Мандри Біньяміна Четвертого: з українського хаосу. Нью-Йорк; Варшава : Вид-во «Мізрах ун майрев», 1920. 91 с. Уривок, розділи 1–7 / [передм., перекл. з їдишу Т. Батанової]. *Judaica Ukrainica: Annual Journal of Jewish Studies*. 2017. № 5. С. 129–157. <https://doi.org/10.14653/ju.2017.08>
7. Любовець Н. І. Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.): автори та жанри. *Українська біографістика*. 2017. Вип. 15. С. 260–286. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>
8. Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). Берлин : Издательство С. Ефрон, 1922. 398 с.
9. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2009. Вип. 4. С. 31–58.
10. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. *Архіви України*. 2011. № 6(276). С. 83–102.
11. Рафес М. Два года революции на Украине. (Эволюция и раскол «Бунда»). М. : Гос. изд-во, 1920. 168 с.
12. Abramson, H. Jewish Representation in the Independent Ukrainian Governments of 1917–1920. *Slavic Review*. 1991. Vol. 50. No. 3. P. 542–50. *JSTOR*. <https://doi.org/10.2307/2499851>.
13. Abramson, H. A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920. Cambridge: Harvard University Press, 1999. 258 p.
14. Ben-Yaakov (Kalman Zingman), Ba-ir he-atid “Edenyah” / In der tsukunft-shtot Edenia (Tel Aviv: Eked, 1996). 95 p.
15. Der Tunkeler. Masoes Binyomin ha-Revii: funem ukrainishn khaos. Nyu-York, Varsha: Mizrakh un Mayrev, 1920. 91 z. URL: <https://www.yiddish-bookcenter.org/collections/yiddish-books/spb-nybc204358/der-tunkeler-masaot-binyamin-ha-revii-fun-ukrainishen-khaos>
16. Revutsky, A. In di shvere teg oyf Ukraine: zikhroynes fun a yidishn ministr. Berlin: Yidisher literarisher farlag. 1924. 317 z.
17. Revutsky, A. Wrenching Times in Ukraine: Memoirs of a Minister for Jewish Affairs. Trans. Sam Revusky and Moische Kantorwitz. St. John’s, Newfoundland: Yksuver Publishing. 1998. 259 p.
18. Silberfarb M. The Jewish Ministry and Jewish National Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19. / Translated by David H. Lincoln. New York: Aleph Press, 1993. 115 p.
19. Zilberfarb M. Dos idishe ministerium un di idishe avtonomie

in Ukraine (A bletl geshikhte). Kiev: Kooperative Gezelshaft «Idisher Folks-Farlag», 1919. 81 z., [85] z.

20. Zingman, K. In the Future City of Edenia (Part 1). In geveb, April 2019: Trans. Jordan Finkin. <https://ingeveb.org/texts-and-translations/edenia-part-1>

References

1. Batanova, T. (2018). Revoliutsiina satyra: avtobiohrafichnyi roman Der Tunkelera (Yosefa Tunkelia) “Mandry Beniamina Chetvertoho” yak istorychne dzherelo [Revolutionary satire: autobiographical novel by Der Tunkeler (Yosef Tunkel) “Travels of Benjamin the Fourth” as a historical source]. *Yevreii Ukrainy: Revoliutsiia y pisliarevoliutsiina modernizatsiia. Polityka. Kultura. Suspilstvo: Zbirka statey – Jews of Ukraine: Revolution and Post-Revolutionary Modernization. Politics. Culture. Society: Collection of Articles*, 186–195 [in Ukrainian].

2. Ben-Yakov (Kalmen Zingman). (2014). Edeniia: U misti maibutnioho. Kharkiv: Yidysh, 1918 [In a City of the Future: Edenia. Kharkiv, Yiddish, 1918]. [T. Batanova, N. Ryndiuk, Trans; introduction by Y. Petrovsky-Shtern]. *Judaica Ukrainica: Annual Journal of Jewish Studies*, 3, 231–255 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.14653/ju.2014.12>

3. Vynnychenko, V. (1920) Vidrodzhennia natsii [Revival of the Nation]. P. 1. Kyiv; Wien: Dzvin [in Ukrainian]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1110/file.pdf>

4. Goldenvejzer, A. (1922). Iz Kievskih vospominanij (1917–1921 gg.). [From Kyiv memories (1917–1921)]. *Arhiv russskoj revoljucii – The Archives of the Russian Revolution*, 6, 161–303. Berlin: Slowo-Verlag [in Russian].

5. Goldelman, S. I. (1963). Zhydivska natsionalna avtonomiia na Ukraini (1917–1920 rr.) [The Jewish national autonomy in Ukraine (1917–1920)]. Munich: Instytut dlia vyvchennia SSSR. 109 p. (Copy: Toronto: administratsiia zhurnalu «Visti kombatanta») [in Ukrainian].

6. Der Tunkeler (Yosef Tunkel). (2017) Mandry Binyamina Chetvertoho: z ukraiinskoho khaosu. Nyu-York; Varshava: Vydavnytstvo “Mizrakh un Mayrev”, 1920. 91 s. Rozdily 1–7 [Travels of Binyomin the Fourth: From the Ukrainian Chaos. New York, Warsaw: “Mizrakh un Mayrev” publishing house, 1920. 91 p. Chapters 1–7] [T. Batanova, Trans, introduction]. *Judaica Ukrainica: Annual Journal of Jewish Studies* 5, 129–157 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.14653/ju.2017.08>

7. Lyubovets, N. (2017). Memuarii Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.): avtory ta zhanry [Memoirs on the Ukrainian Revolution (1917–1921): authors

and genres]. *Ukrainska Biohrafistyka – Biographistica Ukrainica*, 15, 260–286 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>

8. Margolin, A. (1922). *Ukraina i politika Antanty (Zapiski evreja i grazhdanina)* [Ukraine and the Policy of Antante (Notes of a Jew and a Citizen)]. Berlin: Yzdatel'stvo S. Efron. 398 p. [in Russian].

9. Pyrih, R. Ya. (2009). *Memuary suchasnykyv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv* [Memoirs of contemporaries as a source of history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*, 4, 31–58 [in Ukrainian].

10. Pyrih, R. Ya. (2011). *Dzherela z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: materialy osobovoho pokhodzhennia* [Sources of the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921: materials of personal origin]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6(276), 83–102 [in Ukrainian].

11. Rafes, M. (1920). *Dva goda revoljucii na Ukraine. (Jevoljucija i raskol “Bunda”)* [Two years of the revolution in Ukraine. (Evolution and the dissolution of the Bund)]. Moscow: Gosudarstvennoe izdate'lstvo. 168 p. [in Russian].

12. Abramson, H. (1991). Jewish Representation in the Independent Ukrainian Governments of 1917–1920. *Slavic Review*, 50 (3), 542–550. [in English]. *JSTOR*. <https://doi.org/10.2307/2499851>

13. Abramson, H. (1999). *A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920*. Cambridge [in English].

14. Ben-Yaakov (Kalman Zingman) (1996). *Ba-ir he-atid “Edenyah” / In der tsukunft-shtot Edenia* [In a City of the Future: Edenia]. Tel Aviv: Eked, 1996 [in Hebrew and Yiddish].

15. Der Tunkeler (1920). *Masoets Binyomin ha-Revii: funem ukrainishn khaos* [Travels of Binyomin the Fourth: From the Ukrainian Chaos]. New York, Warsaw: Mizrakh un Mayrev [in Yiddish]. Retrieved from <https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yiddish-books/spb-nybc204358/der-tunkeler-masaot-binyamin-ha-revii-fun-ukraynischen-khaos>

16. Revutsky, A. (1924). *In di shvere teg oyf Ukraine: zikhroynes fun a yidishn ministr* [In the Difficult Days of Ukraine: Memoirs of a Jewish Minister]. Berlin: Yidisher literarisher farlag. 317 p. [in Yiddish]

17. Revutsky, A. (1998). *Wrenching Times in Ukraine: Memoirs of a Minister for Jewish Affairs*. Trans. Sam Revusky and Moishe Kantorwitz. St. John's, Newfoundland: Yksuver Publishing. 259 p. [in English].

18. Silberfarb, M. (1993). *The Jewish Ministry and Jewish National*

Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19. David H. Lincoln (Transl.). New York: Aleph Press, 115 p. [in English].

19. Zilberfarb, M. (1919). Dos idishe ministerium un di idishe avtonomie in Ukraine (A bleit geshikhte) [The Jewish Ministry and Jewish National Autonomy in Ukraine: A Page of History]. Kyiv: Kooperative Gezelshaft «Idisher Folks-Farlag», 81 p., [85] p. [in Yiddish].

20. Zingman, K. (2019). In the Future City of Edenia (Part 1). Trans. Jordan Finkin. *In geveb*, April [in English]. Retrieved from <https://ingeveb.org/texts-and-translations/edenia-part-1>

Стаття надійшла до редакції 19.10.2022.

Tetyana Batanova,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine

e-mail: batanova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8407-9649>

Documents on the History of the Jewish Representation and the Activity of the Jewish Parties in the Ukrainian Central Rada:

Memoirs and Literary Works of Political and Public Figures

The purpose of the publication is to analyze the informational potential of such materials of personal origin as memoirs and literary works, written by the Jewish political and public figures right after the events of 1917–1918, when five Jewish political parties were actively engaged in the work of the Ukrainian Central Rada and establishing the Jewish representation in the Ukrainian People's Republic. *The methodology of the research* includes the use of analytical, historical comparative, causal and other general scientific methods, as well as methods of document studies, source studies and text analysis (discourse analysis, historical, biographical). *The scientific novelty* of the research is in studying and analysis of the informational potential of the materials of personal origin, written by the Jewish political and public figures right after the revolutionary events of 1917–1918. Besides the materials in Ukrainian and Russian, Yiddish memoirs and literary works are worth special attention; part of them was translated and thus brought to academic circulation in the recent years.

Conclusions. The article offer review and analysis of the informational potential of memoirs of the direct participants of the revolutionary events in the time of the Ukrainian Central Rada: Head of the General Secretariat Volodymyr Vynnychenko, first minister in the Jewish Affairs Moses Zilberfarb and political figures Abraham Revutsky, Oleksii Goldenveyzer, Solomon Goldelman and Arnold Margolin, as well

as Yiddish works of public figures and writers who lived in Ukraine in those years – autobiographical satirical novel *Travels of Benyomin the Fourth: from the Ukrainian Chaos* by Der Tunkeler (New York, Warsaw, 1920) and utopian novel of Ben-Yaakov *In the Future City of Edenia* (Kharkiv, 1918). The documents of personal origin significantly complement the set of sources for research of that epoch, since it allows not only supplement the sources for the history of the Jewish representation and activity of the Jewish parties in the Ukrainian Central Rada, but also extends researchers' notions about international relations, revolutionary everyday life, and perception of the Ukrainian Central Rada policy by common citizens.

Keywords: documents, Jewish political parties, Jewish representation, the Ukrainian Central Rada, memoirs, literary work.

DOI:

УДК 027.54(477-25)НБУВІР:025.171:821.161.2'06.092 Тичина(0.032)

Людмила Петрушко,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: liudmyla1991@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>

Сергій Прудивус,

старший науковий співробітник,
Літературно-меморіальний музей-квартира П. Г. Тичини в м. Києві
вул. Терещенківська, 5, Київ, 01004, Україна
e-mail: sprudivus@ukr.net

**ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ
НАД ОСОБОВИМ ФОНДОМ П. Г. ТИЧИНИ
ІЗ ЗБРАННЯ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Досліджено джерелознавчий потенціал документів особового фонду № 79. Виявлено і простежено авторські особливості (структурування поезій, організація строфи, орфографія, наголоси, оформлення тексту, підкреслення, почерк). Розглянуто низку аспектів, важливих для датування і визначення обставин створення рукописів (колір чорнила, особливості паперу). З'ясовано зміст числових позначень у трьох документах і їхнє призначення. Висловлено припущення щодо походження автографів із уривками поетичних творів. Встановлено джерелознавчу цінність рукописів фонду.

Ключові слова: рукопис, П. Г. Тичина, особовий фонд, Інститут рукопису.

Постановка проблеми. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається велика кількість цінних документів. Значна частина з них ще чекає своїх першовідкривачів. Однак навіть ті з них, які вже введені в науковий обіг, зосереджують у собі важливу інформацію, що досі не була актуалізованою.

Ознайомлення з документами особового фонду № 79 «Тичина Павло Григорович (1891–1967) – український поет, літературознавець, © Л. Петрушко, С. Прудивус, 2022

мовознавець, перекладач, державний і громадський діяч» подарувало відкриття низки важливих аспектів, прихованих в автографах добре відомих (чи менш відомих) текстів. Відносно невеликий обсяг цього особового зібрання документів в Інституті рукопису – фонд № 79 налічує лише 38 одиниць зберігання – дає змогу детального джерелознавчого дослідження представлених матеріалів.

Метою пропонованої статті є комплексне розкриття інформаційного потенціалу рукописів названого фонду, з особливим акцентом на автографах художніх, наукових та публіцистичних творів.

Аналіз досліджень і публікацій. Документи фонду № 79 були і залишаються понині популярними серед дослідників (О. Кудін, С. Гальченко, Т. Сосновська, А. Полотай, А. Ковтуненко, Н. Чамата, Є. Дроб'язко). Сплеск інтересу спостерігається в 1980-х роках. З 1990-х він дещо знижується, але все ж залишається стабільним [1–38]. Важливі дослідження тичинівських рукописів із фонду Інституту рукопису були здійснені під час підготовки 12-томного зібрання творів поета. Вони пов'язані з прізвищами таких науковців як С. Гальченко та О. Кудін. Результати цих студій знайшли своє відображення в примітках та коментарях згаданого видання [39]. Зазначена в них цінна інформація щодо документів фонду не вичерпує, однак, усього джерельного потенціалу рукописів. Тому його розкриттю варто присвятити окреме дослідження.

Методологія дослідження полягає в застосуванні методів аналізу, синтезу та узагальнення, класифікації та систематизації, індукції та дедукції, нарративного, історико-типологічного, історико-проблемного, історико-порівняльного, історико-системного, історико-генетичного, ретроспективного, текстологічного та інтерпретаційного.

Виклад основного матеріалу. Загальний аналіз *видового складу документів фонду* вказує на основну діяльність фондоутворювача. 26 одиниць зберігання із 38 – це творчі та наукові матеріали Павла Григоровича. Йдеться про авторські поезії (19 віршів і одна збірка) [1, 2, 4, 5, 7–19, 34, 37, 38], художню прозу (два) [6, 33], власні переклади з грузинської та вірменської (два) [20–21], публіцистику (одна стаття) [22], рецензію (один відгук) [23]. Поетична, прозова та публіцистична творчість, перекладацька робота, наукова діяльність, дійсно, становили важливі складові життя П. Тичини. Кількісне співвідношення документів із кожної зі сфер практично відповідає пріоритетності у контексті діяльності відомого українця. Десять епістоляріїв [3, 24–31, 36] та дві заяви [32, 35] слугують важливими джерелами до розкриття образу фондоутворювача, його біографії.

Важливо, що в досліджуваному фонді № 79 збережені *чистові автографи* таких відомих поезій, як «Гаї шумлять», «Гаптує дівчина», «І Белий, і Блок...», «Плуг», «Міжпланетні інтервали!..» [1, 2, 4, 5, 7; 39, т. 1, с. 580, 583, 592, 594, 596]. Іноді це один із двох збережених екземплярів, іноді – єдиний. Є також *машинописна копія*, з якої, ймовірно, наведено *першодрук* («Живем комуною») [6; 39, т.1, с. 630].

Три оригінали поезій («Міжпланетні інтервали!..», «Плуг», «І Белий, і Блок...») мають *числові позначення* «7», «8», «9». Як виявилось, це вказівки на номери сторінок в «Музагеті» (Київ, 1919), де ці твори вперше були опубліковані. Тобто у фонді № 79 зберігаються саме ті автографи, які призначалися для друку в альманасі, і вони датуються, очевидно, 1919 роком [7, 5, 4; 39, т. 1, с. 592].

Подібні числові позначення – «1», «2» – знаходимо і на автографах поезій «Гаї шумлять» та «Гаптує дівчина» [1, 2]. З огляду на певну зовнішню схожість між ними (однаковий почерк, папір (очевидно, це були аркуші з блокнота), чорнило), закономірно припустити, що вони створювалися в один час і, можливо, з однією метою. Звернення до історії публікації цих віршів виявляє той факт, що обидва твори свого часу були надруковані у журналі «Сяйво» (1914, № 3, березень). Тобто цілком можливо, що Павло Григорович створював ці автографи спеціально для опублікування в літературно-мистецькому щомісячнику. Проте, на відміну від числових позначень поезій, які призначалися для «Музагету», «1» та «2» не збігаються з нумерацією сторінок у журналі та навіть із нумеруванням самих творів. Річ у тому, що в «Сяйві» перед кожним із віршів стоять римські цифри: I та II відповідно. Однак, «I» позначено «Гаптує дівчина», а «II» – «Гаї шумлять». Тобто відрізняється спосіб нумерації (римські та арабські цифри) і порядок. Попри це, у журналі обидві поезії слідують одна за одною, немов частини диптиху. Тож та відмінність, яка спостерігається порівняно з рукописами, може вважатися не такою вже суттєвою. Припускаємо, в редакції поезії поміняли місцями. Це могло бути пов'язано з характером кожної з них. Мінорну поставили на перше місце, щоб завершити мажорною, піднесеною. Якщо теза про ймовірне призначення рукописів правильна, у такому разі у фонді № 79 перебувають саме ті автографи, які були передані до редакції журналу «Сяйво».

Зберігаються також кілька чистових автографів *уривків поезій* («Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Я утверждаюсь») [13, 14, 18; 39, т. 1, с. 654]. Оскільки під текстом строфи або кількох строф написано в дужках і лапках назву вірша, припускаємо, що ці автографи могли призначатися

для факсимільного друкування у збірниках творів Павла Григоровича. Подібним до них є автограф «Тобі, народе любий мій», який відрізняється від попередніх тим, що в ньому заголовок зазначено перед віршем (його частиною), а внизу розміщено підпис автора [17].

Чистові автографи поезій, які зберігаються в особовому фонді № 79, таким чином, є важливим джерелом, що проливає світло на історію створення подібних рукописів, на історію творчого процесу, на шлях твору від автора до читача. Крім цього, названі документи доносять до нас також ті *варіанти* відомих текстів, які не були відображені в публікації у 12-томному «Зібранні творів П. Г. Тичини». Деякі з них зберігають, ймовірно, початкові або одну з проміжних *назв* творів. Так, представлена в автографі назва вірша «Хрещатицька» в публікації замінена на «Пісню про Хрещатик» [38]. Подібно, як і «Думки під час концерту хору Мазовше» [37] (початковий варіант – «Після концерту хору «Мазовше»») – на «Революції мотиви», а та, що в рукописі, винесена як підзаголовок у дужках [39, т. 3, с. 71].

В автографі названого твору «Думки під час концерту хору Мазовше» наведені два варіанти 4-ї *строфи* [38, арк. 2, 4]. Один із них, більше політично забарвлений, вміщено в 12-томному зібранні [39, т. 3, с. 71]. В автографі з Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) (ф. 464, № 788) наявний ще один варіант цієї строфи. У рукописі № 38 («Хрещатицька») наявна строфа (4-а), якої, як зауважує А. Хижняк на полях документа, немає в пізніших виданнях («Наші воїни та преславнії / за кордони йдуть за державнії – / на Німеччину ще й назолу, / цілять німчика в саму голову») [38, арк. 1]. Можливо, її відсутність була пов'язана з історичними причинами. Поезія писалася в час, коли війна ще тривала. Зміст процитованої строфи відповідав тогочасному стану на фронті. А пізніше цей етап уже був позаду і, мабуть, через це строфу вилучили. Варіант, відображений в рукопису, «німця били ми на Дніпрі-ріці» [38, арк. 2] у публікації вже звучить «звіра били ми на Дніпрі-ріці» [39, т. 2, с. 304]. Деякі з цих відмінностей могли бути пов'язані з тим, що текст для публікації взято з іншого автографа, іншого варіанта твору. У такому разі ці зміни вніс сам Павло Григорович.

У поезії «Думки під час концерту хору Мазовше» виявляється певне неузгодження в датуванні. Під автографом із фонду № 79 Інституту рукопису стоїть дата «14.VIII.58 р.» [37, арк. 3]. А в тому, що зберігається в ЦДАМЛМ у фонді № 464 – створення поезії датується трьома днями

раніше – 11.VIII.58 р. [39, т. 3, с. 425]. Можливо, йшлося про доопрацювання твору або ж були інші причини цієї відмінності.

Відсутність присвяти братові Євгену в автографі поезії «Плуг» вказує на, ймовірно, раннє створення рукопису. Через це є підстави для припущення, що відома присвята з'явилася пізніше [5; 39, т. 1, с. 89].

Знайдено й інші *відмінності* між автографом та публікацією: «Мій путь» – «Мій шлях», «один без дум» – «та сам, без дум» (початкові варіанти – так в автографі та першодруку) [2; 39, т. 1, с. 584], «вільні» – «вольні» [37, арк. 2; 39, т. 3, с. 71], «стахановці» – «передовики», «безжурний» – «радісний» [22; 39, т. 8, с. 122–124]. У статті «Сталінська Конституція – сонце з неба в ясний день!» скрізь зроблено заміну «Сталінська Конституція» на «Конституція СРСР», а деякі місця тексту взагалі вилучено. Цілком ймовірно, що самим автором, оскільки публікація у 12-томному «Зібранні» здійснена за одним із прижиттєвих видань [22; 39, т. 8, с. 122]. До того ж треба звертати увагу на розвінчування культу особи Сталіна, а отже, вилучення його імені з літературних та публіцистичних творів, що відбулося за життя поета.

Часто виявляються відмінності в пунктуації, в написанні великої та малої літер (як правило, на початку рядків) [1, 2, 4, 5, 8, 11, 12, 17, 22, 23, 37, 38].

У контексті представлення початкових варіантів творів, а також роботи над створенням поезій велику цінність мають *чернетки віршів* [10, 15].

Дуже цінним аспектом, відображеним у рукописах фонду, є також особлива *орфографія*, яка не завжди збережена в публікації. Так, заслуговує на увагу написання літери «є» – як «е»: «Гаптує дівчина й ридає...» [2], «Поете, любити свій край не є злочин...» [4], «ламає, з землі вириває» [5], «Оживляєм...», «вибудовуєм» [13], «встає» [20]. Примітно, Павло Григорович вживає таку літеру не лише в автографах поезій, але також і в епістоляріях («вітаємо», «здається» [3, арк. 3; 25, арк. 3]), публіцистиці («приділяємо» [22, арк. 12]), рецензії («історією» [23, арк. 2]), заяві («редакцією» [32]). І не лише фондоутворювач, а й інші особи, зокрема Д. Косарик, лист якого до поета зберігається у фондї, теж пише «е» у значенні «є»: «немає» [36]. Щоправда, знаходимо у Павла Григоровича використання згаданої літери, швидше за все, і в значенні «є»: «Памфлет» [15, арк. 1] (або ж поет прочитував це слово як «Памфлет»). Зображення літери близьке до написання грецької малої літери *епсилон*. Припускаємо, така графіка могла сягати корінням у традицію дореволюційного письма.

Трапляються й інші слова, в яких авторська орфографія, та й лексика, відмінні від сучасних та навіть і тих, що були на час публікації (маємо

на увазі 12-томне «Зібрання»): «Чи тож шиття», «Міні життя», «дзвониці» [2], «обличча», «в-вічі» [4], «люде» [5], «дворяне» [12, арк. 1], «на серці...на чолі», «з землі», «століття», «радїти» (але поряд, у наступному рядку – «горіти»), «в житті моїм» (тобто вживав «ї») і на позначення «йї», і в значенні «і») [8], «Інакше» – «Інакше» [9], «гнууться ... і журяться» – «гнууться ... і журяться», «сміються» – «сміються», «тімпани» – «тимпани» [9], «тенорі» – «тенори», «по-під» – «попід» [37, арк. 1–2; 39, т. 3, с. 71], «потривожить» – «потривожить» [9], «чугунно» – «чавунно», «тисячелунно» – «тисячолунно», «вихорем» – «вихором», «твердо залізно» – «твердо-залізно», «класа» – «класу» [21, т. 5, с. 502], «роскоши» – «розкоші», «настобурчений» – «настовбурчений» [12, арк. 1], «пійти» – «піти», «парашюті» – «парашуті», «набїрай» – «набїрай», «віршом» – «віршем» [22, т. 8, с. 121–124], «в оригіналі» – «в оригіналі» [21], «братіку» – «братику» [38, арк. 1–2], «Троцького» – «Троцького» [15, арк. 4], «на весні» – «навесні» [20], «сто-ростерзаний», «двіста-розп'ятий» [4]. В автографі вірша «Зі смутком на серці...» простим олівцем зроблено виправлення «З'явлюся» на «Зявлю ся». Цілком можливо, що воно належало руці редактора. Оскільки під текстом, там само простим олівцем написано «Попросити автора замінити вірш другим [Підпис]» [8]. Припускаємо, відмінності в правописі пов'язані з тим, що на момент створення рукописів ще не було чітко встановлених, прийнятих правил і фондоутворювач та інші особи могли писати так, як вважали за потрібне. А що до «на весні», то оскільки це був переклад, така орфографія могла пов'язуватися з оригіналом.

Заслужують на увагу також *авторські наголоси*: «сто-ростЕрзаний», «двіста-розп'ятий», «болОтяна», «чорнОзем» [4], «В нОчі» [5], «жАлі» [9], «рОзчин», «чуйнА» [11], «татЕйлера» [12, арк. 1], «безхлб'яно», «безвОдяно», «димІн», «отАман», «настобУрчений» [12, арк. 1], «кожЕн», «ненАвидних» [12, арк. 2], прУжним [14], «дрУгий», «другІм» [14]. Вони виключають двозначність і забезпечують правильну організацію ритму. Павло Григорович це чудово розумів, а отже, автографи мають важливе джерельне значення і в контексті такої характеристики фондоутворювача. Оскільки у публікації наголоси не завжди є, то можливість ознайомитися з ними в документах надзвичайно цінна для дослідників. У поезії «Хрещатицька», наголошуючи слово «сонцЯ», автор (в усіх трьох випадках) застосовує знак наголосу, властивий для церковнослов'янської мови у разі наголошення останнього складу в слові (зліва направо) [38].

З аналізу документів фонду можна зробити висновок, що для Павла Григоровича важливими були також *підкреслення* і *крапка*. Це характерно

для багатьох заголовків або зазначень авторства. Так, П. Тичина ставить крапки наприкінці заголовків: «П. Тичина.» [2], «Плуг.» [5], «Тобі, народе любий мій.» [17], «поет-орденоносець.» [21] тощо (всього нам вдалося віднайти 16 таких місць). Крапка вказувала, очевидно, на певне завершення. Про важливість для Павла Григоровича цього знака свідчать авторські маргіналії на аркуші з власним перекладом твору грузинського поета Г. Табідзе: «не додавати крапок, бо в оригіналі теж нема жодних пунктуацій.» [21] (до речі, навіть у такій приписці П. Тичина ставить крапку; важливо, що в опублікованому перекладі прохання Павла Григоровича зберегти пунктуацію, точніше її відсутність, було виконано [39, т. 5, с. 502]). Поряд із цим є низка автографів, де, за аналогією із названими, могли б стояти крапки, але їх немає [13, 18, 20]. Оскільки не лише в рукописних текстах, а й у машинописних, бачимо таку популярність крапок після назви або прізвища [6, арк. 1; 33, арк. 1, 5], припускаємо, що саме правила публікації могли зумовити це явище. Або ж у друкованих варіантах відображена авторська пунктуація, що теж можливо.

Також фондоутворювач часто підкреслював важливе – насамперед заголовки та прізвище автора: «П. Тичина» [2], «Акоп Акоп'ян», «Червоної весни», «На весні червоній» [20], «Галактіон Табідзе», «Із книги "Революційна Грузія"», «3 грузинської П. Тичина» [21], «Думки під час концерту хору Мазовше» [35], «Хрещатицька» [38]. Загалом таких місць ми віднайшли 24. Йдеться навіть про ті випадки, коли поет виправляв текст, і в початковому (у тому числі машинописному) варіанті цього не було: «Живем комунною.» [6], «П. Тичина.» [8]. Звісно, далеко не в усіх автографах прізвище та/чи назва підкреслені: «Тычина» [11, 12, арк. 1]. Назви поезій під уривком вірша теж без підкреслень: «Партія веде» [13], «Чуття єдиної родини» [14], «Я утверждаюсь» [18]. Крім заголовків і авторства, Павло Григорович підкреслював інші важливі для нього слова. Так, у листі до української письменниці Наталі Данилівни Романович-Ткаченко поет, передаючи прохання від колег, підкреслює «Прозьби», а також прізвища згаданих осіб: «Від т. М. Плевако», «Від т. Коряка» [3, арк. 3]. На останньому аркуші доповіді «Сталінська Конституція – сонце з неба в ясний день!» є запис, не пов'язаний з основним текстом. Він починається словами «Для редакції», які підкреслено двома лініями [22, арк. 16]. Так само у записці до Д. Д. Копиці Павло Григорович, пояснюючи необхідність змінити лист до Інституту літератури, підкреслив найважливіше для нього («однакові ж вирази й слова у обох цих листах») [25]. У машинописній копії заяви-заперечення до Президії Всеукраїнської спілки радянських письменників

поет заперечує проти низької якості своїх поезій російською мовою і висловлює низку зауважень проти збірки «Стихи» (Москва, ГХЛ, 1934), підкреслює (червоним олівцем та рідше – чорним чорнилом) те, що було особливо значущим, на що він хотів звернути увагу колег [35, арк. 2–8]. На останньому аркуші підкреслено також найголовнішу думку заяви-заперечення, висновок, підсумок усього написаного, основне звернення до Президії: «Вилучити цю книгу потрібно» [35, арк. 9].

В іншому документі – автографі поезії – пропонуючи заміну однієї строфи вірша «Думки під час концерту хору Мазовше», поет робить запис-пояснення: «до стор. 2^{ої} вгорі – заміна, якщо та строфа чомусь не сподобається», при цьому підкреслюючи вказівку на місце, яке можливо замінити, щоб уникнути двозначності [37, арк. 4].

Трапляються також інші підкреслення, щоправда, невідомо, чи вони авторські: в автографі «Міжпланетні інтервали» на полях є напис «(більші)» та «12» [7]. У поезії «Зі смутком на серці...» бачимо підкреслене числове позначення «№ 488», а також «№ 38». Останнє закреслено і знову «№ 38» [8]. Вгорі на першому аркуші відгуку Павла Григоровича на дисертаційну роботу М. М. Ткаченка «Історично-географічні відомості про місця перебування Т. Шевченка на Україні» є напис, також підкреслений: «Очень срочно! Можно вечером [...]» [23].

Автор листа до Павла Григоровича Д. М. Косарик, повідомляючи про результати пошуків літератури, яка цікавила адресата, також підкреслює слово, на якому хоче наголосити: «Тут я все перешукав і нічого з угорського...» [36].

Знайдено й інші елементи авторського оформлення автографів. Так, кілька разів наприкінці поезії Павло Григорович ставив маленьку рисочку [1, 2]; на початку вірша – знак, схожий на маленьку зірочку чи сніжинку [2, 8], або ж три таких знаки [9]; трапляється знак тире між строфами [11]. Є також між строфами з правого боку знак (зовні подібний до музичного знака «крещендо»). Перше припущення, яке приходить на думку з приводу змісту цього позначення, – вставка (але її на аркушах цього документа, очевидно, немає) [15, арк. 4]. А у поезії «Думки під час концерту хору Мазовше» подібні знаки, але вже «димідуендо» проставлені між кожною строфою, однак зліва [37]. На нашу думку, про вставки тут точно не йшлося. Можливо, таким чином поет розділяв строфи між собою. Тобто знак виконував естетичну функцію. Цілком можливо, що Павло Григорович, справді, зображував музичні знаки крещендо та димідуендо. У такому разі на аркушах автографів вони могли зображати збільшення чи зменшення ідейної «гучності», розвиток

теми чи її сповільнення. У поезії, присвяченій хору Мазовше, така графіка могла пов'язуватися ще й із музичністю «героя» твору. І знаки димідуендо, припустимо, стояли для вказівки на стишення голосу під час читання. Але точну функцію цих позначень наразі встановити не вдалося. У будь-якому разі в публікації вони не відображені.

Двічі зустрічається знак *зноски* «х», подібний до літерних позначень зносок у середньовічних рукописах. Хоча, можливо, у такий спосіб Павло Григорович зображав іншу позначку [10, 26].

Яскравим підтвердженням важливості *оформлення тексту* для фондоутворювача є, на нашу думку, те, що в машинописі «Живем комуною» автор виправив нумерацію структурних частин твору (з арабських цифр на римські), а також закреслив заголовок, який надруковано під 1 (I), тобто в самому тексті (мабуть, це була друкарська помилка), і переніс його на початок [6, арк. 1].

Автографи віршів доносять до нас авторське *структурування тексту*, організацію строфи, які пов'язані з ритмом і мають свою естетику [1, 2, 8], а подекуди зумовлені змістом, антитезою. Також це могло бути продиктоване вузькими чи відносно вузькими розмірами аркушів. Оскільки в публікаціях поезій це явище іноді відображене [39, т. 1, с. 39, 276], а іноді – ні [39, т. 1, с. 54], то рукописний оригінал має виняткове значення.

Важливим аспектом дослідження документів є *почерк* фондоутворювача. Відмінності, які спостерігаються в різних рукописах, можуть бути пов'язані з трьома причинами: еволюція почерку, обмеженість у часі, матеріал письма (перо, ручка, олівець тощо). Дві перші з них важливі для аналізу. Поспіх, виявлений через спосіб написання, може надавати інформацію щодо обставин створення, датування документа. Так, деякі чистові автографи різняться між собою: в одних літери більш каліграфічно виведені [1, 2], в інших – менш, видається певний поспіх (як відображення більшого темпу, ритму життя) [11–14]. Є автограф, почерк написання якого має ще дуже каліграфічні, можливо, учнівські риси [9]. Це може вказувати на ранній час створення рукопису. Вивчення змін почерку у хронологічній послідовності може допомогти у датуванні рукопису, що є особливо цінним за відсутності дати створення документів. Частково це завдання можна реалізувати на основі матеріалів досліджуваного фонду. Деякі з них мають дати (точні або приблизні) їх написання. Такими є листи [3, 28–29], окремі автографи поезій [10, 37–38], рецензії [23], заява [32]. Знаючи рік створення документа, можна порівняти почерк аналізованого рукопису з подібним до нього в іншому документі.

Звісно, при цьому слід також враховувати інші обставини, зокрема нижню потенційну хронологічну межу: наприклад, конкретний автограф вірша чи статті не може бути створений раніше, ніж текст взагалі був написаний.

Ще одним важливим аспектом, який може допомагати в датуванні рукописів, визначенні приблизного часу створення автографів, щодо яких відсутні точна хронологія, є *колір* чорнила та олівців. Документи фонду № 79 руки Павла Григоровича написані різними кольорами чорнила та олівців. Іноді ці кольори поєднуються в одному документі [10, 22].

Зовнішній вигляд аркушів теж має важливе значення для датування, для з'ясування походження і побутування рукописів. Особливо при комплексному аналізі їх. Привертає увагу такий аспект, як наявність *сліду від згину* на аркушах, особливо посередині, хоча бувають додаткові згини. На нашу думку, це може бути свідченням перебування рукопису в конверті. (Щоправда, не можна відкинути і того факту, що аркуші могли бути зігнутими ще до того, як Павло Григорович чи інша людина на них писали). У випадку з листами – це зрозуміло і абсолютно закономірно. Послання, як правило, надсилалися поштою і в конвертах, останні нерідко теж входять до відповідної справи фонду [3, 28] (якщо, звісно, мова не про якусь записку чи й лист, які могли бути передані з рук у руки, хоча і в таких випадках можуть мати місце сліди від згину [36]). Якщо ж мова про автографи (зрідка – машинописи) віршів та прозових творів [1, 2, 4–7, 9, 12, 20, 21, 33, 37, 38], то, припустимо, що вони (якщо не всі, то частина) могли надсилатися до редакції, що й зафіксовано в «рубці» від згину. Певним підтвердженням цієї думки є те, що на чернетках поезій нами не віднайдено таких слідів [15, 16]. Так само як і на окремих чистових варіантах автографів поетичних творів [13, 14, 17, 18].

Висновки. Отже, документи фонду № 79 можна назвати досить репрезентативними щодо постаті П. Г. Тичини. Вони відображають основні сфери його діяльності: художню (найбільше), публіцистичну та наукову творчість, переклади. Менш інформативними рукописи є щодо біографічних даних про фондоутворювача.

У фонді збережені практично унікальні чистові автографи та машинописи відомих поезій та прози, із яких здійснювався (або ймовірно здійснювався) їхній першодрук. Декілька автографів (із уривками віршів) були, очевидно, призначені для факсимільного публікування. Рукописи фонду зберігають початкові та проміжні варіанти відомих текстів, особливу орфографію, які нині невідомі чи маловідомі. Документи доносять до нас і такі особливості Павла Григоровича, як увага до деталей, до зовніш-

нього оформлення творів, прагнення зробити свою поезію правильно зрозумілою читачеві. Такі аспекти, як папір, почерк та чорнило при комплексному аналізі можуть допомогти в датуванні автографів, з'ясуванні історії їхнього походження та побутування.

Джерелознавчі спостереження, здійснені в результаті аналізу документів фонду, можуть допомогти в подальшій реконструкції історії створення фонду.

Список бібліографічних посилань

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 79, № 1. 1 арк.
2. ІР НБУВ. Ф. 79. № 2. 1 арк.
3. ІР НБУВ. Ф. 79. № 3. 2 арк.+конв.
4. ІР НБУВ. Ф. 79. № 4. 1 арк.
5. ІР НБУВ. Ф. 79. № 5. 1 арк.
6. ІР НБУВ. Ф. 79. № 6. 5 арк.
7. ІР НБУВ. Ф. 79. № 7. 1 арк.
8. ІР НБУВ. Ф. 79. № 8. 1 арк.
9. ІР НБУВ. Ф. 79. № 9. 1 арк.
10. ІР НБУВ. Ф. 79. № 10. 5 арк.
11. ІР НБУВ. Ф. 79. № 11. 1 арк.
12. ІР НБУВ. Ф. 79. № 12. 2 арк.
13. ІР НБУВ. Ф. 79. № 13. 1 арк.
14. ІР НБУВ. Ф. 79. № 14. 1 арк.
15. ІР НБУВ. Ф. 79. № 15. 7 арк.
16. ІР НБУВ. Ф. 79. № 16. 5 арк.
17. ІР НБУВ. Ф. 79. № 17. 2 арк.
18. ІР НБУВ. Ф. 79. № 18. 1 арк.
19. ІР НБУВ. Ф. 79. № 19. 44 с.
20. ІР НБУВ. Ф. 79. № 20. 1 арк.
21. ІР НБУВ. Ф. 79. № 21. 1 арк.
22. ІР НБУВ. Ф. 79. № 22. 16 арк.
23. ІР НБУВ. Ф. 79. № 23. 12 арк.
24. ІР НБУВ. Ф. 79. № 24. 1 арк.
25. ІР НБУВ. Ф. 79. № 25. 1 арк.
26. ІР НБУВ. Ф. 79. № 26. 1 арк.
27. ІР НБУВ. Ф. 79. № 27. 1 арк.
28. ІР НБУВ. Ф. 79. № 28. 1 арк.+конв.

29. IP НБУВ. Ф. 79. № 29. 1 арк.

30. IP НБУВ. Ф. 79. № 30. 2 арк.

31. IP НБУВ. Ф. 79. № 31. 2 арк.

32. IP НБУВ. Ф. 79. № 32. 1 арк.

33. IP НБУВ. Ф. 79. № 33. 5 арк.

34. IP НБУВ. Ф. 79. № 34. 1 арк.

35. IP НБУВ. Ф. 79. № 35. 9 арк.

36. IP НБУВ. Ф. 79. № 36. 1 арк.

37. IP НБУВ. Ф. 79. № 37. 4 арк.

38. IP НБУВ. Ф. 79. № 38. 2 арк.

39. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12-ти т.; редкол.: О. Т. Гончар (голова) [та ін.] ; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наук. думка, 1983–1990.

References

1. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 1 [in Ukrainian].

2. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 2 [in Ukrainian].

3. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 3 [in Ukrainian].

4. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 4 [in Ukrainian].

5. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 5 [in Ukrainian].

6. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 6 [in Ukrainian].

7. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 7 [in Ukrainian].

8. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 8 [in Ukrainian].

9. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 9 [in Ukrainian].

10. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 10 [in Ukrainian].

11. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 11 [in Ukrainian].

12. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 12[in Ukrainian].
13. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 13 [in Ukrainian].
14. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 14 [in Ukrainian].
15. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 15 [in Ukrainian].
16. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 16 [in Ukrainian].
17. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 17 [in Ukrainian].
18. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 18 [in Ukrainian].
19. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 19 [in Ukrainian].
20. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 20 [in Ukrainian].
21. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 21 [in Ukrainian].
22. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 22 [in Ukrainian].
23. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 23 [in Ukrainian].
24. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 24 [in Ukrainian].
25. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 25 [in Ukrainian].
26. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 26 [in Ukrainian].
27. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 27 [in Ukrainian].
28. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 28 [in Ukrainian].
29. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 29 [in Ukrainian].
30. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 30 [in Ukrainian].

31. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 31 [in Ukrainian].
32. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 32 [in Ukrainian].
33. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 33 [in Ukrainian].
34. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 34 [in Ukrainian].
35. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 35 [in Ukrainian].
36. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 36 [in Ukrainian].
37. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 37 [in Ukrainian].
38. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fond 79, Unit 38 [in Ukrainian].
39. Tychyna P. (1983–1990). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2022.

Liudmyla Petrushko,

PhD (History), Research Associate,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: liudmyla1991@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>

Sergiy Prudyvus,

Senior Researcher,
Literary and Memorial Museum-Apartment of P. G. Tychyna in Kyiv
5 Tereshchenkivska St., Kyiv 01004, Ukraine
e-mail: sprudivus@ukr.net

Source Studies on the Personal Fund of P. G. Tychyna in the Collection of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine

The article reveals the source and research potential of documents of the personal fund No. 79 *Tychyna Pavlo Hryhorovych (1891–1967) – Ukrainian poet, literary critic, linguist, translator, state and public figure* from the collection of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. The purpose of the proposed research is to unlock the informational potential of the manuscripts of the poet's fund, with a special emphasis on the autographs of his artistic, research and journalistic works.

The research methodology combines application of methods of analysis, synthesis and generalization, classification and systematization, induction and deduction, narrative, historical-typological, historical-problematic, historical-comparative, historical-systemic, historical-genetic, retrospective, textological and interpretive. The features of the author's creative work are identified and traced (poetry structure, stanza organization, spelling, accents, text formatting, underlining, handwriting). Number of aspects important for dating and determining the circumstances of the manuscripts creation (ink color, paper features), are considered. The content of numerical designations in three documents and their purpose are clarified. Assumptions regarding the origin of autographs with excerpts of poetic works, are made. Signs, similar to musical ones, on the autograph sheets could depict an increase or decrease in ideological "volume", the development of a theme or its slowing down. A general analysis of the specific composition of the fund's documents indicates the main activity of the fund creator. The source value of the fund's manuscripts has been established.

Keywords: manuscript, P. Tychna, personal fund, Institute of Manuscript.

DOI:

УДК 329.18:316.75:94](430)"1933/1945"

Наталія Кашеварова,

кандидат історичних наук, докторант,

Інститут історії України

Національна академія наук України

вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНЕ ВІДОМСТВО НСДАП
(1933–1942) У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ
«НОВОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОРЯДКУ»**

Мета публікації – проаналізувати документи Зовнішньополітичного відомства НСДАП (нім. Außenpolitisches Amt der NSDAP, далі – АРА) (1933–1942) як джерела з ідеології зовнішньої політики нацизму, з’ясувати напрями діяльності АРА у поширенні націонал-соціалістичної ідеології та його внесок у формування мілітаристських настроїв у Третньому райху і стратегії майбутньої війни. *Методологія* дослідження базується на загальнонаукових принципах і методах наукових досліджень, зокрема, на принципах історизму та об’єктивності, методах структурно-функціонального та порівняльного аналізу і синтезу, проблемно-тематичному, хронологічному методах, а також методах джерелознавства і документознавства. *Новизна* дослідження полягає у визначенні в цілому документального складу архіву АРА, з’ясуванні та уточненні напрямів його діяльності, висвітленні його внеску у формування нацистської зовнішньої політики Третнього райху, що серед іншого містив перспективи освоєння нового «життєвого простору». *Висновки.* Серед завдань АРА у країнах Європи у 1933–1939 рр. було створення позитивного образу націонал-соціалізму, організація пронацистського руху, пошук союзників на міжнародній арені, серед іншого з метою створення «антибільшовицького блоку» європейських держав, розвиток торговельних відносин з різними країнами для придбання продовольства і військової техніки тощо. Важливе місце посідав збір інформації щодо внутрішнього становища у різних країнах, для чого використовувалися особисті контакти, підтримка пронацистських лідерів, видавництв, ідеологічна підготовка німецьких дипломатів, розповсюдження видань НСДАП, організація культурних заходів, підтримка емігрантського руху. Наприкінці 1930-х років великого значення набуло формування стратегії

© Н. Кашеварова, 2022

зовнішньополітичної та економічної діяльності Німеччини і розбудова концепції «нового європейського порядку». Діяльність АРА фактично припинилася на початку 1943 р. Більшість його документів зберігається у Федеральному архіві Німеччини, у фонді NS 43 (Außenpolitisches Amt der NSDAP), що нараховує 480 архівних справ, серед яких провідне місце посідають аналітично-інформаційні матеріали. Документи АРА є також серед матеріалів фонду NS 8 (Kanzlei Rosenberg), де можна знайти організаційно-розпорядчу документацію (накази, розпорядження, доручення тощо). Ще одну важливу частину документів архіву АРА становить листування.

Ключові слова: Третій райх, націонал-соціалізм, ідеологія, пропаганда, Зовнішньополітичне відомство НСДАП, Друга світова війна, окупація, Альфред Розенберг.

Сьогодні одним із завдань історичної науки є вирішення проблеми актуалізації комплексу документів служб нацистського державного діяча та одного з ідеологів Третього райху Альфреда Розенберга, створених ним у структурі Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (далі – НСДАП), серед яких окреме місце належало Зовнішньополітичному відомству НСДАП (1933–1942) (нім. Außenpolitisches Amt der NSDAP, далі – АРА). Це відомство було створене у 1933 р. і фактично припинило свою роботу на межі 1942–1943 рр. (формально ліквідоване разом з іншими партійними службами у 1945 р.), у зв'язку з мобілізацією співробітників на тлі скорочення функцій АРА та втрати ним свого значення внаслідок зміни системи міжнародних відносин з початком Другої світової війни¹. Але тривалий час його внесок у нацистську ідеологію і пропаганду був мало досліджений, тому зберігає своє значення визначення особливостей діяльності АРА, висвітлення інформаційного потенціалу його документів як джерел щодо розвитку нацистської ідеології і підготовки реалізації загарбницьких планів нацистської Німеччини в Європі.

АРА було однією зі структур, створених А. Розенбергом у системі НСДАП, які в історіографії нерідко згадуються під об'єднаною назвою «служби Розенберга»². Серед основних були служба Уповноваженого

¹ Частину співробітників було переведено до Міністерства окупованих східних територій.

² У той час як під назвою «Служба Розенберга», як в історіографії, так і безпосередньо у документах НСДАП виступає служба Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП, яка напередодні Другої світової війни посіла центральне місце серед створених Розенбергом структур.

фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (1934–1945) (нім. *Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*, далі – служба Уповноваженого) з низкою її підрозділів, Вища школа НСДАП (нім. *Hohe Schule der NSDAP*), що у майбутньому мала стати елітним партійним університетом, з низкою інститутів у її складі, Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга (нім. *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*), Східна бібліотека Розенберга (нім. *Ostbücherei Rosenberg*), а також Товариство з дослідження світової більшовицької загрози (нім. *Arbeitsgemeinschaft zur Erforschung der bolschewistischen Weltgefahr*).

Слід також зазначити, що, крім АРА, у структурі НСДАП з 1931 р. міжнародними зв'язками займалася Зарубіжна організація НСДАП (нім. *Auslandsorganisation der NSDAP*), головним завданням якої було кураторство над партійними підрозділами і організаціями за кордоном, а також облік німецьких націонал-соціалістів, які перебували за кордоном³, а з 1934 р. – також Служба Ріббентропа (до 1935 р. – бюро Ріббентропа, або Зовнішньополітичне відомство з особливих питань, нім. *Außenpolitisches Amt für Sonderfragen*), яка займалася формуванням особистих зв'язків за кордоном, що могли б впливати на створення позитивного образу нацистської Німеччини⁴. З огляду на це, предметом пропонованої статті є розробка АРА стратегії зовнішньополітичної діяльності з перспективою подальшого розширення «життєвого простору», що втілювалася у війну та окупації в Європі та СРСР.

Вивчення стану наукового опрацювання цієї теми свідчить, що за наявності значної кількості опублікованих праць, у яких детально висвітлено політичну біографію А. Розенберга та його відносини з представниками вищого керівництва Третього райху, бракує публікацій про діяльність партійних служб А. Розенберга, і практично немає досліджень, у яких документи цих служб розглядалися б як історичні джерела.

Серед основних наукових публікацій, зокрема, можна назвати лише кілька видань, що висвітлюють історію політичної кар'єри Розенберга на тлі його біографії і приділяють увагу питанню діяльності його Зовнішньополітичного відомства. Найбільш ґрунтовно ці питання розглянуті

³ З 1935 р. вона мала статус зарубіжного округу НСДАП (нім. *Gau*). Документи цієї організації зберігаються у Федеральному архіві Німеччини у фонді NS 9.

⁴ Документи Служби Ріббентропа можна знайти у Федеральному архіві Німеччини, у складі низки різних фондів, пов'язаних з НСДАП, а також у складі окремих особових колекцій.

у комплексних працях дослідників Ернста Піпера «Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe» (укр. «Альфред Розенберг. Головний ідеолог Гітлера») [1] та Райнгарда Больмуса «Das Amt Rosenberg und seine Gegner» (укр. «Відомство Розенберга та його противники») [2], Роберта Сесія «The Myth of the Master Race» (укр. «Міф про панівну расу») [3], де частково висвітлена також і діяльність АРА, а також у монографії Сеппо Куусісто «Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik, 1933–1939» (укр. «Альфред Розенберг у націонал-соціалістичній зовнішній політиці, 1933–1939») [4].

Небагато дослідників залучали до своїх досліджень документи АРА як джерела. І нерідко обмежене залучення джерел, однобічний розгляд діяльності А. Розенберга, або ж оцінка його лише як міністра окупованих східних територій, на нашу думку, веде до стереотипної оцінки окремими дослідниками ролі А. Розенберга як маловпливового політика, до недооцінки ідеологічної складової діяльності його самого та його служб у поширенні ідеології та пропаганди, у ідейній підготовці до війни, і до поверхневої оцінки його особистого впливу у політичних колах Німеччини, де він програвав Й. Гьоббельсу та Г. Гімлеру у своєму впливові на А. Гітлера, а також навіть до недооцінки безпеки самої ідеології націонал-соціалізму ⁵.

Певний сегмент у історіографії проблеми займає низка публікацій, підготовлених українськими та російськими дослідниками. Але якщо українські історики найчастіше приділяють увагу питанню відносин українського визвольного руху і Третього райху, де А. Розенберг фігурує здебільшого як міністр окупованих східних територій ⁶, то російські

⁵ Див.: Zellhuber, A. «Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu.»: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München: Ernst Vögel Verlag, 2006. 414 s.; Koop, V. Alfred Rosenberg: Der Wegbereiter des Holocaust – eine Biographie. Köln/Wien: Böhlau Verlag, 2019, 346 s.; Баринов И. Альфред Розенберг: жизнь как миф. [Москва]: Indie Science Press, 2017, 375 с. та ін.

⁶ Див., напр.: Кучер В. І., Потільчак О. В. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни. Київ: Біла Церква, ТОВ Білоцерковдрук. 2011. 368 с.; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. Т.1; ОУН в 1941 році: Документи / упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Пагряляк, В. Сергійчук; передм. С. Кульчицького. Київ, 2006. Ч. 1–2 та ін. Тут і далі питання відносин представників українського націоналістичного визвольного руху та німецької окупаційної влади, як і участь у цьому А. Розенберга, у цій статті не розглядаються. Ця наукова проблема є самостійною, виступає предметом окремого дослідження, і перебуває поза предметом цієї публікації.

нерідко згадують А. Розенберга у публікаціях з ідеології нацизму. Але, здебільшого, у світлі дуже вузьких аспектів нацистської ідеології, або ж, навпаки, у публікаціях широкого, загального характеру ⁷.

Винятком є дослідження В. Бухановим ідеології націонал-соціалізму. Він одним з перших радянських дослідників наприкінці 1980-х років отримав змогу працювати з документами служб Розенберга, з тією їх частиною, що на той час зберігалися в Центральному державному архіві НДР (після об'єднання Німеччини його зібрання увійшли до складу Федерального архіву Німеччини). Серед іншого він у загальних рисах приділив увагу зовнішньополітичній концепції НСДАП та її ідеологам, які працювали в АРА [5].

Окремо слід згадати особові документи самого А. Розенберга, що також виступають джерелами, передусім його політичний щоденник, віднайдений та опублікований лише кілька років тому, де можна знайти багато інформації щодо його закордонних зв'язків та особистого спілкування ⁸, а також опубліковані матеріали самої НСДАП, наприклад щорічні матеріали про її структуру та організацію (так звані «Organisationsbücher der NSDAP»).

На сьогодні основна частина документів АРА зберігається у Федеральному архіві Німеччини, передусім, в окремому фонді NS 43 (Außenpolitisches Amt der NSDAP) (1927–1942 pp., 480 одиниць зберігання). Окремі документи АРА можна знайти також у фонді NS 8 (Kanzlei Rosenberg, укр. «Канцелярія Розенберга»), оскільки посада райхслайтера передбачала керівництво усіма партійними службами

⁷ Див., напр.: Аникеев А. А., Кольга Г. И., Пуховская Н. Е. НСДАП: идеология, структура и функции. Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001, 323 с.; Кольга Г. И., Аникеев А. А., Пуховская Н. Е. НСДАП в политической системе Третьего рейха. Саарбрюкен: LAP Lambert Academic Publishing, 2011. 544 с. Але загалом окрему частину становлять популярні публікації, розраховані на масового читача, що пропагують «розтиражований образ» нацизму і тому не мають наукової цінності.

⁸ Насправді перші публікації щоденникових нотаток А. Розенберга мали місце у 1960-х роках (за 1934–1935 та 1939–1940 pp.), але у 2013 р. була віднайдена значна частина записів до 1944 р. включно, які, як припускають, зникли у 1946 р. Видання німецькою мовою: Vajohr F., Matthäus J. (Hrsg.) Alfred Rosenberg. Die Tagebücher von 1934 bis 1944. Frankfurt am Main 2015, 650 s.; російською мовою: Политический дневник Альфреда Розенберга, 1934–1944 гг. / под ред. И. Петрова ; пер. с нем. С. Визгиной, И. Петрова ; коммент. С. Визгиной, А. Дюкова, В. Симиндя, И. Петрова. М.: Фонд «Историческая память», 2015. 448 с.

у межах наданих повноважень і канцелярія мала координуючі функції щодо служб А. Розенберга у НСДАП.

При цьому у фонді NS 43 більшу частину документів становлять робочі інформаційно-аналітичні матеріали відомства за різні роки, систематизовані за його організаційною структурою (за відділами й підрозділами). Наприклад, підшивки преси різних європейських країн, статті співробітників АРА, звіти і донесення щодо дипломатичних зв'язків та різноманітних подій тощо. Водночас у складі фонду канцелярії можна знайти багато установчих і організаційних документів АРА, серед яких документи про створення АРА, накази та інструкції керівних осіб, плани, проекти, документи щодо структури та її реорганізації, кадрових питань, завдань відомства тощо. В обох фондах також зберігається численне листування із зовнішньополітичних питань⁹. З огляду на це, документи АРА як джерела мають розглядатися комплексно, у їхньому зв'язку з документами інших структур Розенберга.

Зовнішньополітична діяльність самого А. Розенберга офіційно почалася у 1930 р., коли він був обраний до райхстагу від НСДАП. З цього часу розгортанню його діяльності в цій сфері сприяло отримання у 1933 р. звання райхсляйтера на тлі приходу до влади А. Гітлера та НСДАП, і тоді він вже мав репутацію найкращого знавця СРСР і фахівця з ідеології більшовизму. У квітні того ж року А. Гітлер призначив А. Розенберга керівником новоствореного Зовнішньополітичного відомства НСДАП. Станом на 1939 р. у ньому було щонайменше понад 70 співробітників, для 1943 р. було передбачено вже понад 120 (дані можуть бути неповними через те, що не всі документи збереглися) [2, s. 330–331]. У середині 1930-х років у його складі було три основних великих відділи: 1) підрозділ з відділами різних країн (Велика Британія, Близький Схід, Далекий Схід, Північна Європа та ін.) з низкою більш дрібних відділів; 2) відділ німецького академічного обміну; 3) відділ торгівлі. Крім цього, до АРА належали головна служба преси (нім. Hauptstelle für Pressewesen) та навчальний центр, або школа (нім. Schulungshaus). Серед основних завдань АРА було поширення націонал-соціалістичних ідей серед іноземців, підтримка націонал-соціалістичного руху за кордоном, збирання політичної інформації, передусім у європейських країнах, яка публікувалася в зарубіжній пресі, організація різних культурних заходів, а також налагодження торговельних та наукових зв'язків [6, s. 310–311].

⁹ Ці фонди частково оцифровані, ознайомитися з їхніми матеріалами можна на сайті Федерального архіву: www.bundesarchiv.de.

До роботи в АРА Розенберг залучив низку різних спеціалістів, серед яких були й емігранти з колишньої Російської імперії, наприклад балтійський німець Арно Шікеданц (Arno Schickedanz), керівник штабу АРА (серед його завдань було налагодження зв'язків з емігрантськими колами), Георг Ляйббрандт (Georg Leibbrandt), родом з німецької колонії в Одеській області. Останній у АРА відповідав за напрямок Східної Європи, а з 1941 р. очолив головний відділ політики у Міністерстві окупованих східних територій (нім. Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete). Крім них, Розенберг запросив до роботи Вернера Дайца (Werner Daitz), відомого спеціаліста в галузі економіки і промисловості, члена економічної ради НСДАП, який також захоплювався філософією. Він мав представляти напрям зовнішньої торгівлі, який мав у АРА особливе значення. Так, на думку дослідника С. Куусісто, В. Дайц багато уваги приділяв Близькому і Середньому Сходу і мав завдання організовувати постачання продовольства, а також співпрацювати у військовій сфері [4, с. 76–107; 7, с. 244–294], що мало сприяти швидкому відновленню воєнного потенціалу Німеччини. Крім цього, щоденник А. Розенберга свідчить про те, що АРА проводило переговори щодо економічних угод з низкою різних країн – Румунією, Бразилією, Афганістаном та іншими, з окремими представниками фінансових і промислових кіл кількох країн Західної Європи, передусім Великої Британії та Нідерландів [4, с. 123–125].

Роздуми Розенберга стосовно зовнішньополітичної стратегії Німеччини беруть свій початок задовго до створення АРА. Так, у 1927 р. він видав брошуру «Майбутній шлях німецької зовнішньої політики» [8], де відкинув ідею завоювання так званого життєвого простору для Німеччини поза Європою, зокрема в Африці, і звернувся до Східної Європи, вважаючи, що колонії мають бути територіально пов'язані з метрополією. Для цього Розенберг спочатку запропонував ідею союзу з Великою Британією проти СРСР і підтримку опозиційного руху в Радянському Союзі. Але тут він розглядав можливість орієнтації на розширення життєвого простору для так званої нордичної раси і у Західній Європі. Згодом ці ідеї були узагальнені у найвідомішій його праці із назвою «Міф ХХ ст. Оцінка духовно-інтелектуальної боротьби нашого часу» (1930) [9], вони також увійшли до політичної концепції АРА щодо зовнішніх відносин Німеччини. Згаданий вище дослідник В. Буханов також звернув основну увагу на цю концепцію європейської зовнішньополітичної діяльності націонал-соціалізму, яку розвивали А. Розенберг та В. Дайц, який став одним із провідних співробітників АРА, щодо «нового європейського

порядку» і так званої біополітики, що базуються на концепції «біологічної субстанції» (походження) та народної психології і народного імперіалізму [10].

А. Розенберг закликав до згуртування європейського континенту на світоглядних засадах націонал-соціалізму: *«Ані позбута раси та народного характеру “Центральна Європа”, якою її проголошував Науманн, ані франко-єврейська Пан-Європа, а нордична Європа є гаслом майбутнього, майбутнього з германською Центральною Європою. В цій Європі кожному буде відведено своє велике місце та роль: Німеччина як расова та національна держава, як центральна влада континенту, як охорона Півдня та Південного Сходу, скандинавські держави з Фінляндією – як другий союз для охорони Північного Сходу, і Велика Британія як гарант для Заходу та заокеанських країн там, де це потрібно для інтересів нордичної людини»* [5, с. 46; 11, с. 469]. «Расові системи держав» у Європі та в усьому світі, які перебувають у симбіозі і на основі цього забезпечують світове панування білої раси, – це було змістом зовнішньої політики, за яку ратував А. Розенберг [11, с. 268].

У багатьох творах В. Дайца, написаних трохи пізніше за цю озвучену Розенбергом ідею, ідеологія, політика та економіка переплелися між собою, поєднавши принцип «просторової» зовнішньої політики із законом «органічної свободи», де зовнішньоекономічна діяльність для Німеччини передбачала завоювання і колонізацію, передусім, Східної Європи [5, с. 46].

Цей пропагований А. Розенбергом і В. Дайцом нерозривний зв'язок внутрішньогосподарської та зовнішньоекономічної діяльності, особливо щодо політики захоплення земель та корисних копалин, знайшов підтримку у фінансово-економічних колах Німеччини. При цьому В. Дайц пропагував концепцію визнання безумовного примату народу (з нордичним корінням) над будь-якою державою і простором і проголошував ідею другорядності державного суверенітету та первинності суверенітету народного, що базується на ідеї структури: родина (де дружина добровільно підкоряється чоловікові) – народ (де народ добровільно підкоряється фіюеру) – родини народів (де народи в Європі добровільно підкоряються домінантній державі (Німеччині)). Це – природна організація «біологічної субстанції», основа «стабільного і щасливого суспільства», де утворюється спільний політичний та економічний простір. Основою такого європейського союзу Розенберг і Дайц вважали політику поєднання ідей «свідомого європейського» та «народно-психологічного», що мало привести до нового європейського союзу, наслідком створення

якого має стати переворот в теорії і практиці міжнародної діяльності. А на практиці це було заклик до створення союзу нової Європи проти СРСР. Ця концепція згодом вплинула на загальні засади окупаційної політики Третього райху. Хоча перший вектор територіальної агресії мав бути спрямований на західні країни, з якими Розенберг і Дайц спочатку пропонували створити союз, а вже потім спільними зусиллями – на СРСР.

Крім цього, особливе місце як у поглядах самого А. Розенберга, так і певною мірою у діяльності АРА, принаймні спочатку, посідала Велика Британія. Він докладав значних зусиль для встановлення контактів з британськими політиками і дипломатами з метою зробити з них союзників Німеччини або схилити їх зайняти нейтральну позицію. Також він прагнув зменшити контроль Великої Британії за оснащенням німецької армії, що було обмежене Версальським договором [4, с. 76–107; 7, с. 40–87]. А. Розенберг брав участь у підготовці Морської угоди 1935 р. між Великою Британією та Німеччиною, яка визнала денонсацію обмежувальних положень Версальського миру, і водночас проводив політику нейтралізації спроб Британії створити союзи з іншими країнами проти СРСР на основі антибільшовицької діяльності та задля запобігання втручання у підготовку війни та критикував діяльність Ріббентропа як посла Німеччини в Лондоні.

Пізніше у своєму тюремному щоденнику, в якому він аналізував причини краху Третього райху, Розенберг написав: *«Лондон не зміг зрозуміти традиційної ідеї політичної рівноваги на європейському континенті у зв'язку зі зміною історичної ситуації, відповідно до котрої на одному боці стоїть Радянська Росія, а на іншому – уся решта Європи»* [12, с. 409].

У цілому записи щоденника Розенберга з 1931 р. свідчать, що він виступав активним учасником міжнародної діяльності та деякий час був довіреною особою Гітлера у багатьох публічних та непублічних питаннях міжнародної політики, особливо у період до 1939 р. Зокрема, він та його представники брали участь у перемовинах з лідерами політичних кіл Великої Британії, Франції, Австрії, Італії, Бельгії, Іспанії, Румунії, Польщі, Норвегії, Югославії, Ірану, Афганістану, Японії тощо.

Під час підготовки до воєнної експансії в Європі Розенберг також виконував доручення Гітлера, збираючи інформацію про політичну ситуацію в різних європейських країнах, у тому числі дані про події в СРСР, наприклад, аналітичні матеріали щодо змісту радянських газет та рішення Політбюро КПРС. Він продовжував спілкуватися зі своїми націонал-соціалістичними партнерами в інших країнах з метою форму-

вання нових урядів і під час окупації європейських територій. Крім того, до цієї діяльності Розенберг залучав і офіційне періодичне видання «Völkischer Beobachter» («Народний оглядач»), головним редактором якого він був багато років поспіль.

Водночас деякі дослідники вважають, що у питаннях зовнішньої діяльності Розенберг не зміг стати сильним, переконливим політиком, враховуючи також те, що Гітлер не призначив його на посаду міністра закордонних справ, яку Розенберг прагнув обійняти. Але, плануючи війну з СРСР, Гітлер тримав при собі Розенберга і в перспективі бачив його міністром окупованих східних територій. Тож оцінюючи діяльність АРА та особисті зусилля А. Розенберга для забезпечення впливу націонал-соціалізму в європейських країнах, в укладанні торговельних та воєнних угод, слід враховувати, що АРА було структурою НСДАП, а Розенберг у політичних колах Німеччини вважався одним із найкращих знавців Росії та СРСР, більшовизму як політичного та ідеологічного ворога. Фактично Гітлер доручив йому ідейну боротьбу із «світовим більшовизмом». За словами Гітлера, *«світ повинен знати, що духовний та організаційний центр боротьби з силою, яка прагне руйнування світу, знаходиться в Німеччині»* [7, с. 123]. Тому, серед іншого, АРА доручалося проводити постійний аналіз міжнародної та радянської преси. У фонді АРА зберігаються великі підшивки газет різних країн, які аналізувалися його інформаційним відділом.

Ще одним вагомим напрямом діяльності АРА в середині 1930-х років стала робота Зовнішньополітичної школи при АРА. Її було відкрито у 1934 р. для ідеологічної підготовки німецьких дипломатів. Сам Розенберг та співробітники АРА регулярно читали там доповіді й організували лекції, дипломатичні прийоми, зустрічі та інші подібні культурні заходи. Наприклад, планувалося раз на тиждень проводити товариські зустрічі, які передбачали спілкування з фахівцями з різних політичних та ідеологічних питань, виголошення доповіді на певну тему, обов'язковими також були лекції з історії, культури і мистецтва різних країн, при цьому великого значення надавалося різного роду зв'язкам цих країн з Німеччиною. У рамках навчання були навіть передбачені короткі подорожі студентів до різних країн Європи [13, ВІ. 125–128] ¹⁰.

¹⁰ Документи школи, наприклад плани лекцій, доповідей, різних інших заходів тощо, можна знайти серед документів партійної канцелярії Розенберга у складі фонду NS 8 Федерального архіву Німеччини, а також у складі низки інших фондів, наприклад, у фонді райхсканцелярії (R 43–II), у справі 939, R 58 («Головне

Певною мірою переломним став 1936 р. Оскільки Розенберг постійно конкурував з різними міністерствами (іноземних справ, народної просвіти і пропаганди та ін.) як з органами виконавчої влади, а також і з низкою інших державних структур, він вирішив укласти політичний союз з Г. Гьорінгом проти Й. Гьоббелса. У 1936 р. між ними відбулися успішні переговори стосовно поділу сфер впливу у зовнішній політиці. Щодо цього 12 грудня 1936 р. Розенберг записав у щоденнику: *«Сьогодні протягом двох годин розмовляв з Гьорінгом, і це після досить тривалого часу. Було усунуто окремі непорозуміння та проговорено сфери діяльності. Він спрямовуватиме в Зовнішньополітичне відомство все, що стосується Північного Сходу і всіх територій на Південному Сході, тобто від Фінляндії до Афганістану та вздовж російського кордону. На Балканах Гьорінг зарезервував за собою Югославію – там у нього є безпосередні контакти»* [7, с. 139].

Ще одним важливим напрямом для Розенберга була співпраця з Норвегією, з огляду на його концепцію про важливу роль скандинавських народів у формування нордичної раси. Сприяло цій співпраці Нордичне товариство (нім. Nordische Gesellschaft), засноване ще 1921 р. у Любеку і з часом фактично підпорядковане АРА. Воно опікувалося розвитком економічних відносин Німеччини та Скандинавських країн і постійно перебувало у контакті з Розенбергом ще до створення АРА [14, Вл. 77–85]¹¹, але серед його завдань був також розвиток відносин з північними країнами на основі так званого нордичного мислення [15, Вл. 178].

У 1939 р. було вирішено об'єднати усі організаційні заходи з культури північних народів під кураторством Нордичного товариства, яке, за словами А. Розенберга, активно обговорювало питання життєвого простору у майбутній війні на Сході. Особливе значення цього товариства у зовнішньополітичній діяльності спиралося на ідею Розенберга щодо органічної нордичної сутності поняття «раса» та її ролі у створенні нової державної системи, що протистоїть системам Східної Азії та сучасної йому Європи. Нова державна система, *«створення котрої відповідає*

відомство імперської безпеки»), у справі 7198, R 153 («Публікаційна служба у Берліні-Далемі»), у справі 132, та у низці інших фондів.

¹¹ «Die Notwendigkeit der Aufrechterhaltung der Handels- und Verkehrsbeziehungen zwischen Deutschland und den nordischen Ländern (Dänemark, Schweden, Norwegen, Finnland). Eine Denkschrift der Nordischen Gesellschaft. Lübeck, im Juli 1932» (укр. «Необхідність підтримки торгівельних та транспортних відносин між Німеччиною та північними країнами (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія). Записка Нордичного товариства (Любек, липень 1932 р.)»).

інтересам нордичних культур», і формування сил германо-скандинавського блоку з метою захисту Півночі від хвилі комунізму мали б запобігти небезпеці з боку СРСР [11, с. 493–494]. Ця ідея активно запроваджувалася у діяльність АРА, хоча не завжди могла бути реалізованою.

Завдання з поширення націонал-соціалістичних ідей надавало широкі функції і повноваження, передбачало роботу з західними джерелами інформації, а також можливості впливу на зовнішню політику райху. Постійно здійснювалася підготовка дипломатів та відбувалися культурні дипломатичні заходи, які проводив Розенберг. З жовтня 1936 р. Розенберг представив доповідну записку з планом забезпечення впливу Німеччини в усіх без винятку державах, що межують із СРСР; на Близькому Сході, в Румунії, Угорщині, Югославії та ін.

Ближче до Другої світової війни Розенберг все ще пропонував Гітлеру створену при АРА концепцію союзу європейських країн проти більшовизму. Але після укладання пакту Молотова-Ріббентропа (23 серпня 1939 р.) про ненапад ці ідеї Розенберга щодо поєднання «свідомого європейського» та «народно-психологічного» у зовнішній політиці Німеччини не мали підтримки. Йому не вдалося переконати Гітлера у доцільності націонал-соціалістичного перетворення Європи шляхом створення союзу Німеччина–Британія–Італія–Румунія, а потім вже спрямувати сили на Схід. Гітлер остаточно віддав перевагу європейській концепції міністра закордонних справ Ріббентропа, згідно з якою головними союзниками райху оголошувалися Італія та Японія, а головними противниками – Великобританія, Франція та СРСР. Ріббентроп розглядав Великобританію як дуже потужного ворога, якому може стати на заваді військово-політичний союз Німеччини, Італії та Японії. Загалом за цим сценарієм Гітлер ухвалив рішення про черговість агресивних акцій Німеччини у майбутній світовій війні: перший удар було вирішено завдати на заході, другий – на сході Європи, проти СРСР.

Це стало ударом для концепції Розенберга в цілому. Він писав у 1939 р.: *«[...] цей укладений з Москвою пакт, обернеться колись загрозою для націонал-соціалізму. Як ми можемо говорити про спасіння та організації Європи, якщо змушені звертатися за допомогою руйнівної для Європи сили [...]. Якщо нам до того ж прийдеться залишити Радянському Союзу територію пол[ьської] України, то після Карпато-Укр[аїни] це стане другим ударом з нашого боку по найбільш потужному антимосковитському угрупованню»* [7, с. 195–196].

Але все ж таки тривалий час Гітлер звертався до альтернативної думки Розенберга у питаннях зовнішньої політики, яка не збігалася

з думкою Ріббентропа, що сприяло використанню неофіційних можливостей Розенберга. Напередодні війни Гітлер обговорював з Розенбергом план майбутньої війни на Сході та створення майбутнього Міністерства окупованих східних територій ще й як центру боротьби з більшовизмом. Розенберг навіть підготував доповідну записку на цю тему, яку Гітлер сприйняв позитивно [1, с. 426; 7, с. 290]. У цей самий період у АРА під керівництвом Г. Ляйббрандта активно готували матеріали про державну систему, партійну структуру, соціальні відносини, національний склад, економічний розвиток Радянського Союзу, демографічну ситуацію, становище німців у СРСР. Готувалися карти етнічного складу, адміністративні карти різних регіонів. Тривало опрацювання матеріалів зарубіжної періодики для поширення впливу НСДАП, готувалися аналітичні огляди радянської преси, здійснювалася ідеологічна підготовка кадрів для майбутньої адміністрації на окупованих територіях СРСР [5, с. 299; 7, с. 285–287].

Особлива увага Розенберга у початковий період війни також була приділена питанню використання етнічного партикуляризму в Україні та на Кавказі й необхідності підтримувати боротьбу народів у складі СРСР проти радянської влади. Він послідовно дотримувався своїх переконань і тоді, коли став міністром окупованих східних територій та протистояв у цьому питанні райхскомісару України Е. Коху. Крім цього, Розенберг не підтримував політику повного знищення слов'янського населення, розглядаючи його як буфер проти «монголоїдів». Але проблемою, на його думку, було те, що слов'яни занадто далеко просунулися на захід і зайняли землі, які начебто історично належали германським народам, а тому потрібно «повернути» їх німцям, звільнити від інших народів. Польща як держава, на його думку, не мала права на існування [3, с. 164–165]. Завойовані території мали б деурбанізуватися та основні зусилля покласти на розвиток сільського господарства й німецьких фермерів, оскільки концепції економічного розвитку Німеччини спиралися, серед іншого, і на так звану сільську психологічну складову «нордичної душі» з її багатовіковим досвідом.

Але після початку Другої світової війни, АРА почало поступово втрачати свою роль і значення. Частково це було пов'язане зі зміною міжнародної ситуації, де його зв'язки та діяльність почали втрачати актуальність, частково – зі скороченням фінансування і значними втратами кадрів через оголошену у січні 1943 р. тотальну мобілізацію, під яку підпали не лише штатні співробітники АРА, а й залучені до його роботи позаштатні лектори. Водночас завдання збирання радянських

матеріалів, які можуть бути використані у боротьби проти більшовизму, передусім зібрань радянських бібліотек, музеїв та архівів перейшло до Оперативного штабу Розенберга, який з цією метою діяв на окупованій території СРСР¹².

Таким чином, серед головних завдань АРА у країнах Західної Європи у період активного поступу націонал-соціалізму у 1933–1939 рр. було створення позитивного образу останнього за кордоном, поширення націонал-соціалістичних ідей, організація пронацистського руху, пошук союзників на міжнародній арені, а пізніше – і в майбутній війні, у тому числі з метою створення «антибільшовицького блоку» європейських держав, а також сприяння встановленню торговельних відносин з різними країнами для придбання продовольства і військової техніки тощо. Крім цього, серед завдань ідеологічного змісту важливе місце посідало збирання інформації щодо внутрішнього становища не лише у різних країнах Європи, а й у СРСР, для чого використовувалися усі можливі засоби: особисті контакти з дипломатичним корпусом та лідерами інших країн, підтримка пронацистських лідерів, ідеологічна підготовка німецького дипломатичного корпусу, заснування або підтримка зарубіжних видавництв, розповсюдження видань НСДАП та публікацій провідних ідеологів і пропагандистів, передусім самого А. Розенберга. Крім цього, за сприяння АРА організувалися різні культурні заходи, надавалася підтримка культурним товариствам та емігрантському рухові, також активно працювала політична школа для дипломатів і державних службовців. Наприкінці 1930-х років найбільшого значення набули формування стратегії зовнішньополітичної та економічної діяльності Німеччини перед війною і після початку воєнної кампанії у Європі та окупації, а також розбудова концепції встановлення «нового європейського порядку». На цей період припадає активне спілкування Розенберга з Гітлером, розподіл сфер впливу і векторів зовнішньополітичної діяльності з Г. Гімmlером, налагодження відносин з Г. Герінгом. 1940–1941 рр. у діяльності АРА відзначаються активною участю відомства у розробці концепцій завоювання «життєвого простору» на Сході.

Але з початком Другої світової війни роль АРА поступово почала зменшуватися, і у 1943 р. АРА фактично її втратила, частково через

¹² Серед численних партійних служб Розенберга діяльність саме Оперативного штабу на сьогодні досліджена найкраще. Див., напр., публікації П. К. Грімстед, Л. Дубровіної та Н. Малолетової, Н. Кашеварової, Н. Гуцула, С. Кота, В. де Врі та багатьох ін.

зростання ролі інших державних структур на тлі військових подій, зміну міжнародної ситуації, частково – через тотальну мобілізацію і скорочення видатків.

Джерельною базою для дослідження діяльності АРА є документи відповідного фонду у складі зібрання Федерального архіву Німеччини, а саме фонду NS 43, а також у складі фонду партійної канцелярії Розенберга (NS 8) і серед документів окремих справ низки інших архівних фондів періоду Третього райху у Федеральному архіві Німеччини. Вчені залучали документи АРА до своїх досліджень як історичні джерела, але досі немає ані всебічного комплексного дослідження діяльності АРА, ані розвідок джерелознавчого характеру, присвячених документам Зовнішньополітичного відомства, тому це залишається актуальною темою для майбутніх досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Piper, E. Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 2005. 831 S.
2. Bollmus, R. Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. München: R. Oldenburg Verlag, 2006. 373 S.
3. Cecil, R. The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology. New York, 1973. 266 p.
4. Kuusisto S. Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik, 1933–1939. Helsinki, 1984. 435 S.
5. Буханов В. А. Гитлеровский «новый порядок» в Европе и его крах (1933–1945). Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2013. 466 с.
6. Organisationsbuch der NSDAP. München: Zentralverlag der NSDAP, 1936. 618 S.
7. Политический дневник Альфреда Розенберга, 1934–1944 гг. М. : Фонд «Историческая память», 2015. 448 с.
8. Rosenberg, A. Der Zukunftsweg deutscher Aussenpolitik. München, 1927. 143 S.
9. Rosenberg, A. Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit. München: Hoheneichen-Verlag, 1930, 670 S.
10. Daitz, W. Sozialpolitische Fragen der Gegenwart. Berlin: Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik, 1939. 22 S.
11. Розенберг А. Миф XX века. Оценка духовно-интеллектуальной

борьбы фигур нашего времени / пер. с нем. С. Н. Лобанов. Таллинн: Shildex, 1998. 527 с.

12. Альфред Розенберг. Мемуары / с комментариями С. Ланга и Э. фон Шенка. Харьков: ООО «Див», 2005. 416 с.

13. Bundesarchiv Berlin. NS 8/116.

14. Bundesarchiv Berlin. R 43-I/1176.

15. Bundesarchiv Berlin. NS 8/203.

References

1. Piper, E. (2005). Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 831 S. [in German].

2. Bollmus, R. (2006). Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. München: R. Oldenburg Verlag. 373 S. [in German].

3. Cecil, R. (1973). The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology. New York. 266 p. [in English].

4. Kuusisto, S. (1984). Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik, 1933–1939. Helsinki. 435 S. [in German].

5. Buharov, V. A. (2013). Gitlerovskij “novyj porjadok” v Evrope i ego krah (1933–1945) [Hitler's “new order” in Europe and its collapse (1933–1945)]. Ekaterinburg : Izd-vo Ural'skogo un-ta. 466 p. [in Russian].

6. (1936). Organisationsbuch der NSDAP. München: Zentralverlag der NSDAP. 618 S. [in German].

7. Petrov, I. (Ed.). (2015). Politicheskij dnevnik Al'freda Rozenberga, 1934–1944 gg. [Political diary of Alfred Rosenberg, 1934–1944]. Moscow: Fond “Istoricheskaja pamjat”. 448 p. [in Russian].

8. Rosenberg, A. (1927). Der Zukunftsweg deutscher Aussenpolitik. München. 143 S. [in German].

9. Rosenberg, A. (1930). Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit. München: Hoheneichen-Verlag. 670 S. [in German].

10. Daitz, W. (1939). Sozialpolitische Fragen der Gegenwart. Berlin: Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik. 22 S. [in German].

11. Rosenberg, A. (1998). Mif XX veka. Ocenka duhovno-intellektual'noj bor'by figur nashego vremeni [Myth of the XX century. Evaluation of the spiritual and intellectual struggle of the figures of our time]. S. Lobanov (Trans.). Tallinn: Shildex [in Russian].

12. Rosenberg, A. (2005). *Memuary* [Memoirs]. (Lang, S. and E. fon Schenk, Komment). Har'kov: OOO "Div" [in Russian].
13. Bundesarchiv Berlin, NS 8/116 [in German].
14. Bundesarchiv Berlin, R 43-I/1176 [in German].
15. Bundesarchiv Berlin, NS 8/203 [in German].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2022.

Nataliya Kashevarova,

PhD (History), Doctoral Candidate in History,

National Academy of Sciences of Ukraine

Institute of History of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

The NSDAP Office of Foreign Affairs (1933–1942)

in the Development of the “New European Order” Strategy

The purpose of the publication is to analyze the documents of the NSDAP Office of Foreign Affairs (German: Außenpolitisches Amt der NSDAP, hereinafter – APA) (1933–1942) as sources of the ideology of Nazi foreign policy, to find out the directions of activity of the APA in the spread of National Socialist ideology and its contribution to the formation of militaristic attitudes in the Third Reich and the strategy of the future war. *The research methodology* is based on general scientific principles and methods of scientific research, in particular, on the principles of historicism and objectivity, methods of structural-functional and comparative analysis and synthesis, problem-thematic, chronological methods, as well as methods of source studies and document studies. *The novelty* of the research is in determining the entire documentary composition of the APA archive, clarifying the directions of its activities, highlighting its contribution to the formation of the Nazi foreign policy of the Third Reich, which, among other things, contained the prospects of developing a new “living space”. *Conclusions.* Creation of a positive image of National Socialism, the organization of the pro-Nazi movement, the search for allies on the international arena, among other things with the aim of creating an “anti-Bolshevik block” of European states, the development of trade relations with various countries for the food and military equipment, others should be mentioned among the tasks of the APA in European countries in 1933–1939. Collection of information about the internal situation in various countries was an important part, and personal contacts, support of pro-Nazi leaders, publishing houses, ideological training of German diplomats, distribution of NSDAP publications, organization of cultural events, support of the emigrant movement were

used. At the end of the 1930 s, the formation of the strategy of Germany's foreign policy and economic activity, and the development of the concept of the "new European order", became of great importance. The activities of the APA actually ceased at the beginning of 1943. Most of its documents are kept in the Federal Archives of Germany, in the fond NS 43 ("Außenpolitisches Amt der NSDAP"), which includes 480 archival files, among which analytical and informational materials occupy a leading place. APA documents are also among the materials of the NS 8 fond ("Kanzlei Rosenberg"). Correspondence is another important part of the documents of the APA archive.

Keywords: the Third Reich, National-Socialism, Ideology, Propaganda, the NSDAP Office for Foreign Affairs, the Second World War, occupation, Alfred Rosenberg.

Розділ II

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

DOI:

УДК 002.1:35:34](477)

Алла Гребенюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

ДЕРЖАВНА УНІФІКОВАНА СИСТЕМА ДОКУМЕНТАЦІЇ У СФЕРІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ЇЇ МІСЦЕ І РОЛЬ СЕРЕД СИСТЕМ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Працю присвячено визначенню місця та ролі державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції. Проаналізовано положення щодо функціонування наявних систем документації, які розподіляють на базові, інфраструктурні та дисциплінарні. Розроблено зміни й доповнення до їх класифікації, локалізовано державну уніфіковану систему документації у сфері юриспруденції серед них.

Запропоновано серед базових систем документації виділяти системи документації у сфері науки, освіти та практичної діяльності. Визначено матеріально-виробничу й соціально-історичну форми цієї діяльності, в останній з яких локалізується юриспруденція та державна правнича уніфікована система документації.

З'ясовано, що державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції виступає частиною правової системи документації. Разом з управлінською вона представляє інфраструктурні системи, яким притаманна властивість дифузності та які функціонують в інфраструктурах базових сфер і забезпечують їх функціонування.

Ключові слова: державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції, базові системи документації, інфраструктурні системи документації, дисциплінарні системи документації, дифузність системи документації, співвідношення систем документації.

Постановка проблеми. Державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції посідає важливе місце між державною уніфікованою системою документації в цілому та комунікаційною системою документаційного забезпечення правничої сфери (далі – КСДЗПС).

© А. Гребенюк, 2022

Результати наукових пошуків за проблематикою дослідження КСДЗПС дали змогу з'ясувати, що державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції – це сукупність службових документів, які мають єдину форму та виготовлені відповідно до єдиних нормативів, призначені для забезпечення й спрямування діяльності державних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, а також реалізації їх одновекторних і двовекторних зв'язків з фізичними та юридичними особами всіх форм власності в правничій сфері, обміну інформації з ними.

Зважаючи на значення цієї системи для комунікаційної системи документального забезпечення правничої сфери актуальним постає питання подальшого уточнення її місця та ролі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам становлення документознавства свої праці присвячували В. Бездрабко, К. Мітяєв, М. Ларін, О. Загорецька, В. Горєва, М. Ілюшенко, М. Щегал, Ю. Ковтанюк та ін. Водночас вони не займалися питаннями співвідношення систем документації.

Системи документації та класифікації службових документів досліджували А. Сокова (вивчала загальні принципи побудови систем документації [1]), Ю. Палєха (його цікавили шляхи розвитку науки про документ [2]), Г. Швецова-Водка (систематизувала значний обсяг понять у сфері документознавства, у тому числі щодо систем документації [3]). Проте визначення місця та ролі державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції не було проблематикою їхнього наукового інтересу.

Безперечним значенням володіють доробки С. Кулєшова, який створив класифікації базових, інфраструктурних та дисциплінарних систем документації [4]. Однак подальші наукові пошуки в межах обраного нами предмета дослідження свідчать про необхідність удосконалення цих класифікацій, а також визначення серед них місця державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції.

З огляду на те що зазначений предмет дослідження відзначається новизною, **метою** цієї публікації є з'ясування місця та ролі державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Г. Швецова-Водка під системою документації розуміє сукупність взаємопов'язаних службових документів, що застосовуються в певній сфері діяльності чи галузі; сукупність певних документів, взаємопов'язаних за ознаками походження, призначення, виду, сфери діяльності і єдиних вимог до їх оформлення (укладання) [3, с. 185].

У свою чергу С. Кулешов усі системи документації поділяє на базові, інфраструктурні та дисциплінарні. Під базовими він пропонує розуміти такі системи документації: науково-технічну; навчальну; економічну; дипломатичну; громадсько-політичну; судову; законодавчу; військово-оборонну; документацію органів внутрішніх справ країни; з праці (у тому числі обліку зайнятості населення та безробітних) і питань соціального захисту населення; документацію системи охорони здоров'я; цивільно-реєстраційну [4].

Як бачимо, державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції серед зазначених базових систем документації чітко не прослідковується. Проте, на нашу думку, її елементи наявні серед зазначених С. Кулешовим судової та законодавчої систем. Частково вона стосується й інших наведених систем, адже юридичний супровід фактично ведеться й щодо них.

При цьому вказані судову та законодавчу системи можна віднести до складових правничої системи в цілому, а в межах інших базових систем цю ж правничу систему можна найменувати дифузною – такою, що проникає у їхні межі. Тобто класифікація, запропонована С. Кулешовим, не вносить ясність у питання визначення місця й ролі державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції.

Більше того, вбачаємо певний дисонанс у побудові зазначеної класифікації, зумовлений спробою групування в одному логічному рядку різнопорядкових елементів. Для прикладу, науково-технічна та навчальна системи охоплюють усі інші системи, адже в межах кожної з них реалізується наукова й освітня компонента.

На підтвердження цього звучить інша дефініція С. Кулешова щодо базових систем документації, серед яких виділено науку, освіту, виробництво тощо [4].

На нашу думку, ці системи більше претендують на роль базових, адже, як зазначає С. Кулешов, вони утворилися в результаті функціонування «базових» сфер соціальної діяльності (наука, освіта, виробництво тощо) і/або спрямовані на забезпечення такого функціонування.

При цьому не погодимося з тим, що серед базових рівнів він виділив виробництво, адже це суто:

- виготовлення, вироблення предметів, матеріалів тощо;
- процес, під час якого люди, зв'язані між собою певними виробничими відносинами, створюють матеріальні блага, необхідні для суспільства;
- праця над безпосереднім виготовленням продукції [5].

Тобто науковець допустив певне звуження однієї з базових сфер

до виробничого аспекту. У свою чергу, замість виробництва, пропонуємо в спектрі базових сфер передбачити практичну діяльність, яка, як вважається, стосується не лише перетворення природи, а й зміни всього навколишнього світу, що включає також соціальну реальність, у тому числі людину.

При цьому наголошується, що матеріальне виробництво розцінюється лише як одна з форм практичної діяльності. Крім нього є й інша форма, яка чинить вплив на суспільні відносини, зокрема соціально-історична форма практики. До неї відносять як політику, мораль, економіку, військову практику, так і право [6].

Отже, практична діяльність реалізується в матеріально-виробничій та соціально-історичній формах, в останній з яких і локалізується юриспруденція загалом.

Запропонований підхід вважаємо правильним і таким, що лише посилить положення С. Кулешова, який серед базових виділяє сфери саме соціальної дійсності, а тому випадання з їхнього спектра соціально-історичної форми вбачається неприпустимим. Разом з виробництвом (матеріально-виробничою формою), яка змінює світ природний, вона чинить вплив на світ соціальний, реалізує соціальні перетворення.

З іншого боку, у такий спосіб визначаємо й місце державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції – у складі базової системи документації – у сегменті соціально-історичної форми практики, при проникненні в інші базові системи (освіту та науку), системоутворювальній ролі для них, присутності в кожній з них за викладених вище причин (реалізація юридичного супроводу), дифузності щодо базових систем документації.

Цікаво, що, розглядаючи проблему функціонування юридичної лінгвістики (як пов'язаної з юриспруденцією), Ю. Прадід теж виділяє ті ж три базові системи соціальної діяльності: науку, практику та освіту [7].

На тлі позицій С. Кулешова і Ю. Прадіда, з якими погоджуємося, дискусійним вважаємо питання щодо віднесення до форм практики науки, адже вона являє собою окрему базову сферу соціальної діяльності.

Водночас окремі дослідники форм практичного освоєння світу безапеляційно вважають науку вагомою формою практики, безпосередньою продуктивною силою поряд з матеріальним виробництвом, яке здійснює розпредмечення природи, та соціально-історичною формою практики, яка спрямована на поліпшення соціального буття.

Вони стверджують, що метою науки є перетворення світу тією мірою й так, як це необхідно людині; визначення стратегії розвитку вироб-

ництва, із завданнями імовірного, прогностичного характеру щодо будь-якої галузі або системи. Наука «відкриває нові можливості для людської дії, дає загальну теорію й методологію активно-перетворювального ставлення людини до світу, досліджуючи властивості залучених до практики предметів, фактично є основою доцільності в діяльності, регулюючи і спрямовуючи її в потрібному напрямі» [6]. Погоджуємося із цим, але вважаємо, що зазначені мету та функції наука реалізує як самостійна базова сфера.

На цьому тлі дискусійною видається й теза про те, що наука «вплетена в практику». Враховуючи зв'язки між усіма трьома базовими сферами (наукою, практикою, освітою), те, що вони стимулюють розвиток одна одної, тісно пов'язані між собою, можна хибно дійти висновку про їх абсолютне зрощення. Утім, це призведе до нівелювання, розмивання зазначених сфер.

На нашу думку, у цьому випадку йдеться про знову ж властивість дифузії, яка проявляє себе й на рівні різних систем документації.

Цікаво, що наш висновок щодо дифузності уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції збігається з положеннями С. Кулешова щодо інфраструктурних систем документації, які він розрізняє в інфраструктурі кожної базової сфери соціальної діяльності. Так, зазначений науковець виділяє дві групи інфраструктурних систем:

- управлінська (документація: організаційно-розпорядча; звітно-статистична; банківська; фінансової звітності; планова);
- нормативна (документація з пожежної безпеки; документація з охорони праці) [4].

Погоджуємося з таким розподілом. Проте пропонуємо перейменувати нормативну інфраструктурну систему в нормативно-правову або й просто правову, яка поглинає нормативний рівень.

Так, з'ясуємо, що відповідно до положень «Великого тлумачного словника сучасної української мови» нормативний – це той, «який визначає норму, правила і т. ін. чого-небудь» [8, с. 792]. У свою чергу, правовий – це той, що стосується:

- законодавства; здійснюваної державою форми законодавства, залежної від соціального устрою країни;
- системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або всього народу; інтересів певної особи, суспільної групи тощо, які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї і т. ін.

Тобто поняття «правовий» фактично охоплює, особливо в другому значенні, поняття «нормативний».

Ще більше цей висновок стає очевидним з урахуванням позиції Н. Кушнарєнко, яка виділяє нормативний документ як продукт стандартизації та стверджує, що він в цілому встановлює правила, загальні принципи й характеристики, що стосуються різних видів діяльності чи їхніх результатів [9]. Тобто порівняно з положеннями зазначеного лексикографічного джерела ще більше звужує розуміння поняття «нормативний».

Крім того, зважаючи на властивості дифузності, притаманні системам документації та базовим сферам соціальної діяльності в цілому, пропонуємо в межах правової інфраструктурної системи передбачити документацію з правового супроводу функціонування базової сфери соціальної діяльності. Ця система, як зазначалося вище, присутня у сфері практики, освіти та науки, реалізуючись саме через інфраструктурний рівень.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції виступає частиною правової інфраструктурної системи документації, а її роль полягає у функціонуванні в складі кожної з базових сфер соціальної діяльності (дифузності), забезпеченні їх розвитку в цілому.

У свою чергу С. Кулєшов під дисциплінарними системами документації розуміє види документації, що утворюються в результаті функціонування різних сфер соціальної діяльності та відповідають за змістом певній науковій (науково-технічній) галузі знань. У цьому контексті учений виділяє три цикли наукових дисциплін:

- технічний (включає транспортну, енергетичну, житлово-комунальну підсистеми);
- гуманітарний (соціологічну, етнографічну, археологічну);
- природничий (геологічну, картографічну, гідрологічну, метеорологічну) [4].

Як бачимо, у межах зазначених трьох дисциплінарних систем документації чітко не проглядається правовий цикл наукових дисциплін загалом і державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції зокрема. При цьому з'ясуємо, що С. Кулєшов не передбачив у наведеному переліку суспільні науки – науки, що досліджують різноманітні сфери історичного розвитку, відносини між людьми, класами, народами, державами [8, с. 1417].

Які науки відносимо до категорії суспільних? Встановлюємо, що до таких належать: соціологія, соціальна психологія, право, політологія,

економічна теорія, історія, демографія, соціальна статистика, соціальна гігієна. Сюди ж відносять науки, які водночас локалізовані як серед суспільних, так і серед гуманітарних наук: антропология, етнологія, педагогіка; природничих наук: суспільна географія (економічна та соціальна географія).

Окремий сегмент становлять науки, які розглядають загальнотеоретичні питання суспільствознавства: соціальна філософія, соціологія, соціальна психологія, політологія, економічна теорія, історія, демографія, соціальна статистика, соціальна гігієна. Серед них виділяють і право [10].

Отже, юриспруденція – це одна із суспільних наук, існування яких об'єктивно свідчить про наявність ще однієї, четвертої (крім технічної, гуманітарної та природничої), – суспільної дисциплінарної системи документації. У свою чергу, державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції є видом суспільної дисциплінарної системи документації, займаючи місце в спектрі суспільних наук.

Водночас, зважаючи на запропонований С. Кулешовим розподіл дисциплінарних видів документації відповідно до змісту певної наукової (науково-технічної) галузі знань, можемо запропонувати подальший розподіл цих документарних систем за змістом аналогічних навчальних дисциплін. Відтак існують підстави дисциплінарні види систем документації розподілити на дві великі групи:

1. Наукові / науково-технічні дисциплінарні системи (серед них зазначені технічна, гуманітарна, природнича, суспільна системи документації).

2. Навчально-дисциплінарні системи документації (передбачається розподіл у межах тих же видів систем документації, що і в блоці наукових / науково-технічних дисциплінарних систем).

На нашу думку, у такий спосіб вдасться окреслити багаторівневість систем документації в цілому, конкретизувати у їхніх межах місце державної уніфікованої системи документації у сфері юриспруденції. Зокрема, на рівні науково- та навчально-дисциплінарних систем документації вона як проникатиме в кожен з видів цих систем, так і реалізуватиметься безпосередньо на рівні права як окремої галузі науки й навчальної дисципліни.

Висновки. Отже, державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції локалізується:

– у складі базової системи документації – у сегменті соціально-історичної форми практичної діяльності, при проникненні в інші базові системи (освіту й науку);

– частиною правової інфраструктурної системи документації;

– сегментом суспільної науково-дисциплінарної та навчально-дисциплінарної системи документації.

Державна уніфікована система документації у сфері юриспруденції реалізує системоутворювальну роль щодо базових і дисциплінарних систем документації, забезпечуючи юридичний супровід для кожної з них, будучи дифузною для них.

Список бібліографічних посилань

1. Сокова А. Н. Общие принципы построения систем документации. *Развитие советского документоведения (1917–1981)* : сб. науч. тр. М. : ВНИИДАДЦ, 1983. С. 27–40.
2. Палеха Ю. Шляхи розвитку науки про документ. *Студії з архів. справи та документознавства*. 2010. Т. 19. С. 70–75.
3. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять. Київ : Знання, 2011. 319 с.
4. Кулешов С. Г. Загальне документознавство : навч. посіб. / Укрдержархів ; УНДІАСД. Київ : Києво-Могилян. акад., 2012. 123 с.
5. Словник – UA. *Портал української мови та культури*. URL: <https://slovnuk.ua>
6. Форми практичного освоєння світу. Суть практичної діяльності. *subject.com.ua*. URL: <https://subject.com.ua/philosophy/osnovi/138.html>
7. Юридична лінгвістика : темат. бібліогр. довід. / уклад. Прадід Ю. Ф. Сімферополь : ДОЛЯ, 2003. 48 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
9. Кушнарєнко Н. Н. Документоведение : учебник. 8-е изд., стер. Киев : Знання, 2008. 459 с.
10. Наука соціальна. *Політолог. енциклопед. слов.* / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015.

References

1. Sokova, A. N. (1983). Obshhie principy postroeniya sistem dokumentatsii [General principles for building documentation systems]. *Razvitie sovetskogo dokumentovedeniya (1917–1981): sbornik nauchnyh trudov – The Development of Soviet Records Management (1917–1981): a Collection of Research Papers*. (pp. 27–40). Moscow: VNIIDADShh [in Russian].

2. Palekha, Yu. (2010). Shliakhy rozvytku nauky pro dokument [Ways to develop document studies]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 19, 70–75 [in Ukrainian].

3. Shvetsova-Vodka, H. M. (2011). Dokumentoznavstvo: slovnyk-dovidnyk terminiv i poniat [Documentation: a dictionary-reference book of terms and concepts]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. Kuleshov, S. H. (2012). Zahalne dokumentoznavstvo: navchalnyi posibnyk [General documentation: a textbook]. Ukrderzharkhiv; UNDIASD. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].

5. Slovnyk – UA [Dictionary – UA]. *Portal ukraïnskoi movy ta kultury – Ukrainian Language and Culture Portal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://slovnyk.ua>

6. Formy praktychnoho osvoïennia svitu. Sut praktychnoi diialnosti [Forms of practical development of the world. The essence of practical activities]. *subject.com.ua* [in Ukrainian]. URL: <https://subject.com.ua/philosophy/osnovi/138.html>

7. Pradid, Yu. F. (Ed.). Yurydychna linhvistyka: tematychnyi bibliografichnyi dovidnyk [Legal Linguistics: thematic Bibliographic Handbook]. Simferopol: DOLIA, 2003 [in Ukrainian].

8. Busel, V. T. (Ed.). (2009). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [Big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF “Perun” [in Ukrainian].

9. Kushnarenko, N. N. (2008). Dokumentovedenie: uchebnik [Documentation: textbook]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].

10. Trebin, M. P. (Ed.). (2015). Nauka sotsialna [Social science]. *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk – Political Science Encyclopedic Dictionary*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.09.2022.

Alla Hrebeniuk,

PhD (Philology), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

State Unified Documentation System in the field of Jurisdiction: its Place and Role among Documentation Systems

The article deals with determining the place and role of the state unified system of documentation in the field of jurisprudence. It is proved that determining the place

and role of the state unified system of documentation in the field of jurisprudence has not yet become the object of study.

Provisions on the functioning of existing documentation systems are analyzed, which are divided into: basic, infrastructural and disciplinary. Changes and additions to their classification are developed, the state unified system of documentation in the field of jurisprudence is localized among them.

The state unified system of documentation in the field of jurisprudence is a set of official documents that have a single form and are prepared in accordance with uniform standards, designed to ensure and to set a direction for the activities of state executive bodies, enterprises, institutions and organizations, as well as their one-vector and two-vector links in relations with individuals and legal entities of all forms of ownership in the legal sphere, exchange of information with them.

It is proposed to single out documentation systems in the field of science, education and practical activities among the basic documentation systems. The material-production, social and historical forms of this activity are determined, in the last of which jurisprudence and the state legal unified system of documentation are localized. Its diffusion into other basic systems (education and science), system-forming role for them is proved.

It was found that the state unified system of documentation in the field of jurisprudence is a part of the legal system of documentation. Together with management system of documentation, it represents the infrastructure systems, which are characterized by the property of diffusion and which operate in the infrastructure of the basic areas and ensure their functioning.

The need for addition of the spectrum of scientific and disciplinary systems of documentation (technical, humanitarian, natural), formed on the content of scientific (scientific and technical) branches, by public disciplinary system of documentation; similar introduction of the corresponding structure of educational disciplinary systems of documentation, were made evident. It is determined that the state unified system of documentation in the field of jurisprudence is a type of these disciplinary systems of documentation, since law occupies its own place in the spectrum of social sciences and academic disciplines.

Keywords: state unified documentation system in the field of jurisprudence, basic documentation systems, infrastructure documentation systems, disciplinary documentation systems, diffusion of documentation system, correlation of documentation systems.

DOI:

УДК 006.3:35.077.1](477)"2020"

Олена Загорецька,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу архівознавства
і документознавства Інституту архівознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zelena1976@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7730-3515>

**НОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ УКРАЇНИ
НА ОФОРМЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-РОЗПОРЯДЧОЇ
ДОКУМЕНТАЦІЇ: ІСТОРІЯ РОЗРОБЛЕННЯ,
АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗМІН І ПИТАННЯ
ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТУ**

У праці представлено результати аналізу змісту національного стандарту ДСТУ 4163:2020, а також змін у складі, назвах і вимогах до оформлення реквізитів організаційно-розпорядчих документів, встановлених цим нормативним документом, розробленим на заміну ДСТУ 4163-2003. Подано видову класифікацію організаційно-розпорядчої документації. Описано історію розроблення ДСТУ 4163:2020.

Крім того, згадується історія розроблення нової редакції термінологічного стандарту у сфері діловодства та архівної справи. Окреслено проблемні питання впровадження ДСТУ 4163:2020, зокрема внесення відповідних змін у нормативно-правові акти, що стосуються організації діловодства, у зв'язку з набранням чинності новим стандартом, а також розроблення і впровадження методичного забезпечення з метою роз'яснення положень стандарту.

Ключові слова: національний стандарт, управлінська документація, організаційно-розпорядча документація, реквізит документа, бланк документа, юридична особа.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток і глобальне впровадження новітніх інформаційних технологій, передусім запровадження систем електронного документообігу в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях та інших юридичних осіб (далі – юридична особа), зумовлює необхідність
© О. Загорецька, 2022

удосконалення й оновлення нормативного забезпечення організації діловодства в цілому, а також вимог до створення управлінських документів зокрема. Проте до останніх років тривалий час був чинним Національний стандарт України ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів» [1], положення якого давно вже не відповідали сучасним вимогам щодо оформлення відповідних документів, навіть суперечили деяким положенням нормативно-правових актів у сфері діловодства та архівної справи. Це свідчило про порушення законодавства у сфері стандартизації, адже відповідно до ст. 22 Закону України «Про стандартизацію» національні стандарти та кодекси усталеної практики мають перевірятися на відповідність законодавству, потребам виробників та споживачів, рівню розвитку науки й техніки, інтересам держави, вимогам міжнародних, регіональних стандартів і кодексів усталеної практики не рідше одного разу на п'ять років від дня їх прийняття [2]. Зазначимо, що стандарт – це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів; спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [2].

За підготовку, перевірку та перегляд національного стандарту на оформлення організаційно-розпорядчої документації (далі – ОРД) відповідає Технічний комітет стандартизації ТК 144 «Інформація і документація», основними функціями якого є: розроблення, розгляд, погодження й супроводження національних стандартів у сфері бібліотечної справи, документування та інформаційних центрів, видавничої справи, архівів, управління документами, музейної документації, послуг індексації й резюмування, а також інформатики [3]. Зважаючи на те що ДСТУ 4163-2003 набрав чинності 1 вересня 2003 р., його перевірка мала бути запланована на IV квартал 2008 р. Але цього не відбулося. Лише у 2013 р. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД), який саме й був розробником проєкту ДСТУ 4163-2003, отримав замовлення від Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів) на виконання наукової-дослідної роботи (далі – НДР) на тему: «Дослідження стану нормативно-правової бази України з метою удосконалення ДСТУ 4163-2003».

У процесі дослідження співробітники відділу документознавства УНДІАСД (О. Загорецька, С. Кулешов) дійшли висновку, що стандарт

потребує оновлення, і підготували його новий проєкт. У результаті наприкінці 2013 р. звіт про виконання НДР було успішно прийнято Укрдержархівом, а проєкт нового національного стандарту на оформлення ОРД схвалено на засіданні нормативно-методичної комісії Укрдержархіву, після чого подано на експертизу до Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (далі – ДП «УкрНДНЦ»). Кілька разів проєкт повертали на доопрацювання, що переважним чином стосувалося приведення вимог стандарту у відповідність до нових нормативно-правових актів, які видавалися швидше, ніж відбувалося затвердження стандарту. Таким чином, від розроблення проєкту до набрання чинності стандартом минуло вісім років. Загальна ж різниця між чинним на сьогодні ДСТУ 4163:2020 та його попередником ДСТУ 4163-2003 становить аж 18 років. Між тим уже через рік від дати набрання чинності розробники бачать необхідність внесення деяких поправок до змісту цього важливого нормативного документа, який встановлює вимоги до документування управлінської інформації. Але враховуючи такий надскладний шлях і бюрократичні процедури з проведення експертиз, численних редагувань, очікування в чергах на затвердження, чи варто розраховувати на перевірку й перегляд цього стандарту через п'ять чи хоча б десять років?

Тут доречно повідомити, що ще гірша участь спіткала проєкт нового термінологічного стандарту у сфері діловодства й архівної справи, який теж було підготовлено УНДІАСД на заміну чинного Національного стандарту України ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» [4] протягом 2015–2016 рр. Його безліч разів повертали на доопрацювання, а в результаті так і не було затверджено. Адже коли в черговий раз за рішенням ДП «УкрНДНЦ» проєкт стандарту було направлено на експертизу до ТК 19 «Науково-технічна термінологія», розробники стандарту не погодилися із запропонованими співробітниками Національного університету «Львівська політехніка», що здійснює функції секретаріату ТК 19, редакторськими правками, які стосувалися особливостей нової редакції українського правопису, що істотно руйнували усталену роками терміносистему у сфері діловодства та архівної справи.

Мета статті – проаналізувати ДСТУ 4163:2020, визначити його переваги й недоліки, окреслити проблеми впровадження стандарту та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Нарешті 1 вересня 2021 р. набув чинності Національний стандарт України ДСТУ 4163:2020 «Державна

уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів», затверджений Наказом ДП «УкрНДНЦ» від 1 липня 2020 р. № 144 «Про прийняття та скасування національних стандартів» [5]. Треба зауважити, що ДСТУ 4163:2020 поширюється на всі ОРД незалежно від носія інформації, створювані в результаті діяльності юридичних осіб незалежно від їх функціонально-цільового призначення, рівня й масштабу діяльності та форми власності.

При цьому зазначимо, що ОРД є однією з підсистем управлінської документації, що забезпечує організацію процесів управління та управлінської праці [6, с. 46]. У свою чергу, у системі ОРД виокремлюють такі три групи документів: організаційні, розпорядчі, інформаційно-аналітичні. У кожній із зазначених груп є багато видів і підвидів документів. Так, серед організаційних документів – статут (положення) юридичної особи; штатний розпис; колективний договір; правила внутрішнього трудового розпорядку; номенклатура справ; положення про структурний підрозділ; положення про колегіальний орган; посадові та робочі інструкції; інші інструкції, положення, порядки, правила, зокрема інструкція з діловодства, охорони праці, пожежної безпеки тощо.

Серед розпорядчих документів – розпорядження та накази з основної діяльності юридичної особи; з адміністративно-господарських питань; з кадрових питань. До розпорядчих документів з кадрових питань належать розпорядження й накази про: прийняття на роботу, переміщення за посадою, переведення на іншу роботу, сумісництво, звільнення; атестацію, підвищення кваліфікації, стажування, щорічну оцінку держслужбовців, продовження терміну перебування на державній службі, надання та скасування доступу до державної таємниці; присвоєння звань (підвищення рангу, категорії, розряду); зміну біографічних даних; заохочення (нагородження, преміювання), оплату праці, нарахування різних надбавок, доплат, матеріальної допомоги; надання щорічних основних і додаткових відпусток; відпусток у зв'язку з навчанням; творчих відпусток; додаткових відпусток за роботу із шкідливими та важкими умовами праці, за особливий характер праці; соціальної відпустки у зв'язку з вагітністю й пологами, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у зв'язку з усиновленням дитини; відпустки без збереження заробітної плати; відрядження в межах України та закордон; відрядження для працівників з важкими, шкідливими й небезпечними умовами праці, у тому числі щодо участі в ліквідації наслідків техногенних катастроф та аварій; стягнення; підвищення кваліфікації; стажування тощо.

I, нарешті, до інформаційно-аналітичних документів, що є підставою для видання розпоряджень і наказів з кадрових питань, належать акти, протоколи, довідки, доповідні та пояснювальні записки, заяви, подання, характеристики, службові листи.

Важливість ДСТУ 4163:2020 полягає в тому, що він встановлює: склад реквізитів документів; вимоги до змісту й місця розташування реквізитів у документах; вимоги до бланків та оформлення документів; вимоги до виготовлення документів [7, с. 1].

Крім того, ДСТУ 4163:2020 містить багато корисних додатків, які розподілено на чотири тематичні групи:

- А (обов'язкові). Схеми розташування реквізитів документів;
- Б (довідкові). Зразки бланків документів;
- В (довідкові). Приклади оформлення документів;
- Г (довідкові). Бібліографія.

Перед тим як перейти до розгляду змін у складі та назвах реквізитів документів, установлених ДСТУ 4163:2020, зосередимо увагу на основних змінах, що відбулися в загальній термінології порівняно з ДСТУ 4163-2003, керуючись табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця термінів

Було в ДСТУ 4163-2003	Стало в ДСТУ 4163:2020
організація	юридична особа
назва	найменування
берег	поле
надійдення	надходження

Зауважимо, що загальна кількість реквізитів документів не змінилася. Їх було й залишилося 32. Між тим було вилучено реквізит 03 «Зображення нагород» – як такий, що не застосовується під час виготовлення бланків сучасних юридичних осіб, а введено новий реквізит 28 «Відмітка про ознайомлення з документом». Наочно зі змінами в складі, назвах і порядку розташування відповідних реквізитів пропонуємо ознайомитися за табл. 2.

Порівняльна таблиця назв реквізитів документів

Склад реквізитів ДСТУ 4163-2003	Склад реквізитів ДСТУ 4163:2020
01 – зображення Державного герба України, герба Автономної Республіки Крим	01 – зображення Державного Герба України, Герба Автономної Республіки Крим
02 – зображення емблеми організації або товарного знака (знака обслуговування)	02 – зображення емблеми юридичної особи або торговельної марки (знака для товарів і послуг)
03 – зображення нагород	ВИЛУЧЕНО
04 – код організації	08 – код юридичної особи
05 – код форми документа	07 – код форми документа
06 – назва організації вищого рівня	03 – найменування юридичної особи вищого рівня
07 – назва організації	04 – найменування юридичної особи
08 – назва структурного підрозділу організації	05 – найменування структурного підрозділу юридичної особи
09 – довідкові дані про організацію	06 – довідкові дані про юридичну особу
10 – назва виду документа	09 – назва виду документа
11 – дата документа	10 – дата документа
12 – реєстраційний індекс документа	11 – реєстраційний індекс документа
13 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь	12 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь
14 – місце складання або видання документа	13 – місце складання документа
15 – гриф обмеження доступу до документа	14 – гриф обмеження доступу до документа

Продовження табл. 2

16 – адресат	15 – адресат
17 – гриф затвердження документа	16 – гриф затвердження документа
18 – резолюція	17 – резолюція
19 – заголовок до тексту документа	19 – заголовок до тексту документа
20 – відмітка про контроль	18 – відмітка про контроль
21 – текст документа	20 – текст документа
22 – відмітка про наявність додатків	21 – відмітка про наявність додатків
23 – підпис	22 – підпис
24 – гриф погодження документа	25 – гриф погодження (<i>схвалення</i>) документа
25 – <i>візи</i> документа	24 – <i>віза</i> документа
26 – відбиток печатки	23 – відбиток печатки
27 – відмітка про засвідчення копії	26 – відмітка про засвідчення копії документа
	28 – відмітка про ознайомлення з документом (новий реквізит)
28 – <i>прізвище виконавця і номер його телефону</i>	27 – <i>відомості про виконавця документа</i>
29 – відмітка про виконання документа і <i>направлення його до справи</i>	29 – відмітка про виконання документа
30 – відмітка про наявність документа в <i>електронній формі</i>	32 – відмітка про наявність примірника з паперовим (<i>електронним</i>) носієм інформації
31 – відмітка про надійдення документа до <i>організації</i>	30 – відмітка про надходження документа до <i>юридичної особи</i>
32 – запис про державну реєстрацію	31 – запис про державну реєстрацію

Новий реквізит 28 «Відмітка про ознайомлення з документом», встановлений ДСТУ 4163:2020, свідчить про факт ознайомлення праців-

ника(-ів) зі змістом управлінської дії стосовно нього (них) та складається зі: слів «З документом ознайомлений(-а, -і):» (без лапок); особистого(-их) підпису(-ів), власного(-их) імені(імен), прізвищ(а); дати, яку кожний працівник власноручно проставляє під час ознайомлення. При цьому у відмітці про ознайомлення з документом, замість слова «документ», може бути зазначено його конкретний вид (наказ, розпорядження, акт, посадова інструкція тощо) [7, с. 13].

Приклади:

1. З наказом ознайомлений:

Особистий підпис Власне ім'я ПРІЗВИЩЕ

Дата

2. З посадовою інструкцією ознайомлена:

Особистий підпис Власне ім'я ПРІЗВИЩЕ

Дата

Також на увагу заслуговує оновлений реквізит 32 «Відмітка про наявність примірника з паперовим (електронним) носієм інформації» [7, с. 14]. У ДСТУ 4163:2020 обумовлено, що відмітку про наявність примірника документа з паперовим (електронним) носієм інформації треба проставляти згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17 січня 2018 р. № 55 (далі – Постанова № 55) [8] та Наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. № 1886/5 «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання» (далі – Наказ № 1886/5) [9].

У разі створення примірника електронного документа з паперовим носієм інформації на ньому проставляють штрих-код або QR-код, що містить: скорочене найменування юридичної особи; дату реєстрації; реєстраційний індекс. QR-код також має містити відомості про підписувача електронного документа або накладача електронної печатки, а саме: прізвище, ім'я, по батькові підписувача або найменування юридичної особи (для електронної печатки); номер сертифіката і термін його дії. Крім того, QR-код додатково має містити дати накладання кваліфікованих електронних підписів і печаток на електронний документ, що беруть із кваліфікованих електронних позначок часу. Для актів додатково зазначають дані про погодження.

Відмітку про наявність примірника електронного документа з паперовим носієм інформації проставляють у центрі нижнього поля

першого аркуша електронного документа. Якщо примірник електронного документа з паперовим носієм інформації створюють одночасно з електронним документом, відмітку про наявність цього примірника проставляють у тому самому місці.

Приклад:

Примірників електронного документа з паперовим носієм інформації 2.

Під час підготовки ДСТУ 4163:2020 розробниками було враховано й інші вимоги до оформлення паперових та електронних документів, встановлені Постановою № 55 [8]. Зосередимо увагу на найважливіших з них.

По-перше, оновлення зазнало розшифрування підписів посадових осіб в усіх відповідних реквізитах: 16 «Гриф затвердження документа», 17 «Резолюція», 22 «Підпис», 25 «Гриф погодження (схвалення) документа», 26 «Відмітка про засвідчення копії документа», 28 «Відмітка про ознайомлення з документом», 29 «Відмітка про виконання документа», а також у складових елементах реквізитів 15 «Адресат», 17 «Резолюція», 27 «Відомості про виконавця документа», де зазначається власне ім'я та прізвище адресата / виконавця документа. Отже, раніше згідно з ДСТУ 4163–2003 в усіх відповідних реквізитах під час підписання в розшифруванні підписів або зазначення адресата / виконавця документа треба було оформляти: ініціал(и) та прізвище, а на сьогодні відповідно до положень Постанови № 55 і вимог ДСТУ 4163:2020 маємо зазначати: власне ім'я, ПРІЗВИЩЕ. При цьому прізвище пишеться великими літерами.

Приклад:

Генеральний директор Горбаченко Сергій ГОРБАЧЕНКО

По-друге, було приведено у відповідність до Постанови № 55 розміри відступів від межі лівого поля документа, а саме:

- було 12,5 мм, а стало 10 мм – для абзаців у тексті;
- було 92 мм, а стало 90 мм – для реквізиту «Адресат»;
- було 104 мм, а стало 100 мм – для реквізитів «Гриф затвердження документа» та «Гриф обмеження доступу до документа».

Між тим, на превеликий жаль, є у новому стандарті помилки й неточності. Звернемо увагу на деякі з них. Насамперед зазначимо, що ДСТУ 4163:2020 містить посилання на інший нормативний документ, який на час набрання стандартом чинності вже втратив свою чинність.

Це Державний класифікатор управлінської інформації (ДК 010-98) [10], на який є посилання в розд. 3 «Терміни та визначення понять і скорочення» [7, с. 2], у п. 5.7 розд. 5 «Вимоги до змісту та розташування реквізитів документів» [7, с. 4], а також у додатках до ДСТУ 4163:2020 [7, с. 19, 21, 26]. Це досить істотна неточність. Тому під час впровадження стандарту шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації працівників, діяльність яких пов'язана з оформленням управлінської документації, лекційних занять для студентів, написання науково-популярних праць, розроблення методичного забезпечення тощо, лектори та автори повинні звертати увагу на це й робити посилання на чинний Національний класифікатор України «Класифікатор управлінської документації» (НК 010:2021), розроблений УНДІАСД на заміну ДК 010-98 і затверджений наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 12 березня 2021 р. № 526-21 [11].

Друга важлива неточність – це посилання в п. 5.13 розд. 5 ДСТУ 4163:2020 [7, с. 13] на Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України (ДК 014-97) [12], який також втратив чинність у зв'язку з набранням чинності Кодифікатором адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад, затвердженим наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 26 листопада 2020 р. № 290 [13].

І, нарешті, треба зауважити на ще одну помилку в п. 5.13 нового стандарту, де наводяться приклади оформлення реквізиту 13 «Місце складення документа». У першому прикладі зазначено «м. Київ», а в наступному за прикладом абзаці подано роз'яснення: «У разі зазначення в цьому реквізиті столиці “Київ” скорочення “м.” не застосовують» [7, с. 13]. При цьому в зразках бланків і прикладах оформлення конкретних видів документів, наведених у додатках до стандарту, дійсно немає скорочення «м.» біля слова «Київ» [7, с. 19, 21, 22]. Це свідчить, про неухважність як упорядників стандарту, так і редакторського колективу ДП «УкрНДНЦ». Ще раз наголосимо, що зазначені помилки й неточності мають обов'язково обумовлюватися при впровадженні стандарту та розробленні на його підставі методичного забезпечення.

Нарешті треба окреслити проблеми впровадження ДСТУ 4163:2020 у практичну діяльність юридичних осіб. Спираючись на досвід впровадження попереднього аналогічного стандарту ДСТУ 4163-2003 та інших подібних нормативних документів, визначимо основні шляхи впровадження:

- внесення відповідних змін у тексти нормативно-правових актів, зміст яких стосується оформлення ОРД;
- розповсюдження примірників стандарту по усіх юридичних особах;
- організація курсів підвищення кваліфікації, лекцій, тренінгів, семінарів як безпосередніми розробниками, так і досвідченими фахівцями документознавцями у відповідних юридичних особах (за наявності таких фахівців у певних галузях);
- написання науково-практичних статей у наукові та науково-популярні видання;
- розроблення методичних рекомендацій щодо застосування ДСТУ 4163:2020 і збірника уніфікованих форм ОРД.

На жаль, жодний із зазначених шляхів станом на сьогодні не виконується повною мірою та не задовольняє потреб споживачів.

Посилання на ДСТУ 4163:2020 та його окремі вимоги почали вноситися до відповідних нормативно-правових актів лише через півтора року. Так, наприклад, до Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. № 1000/5, що, зокрема, встановлюють єдині вимоги до створення управлінських документів і роботи зі службовими документами та є нормативно-правовим актом, обов'язковим для виконання всіма без винятку юридичними особами [14]. Таке посилання було внесено лише у квітні 2022 р. на підставі Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Змін до Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» від 21 квітня 2022 р. № 1581/5 [15]. До того в цьому важливому нормативно-правовому акті залишалося посилання на ДСТУ 4163-2003, який втратив чинність. І, відповідно, ця інформація відображалася на всіх офіційних сайтах, зокрема в розділі «Законодавство України» на сайті Верховної Ради України. Станом на жовтень 2022 р. без змін ще залишаються деякі нормативно-правові акти, що досі містять посилання на ДСТУ 4163-2003, що втратив чинність, наприклад Наказ № 1886/5 [9].

Також існує проблема розповсюдження стандарту, адже воно здійснюється виключно на комерційній основі. Безпосередньо в стандарті обумовлено, що право власності на цей національний стандарт належить державі; забороняється повністю чи частково видавати, відтворювати задля розповсюдження й розповсюджувати як офіційне видання цей націо-

нальний стандарт або його частини на будь-яких носіях інформації без дозволу ДП «УкрНДНЦ» чи уповноваженої ним особи [7, с. II]. Коштує примірник стандарту достатньо дорого, тому керівництво переважної більшості юридичних осіб не поспішає його купувати, віддаючи перевагу піратським копіям з неофіційних сайтів, де текст цього нормативного документа відтворено неповністю, порушено оформлення прикладів з реквізитами документів, деформовано шаблони та зразки тощо.

Не достатньо організовано семінарів, тренінгів і курсів з підвищення кваліфікації, на яких слухачі не лише б отримали загальне уявлення про існування нового стандарту на оформлення ОРД, а й опанували б практичні навички з оформлення певних видів ОРД, дістали б вичерпні відповіді на запитання, що стосуються документування управлінської інформації конкретних юридичних осіб.

З часу набрання чинності ДСТУ 4163:2020 опубліковано лише поодинокі статті в професійних популярних виданнях, які розкривають зміст стандарту, деталізують вимоги до оформлення реквізитів ОРД, надають рекомендації щодо його впровадження в практику юридичних осіб [16, 17, 18].

Крім того, відсутнє методичне забезпечення, що має бути невід'ємною складовою процесу впровадження стандарту. Працюючи з новим стандартом, фахівці служб діловодства різних юридичних осіб зауважують про необхідність розроблення методичного документа на зразок Методичних рекомендацій щодо застосування ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів» [19], які, звичайно, втратили чинність разом з ДСТУ 4163-2003.

Висновки. Таким чином, ДСТУ 4163:2020 є важливим нормативним документом, що встановлює склад реквізитів ОРД, вимоги до змісту й місця їх розташування, вимоги до бланків та оформлення документів, а також до виготовлення документів за допомогою автоматизованих та/або друкувальних засобів. Цей стандарт має складну історію розроблення. Деякі нормативні документи, на які є посилання в тексті стандарту, втратили свою чинність ще до набрання чинності безпосередньо ДСТУ 4163:2020. Насамперед це пов'язано з великим інтервалом часу, який минув від дати затвердження остаточної редакції проекту стандарту до дати набрання ним чинності. Існує неузгодженість між вимогами цього стандарту та положеннями деяких чинних нормативно-правових актів у сфері діловодства й архівної справи. Недостатньо висвітлюються вимоги стандарту на сторінках науково-популярних і професійних періо-

дичних видань для працівників діловодних служб. Потребує актуалізації процес впровадження ДСТУ 4163:2020 у документаційну діяльність різних юридичних осіб. Зокрема, існує нагальна необхідність розроблення методичного забезпечення як запоруки якісного впровадження стандарту.

Список бібліографічних посилань

1. ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. Чинний від 01.09.2003 р.». Київ : Держспоживстандарт України, 2003. IV, 24 с.

2. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

3. Технічний комітет стандартизації ТК 144 «Інформація і документація». *Електронні інформаційні ресурси ДНТБ України : вебсайт*. URL: <https://dntb.gov.ua/tk144> ua

4. ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. На заміну ДСТУ 2732-94. Чинний від 01.07.2005 р.». Київ : Держспоживстандарт України, 2005. IV, 32 с.

5. Про прийняття та скасування національних стандартів : Наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 01.07.2020 р. № 144. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144774-20#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

6. Сельченкова С. В. Діловодство : практич. посіб. Київ : Інкунабула, 2009. 480 с.

7. ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів. Чинний від 01.09.2020 р.». Київ : ДП УкрНДНЦ, 2021. III, 26 с.

8. Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 55. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

9. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання :

Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2014 р. № 1886/5. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

10. ДК 010-98 «Державний класифікатор управлінської документації». *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1024217-98#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

11. Про затвердження Національного класифікатора НК 010:2021 та скасування національного класифікатора ДК 010-98 : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 12.03.2021 р. № 526. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0526915-21#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

12. ДК 014-97 «Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України». *Електронні інформаційні ресурси Держстату України : вебсайт*. URL: https://ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_koatuu_2016.htm (дата звернення: 25.10.2022).

13. Кодифікатор адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад : Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 26.11.2020 р. № 290. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290914-20#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

14. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 р. № 1000/5. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

15. Про затвердження Змін до Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : Наказ Міністерства юстиції України від 21.04.2022 р. № 1581/5. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0446-22#n16> (дата звернення: 25.10.2022).

16. Дідок О. Оформлення організаційно-розпорядчих документів за новим національним стандартом. *Діловодство*. 2021. № 7. С. 28–34.

17. Загорецька О. Новий стандарт на оформлення документів. *Кадровик.ua*. № 8. С. 62–67.

18. Загорецька О. ДСТУ 4163:2020: загальні положення. *Кадровик України*. 2021. № 10. С. 14–21.

19. Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів» / Держкомархів України, УНДІАСД. Київ, 2004. 62 с.

References

1. DSTU 4163-2003 “Derzhavna unifikovana systema dokumentatsiyi. Unifikovana systema orhanizatsiyno-rozporyadchoyi dokumentatsiyi. Vymohy do oformlyuvannya dokumentiv. Chynnyy vid 01.09.2003” [State Standard of Ukraine 4163-2003 “State unified system of documentation. Unified system of organizational and administrative documentation. Requirements for drawing up documents. Effective from September 1, 2003”]. (2003). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy vid 05.06.2014 No. 1315-VII “Pro standartyzatsiyu” [Law of Ukraine dated 06/05/2014 No. 1315-VII “On Standardization”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>

3. Tekhnichnyy komitet standartyzatsiyi TK 144 “Informatsiya i dokumentatsiya” [Technical Committee for Standardization TC 144 “Information and Documentation”]. *Elektronni informatsiini resursy DNTB Ukrainy: vebсайт – Electronic Information Resources of DNTB of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://dntb.gov.ua/tk144 ua>

4. DSTU 2732:2004 “Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat. Na zaminu DSTU 2732-94. Chynnyi vid 01.07.2005 r.” [State Standard of Ukraine 2732:2004 “Bookkeeping and archival matters. Terms and definitions. To replace DSTU 2732-94. Effective from 01.07.2005”]. (2005). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian].

5. Nakaz Derzhavnoho pidpriemstva “Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti” vid 01.07.2020 r. No. 144 “Pro pryiniattia ta skasuvannya natsionalnykh standartiv” [Order of the State Enterprise “Ukrainian Research and Training Center for Problems of Standardization, Certification and Quality” dated July 1, 2020 No. 144 “On Adoption and Cancellation of National Standards”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada*

of Ukraine: official webportal [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144774-20#Text>

6. Selchenkova, S. V. (2009). *Dilovodstvo: praktychnyi posibnyk* [Bookkeeping: a practical guide]. Kyiv: Inkunabula [in Ukrainian].

7. DSTU 4163:2020 “Derzhavna unifikovana systema dokumentatsii. Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporiadchoi dokumentatsii. Vymohy do oformlennia dokumentiv. Chynnyi vid 01.09.2020 r.” [State Standard of Ukraine 4163:2020 “State unified system of documentation. Unified system of organizational and administrative documentation. Requirements for processing documents. Effective from September 1, 2020”]. (2021). Kyiv: DP UkrNDNTS [in Ukrainian].

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 r. No. 55 “Deiaki pytannia dokumentuvannia upravlinskoï diialnosti” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 17, 2018 No. 55 «Some issues of documenting management activities”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text>

9. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 11.11.2014 r. No. 1886/5 “Pro zatverdzhennia Poriadku roboty z elektronnyimi dokumentamy u dilovodstvi ta yikh pidhotovky do peredavannia na arkhivne zberihannia” [Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 11, 2014 No. 1886/5 “On approval of the Procedure for working with electronic documents in record keeping and their preparation for transfer to archival storage”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14#Text>

10. DK 010-98 “Derzhavnyi klasyfikator upravlinskoï dokumentatsii” [State classifier 010-98 “State classifier of management documentation”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1024217-98#Text>

11. Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 12.03.2021 r. No. 526 “Pro zatverdzhennia Natsionalnoho klasyfikatora NK 010:2021 ta skasuvannia natsionalnoho klasyfikatora DK 010-98” [Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine dated March 12, 2021 No. 526 “On approval of the National Classifier 010:2021 and cancellation of the National Classifier 010-98”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna*

Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0526915-21#Text>

12. DK 014-97 “Klasyfikator ob'ektiv administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy” [State classifier 014-97 “Classifier of objects of the administrative and territorial system of Ukraine”]. *Elektronni informatsiini resursy Derzhstatu Ukrainy: vebsait – Electronic Information Resources of the State Statistics Service of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_koatuu_2016.htm

13. Nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy vid 26.11.2020 r. No. 290 “Kodyfikator administratyvno-terytorialnykh odynytsia ta terytorii terytorialnykh hromad” [Order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine dated November 26, 2020 No. 290 “Codifier of administrative-territorial units and territories of territorial communities”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290914-20#Text>

14. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 18.06.2015 r. No. 1000/5 “Pro zatverdzhennia Pravyl orhanizatsii dilovodstva ta arkhivnoho zberihannia dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh” [Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 18, 2015 No. 1000/5 “On approval of the Rules for the organization of record keeping and archival storage of documents in state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text>

15. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 21.04.2022 r. No. 1581/5 “Pro zatverdzhennia Zmin do Pravyl orhanizatsii dilovodstva ta arkhivnoho zberihannia dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh” [Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated April 21, 2022 No. 1581/5 “On Approval of Amendments to the Rules for the Organization of Recordkeeping and Archival Storage of Documents in State Bodies, Local Self-Government Bodies, Enterprises, Institutions, and Organizations”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0446-22#n16>

16. Didok, O. (2021). Oformlennya orhanizatsiyno-rozporiadchykh dokumentiv za novym natsionalnym standartom [Drawing up organizational

and administrative documents according to the new national standard]. *Dilovodstvo – Clerkship*, 7, 28–34 [in Ukrainian].

17. Zahoretska, O. (2021). Novyi standart na oformlennia dokumentiv [A new standard for document processing]. *Kadrovyyk.ua – Personnel.ua*, 8, 62–67 [in Ukrainian].

18. Zahoretska, O. (2021). DSTU 4163:2020: zahalni polozhennia [State Standard of Ukraine 4163:2020: general provisions]. *Kadrovyyk.ua – Personnel of Ukraine*, 10, 14–21 [in Ukrainian].

19. Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannia DSTU 4163-2003 “Derzhavna unifikovana systema dokumentatsii. Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporiadchoi dokumentatsii. Vymohy do oformliuvannia dokumentiv” [Methodological recommendations for the application of the State Standard of Ukraine 4163–2003 “State unified system of documentation. Unified system of organizational and administrative documentation. Requirements for drawing up documents”]. (2004). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.09.2022.

Olena Zahoretska,

PhD (History), Senior Researcher,

Senior Researcher,

Department of Archival Studies and Document Studies

Institute of Archival Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zelena1976@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7730-3515>

The New National Standard of Ukraine for the Formation of Organizational and Administrative Documentation: History of Development, Analysis of Main Changes and Issues of Implementation of the Standard

The article analyzes the National Standard of Ukraine DSTU 4163:2020 *State Unified Documentation System. Unified system of organizational and administrative documentation. Requirements for the preparation of documents*, which went into effect on September 1, 2021.

Global implementation of the latest information technologies, above all, the introduction of electronic document management systems in work of state authorities, local governments, enterprises, institutions, organizations and other legal entities, reinforce the need to improve and update regulatory support for the office work in general, as well as requirements to the creation of management documents. This is very important because a standard is a regulatory document based on consensus, adopted

by a recognized government agency, which establishes rules for general and repeated use, guidelines or characteristics regarding an activity or its results, and is aimed at achieving an optimal degree of orderliness in a certain area.

The changes in the composition, names and requirements for the registration of details of organizational and administrative documents established by this regulatory document, are described. Advantages and disadvantages are defined. The type classification of organizational and administrative documentation is submitted. The history of the development of this standard by the Ukrainian Research Institute of Archives and Document Studies is described. The history of the development of a new edition of the terminological standard in the field of record keeping and archival matters is mentioned. The problems of the implementation of DSTU 4163:2020 are outlined and ways to solve them are proposed. In particular, the need to prepare methodological support, popularize this regulatory document in professional publications, increase the number of seminars and advanced training courses for clerical service employees in order to clarify the provisions of the standard, were emphasized.

Keywords: the national standard, management documentation, organizational and administrative documentation, document details, a document form, a legal entity.

DOI:

УДК 002.1-028.27:930.253]:930.1](477)

Валерія Остапчук,

аспірантка,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна

e-mail: valery400@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5363-235X>

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У праці проаналізовано наукову літературу, присвячену використанню електронних документів при формуванні архівних фондів особового походження, що вийшла друком в Україні. Методологія дослідження ґрунтується на системному та сукупному використанні наукових принципів і методів. У дослідженні застосовано принципи історизму, об'єктивності, системності, усебічності, а також методів бібліографічної евристики, аналізу й синтезу, порівняння та узагальнення.

Проведено аналіз наукової літератури, присвяченої використанню документів особового походження в електронній формі під час формування особових архівних фондів. Досліджена наукова література свідчить про недостатність і фрагментарність розроблення проблематики комплектування архівів документами особового походження в електронній формі та їх постійного зберігання в архівних установах. На сьогодні дослідниками переважно розглядаються технічні аспекти проблеми, тоді як вона потребує комплексного вивчення. Проблема створення фондів особового походження в електронному вигляді є актуальною та потребує подальшого ретельного і всебічного дослідження.

Ключові слова: електронні документи, фонди особового походження, історіографія проблеми.

Актуальність дослідження. Сучасною ознакою розвитку суспільства є бурхливе проникнення інформаційних технологій у різноманітні сфери діяльності людини. Останнім часом широкого вжитку набув термін «цифрова трансформація», який визначає вплив цифрових засобів на певну галузь. Безумовно, відповідні зміни відбуваються і в архівній сфері, враховуючи, що електронний документ відіграє дедалі більшу роль

© В. Остапчук, 2022

та частіше залучається до поточного документообігу в різних сферах діяльності.

Використання в буденній чи професійній діяльності цифрових технологій приводить до швидкого зростання кількості документів, що були створені та існують в електронному вигляді. Сучасні технології надають можливість, а подекуди навіть і провокують, через свою доступність та легкість у користуванні, людину фіксувати не тільки важливі події, а й другорядні, навіть повсякденні. Вказані фактори приводять до стрімкого формування й накопичення електронних архівів особового походження, які можуть містити в собі дуже різноманітні документи за видовою та змістовною ознакою. Такі документи, що були створені та зберігаються в електронній формі, є повноцінним історичним джерелом, з яких за рахунок деталізованої хроніки повсякденності дослідники мають унікальний шанс отримати матеріал для історичної реконструкції життя й діяльності як окремої особи, так і функціонування суспільства. Проте формування фондів особового походження на базі електронних документів або електронних архівів окремої особи являють певні труднощі для фахівців-архівістів. Це насамперед пов'язано з тим, що методологія, яку було розроблено для роботи з документами на традиційних носіях, не пристосована до тих викликів, які мають місце під час виявлення, проведення експертизи цінності, формування, постійного зберігання, а також використання документів особового походження в електронній формі.

Отже, для дослідників гостро постало завдання у визначенні ролі електронних документів у формуванні фондів особового походження, їхньої сутності та значення, процесів комплектування такими документами архівів, наукового описування й зберігання документів особового походження в електронній формі. В останні десятиліття з'явився ряд наукових публікацій, автори яких зробили спробу розв'язати окреслену проблему. Нагальною стала потреба проаналізувати наявну літературу, аби визначити подальший алгоритм досліджень.

Мета статті – проаналізувати наукову літературу, присвячену використанню електронних документів при формуванні архівних фондів особового походження в українських архівних установах.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному архівному просторі тема електронних документів активно розробляється, починаючи з 2000-х років.

Використання методів бібліографічного пошуку дало можливість виявити комплекс бібліографічних джерел з проблеми та окреслити

коло наукових праць, автори яких так чи інакше торкалися проблеми використання електронних документів при формуванні фондів особового походження. Наукові дослідження, у яких ідеться про роль електронних документів при створенні особових фондів в архівних установах, розглядаються питання комплектування, експертизи цінності та збереження електронних документів в особових архівах, опубліковано головним чином на сторінках таких наукових видань, як «Архіви України», «Студії з архівної справи та документознавства», «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Діловодство та документообіг», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія».

Висвітлення деяких аспектів проблеми знаходимо і в окремих монографіях, дисертаційних дослідженнях, наукових доповідях, присвячених електронним інформаційним ресурсам.

Аналіз окресленої наукової літератури дав змогу визначити основні питання про використання та зберігання електронних документів, які перебували в полі зору дослідників, виокремити й систематизувати ідеї та положення в працях науковців, що пов'язані з вивченням використання електронних документів при формуванні архівних фондів особового походження, звернути увагу на проблеми й труднощі при формуванні особових фондів на базі електронних документів, які окреслили автори праць у своїх розвідках, порівняти підходи щодо використання та зберігання електронних документів в окремих європейських країнах, що знайшло відображення в науковій літературі.

У дослідженнях українських учених-архівістів, зокрема працях Ю. Ковтанюка [5, 6], Ю. Забенька [4], П. Марченка [18, 19], Т. Купрунця [13–15], Л. Паламарчук [21], Ю. Чернятинської [29], О. Гараніна [2], найчастіше увага приділяється визначенню особливостей електронного документа, різним питанням електронного документообігу та окремим аспектам проведення експертизи цінності електронних документів, забезпечення їх збереженості, що в тому числі актуальні й для дослідження проблеми формування архівних фондів особового походження електронними документами.

Розглядаючи у своїх працях питання, що пов'язані з прийманням-передаванням і зберіганням електронних документів в архівних установах, Ю. Ковтанюк розрізняє електронний документ та документ з електронним носієм. При цьому вчений зауважує, що поділ стосується не тільки текстових документів, а також аудіовізуальних і науково-технічних документів [5, с. 30], тобто тих видів електронних документів, які входять і до особових архівних фондів. Аналізуючи основні типи

носіїв електронних документів і відмінності у їх зберіганні порівняно з документами на традиційних носіях, дослідник вказує на недоцільність у випадку з електронними документами жорстко прив'язувати їх до матеріального носія [6, с. 88]. Крім того, Ю. Ковтанюк пропонує нову структуру зберігання електронних документів, яка надасть можливість передавати на архівне зберігання електронні документи з будь-яких носіїв [6, с. 88], що з точки зору формування фондів особового походження в електронному вигляді має практичне значення.

Досвід інших країн Європи (Німеччини, Франції та ін.) з питань зберігання електронних інформаційних ресурсів як форми документа висвітлюється в працях Г. Лавренюка, Л. Жук [17], О. Ус [26], Н. Стрілець [25], В. Копанєвої [8], Н. Халецької [28], Є. Куліковської [12]. Зокрема, у статті О. Ус висвітлюється практика визначення термінів зберігання, оформлення та приймання-передавання електронних документів до Центрального електронного архіву Генеральної дирекції Державного архіву Баварії та Центрального Державного архіву Баварії. Дослідниця звертає увагу, що відповідно до місцевого законодавства електронний цифровий підпис не є обов'язковим реквізитом електронного документа, через що електронні документи та електронні інформаційні ресурси під час передавання до архівної установи не завіряються електронним цифровим підписом [26, с. 200].

Важливими для розроблення проблеми використання електронних документів під час формування архівних фондів особового походження є напрацювання С. Кулешова [11], Т. Купрунця [16], Т. Кручініної та Ю. Чернятинської [9], О. Фіткуліна [27], у яких розглядаються питання відбору, оцінювання й зберігання вебресурсів, враховуючи поширеність останнім часом особових блогів, а серед публічних осіб – і власних вебсайтів. В. Бездрабко, досліджуючи соціальні мережі, вказує на великий інформаційний потенціал особових блогів і власних сайтів [1, с. 18], які можуть бути залучені при формуванні архівних фондів особового походження. Т. Кручініна і Ю. Чернятинська звертають увагу на специфіку розміщення змішаної та динамічної інформації на вебсайтах, що обумовлює застосування як традиційних, так і спеціальних критеріїв і методів їх відбору під час формування архівних фондів, зокрема й особових, а саме: зручність інтерфейсу для користувача, можливість надання повнотекстової інформації, наявність і якість графічного дизайну, зображення, мультимедіа, використання гіпертексту та гіперпосилань. Оцінювання вебсайтів за сукупністю критеріїв обумовлюють їх відбір під час формування особових архівів [9, с. 63].

Однією з причин незначної кількості досліджень стосовно ролі електронного документа у формуванні фондів особового походження є невелика кількість уже утворених фондів відповідного формату в українських архівних установах. Разом з тим на рівні утворення й поповнення архівних фондів особового походження має місце постійне зростання відсотка документів, що були створені та існують в електронному вигляді. При цьому види цих документів залишаються майже тими самими, що й були раніше (аудіо-, фото-, відео-), тобто аудіовізуальними. Кількісний зріст саме цього виду електронних документів спровоковано доступністю та легкістю у використанні сучасних цифрових гаджетів, таких як мобільні телефони, планшети, також технічними можливостям, не в останню чергу – бажанням користувачів зберігати й накопичувати власні електронні аудіовізуальні документи. На сьогодні саме ці документи, зазвичай, становлять значну частину складу архівних фондів особового походження.

Т. Ємельянова, досліджуючи аудіовізуальні документи в умовах «цифрової революції», вказує на зміни видів серед аудіовізуальних документів, що відбулися завдяки поширеності й доступності інтернет-контенту, на розширення каналів їх поширення. Звертає увагу на масштабне зростання цифрової складової, що підвищує роль і значущість етапу відбору та оцінювання цінності в процесі комплектування, де й нині безпосередньо процедура відбору документів продовжує залишатися ручною та трудомісткою [3]. Дослідниця зауважує на потребі у створенні нової комплексної типологічної класифікації як одного з інструментів у практиці відбору, а також на необхідності перегляду неефективної системи комплектування [3, с. 106]. Торкається проблеми «гібридного» зберігання електронних та аналогових документів у межах однієї архівної установи [3, с. 102].

Організації зберігання аудіовізуальних документів в електронній формі також присвячено праці А. Шелест [31] і С. Шанойла [23, 24].

Найбільш цінним для висвітлення проблеми є проведене архівістами колишнього Центрального державного електронного архіву (нині – Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів) дослідження особливостей комплектування документами особового походження в електронній формі архівних фондів [22], результати якого наведено в праці Т. Кручіної [10]. Автором описано основні стадії організації роботи з комплектування вказаними фондами, що в загальних рисах збігаються з процедурою та послідовністю під час формування фонду особового походження на традиційних носіях: складання списків

джерел комплектування, укладання договору дарування, розміщення в проміжному сховищі, первинне розбирання документів, проведення експертизи цінності, складання архівних описів тощо. Водночас для електронних документів під час приймання-передавання та зберігання є обов'язковою технічна перевірка й забезпечення захисту документів, що детально описується дослідницею. При цьому особлива увага надається технічній експертизі контенту певного типу, так як для відео- та аудіофайлів це визначення формату запису, режиму кодування, наявність відекодеків для зчитування тощо. Для файлів зображень програмне забезпечення дає змогу визначити, які елементи на фотодокументах було додано чи відредаговано, що є дуже корисним при встановленні оригінальності зображення. Крім технічної сторони питання, звертається увага на виникнення та активне поширення нових за формою й типом документів особового походження в електронній формі, таких як блоги, вебсайти, сторінки в соціальних мережах, які, безперечно, потребують уваги архівістів через свій значний інформаційний потенціал. Фахівцем розроблено методичні рекомендації з організації роботи з документами особового походження в електронній формі [20].

Деякі аспекти зберігання документів особового походження в електронній формі висвітлює Ю. Чернятинська, вказуючи на актуальність питання юридичної сили документів в електронній формі, а також характерну саме для документів особового походження в електронній формі різноманітність форматів, структур і змісту даних, що створює певні труднощі під час передавання на архівне зберігання та в забезпеченні їх збереженості згодом [30, с. 290].

Питання використання електронних документів під час формування фондів особового походження в архівних установах України дотично розглядається в наукових доповідях. Так, нормативно-правовому та методичному забезпеченню архівного зберігання документів в електронній і цифровій формах присвячено розвідку Ю. Ковтанюка, підготовлену в рамках роботи секції «Архівна та рукописна наукова спадщина: традиції та перспективи формування, дослідження, цифровізаційні виклики» Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг». Підсумовуючи досвід вітчизняних архівів у зберіганні електронних документів, у тому числі у фондах особового походження, науковець констатував, що на сьогодні «маємо добре врегульовану на нормативно-правовому рівні роботу з електронними документами, але без практичного її застосування в архівній справі та, фактично, неврегульовану на нормативно-

правовому рівні діяльність архівних установ щодо комплектування, обліку та постійного зберігання цифрових аудіовізуальних документів, документів в електронній формі особового походження та електронних інформаційних ресурсів» [7, с. 313–314].

Висновки. Спираючись на результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки.

В останній час питанням забезпечення умов функціонування електронного документа та здійснення електронного документообігу приділяється значна увага, однак недостатньо наукових праць, у фокусі яких перебувала б проблема формування архівних фондів документами особового походження в електронній формі. Досліджена наукова література свідчить про фрагментарність розроблення проблематики комплектування архівів документами особового походження в електронній формі та їх постійного зберігання в архівних установах. Дослідниками переважно розглядаються технічні аспекти проблеми, зокрема експертизи та зберігання електронних документів, тоді як вона потребує комплексного вивчення. Проблема створення фондів особового походження в електронному вигляді є актуальною та потребує подальшого ретельного і всебічного дослідження, а також вивчення досвіду розвинутих країн Європи та світу, що дасть змогу вдосконалити нормативно-правову базу для широкого використання електронних документів при формуванні фондів особового походження в архівних установах нашої країни.

Список бібліографічних посилань

1. Бездрабко В. В. Соціальні мережі й архівні практики. *Архіви України*. 2021. Вип. 3. С. 16–35.
2. Гаранін О. Я., Ковтанюк Ю. С. До концепції інформатизації архівної справи в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2017. Т. 24–25. С. 7–57.
3. Ємельянова Т. О. Формування архівних аудіовізуальних колекцій: новітні тенденції та виклики розвитку. *Архіви України*. 2019. Вип. 3. С. 100–112.
4. Забенько Ю. І., Ковтанюк Ю. С. Концепція планування життєвого циклу електронних документів. Ч. 2. *Архіви України*. 2013. Вип. 5. С. 88–89.
5. Ковтанюк Ю. С. Сучасні завдання електронного документознавства в Україні. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2012. Вип. 34. С. 29–37.

6. Ковтанюк Ю. С. До питання про зберігання електронних документів у державних архівах. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2010. Т. 18. С. 86–89.

7. Ковтанюк Ю. С. Нормативно-правове та методичне забезпечення архівного зберігання документів в електронній та цифровій формах. *Бібліотека. Наука. Комунікація: Інноваційні трансформації ресурсів і послуг : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2022 р.)*. Київ, 2022. С. 311–314. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004349>

8. Копанева В. О. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія / наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 198 с.

9. Кручиніна Т. Г., Чернятинська Ю. Г. Створення архівних колекцій веб-сайтів у межах ініціативного документування в Центральному Державному електронному архіві України. *Архіви України*. 2015. Вип. 5–6. С. 61–67.

10. Кручиніна Т. Г. Особливості комплектування документами особового походження в електронній формі: досвід Центрального державного електронного архіву України. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2017. Т. 24–25. С. 248–252. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii/ru/index.htm>

11. Кулешов С. Г. Відбір веб-ресурсів для зберігання в Центральному державному електронному архіві України як наукова проблема. *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (20–22 трав. 2008 р. ; Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв)*. Київ, 2008. С. 86–88.

12. Куліковська Є. Архівні інформаційні ресурси Франції: сучасні підходи в організації та використанні. *Архіви України*. 2022. Вип. 2. С. 133–145.

13. Купрунець Т. Я. Архівне копіювання веб-сайтів: проблеми та шляхи їх вирішення. *Архіви України*. 2012. Вип. 6. С. 50–61.

14. Купрунець Т. Я. Аналіз сучасних тенденцій документотворення в умовах поширення документування інформації в електронній формі в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2013. Т. 21. С. 86–92.

15. Купрунець Т. Я. Нормативне та методичне забезпечення зберігання електронних інформаційних ресурсів в Україні. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань*. 2014. Вип. 8. С. 167–173. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/pages/stattya_2.pdf

16. Купрунець Т. Я. Тенденції та перспективи розвитку сайтобудування, їх вплив на архівне копіювання веб-сайтів. *Архіви України*. 2013. Вип. 6. С. 95–104. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/09-18.pdf>
17. Лавренюк Г. В., Жук Л. В. Архівне зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів в Республіці Білорусь. *Архіви України*. 2010. Вип. 1. С. 162–169. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/15-35.pdf>
18. Марченко П. М. Шляхи вирішення проблеми зберігання електронних документів в архіві (аналіз інтернет-ресурсів). *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. С. 81–84. URL: www.archives.gov.ua/Publicat/Studii_2004.12_05.php
19. Марченко П. М. Проект концепції зберігання електронних документів. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2005. Т. 13. С. 122–128. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii>
20. Організація роботи з документами особового походження в електронній формі в Центральному державному електронному архіві України. Методичні рекомендації / Держ. архівна служба України ; Центр. держ. електрон. архів України ; уклад.: Т. Г. Кручиніна. Київ, 2015. 42 с.
21. Паламарчук Л. В. Міжнародний досвід архівного зберігання інформації соціальних мереж. *Діловодство та документообіг*. Київ. 2016. № 6. С. 58–67. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/pages/doc08082016.pdf>
22. Перелік фондів Центрального Державного електронного архіву України : вебсайт. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/funds>
23. Петров В., Онищенко О., Крючин А., Шанойло С., Косяк І. Збереження та введення до наукового обігу звукової культурної спадщини. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2000. Т. 6. С. 25–27. URL: <http://undiasd.archives.gov.ua/studii/index.htm>
24. Петров В., Крючин А., Шанойло С., Крючина Л. Шляхи створення носіїв для довготривалого зберігання інформації в цифровій формі. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. С. 78–80. URL: <http://undiasd.archives.gov.ua/studii/index.htm>
25. Стрілець Н. О. Технології архівного збереження електронних бібліотечних ресурсів у мережевому комунікаційному просторі : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство». Харків, 2013. 243 с.
26. Ус О. М. Досвід архівного зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів у Вільній федеральній землі

Баварія (ФРН). *Архіви України*. 2011. Вип. 5. С. 196–202. URL: <http://https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/20-19.pdf>

27. Фіткулін О. Т. Вибір технологій та програмних засобів для створення архівних копій веб-сайтів. *Архіви України*. 2014. Вип. 4–5. С. 227–235.

28. Халецька Л. П. Цифрове збереження електронних документів на прикладі діяльності Національної бібліотеки Франції. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2015. № 4. С. 26–34.

29. Чернятинська Ю. Г. Теоретико-методологічні засади експертизи цінності документів в електронній формі. *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту*. Запоріжжя, 2017. Вип. 49. С. 237–240. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/Stattia_Zaporizia.pdf

30. Чернятинська Ю. Г. Особливості зберігання документів в електронній формі: досвід Центрального державного електронного архіву України. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2017. Т. 24–25. С. 286–296. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/2018_1.pdf

31. Шелест А. М. Організація зберігання і забезпечення збереженості кіновідеофотофонодокументів у ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2000. Т. 6. С. 55–57. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii>

References

1. Bezdrabko, V. V. (2021). Sotsialni merezhi y arkhivni praktyky [Social networks and archival practices]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3, 16–35. Kyiv [in Ukrainian].

2. Haranin, O. Ya., Kovtaniuk, Yu. S. (2017). Do kontseptsii informatyzatsii arkhivnoi spravy v Ukraini [To the concept of informatization of archival work in Ukraine]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 24–25, 7–57. Kyiv [in Ukrainian].

3. Yemelianova, T. O. (2019). Formuvannia arkhivnykh audiovizualnykh kolektsii: novitni tendentsii ta vyklyky rozvytku [Formation of archival audiovisual collections: latest trends and development challenges]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3, 100–112. Kyiv [in Ukrainian].

4. Zabenko, Yu. I., Kovtaniuk, Yu. S. (2013). Kontsepsiia planuvannia zhyttievoho tsykladu elektronnykh dokumentiv. Chastyna 2 [The concept of planning the life cycle of electronic documents. Part 2]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 5, 88–89. Kyiv [in Ukrainian].

5. Kovtaniuk, Yu. S. (2012). Suchasni zavdannia elektronnoho dokumentoznavstva v Ukraini [Modern tasks of electronic document studies in Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 34, 29–37. Kyiv [in Ukrainian].

6. Kovtaniuk, Yu. S. (2010). Do pytannia pro zberihannia elektronnykh dokumentiv u derzhavnykh arkhivakh [Regarding the storage of electronic documents in state archives]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 18, 86–89. Kyiv [in Ukrainian].

7. Kovtaniuk, Yu. S. (2022). Normatyvno-pravove ta metodychne zabezpechennia arkhivnoho zberihannia dokumentiv v elektronnii ta tsyfrovii formakh [Regulatory, legal and methodical provision of archival storage of documents in electronic and digital forms]. Proceedings from Library. Science. Communication: Innovative transformations of resources and services '22: *Mizhnarodna naukova konferentsiia (4–6 zhovtnia 2022 r.) – International Scientific Conference*. (pp. 311–314). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004349>

8. Kopanieva, V. O. (2009). Biblioteka yak tsentr zberezhenia informatsiynykh resursiv Internetu: monohrafiia [The library as a center for preserving Internet information resources: a monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Kruchinina, T. H., Cherniatynska, Yu. H. (2015). Stvorennia arkhivnykh kolektsii veb-saitiv u mezhakh initsiatyvnoho dokumentuvannia v Tsentralnomu Derzhavnomu elektronnomu arkhivi Ukrainy [Creation of archival collections of websites within the scope of initiative documentation in the Central State Electronic Archive of Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 5–6, 61–67. Kyiv [in Ukrainian].

10. Kruchinina, T. H. (2017). Osoblyvosti komplektuvannia dokumentamy osobovoho pokhodzhennia v elektronnii formi: dosvid Tsentralnogo derzhavnoho elektronnoho arkhivu Ukrainy [Peculiarities of completing documents of personal origin in electronic form: experience of the Central State Electronic Archive of Ukraine]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 24–25, 248–252. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://undiasd.archives.gov.ua/studii/ru/index.htm>

11. Kuleshov, C. H. (2008). Vidbir veb-resursiv dlia zberihannia v Tsentralnomu derzhavnomu elektronnomu arkhivi Ukrainy yak naukova problema [Selection of web resources for storage in the Central State Electronic Archive of Ukraine as a research problem]. Proceedings from Documentary science. Library science. Information activity: problems of science, education,

practice '08: *V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (20–22 travnia 2008 r.) – V International Scientific and Practical Conference.* (pp. 86–88). Kyiv [in Ukrainian].

12. Kulikovska, Ye. (2022). Arkhivni informatsiini resursy Frantsii: suchasni pidkhody v orhanizatsii ta vykorystanni [Archival information resources of France: modern approaches in organization and use]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2, 133–145. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/159/122>

13. Kuprunets, T. Ya. (2012). Arkhivne kopiuvannia veb-saitiv: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Archiving websites: problems and ways to solve them]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6, 50–61. Kyiv [in Ukrainian].

14. Kuprunets, T. Ya. (2013). Analiz suchasnykh tendentsii dokumentotvorennya v umovakh poshyrennia dokumentuvannia informatsii v elektronni formi v Ukraini [Analysis of modern trends in document creation in the conditions of the spread of documenting information in electronic form in Ukraine]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 21, 86–92. Kyiv [in Ukrainian].

15. Kuprunets, T. Ya. (2014). Normatyvne ta metodychne zabezpechennia zberihannia elektronnykh informatsiinykh resursiv v Ukraini [Normative and methodological support for the storage of electronic information resources in Ukraine]. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan – Terminology of Document Studies and Related Fields of Knowledge*, 8, 167–173. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/pages/statyya_2.pdf

16. Kuprunets, T. Ya. (2013). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku saitobuduvannia, yikh vplyv na arkhivne kopiuvannia veb-saitiv [Trends and prospects for the development of website development, their impact on archival copying of websites]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6, 95–104. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/09-18.pdf>

17. Lavreniuk, H. V., Zhuk, L. V. (2010). Arkhivne zberihannia elektronnykh dokumentiv ta informatsiinykh resursiv v Respublitsi Bilorus [Archival storage of electronic documents and information resources in the Republic of Belarus]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 1, 162–169. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/15-35.pdf>

18. Marchenko, P. M. (2004). Shliakhy vyrishennia problemy zberihannia elektronnykh dokumentiv v arkhivi (analiz internet-resursiv) [Ways to solve the problem of storing electronic documents in the archive (analysis of Internet

resources)]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 12, 81–84. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from www.archives.gov.ua/Publicat/Studii_2004.12_05.php

19. Marchenko, P. M. (2005). Proekt kontseptsii zberihannia elektronnykh dokumentiv [The project of the concept of storage of electronic documents]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 13, 122–128. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://undiasd.archives.gov.ua/studii>

20. Kruchinina, T. H. (Ed.). (2015). Orhanizatsiia roboty z dokumentamy osobovoho pokhodzhennia v elektronni formi v Tsentralnomu derzhavnomu elektronnomu arkhivi Ukrainy. Metodichni rekomendatsii [Organization of work with documents of personal origin in electronic form in the Central State Electronic Archive of Ukraine. Guidelines]. Kyiv [in Ukrainian].

21. Palamarchuk, L. V. (2016) Mizhnarodnyi dosvid arkhivnoho zberihannia informatsii sotsialnykh merezh [International experience of archival storage of social network information]. *Dilovodstvo ta dokumentoobih – Bookkeeping and Document Management*, 6, 58–67. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/pages/doc08082016.pdf>

22. Perelik fondiv Tsentralnoho Derzhavnogo elektronnoho arkhivu Ukrainy: vebсайт – List of funds of the Central State Electronic Archive of Ukraine: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/funds>

23. Petrov, V., Onyshchenko, O., Kriuchyn, A., Shanoilo, S., Kosiak, I. (2000). Zberezhennia ta vvedennia do naukovoho obihu zvukovoi kulturnoi spadshchyny [Preservation and introduction of sound cultural heritage to scientific circulation]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 6, 25–27. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://undiasd.archives.gov.ua/studii/index.htm>

24. Petrov, V., Kriuchyn, A., Shanoilo, S., Kriuchyna, L. (2004). Shliakhy stvorennia nosiiv dlia dovhotryvaloho zberihannia informatsii v tsyfrovii formi [Ways of creating media for long-term storage of information in digital form]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 12, 78–80. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://undiasd.archives.gov.ua/studii/index.htm>

25. Strilets, N. O. (2013). Tekhnologii arkhivnoho zberezhennia elektronnykh bibliotechnykh resursiv u merezhevomu komunikatsiinomu prostori. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

26. Us, O. M. (2011). Dosvid arkhivnoho zberihannia elektronnykh dokumentiv ta elektronnykh informatsiinykh resursiv u Vilnii federalnii zemli

Bavariia (FRN) [Experience of archival storage of electronic documents and electronic information resources in the Free Federal State of Bavaria (FRG)]. *Arkhivny Ukrainy – Archives of Ukraine*, 5, 196–202. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/20-19.pdf>

27. Fitkulyn, O. T. (2014). Vybir tekhnolohii ta prohramnykh zasobiv dlia stvorennia arkhivnykh kopii veb-saitiv [Selection of technologies and software for creating archival copies of websites]. *Arkhivny Ukrainy – Archives of Ukraine*, 4–5, 227–235. Kyiv [in Ukrainian].

28. Khaletska, L. P. (2015). Tsyfrove zberezhenntia elektronnykh dokumentiv na prykladi diialnosti Natsionalnoi biblioteky Frantsii [Digital preservation of electronic documents on the example of the activities of the National Library of France]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Documentary Science. Informatology*, 4, 26–34. Kyiv [in Ukrainian].

29. Cherniatynska, Yu. H. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady ekspertyzy tsinnosti dokumentiv v elektronni formi [Theoretical and methodological principles of examination of documents value in electronic form]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Transactions of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*, 49, 237–240. Zaporizhzhia [in Ukrainian]. Retrieved from https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/Stattia_Zaporizia.pdf

30. Cherniatynska, Yu. H. (2017). Osoblyvosti zberihannia dokumentiv v elektronni formi: dosvid Tsentralnoho derzhavnogo elektronnoho arkhivu Ukrainy [Peculiarities of document storage in electronic form: experience of the Central State Electronic Archive of Ukraine]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 24–25, 286–296. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/2018_1.pdf

31. Shelest, A. M. (2000). Orhanizatsiia zberihannia i zabezpechennia zberezhenosti kinovideofotofonodokumentiv u TsDKFFA Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho [Organization of storage and preservation of cinematographic and photographic documents in the Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychny]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Document Studies Studios*, 6, 55–57. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://undiasd.archives.gov.ua/studii>

Стаття надійшла до редакції 28.09.2022.

Valeriia Ostapchuk,

PhD Student,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: valery400@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5363-235X>

Use of Electronic Documents during the Formation of Funds of Personal Origin: Historiographical Aspect

The purpose of the study is to analyze research literature which was published in Ukraine, on the use of electronic documents in the formation of archival funds of personal origin.

The research methodology is based on the systematic and combined use of scientific principles and methods. The principles of historicism, objectivity, systematicity, comprehensiveness, were applied to conduct the research, as well as the methods of bibliographic heuristics, analysis and synthesis, comparison and generalization, which made it possible to identify a range of research works which address the issue of using electronic documents in the formation of funds of personal origin, and to analyze their content.

The scientific novelty is in the analysis of scientific literature deals with the use of documents of personal origin in electronic form during the formation of personal archival funds. It was found that recently a lot of attention has been paid to the issue of ensuring the conditions for the functioning of an electronic document and the implementation of electronic document circulation, but there are almost no studies focusing on the problem of forming archival funds with documents of personal origin in electronic form.

Conclusions. The reviewed research literature testifies to the inadequacy and fragmentation of the issues related to the completing the archives with documents of personal origin in electronic form and their permanent storage in archival institutions. Today, researchers mainly consider the technical aspects of the problem, while it requires a comprehensive study. The problem of creating funds of personal origin in electronic form is urgent and requires further thorough and comprehensive research, as well as studying the experience of developed countries in Europe and the world. This will allow to improve the regulatory and legal framework for the wide use of electronic documents in the formation of funds of personal origin in archival institutions of Ukraine.

Keywords: electronic documents, funds of personal origin, historiography of the problem.

Розділ III

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI:

УДК 027.081:[004.738.5:025.2]

Валерій Горвий,

доктор історичних наук, професор, заступник гендиректора,
заслужений діяч науки і техніки України,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: valnihor@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2644-5249>

ЕЛЕКТРОННІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛПШЕННІ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ БІБЛІОТЕК

У статті розглядається процес формування цифрового етапу розвитку інформаційного суспільства, коли відбувається об'єднання суспільно значущих інформаційних ресурсів, що в минулому відображувалися на різних носіях із використанням цифрових технологій, уніфікованих в електронній формі та успішно використовуваних у всіх сферах суспільної діяльності. При цьому суспільні інформаційні обміни, що підтримуються цифровими технологіями з допомогою комп'ютеризованих бібліотек, стають провідними в організації ефективного використання цифрових ресурсів.

У самій бібліотечній установі цифровізація значно прискорює обслуговування читачів, підвищує якість інформування про наявні інформаційні ресурси, сприяє доступу до електронної інформації, суттєво вдосконалює консультативно-методологічну та культурно-освітню роботу.

Дистантні форми бібліотечної роботи при використанні цифрових технологій якісно вдосконалюються, розвиваються і мають стати провідними в інформаційному забезпеченні користувачів. Сьогодні вони розвиваються в двох основних напрямках. Перший пов'язаний із поступовим заміщенням інформації на паперових та інших традиційних носіях цифровими, що використовуються в межах бібліотечної установи. Другий напрям дистантного обслуговування користувачів пов'язаний як із використанням фондів, так і з організацією власного інформаційного виробництва бібліотеками, виготовленням інформаційно-аналітичних продуктів згідно із запитом користувачів у режимі «інформація на базі інформації», продуктів, що ефективно розкривають наявні бібліотечні фонди на рівні розгляду основних ідей, відображених у ресурсах.

Ключові слова: цифрові технології, національний інформаційний простір, наукова інформація, інформатизація, бібліотечні інформаційні фонди, процес

© В. Горвий, 2022

оцифрування бібліотечних ресурсів, наукове обґрунтування розвитку цифрових технологій.

Постановка проблеми. Загострення питань, пов'язаних із необхідністю ефективного обслуговування сучасного суспільства необхідними для його розвитку інформаційними ресурсами, особливо набуло актуальності в постіндустріальний період. Ці проблеми передусім загострюються в часи воєнних випробувань для України, також вони залишаються актуальними й на час післявоєнної відбудови. Нагальність використання суспільно значущих інформаційних ресурсів залишиться характерною особливістю розвитку суспільства також і в майбутньому. При цьому для прогресу спільноти матимуть значення також ресурси, напрацьовані попередніми поколіннями та випробувані практикою, які завжди слугуватимуть дороговказом новому інфотворенню, а також ресурси іноваційні, що відображають зміст начасних викликів сьогодення. Найбільш вдалим розв'язанням проблеми використання всіх цих ресурсів є їх цифровізація, переведення в одну форму відображення зі збереженням змістових характеристик. У цьому процесі важливу роль відіграють комп'ютеризовані бібліотечні установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерне для нашого часу технологічне ускладнення всіх аспектів людської діяльності зумовлює необхідність постійного вдосконалення інформаційних технологій. У процесі демократизації суспільного життя, розвитку технічної бази засобів масової інформації зростає їх вплив у суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення змісту масових комунікацій як інструменту соціокультурної взаємодії в масштабах суспільства, одного з фундаментальних чинників його розвитку. «Через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі, ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю», – зауважували О. Онищенко, В. Попроцька [1, с. 25] на старті нового тисячоліття та входження національної інформаційної системи в період розвитку електронних інформаційних технологій.

Формування необхідної інфраструктури для ефективного використання як набутих раніше, так і нових інформаційних ресурсів в електронному вигляді дає підставу називати цей етап постіндустріального суспільства цифровим.

Результати досліджень щодо розвитку інформаційного виробництва та систем соціальних інформаційних комунікацій були відображені

в низці колективних та індивідуальних монографій, зокрема «Електронні інформаційні ресурси в контексті основних інформаційних загроз» [13], В. Бондаренко «Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи» [14], С. Горової «Особа в інформаційному суспільстві: виклики сьогодення» [15], Л. Галаган «Електронне урядування в контексті сучасних соціальних комунікацій в Україні» [16], у публікаціях у фахових журнальних виданнях та випусках наукових праць Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Матеріали дослідження знайшли своє відображення також у циклах колективних монографій: «Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж» [17], «Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України» [18], «Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору» [19], «Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності» [20], «Особливості інформаційного забезпечення національного консенсусу в сучасній Україні» [21], «Розвиток інформаційної культури як умова єдності українського суспільства» [22], «Формування стратегічного наративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій в загальноукраїнський контекст» [23] та в науковій доповіді «Інформаційні механізми нейтралізації негативних зарубіжних впливів на регіони України в умовах гібридної війни» [24].

З розвитком електронних інформаційних технологій у сучасному суспільстві набувають особливої затребуваності проблеми наукового осмислення процесів забезпечення єдності, ефективного функціонування та еволюції інформаційної основи суспільного розвитку. Ці проблеми набули особливої ваги з розвитком глобальної інформатизації та утвердженням цифрових технологій. Підготовку до цього винятково складного періоду в цивілізаційному вимірі розглядали Д. Белл [2], І. Валлерстайн [3], Е. Тоффлер [4] та ін. Для цієї статті мала значення висловлена вказанами дослідниками думка про багатоваріантність шляхів розвитку цивілізації, виходячи із інформаційних можливостей людства, його глобальної інформатизації, що так само створила умови для розвитку цифрових технологій. В останнє десятиріччя особливої уваги набуло освоєння цифрових технологій практично в усіх сферах суспільної діяльності [5, с. 68–74; 6, с. 16–19; 7, с. 17–20].

Виклад матеріалу. Зростання числа життєво важливих викликів, що постають перед сучасним суспільством, прискорення темпів їх прояву зумовило потребу у вдосконаленні громадського реагування на ці виклики.

Таке вдосконалення неможливе без подальшої суспільної трансформації, концентрації людських ресурсів на найважливіших напрямках діяльності, прискорення процесів цієї діяльності та підвищення її ефективності. Усі ці процеси потребують активізації інформаційної сфери, що супроводжує суспільну діяльність, оновлює її відповідно до зростаючої необхідності.

Процес розширеного виробництва інформаційних ресурсів став однією з найбільш помітних і суттєвих рис сучасної цивілізації, починаючи із середини минулого століття. Зростаючі обсяги продукваної суспільством інформації, удосконалення інструментів керування інформаційними потоками, щодалі глибше проникнення нової інформації в соціальну структуру та інфосферу суспільства й розширення доступу до неї дедалі більшої кількості людей відкрили нові можливості в реалізації продуктивних сил суспільства, зростання його інтелектуального та духовного потенціалу. У сукупності всі ці фактори забезпечили процес переходу до постіндустріального етапу – інформаційного суспільства.

У цьому контексті доречно зауважити, що ефективне використання всієї інформаційної основи розвитку поряд із використанням наявної електронної інформації передбачає також і тематично відповідні їй ресурси бібліотечних фондів, на змістовній традиції яких, власне, і здійснювалося нове інфотворення. Ефективне використання цього сукупного ресурсу стає можливим лише при переведенні в електронну, цифрову форму, при оцифруванні всієї суспільно корисної інформації. Оскільки цифровий інформаційний ресурс став основним у сучасній суспільній практиці, то нинішній етап розвитку інформаційного суспільства одержав назву цифрового.

Зважаючи на важливість цього напрямку розвитку, Кабінет Міністрів України прийняв відповідне розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації». Ця концепція передбачала здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначала критичні сфери та проєкти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій [8]. Цим документом було визначено основну мету цифровізації, що полягає «у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові

більш ефективні та сучасні..., створення та розвиток цифрових інфраструктур як основи використання переваг цифрового світу у повсякденному житті та платформи для досягнення ефективності економіки взагалі» [8].

Згадане розпорядження відображало актуальні проблеми того етапу інформатизації, коли орієнтація здійснювалася на створення суспільного інструментарію та необхідної для ефективного розвитку процесу цифровізації інфраструктури. У розпорядженні суспільства були переважно нецифровані інформаційні ресурси на різних носіях. При цьому в умовах постіндустріального розвитку поставала проблема ефективного використання електронних інформаційних ресурсів. І тому дуже нагальним є впровадження цифрових технологій у бібліотечну сферу, де, власне, і зосереджуються основні масиви якісної, випробуваної практикою інформації, що має як прикладне значення, так і використовується як дієві орієнтири для нового інфотворення, сучасних високотехнологічних продуктів. Розвиток ринку таких продуктів та контроль за основними платформами електронної економіки, серед яких, безсумнівно, має бути і бібліотечна інфраструктура [9], має стати важливою функцією держави.

Слід також зазначити, що реалізація права на «...свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [10] у період розвитку електронних інформаційних технологій, глобальної інформатизації загострює проблему адекватності, достовірності інформації, що функціонує в сучасних комунікаціях національного інформаційного простору. Недостатня увага до змістовних характеристик нової електронної інформації поряд із сприянням інтелектуальному зростанню членів суспільства призводить також до реальних небезпек і загроз в інформаційно-комунікаційній сфері, особливо в періоди різкого протистояння на міждержавних рівнях, у період інформаційної війни. «Тому забезпечення безпеки в інформаційно-комунікаційному середовищі стає пріоритетним напрямом науково-технічної діяльності, вимагаючи істотної уваги й зусиль з боку людини, суспільства, владних структур і юридичної науки держави» [11].

Суспільно значущим завданням є аналіз нових масивів електронної інформації, тож паралельно постає проблема відбору (в дуже нерівних за якістю масивах електронних ресурсів на початковому етапі інформатизації) саме достовірного контенту, затребуваного і необхідного для суспільного розвитку. І якраз важливим посередником між усіма нинішніми виробниками електронних інформаційних ресурсів і їх користу-

вачами в забезпеченні якісною інформацією можуть стати комп'ютеризовані бібліотечні установи. Наявний досвід трансформації провідних бібліотечних установ України відповідно до сучасних суспільних запитів на інформаційне забезпечення показує, що бібліотеки стають ефективним суспільним інструментом задоволення необхідними інформаційними ресурсами всіх категорій вітчизняних користувачів. Однак це відбувається за таких умов:

- впровадження електронних інформаційних технологій у сучасну бібліотечну діяльність, активне включення бібліотек у мережу сучасних соціальних інформаційних комунікацій;

- впровадження нових принципів формування бібліотечних електронних ресурсів, особливої уваги до інформаційно-аналітичного ресурсу як власного продукту нової якості, виробленого самими бібліотеками як інформаційними центрами загальносуспільного значення;

- впровадження дистантних методів роботи як найбільш перспективного напрямку розвитку бібліотечних установ у майбутньому, урізноманітнення, удосконалення активних форм інформаційно-аналітичного обслуговування всіх категорій користувачів;

- проведення роботи з оцифрування фондів бібліотек, оперативного введення в суспільний обіг насамперед тієї їх частини, що є гостро необхідною для розв'язання актуальних проблем суспільного розвитку, вітчизняного наукового поступу, формування національних духовно-ціннісних орієнтирів, патріотичного виховання нових поколінь українців;

- вироблення стратегічних підходів, налагодження ефективного процесу відбору в інтересах вітчизняного користувача якісної інформації із інформаційних масивів соціальних медіа, глобального інформаційного простору загалом, комплектування ними наявної системи інформаційних баз і підготовка для ефективного використання українськими користувачами;

- об'єднання українських інформаційних ресурсів у загальнонаціональну інформаційну корпоративну систему.

Вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек сприяє:

- введенню в обіг національних інформаційних ресурсів із фондів бібліотек, що сприятиме підвищенню якісного рівня інформації в системі національних інформаційних комунікацій;

- оперативному відбору і представленню вітчизняним користувачам нової інформації глобального інформаційного простору, необхідної для суспільного розвитку;

- аналізу інформації соцмереж і використанню її для сучасного бібліотечного комплектування;
- тематичній організації інформаційних ресурсів для корпоративних користувачів як форми їх ефективного використання.

Оптимізація інформаційно-аналітичної діяльності в сучасних бібліотечних установах пов'язана у такий спосіб із вдосконаленням їх організуючої ролі в національному інформаційному просторі. Інформаційно-аналітична діяльність наукових бібліотек у сучасних умовах усе більшою мірою виконує науково-прикладну функцію у сфері використання наукових та інших суспільно значимих інформаційних ресурсів у практиці національного розвитку.

Паралельно з еволюцією сучасного інформаційного простору активно модернізується інформаційно-аналітична робота бібліотек:

- розкриває зміст національних фондів інформації, що є культурним спадком минулих поколінь;
- розвивається як орієнтуюче начало в процесі подальшого нарощення та розвитку національних інформаційних ресурсів;
- є суспільним орієнтиром у змістовних характеристиках розвитку глобальних інформаційних процесів, національного інформаційного виробництва та в процесах внутрішніх і міжнародних інформаційних обмінів;
- сприяє орієнтації різних категорій вітчизняних замовників у сфері інформаційного обслуговування в процесах, пов'язаних із проблематикою політичного, економічного розвитку, участі вітчизняної науки в інноваційних процесах розвитку, вдосконаленню соціальної структури суспільства та в ринкових формах обмінів інформаційними ресурсами;
- є ефективним інструментом застереження всіх категорій вітчизняних користувачів інформаційними ресурсами стосовно проявів негативних інформаційних впливів у національному інформаційному просторі, орієнтації громадської думки на протистояння фактам зарубіжної інформаційної агресії.

В умовах глобального розвитку інформатизації зростаюча увага до національної системи соціальних комунікацій зумовлена такими основними чинниками:

по-перше, зростаюча складність завдань і прискорення темпів розвитку в загальноцивілізаційному вимірі спричиняє стрімкий розвиток трансформаційних процесів у соціальній сфері суспільства, що у свою чергу потребує відповідного інформаційного забезпечення і розвитку системи соціальних комунікацій;

по-друге, глобалізаційні процеси на базі електронних інформаційних технологій сприяють підвищенню інтенсивності міждержавних відносин і не лише у сфері міжнародного співробітництва, але й у сфері протистоянь, протиборства, що, як свідчить практика, часто переходить в інформаційну війну. Соціальні інформаційні комунікації в такій війні стають і вагомим інструментом мобілізації національного інформаційного ресурсу протистояння, і об'єктом ворожого впливу на інфосферу суспільства;

по-третє, ефективність функціонування соціальних інформаційних комунікацій прямо залежить від якості інформаційних ресурсів, що використовуються в сучасних інформаційних обмінах. Оскільки традиційним джерелом якісної інформації в суспільстві є бібліотеки, при умові їх оперативної комп'ютеризації і, відповідно, комплектації електронним ресурсом, ці установи можуть стати надійним, суспільно значимим джерелом наповнення інформаційних магістралей національного інформаційного простору якісною інформацією.

Складність і важливість завдань, що постали перед нашим суспільством, вимагають потужного імпульсу для розвитку новітніх форм співпраці наукових бібліотек та інформаційних центрів, дослідницьких інститутів, університетів, наукових товариств і асоціацій, дієвої кооперації їх зусиль у реалізації масштабних науково-інформаційних проєктів. Для успіху цієї справи бібліотекам, вирішуючи завдання координації, кооперації та інтеграції у власне бібліотечному інформаційному середовищі, конче необхідно одночасно виходити за межі усталених напрямів діяльності й приймати на себе функції значно ширшого масштабу. Важливо осмислювати й реалізовувати роль бібліотечних установ у суттєво обширнішому колі освітніх, наукових, інформаційних, управлінських інституцій, недержавних інформаційних центрів і громадських ініціатив.

На цьому тлі актуалізується необхідність наукових досліджень із розглядом оптимального розміщення бібліотечних ресурсних центрів в інфраструктурній системі інформаційного суспільства, з визначенням ролі сучасних бібліотечних установ у системі сучасних інформаційних обмінів, посиленню сучасної бібліотечної діяльності в організації інформаційної безпеки українського суспільства.

Важливим орієнтиром для всіх суспільних інститутів України, в тому числі й для системи бібліотечних установ, мобілізуючим на організацію протидії інформаційній агресії документом стала введена в дію «Доктрина інформаційної безпеки України» [12]. Вона орієнтує працівників інформаційної сфери на реалізацію «державної інформаційної

політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни». У документі підкреслюється зростаюче значення сучасної інфосфери як одного з найважливіших елементів забезпечення національної безпеки. При цьому звертається увага на необхідність розвитку всіх складових інформаційного простору: інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та інформаційних технологій, що в сучасних умовах є важливими чинниками піднесення рівня і темпів соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку.

При вирішенні вкрай необхідного завдання «побудови дієвої та ефективної системи стратегічних комунікацій» – скоординованого і належного використання комунікативних можливостей в інтересах держави – увага має приділятися змістовій складовій, орієнтованій на розвиток національного інформаційного простору, що відіграє основну роль в організації протистояння інформаційній агресії. Саме якісні параметри в системі інформаційних обмінів набувають у сучасних умовах вирішального значення. Успішне протистояння інформаційній агресії значною мірою залежить від ефективності використання інформаційних ресурсів спротиву.

Позитивний досвід співпраці СІАЗ НБУВ із державними аналітичними центрами України з питань протидії інформаційній агресії з боку РФ свідчить про значний потенціал аналітичних підрозділів бібліотек у розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні. Зокрема, ідеться про можливість моніторингу та аналізу актуальних проблеми суспільства на базі відкритих джерел інформації, фондів бібліотеки для потреб державних органів та, з іншого боку, поширення суспільно важливої інформації серед населення, розширення вільного доступу до неї користувачів бібліотеки, введення в систему інформаційних обмінів інформаційно-аналітичних продуктів, орієнтованих на нейтралізацію зовнішніх негативних інформаційних впливів у національному інформаційному просторі.

У цілому ж, управління зростаючими обсягами інформаційних (насамперед електронних) ресурсів зумовлює необхідність активізації діяльності бібліотек як соціальних структур, що акумулюють і організують використання суспільно значущої інформації, у тому числі електронної в усій системі соціальних інформаційних комунікацій суспільства, зокрема й у соцмережах. Реалізація цього завдання неможлива без належної суспільної підтримки та необхідної на сьогодні модернізації бібліотечних інформаційних центрів.

Дослідження дало підставу для обґрунтованих висновків про те, що Україна як суверенна держава, що розвивається на етапі становлення інформаційного суспільства, продовжує створення ефективної, саморегулюючої організації безпеки національного інформаційного простору. Ця загальнонаціональна структура має здійснювати постійний моніторинг інформаційних небезпек, ефективно прогнозування тенденцій їх розвитку, координацію використання національного ресурсу в період інформаційної агресії, забезпечувати надійну нейтралізацію інформаційних загроз вітчизняному інформаційному простору.

Водночас слід наголосити, що розвиток системи стратегічних комунікацій в Україні створює додаткові інституційні можливості для подальшого вдосконалення механізмів протидії російській інформаційній агресії і дає шанс науковим бібліотекам визначити своє місце у цій системі за умови вдосконалення їх можливостей як центрів інтелектуальної обробки інформації, підвищення якості інформаційних продуктів, сервісів і послуг.

Таким чином, протягом останніх двох десятиріч СІАЗ, НЮБ, ФПУ, як наукові структури НБУВ, займаються дослідженням проблематики, пов'язаної з вивченням процесів інформатизації в українському суспільстві, місця в цих процесах бібліотечних установ, насамперед, наукових бібліотек, на практиці здійснюють впровадження результатів своїх досліджень у постійний розвиток інформаційно-аналітичної роботи, в дискантному обслуговуванні різних категорій користувачів: управлінських структур усіх рівнів, національного бізнесу, політичних структур, наукових установ, бібліотечної мережі в Україні. Під час проведених досліджень було підтверджено необхідність відповідного технологічного забезпечення бібліотечних установ відповідно до вимог сучасного інформаційного, цифрового суспільства, їх суспільної активізації як важливих інформаційних центрів нової інформаційної системи, виникнення якої продиктовано світовою глобалізацією, її інформаційними технологіями, заснованими на впровадженні в систему інформаційних обмінів електронних інформаційних процесів.

Наявний досвід провідних бібліотечних установ свідчить про те, що оновлені бібліотечні установи, функціонування яких має базуватися насамперед на використанні електронних інформаційних технологій, мають стати сутнісними елементами національної інформаційної системи, що забезпечують акумуляцію, збереження і розвиток інформаційних ресурсів, необхідних для національного розвитку, сприяють підвищенню ефективності їх використання, стають активним елементом

інформаційної безпеки в умовах інформаційної війни, мають важливе значення в розвитку соціокультурних процесів сучасності.

Список бібліографічних посилань

1. Онищенко А. С., Попроцкая В. Г. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр. *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. Киев : НБУВ, 2003. С. 25.

2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Перевод с английского. М. : Academia, 1999. 955 с.

3. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева ; Центр исследований постиндустриального общества. М. : Логос, 2003. 368 с.

4. Елвін Тоффлер. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса ; за ред. В. Шовкуна. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.

5. Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Цифрові технології в механізмі взаємодії громадянського суспільства та держави. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* 2021. Вип. 67. С. 68–74. Одеса : Гельветика.

6. Орлик О. В., Коваленко Ю. Б. Електронно-цифровий підпис та особливості його використання. *Інформатика та інформаційні технології : студ. наук. конф.* (Одеса, 20 квіт. 2015 р.). Одеса : ОНЕУ, 2015. С. 16–19.

7. Панышин Б. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития. *Наука и инновации*. 2016. № 3 (157). С. 17–20.

8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

9. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія. Харків : ХДАК, 2005. 295 с.

10. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/11/24/deklaracia.pdf>

11. Соснін О. Цифровізація як нова реальність України. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/>

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від

29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України 25 лютого 2017 року № 47/2017. *Верховна Рада України. Законодавство України : вебпортал*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017

13. Електронні інформаційні ресурси в контексті основних інформаційних загроз. Бібліотеки у здійсненні державотворчої інформаційної політики : монографія / Т. Ю. Гранчак, Ю. М. Половинчак, С. В. Горова та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2016.

14. Бондаренко В. І. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : монографія. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 268 с.

15. Горова С. В. Особа в інформаційному суспільстві : виклики сьогодення : монографія / наук. ред. О. С. Онищенко. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017.

16. Галаган Л. М. Електронне урядування в контексті сучасних соціальних комунікацій в Україні. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 410 с.

17. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж : монографія / Попик В. І. (кер. проекту), О. С. Онищенко, В. М. Горovий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 223 с.

18. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : монографія / В. М. Горovий (кер. проекту), В. І. Попик, О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2015. 247 с.

19. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору : монографія / О. С. Онищенко (керівник проекту), Ю. М. Половинчак та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 343 с.

20. Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності : монографія / В. М. Горovий (кер. проекту), О. С. Онищенко, М. Б. Закіров та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016.

21. Особливості інформаційного забезпечення національного консенсусу в сучасній Україні : монографія / В. І. Попик (кер. проекту), О. С. Онищенко, В. М. Горovий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016.

22. Розвиток інформаційної культури як умова єдності українського суспільства : монографія / О. С. Онищенко (кер. проекту), В. М. Горovий,

Ю. М. Половинчак та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2017.

23. Формування стратегічного нарративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнському контексті : монографія / В. Горовий, О. Онищенко, Ю. Половинчак та ін. Київ, 2017. 212 с .

24. Інформаційні механізми нейтралізації негативних зарубіжних впливів на регіони України в умовах гібридної війни : наук. доповідь / Л. А. Дубровіна (кер. проекту), О. С. Онищенко, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018.

References

1. Onishhenko, A. S. Poprockaja, V. G. (2003). Nacionalnaja biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo kak mnogoprofilnyj nauchno-issledovatel'skij centr [V. I. Vernadsky National Library of Ukraine as a multi-profile research center]. *Byblyoteky natsyonalnykh akademij nauk: problemy funktsionirovannya, tendentsyy razvytyia – Libraries of National Academies of Sciences: Functioning Problems, Development Trends*. Kiev: NBUV [in Russian].

2. Bell, D. (1999). Gryaduschee postindustrialnoe obschestvo. Opyit sotsialnogo prognozirovaniya [Future post-industrial society. Experience of social forecasting]. M.: Academia [in Russian].

3. Vallerstajn, I. (2003) Konets znakomogo mira: Sotsiologiya XXI veka [The end of the familiar world: Sociology of the XXI century]. M.: Logos [in Russian].

4. Toffler, E. (2000). Tretia khvyliya [The third wave]. V. Shovkuna (Ed.)). Kyiv: Vydavnychi dim "Vsesvit" [in Ukrainian].

5. Krasnopolska, T. M., Myloserdna, I. M. (2021). Tsyfrovi tekhnolohii v mekhanizmi vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta derzhavy [Digital technologies in the mechanism of interaction between civil society and the state]. *Aktualni problemy polityky – Actual Problems of Politics*, 67, 68–74. Odesa: Helvetyka. Kyiv [in Ukrainian].

6. Orlyk, O. V., Kovalenko, Yu. B. (2015). Elektronno-tsyfrovyj pidpys ta osoblyvosti joho vykorystannia [Electronic digital signature and features of its use]. *Informatyka ta informatsijni tekhnolohii: stud. nauk. konf. (Odesa, 20 kvitnia 2015 r) – Informatics and information technologies: student. of science conf. (Odesa, April 20, 2015)*. Odesa: ONEU, pp. 16–19.

7. Panshyn, B. (2016). Tsyfrovaia ekonomyka: osobennosty y tendentsyy

rozvytyia [Digital economy: features and development trends]. *Nauka y ynnovatsyy – Science and Innovations*, 3(157), 17–20.

8. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. [On the approval of the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and the approval of the plan of measures for its implementation: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018 No. 67-r.]. (2020). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: webportal* [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67–2018-%D1%80#Text>

9. Davydova, I. O. (2005) Bibliotechne vyrobnytstvo v informatsiinomu suspilstvi: Monohrafiia [Library production in the information society]. Kharkiv: KhDAK [in Ukrainian].

10. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. (1948) [in Ukrainian]. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/11/24/deklaracia.pdf>

11. Sosnin, O. Tsyfrovizatsiia yak nova realnist Ukrainy [Digitization as a new reality of Ukraine] [in Ukrainian]. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/>

12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsijnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy 25 liutoho 2017 roku № 47/2017 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 «On the Information Security Doctrine of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine on February 25, 2017 No. 47/2017]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: webportal*. (2017) [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>

13. Hranchak, T. Yu., Polovynchak, Yu. M., Horova, S. V. et al. (2016). Elektronni informatsiini resursy v konteksti osnovnykh informatsiinykh zahroz [Electronic information resources in the context of the main information threats]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

14. Bondarenko, V. I. (2016). Bibliotechne internet-obsluhovuvannia: stan ta perspektyvy [Library Internet service: status and prospects]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

15. Horova, S. V. (2017) *Osoba v informatsiinomu suspilstvi: vyklyky sohodennia*. [A person in the information society: today's challenges]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

16. Halahan, L. M. (2018) *Elektronne uriaduvannia v konteksti suchasnykh sotsialnykh komunikatsii v Ukraini* [Electronic governance in the context of modern social communications in Ukraine]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

17. Popyk, V. I. (Ed.), Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M. et al. (2015). *Problemy suspilnoi bezpeky v protsesi rozvytku sotsialnykh merezh* [Problems of public safety in the process of development of social networks]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

18. Horovyi, V. M. (Ed.), Popyk, V. I. Onyshchenko, O.S. et al. (2015). *Sotsiokulturni mekhanizmy formuvannia mentalnogo imunitetu proty zovnishnykh manipuliatsii svidomistiu naseлення Ukrainy* [Sociocultural mechanisms of formation of mental immunity against external manipulations of the consciousness of the population of Ukraine]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

19. Onyshchenko, O. S. (Ed.), Polovynchak, Yu. M. et al. (2015). *Tekhnologii rozvytku i zakhystu natsionalnogo informatsiinoho prostoru* [Technologies for the development and protection of the national information space]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

20. Horovyi, V. M. (Ed.), Onyshchenko, O. S., Zakirov, M. B. et al. (2016). *Informatsiini chynnyky systemy intehratoriv Donbasu i Krymu v zahalnoukrainskii yednosti* [Informational factors of the system of integrators of Donbass and Crimea in all-Ukrainian unity]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

21. Popyk, V. I. (Ed.), Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M. et al. (2016). *Osoblyvosti informatsiinoho zabezpechennia natsionalnogo konsensusu v suchasni Ukraini* [Peculiarities of information provision of national consensus in modern Ukraine]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

22. Onyshchenko, O. S. (Ed.), Horovyi, V. M. Polovynchak, Yu. M. et al. (2017). *Rozvytok informatsiinoi kultury yak umova yednosti ukrain-skoho suspilstva* [The development of information culture as a condition for the unity of Ukrainian society]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

23. Horovyi, V., Onyshchenko, O., Polovynchak, Yu. et al. (2017). *Formuvannia stratehichnogo naratyvu informatsiinoho zabezpechennia reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii u zahalnoukrainskomu konteksti* [Formation of a strategic narrative of information support for the reintegration of the temporarily occupied territories into the all-Ukrainian context]. Kyiv [in Ukrainian].

24. Dubrovina, L. A. (Ed.), Onyshchenko, O. S. Horovyi, V. M. et al. (2018). *Informatsiini mekhanizmy neitralizatsii nehatyvnykh zarubizhnykh vplyviv na rehiony Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny* [Informational mechanisms

of neutralization of negative foreign influences on the regions of Ukraine in the conditions of a hybrid war. Scientific report]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.10.2022.

Valery Horovi,

Dr. Sci. (History), Professor, Deputy Director,
Honored Science and Technology Worker of Ukraine,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: valnihor@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2644-5249>

Electronic Digital Technologies in Improving Library Service

The article examines the process of forming the digital stage in the development of the information society, when integration of socially significant information resources, displayed in the past on various media, takes place, and these resources via using digital technologies, become unified in electronic form, and are successfully used in all spheres of social activity. At the same time, public information exchanges supported by digital technologies with the help of computerized libraries are becoming leaders in the organization of effective use of digital resources.

In the library institution itself, digitization significantly speeds up users service, increases the quality of information about available information resources, facilitates access to electronic information, and significantly improves library advisory, methodological, cultural, and educational work.

Remote forms of library work with the use of digital technologies acquire qualitative improvement, and in the near future, obviously, they should become leaders in providing information to users. Today, they are developing in two main directions. The first is related to the gradual replacement of information on paper, and other traditional carriers with digital ones used within the library institution. The second direction in remote users service is related to both the use of funds and the organization of libraries' own information production, the production of information and analytical products according to the users' requests in the *information based on information* mode, products that effectively reveal available library funds at the level of consideration of the main ideas reflected in the resources.

Keywords: digital technologies, national information space, scientific information, informatization, library information funds, the process of digitization of library resources, scientific justification of the development of digital technologies.

DOI:

УДК 027.081:001.89]:025.17:[766:7.02]

Юлія Половинчак,

доктор наук із соціальних комунікацій,
керівник Національної юридичної бібліотеки,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: nub@nbuv.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>

Лариса Матвійчук,

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: l.matvijchuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7230-9053>

**ВІЗУАЛЬНА АНАЛІТИКА ТА ІНФОГРАФІЧНА
ПРОДУКЦІЯ У НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК**

Стаття присвячена дослідженню інфографічної інформаційно-аналітичної продукції наукових бібліотек. Систематизовано існуючі підходи до застосування візуального аналізу, виокремлено наукову інфографічну продукцію як складову сучасної інфографіки. Проаналізовано основні напрями бібліотечного застосування методів і прийомів візуальної аналітики. Досліджено проекти, що реалізуються аналітичними підрозділами НБУВ із використанням інструментарію візуальної аналітики. Наголошено на принципових відмінностях дидактично-ілюстративної інфографіки та інфографічної продукції як результату візуалізації інформаційних потоків даних, графічних моделей аналізу інформації.

Ключові слова: інфографіка, аналітичний продукт, візуальна аналітика, інформаційні потоки, моніторинг.

Специфіка сучасних інформаційних потоків – швидкість продукування і передачі інформації, розширення авторства, різноманітність форм фіксації і носіїв – актуалізують завдання інтенсифікації роботи фахівців із інформаційними потоками. Серед ефективних способів оперування великими масивами інформації на сучасному етапі є візуальна ана-

літика та інфографічна аналітична продукція як результат її застосування. Ідеться про спосіб систематизації і презентації даних у графічній формі із застосуванням різних аналітичних та зображувальних інструментів. Спектр застосування такої візуалізованої інформації надзвичайно широкий: освіта (нині активно розробляється напрям «навчальна інфографіка» як навчально-інформаційна модель реальності чи навчальний блок ущільненої інформації [1, с. 82]); пресознавство та журналістика (наразі можна говорити про формування окремих напрямів та продуктів, пов'язаних із використанням інфографічних прийомів – журналістики даних та лонгвідів); інтенсифікація комунікації в системі влада-суспільство (різного роду схеми та графічні оповіді, візуалізовані алгоритми дій, що ілюструють чи роз'яснюють офіційну інформацію) тощо.

Окремої уваги заслуговує явище наукової інфографіки. Використання візуалізації в наукових дослідженнях та науковій комунікації дає змогу вирішити два блоки завдань: з одного боку – це спосіб аналізу, тому можна говорити про такий інструментарій досліджень, як візуальна аналітика. З іншого – це спосіб передачі складної наукової інформації для нефахівців, тому інфографіка є ефективним інструментом в освіті та популяризації науки.

Зважаючи на поширення візуалізованої інформаційної продукції, відповідний напрям діяльності знайшов відображення в історіографії. Існуючі дослідження, що стосуються теми – це переважно прикладні матеріали, покликані описати та осмислити практичне застосування інфографіки. Проаналізовані розвідки дають змогу виділити два підходи до створення і застосування інфографічної продукції: ілюстративний та аналітичний.

За першого підходу автори, використовуючи інфографічну продукцію у своїй діяльності та осмислюючи відповідні практики, наголошують на презентативній функції інфографіки як візуального представлення інформації або даних для полегшення сприйняття. Відтак дослідження зосереджуються на користувачьких потребах та особливостях сприйняття в умовах сучасного інформаційного вибуху. Більшість українських досліджень базуються саме на такому підході і зосереджені або в галузі журналістики та пресознавства, або ж педагогіки та окремих методик чи, нарешті, в маркетингових дослідженнях. Вони розглядають інфографіку з точки зору донесення інформації – як ефективний інструмент «захоплення уваги» чи як дидактичний прийом у контексті візуального сприйняття, особливо коли йдеться про масиви великих даних. З цієї точки зору наголошується на кліповості та візуальності мислення реципієнтів,

відзначається їх схильність до сприйняття повідомлення «за візуальною привабливістю». Отже, завданням інфографіки визначається «якісне унаочнення складної і об'ємної інформації» [1], «створення повноцінної графічної розповіді» [2], «подання інформації в такий спосіб, щоб вона краще сприймалася пересічним рецепієнтом або спонукала фахівця зробити власні висновки не з тексту, а саме із зображення» [3, с. 138].

Попри поширеність такого підходу та виправданість і ефективність застосування інфографіки в зазначених галузях, проблемним видається зведення до такого функціоналу також і наукової інфографіки, яку важливо відрізнити від ілюстративної. Підхід, за якого наукова інфографіка зводиться до такої, що «дозволяє подати наукові факти та залежності в найбільш узагальненому виді» [1 с. 80] видається нам спрощеним і невдалим, оскільки нівелює значний дослідницький потенціал візуальної аналітики та наукової інфографічної продукції як її результату.

Принциповою відмінністю наукової інфографіки від ілюстративно-дидактичної є її завдання: у цьому випадку йдеться про візуалізацію як спосіб аналітичної обробки інформації, Процес створення інфографіки визначається як «візуалізація даних» або «візуальна аналітика», а саме – аналітичне міркування з використанням інтерактивних інтерфейсів; створення інформаційних схем та моделей подання інформації, де інфографіку *визначаємо* як графічно представлений результат такої діяльності. Використання візуальної аналітики як наукового інструментарію досить активно використовується в різних наукових галузях і набуває поширення [4].

Розглядаючи інфографічну продукцію в бібліотечній діяльності, слід виокремлювати декілька її напрямів. Інфографіка через «парасольковий» принцип визначення (як описовий термін для інформаційної продукції, створення якої передбачає графічну реалізацію) має високе видове різноманіття й активно використовується в різних напрямках бібліотечної діяльності. Якщо йдеться про культурницьку, просвітню, популяризаторську, організаційну діяльність – є сенс визначати пов'язану з нею продукцію як дидактично-ілюстративну інфографіку і вивчати в контексті широких бібліотекознавчих досліджень.

З погляду науково-інформаційної діяльності можна виділити той сегмент інфографічної продукції, що є результатом візуальної аналітики як способу аналізу великих даних і водночас представлення результатів такого аналізу. В інформаційній бібліотечній діяльності саме цей інструментарій забезпечує ефективну роботу з інформаційними потоками.

Отже, метою статті є виявлення та окреслення ключових ознак наукової інфографічної продукції як результату візуалізації інформаційних потоків

даних, графічних моделей аналізу інформації. Джерельною базою дослідження методів і прийомів візуальної аналітики стали інфографічні проєкти, що реалізуються аналітичними підрозділами НБУВ. Окрім цього, дослідження базується на низці статей розробників таких проєктів [5, 6, 7, с. 274–276, 410–412], у яких визначено загальні методологічні принципи відбору і систематизації матеріалів моніторингу, основні напрями аналізу та підходи до візуалізації, співвідношення між класичними видами аналізу (інтент-, контент-, дискурс-) та візуалізацією як одним з інструментів виявлення інформаційних тенденцій. Також проаналізовано розвідки науковців, що реалізують окремі проєкти за методиками візуального аналізу [8, 9, 10].

За останнє десятиліття (з 2012 р.) за методикою візуального аналізу інформаційних потоків інформаційно-аналітичними підрозділами НБУВ – СІАЗ, НЮБ та ФПУ – реалізовувались як системні проєкти, так і ситуативні. До перших, тобто таких, що функціонують впродовж років, можна віднести, наприклад, декілька варіантів моніторингу та узагальнення висвітлення української тематики в зарубіжних ЗМІ. Результатом цих проєктів є, з одного боку, випуски інформаційно-аналітичних бюлетенів, що презентують виявлені в результаті відбору, систематизації та аналізу публікацій зарубіжних ЗМІ тенденції представлення в глобальному інфопросторі української тематики. З іншого – у процесі їх реалізації формується джерельна база для подальших досліджень у різних галузях – від пресознавства до міжнародних відносин та новітньої історії. Реалізуються такі проєкти з акцентом на тематичну специфіку фахівцями Національної юридичної бібліотеки та Фонду Президентів України.

До других, визначених як ситуативні, можна віднести цілу низку тематичних проєктів, реалізація яких пов'язана з актуалізацією тих чи інших суспільних процесів та запитом замовників інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ на аналіз їх висвітлення у вітчизняному чи зарубіжному інформаційному просторі. Серед них: «Тенденції протестних настроїв у громадській думці», «Проблеми суспільної стабільності», «Висвітлення питань реінтеграції Донбасу», «Висвітлення питань євроінтеграції в національних та регіональних ЗМІ», «Аналіз чинників суспільних збурень», «Домінуючі теми суспільно-політичного характеру у відображенні електронних ЗМІ», «Події. Персона: регіональний зріз».

Попри відмінності в тематиці, для цих проєктів можна виділити спільні риси: об'єктом дослідження є не власне суспільні процеси, а їх висвітлення в інформаційному просторі, що потребує врахування особливостей

медійного відображення та дослідження саме цього аспекту за спеціальними методиками; актуальність проблематики та швидкоплинність процесів, звідси – запит на щотижневі огляди з наступним узагальненням за більші періоди; масштабність продукovanого у ЗМІ інформаційного потоку зі значною питомою вагою показників регіональних процесів, що потребує опрацювання великої кількості повідомлень (у середньому – від ста до п'ятисот на тиждень) та підвищеної уваги до аналізу регіональних ЗМІ. Загребуваність такого роду проєктів, що реалізуються інформаційно-аналітичними підрозділами НБУВ постійно упродовж тривалого часу, свідчать про їх ефективність та суспільну користь як інформаційного супроводу системи прийняття управлінських рішень. Одночасно ретроспективні бази таких досліджень можна розглядати як перспективний джерельний матеріал для цілої низки наукових досліджень суспільно-політичного спектра.

Окремо варто виділити третій вид інфографічної продукції, що об'єднує застосування візуальної аналітики до бібліотечних вхідних документних потоків. До таких належать проєкти НЮБ із реферативних оглядів наукових досліджень – тематичні (як от, присвячені 25-річчю прийняття Конституції України та заснування Конституційного Суду України) чи ретроспективні (огляди дисертаційних досліджень правової тематики за визначені періоди часу). На підставі аналізу акумульованих наукових робіт пропонується узагальнюючий аналітичний огляд основних характеристик цього документального потоку на основі візуальної аналітики з відповідною інфографікою. Документи аналізуються за видом публікації, місцем (науковою установою) підготовки, тематикою досліджень.

Напрацювання цих проєктів дає змогу зробити низку узагальнень щодо методик та специфіки відповідної аналітичної діяльності. До основних етапів підготовки інфографічної продукції на основі візуальної аналітики слід віднести: по-перше, моніторинг і відбір інформації; по-друге – структурування і попередній аналіз, виявлення повторюваних показників, що надаються для подальшого аналізу. Третій етап – візуалізація із застосуванням комп'ютерних програм і, нарешті, – аналіз та опис виявлених через візуалізацію тенденцій. Зупинимось детальніше на кожному із етапів.

Отже, що стосується **моніторингу і відбору інформації**, фахівці [5] виокремлюють підходи, що залежать від завдань, поставлених перед дослідниками. Зокрема, ефективним з погляду виявлення головних тенденцій і динаміки змін в інформаційному просторі у вітчизняних чи іноземних ЗМІ є **аналіз новинних потоків за генетичним принципом**,

що передбачає максимально вичерпний відбір новин за походженням: українських ЗМІ, регіональних, зарубіжної новинної україніки; офіційних, продукованих певною політичною силою, окремим виданням чи журналістом тощо. Іншим підходом можна назвати **тематичний**, коли об'єктом аналізу є вся наявна, незалежно від походження інформація з тієї чи іншої теми. Крім тематичного підходу, що передбачає постійний моніторинг тієї чи іншої теми, можна виділити **проблемний**, що видається доцільним у випадку, коли є необхідність виявити тенденції висвітлення не протяжних у часі процесів, а окремих подій, явищ чи ситуацій, що не передбачає дослідження динамічних аспектів [5].

Другий етап – структурування і попереднього аналізу інформації передбачає, як правило, формування таблиць (рис. 1) із фіксацією статистичних показників характеристик інформаційних потоків. Основним критерієм для систематизації і підрахунку практично у всіх проектах є **тегування** (визначення ключових слів або виразів, сукупність яких розкриває основну тему відібраних документів; можливе визначення вузких конкретизованих *нідмегіс*).

Тематичні теги											
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
Тематичні теги	Київ	Вінниця	Волинь	Дніпро	Донець	Житоми	Закарп	Запоріж	Івано-Ф	Київ	Київ
Децентралізація			1				1				1
критика центральної влади			1	1	1			1	2	6	
критика місцевої влади	6	3	17	4	6	3	5	1	10		
Ідеологіяні питання / Гуманітарна безпека	3	10		3				1		5	
Політичні конфлікти в місцевих органах влади		1	1								
Свобода слова (ЗМІ)	1	5	2	2	1			1			
Пенсійна реформа											
Освітня реформа					2						
Реформа охорони здоров'я				2					1	1	
Перелічені особи		1		1	9						
Проблеми учасників АТО	2	4	3	5	1					1	
Бездіяльність правоохоронців		1	4	1							
Заборогованість із зарплати			1						4		
Оплата послуг ЖКГ		1	1	2	2			1			
Проблеми з опаленням/ гарячим водопостачанням	1	1	2	2	2	1	1	1			
Стан доріг	1	1		6	4			3			2
Поводження з ТПВ (сміття) та небезпечними відходами	1			2	1	1	2	2	2		
ProZorro/закупівлі	1	2	2	6	5	2		2	3		
Незаконна вирубка лісу			3					2	1		
Корупція	1	2	7	8			7	1	4	6	
Страйки та протести	6	6	1	5	5	3			6		

Рис. 1. Робоча таблиця попереднього аналізу інтенсивності висвітлення ключових питань суспільного дискурсу в регіональному зрізі (фрагмент)

На цьому ж етапі виявляються залежно від поставлених завдань повторювані показники, пов'язані із регіональними, персональними, інституційними чи іншими характеристиками документів, а також – внутрішні характеристики тексту (тональність, інтенції, виявлення маніпуляцій). Характеризуючи тональність повідомлень, аналітики, які здійснюють попередню систематизацію, маркують її як «позитив» (компліментарно щодо теми/об'єкту повідомлення), «негатив» (критично), «нейтральні повідомлення» (новинні повідомлення без оціночних суджень; повідомлення, де дотримано балансу думок і оцінок; в т. ч. офіційні повідомлення); з'ясовують **комунікативні інтенції, тобто спонукаючі чинники мовної дії**, наміри авторів текстів (критика, роз'яснення, інформування, звинувачення, аналіз, просування тощо), а також за необхідності визначають матеріали, що мають ознаки маніпулювання (приховано упереджені матеріали, спрямовані на формування певних переконань), інформаційної війни (відкрито упереджені матеріали, транслявання російських чи інших ворожих щодо України наративів).

Наступний етап аналізу – комп'ютерна візуалізація. Огляд найбільш поширених видів інформаційної графіки у цій статті здійснено на основі класифікації за змістовним критерієм, яку запропонували українські дослідники О. Вовк і Р. Черемський [11].

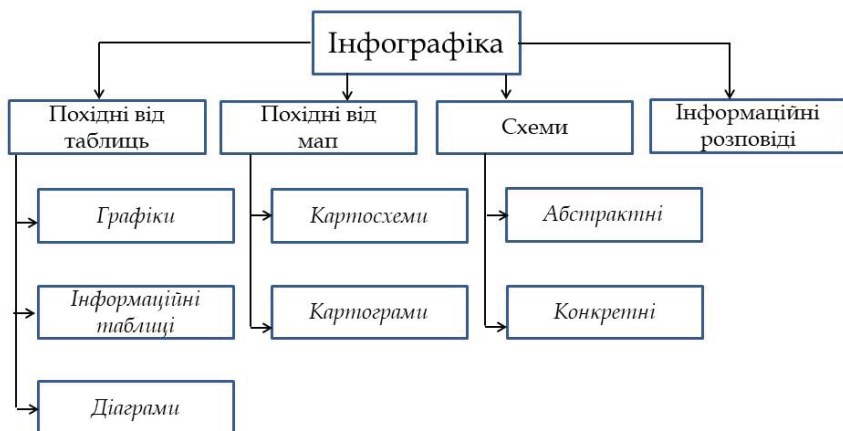

Рис. 2. Види інфографіки [11]

Виходячи з наведеної класифікації, основними прийомами візуалізації, що використовуються для досліджуваних аналітичних проєктів, є похідні від таблиць та мап – діаграми, графіки та картограми, їх застосування дає змогу виявити інформаційні тренди, порівнювати явища за заданими ознаками.

Діаграми в процесі візуалізації даних застосовуються для порівняння статистичних показників за значенням або пропорційним співвідношенням. У такий спосіб можна з'ясувати (через частоту згадувань ключових слів, персоналій, інституцій тощо) рівень присутності в інформаційному полі тієї чи іншої теми, її основні складові з пропорційним співвідношенням та інші характеристики (рис. 3, 4).

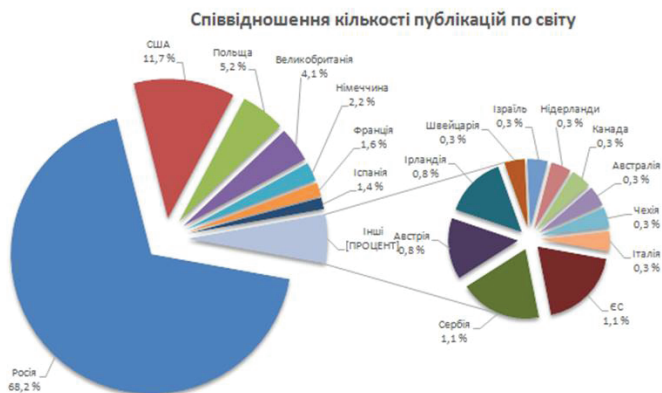

Рис. 3. Висвітлення української тематики в іноземних ЗМІ (співвідношення за країнами)

Перспективними видаються прийоми поєднання діаграм, що співставляють декілька показників. Так, на рис. 5 проілюстровано поєднання аналізу ключових тем з «українського питання», висвітлюваних російськими і західними ЗМІ. Накладання діаграм чітко виявляє розбіжності у висвітлюваній тематиці, а піки за окремими темами – показники педалювання того чи іншого питання в інформаційному просторі. За цим же принципом поєднуються інші показники, що дає змогу виявити або їх кореляцію, або забезпечити об'ємність (різноманітність) характеристики, як, наприклад, порівняння повідомлень щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій за джерелом (хто коментує питання),

каналом (тип ЗМІ) та інтенціональною спрямованістю (мета повідомлення), що сприяє різнобічному визначенню способу побудови медійного дискурсу з теми.

Рис. 4. Співвідношення частоти згадувань (за розміром) та тематичної близькості (за кольором) ключових слів, що розкривають аналізовану тему

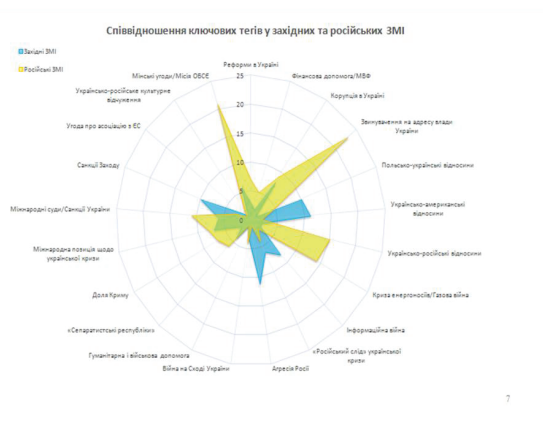

Рис. 5. Поеднання діаграм для співставлення різних показників

Для зображення трендів у динаміці слугують графіки. Так, наприклад, реферативний огляд наукових досліджень, присвячених висвітленню діяльності Конституційного Суду України (візуалізація бібліографії вхідного документного потоку за роками), з одного боку, засвідчує зростаючий тренд наукового інтересу до проблеми та корелюється із загальною статистикою продукування наукової публіцистики, зокрема і в юридичних науках в Україні. З іншого – перспективним з погляду наукознавчих та історіографічних досліджень видається аналіз «піків» на графіку (рис. 6) як сплесків досліджень та їх зв'язку з процесами реформування Конституційного Суду та стану розвитку конституційної юстиції в Україні. Ідеться про сплески кількості публікацій у 2001, 2006, 2010, 2016 та 2019 р. [12, с. 8].

Згадані вище фонові картограми є ефективними для порівняння явищ за територіальною ознакою, оскільки дають змогу виявити інтенсивність будь-якого показника в межах заданих територіальних одиниць, як от на рис. 7, де густина кольору є свідченням більшої кількості повідомлень про проблеми суспільної стабільності в регіональному зрізі. Використані додатково піктограми вказують на тип виявлених проблем.

Реферативний огляд досліджень.
Тема: діяльність Конституційного Суду України

Рис. 6. Діяльність Конституційного Суду України.
Реферативний огляд наукових досліджень

Застосування до аналізованих даних, що характеризують інформаційні потоки, графічної інтерпретації збільшує обсяг джерел і одночасно компресує їх, у такий спосіб унаочнює їх зв'язки та закономірності.

З огляду на затребуваність описаних розробок та можливості розширення як номенклатури проєктів, так і ускладнення їх структури, візуальна аналітика та інфорграфічна продукція видаються перспективним напрямом науково-інформаційної діяльності бібліотек.

Список бібліографічних посилань

1. Логвіненко В. Г. Використання технології інфографіки для візуалізації навчального контенту. *Фізико-математична освіта*. 2018. Вип. 2 (16). С. 79–85.
2. Волинець Г. М. Сучасні тенденції використання інфографіки (на матеріалах часопису «Український тиждень»). *Соціальні комунікації*. 2013. № 3–4 (15–16). С. 67–72.
3. Шевченко В. Е. *Форми візуалізації в сучасному журналі : монографія*. Київ : Вид. Паливода А. В., 2013. 340 с.
4. Петров В. В., Мінцер О. П., Крючин А. А., Крючина Є. А. Візуальна аналітика – ефективна технологія оброблення big data в медицині. *Медицина інформатика та інженерія*. 2020. № 2. С. 50–61. <https://doi.org/10.11603/mic.1996–1960.2020.2.11173>
5. Половинчак Ю., Березельський А. Аналіз новинних потоків у дослідженні вітчизняного інформаційного поля. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 425–438.
6. Березельський А. Реалізація інфографіки як продукту компресії інформації аналізованих новинних потоків (оброблення масиву новин для виробництва інфографіки). *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 50. С. 400–410. <https://doi.org/10.15407/np.50.400>
7. Половинчак Ю. М. *Бібліотека в системі мережевих інтерактивних практик формування національної ідентичності : дис. ... д-ра наук. із соц. комунікацій : 270003*. Київ, 2019. 427 с. URL: http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/dis_26.pdf
8. Польовик С., Макарова О. Інститут президентства в сучасному світі: аналіз матеріалів інтернет-ЗМІ. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 52. С. 284–296. <https://doi.org/10.15407/np.52.284>
9. Польовик С., Макарова О. Світові медіа як інструмент формування

іміджу президентів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 140–150. <https://doi.org/10.15407/np.61.140>

10. Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: СІАЗ, CPR, RLRB та інші. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 120–138. <https://doi.org/10.15407/np.64.120>

11. Вовк О. В., Черемський Р. А. Інфографіка як ефективний засіб навчання. *Інформаційні технології в освіті*. 2017. Вип. 4 (152). С. 199–205.

12. Реферативний огляд наукових досліджень з конституційно-правової тематики. До 25-річчя заснування Конституційного Суду України. Київ, 2021. 96 с.

References

1. Lohvinenko, V. H. (2018). Vykorystannia tekhnolohii infohrafiky dlia vizualizatsii navchalnoho kontentu [Using infographic technology to visualize educational content]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 2 (16), 79–85 [in Ukrainian].

2. Volynets, H. M. (2013). Suchasni tendentsii vykorystannia infohrafiky (na materialah chasopysu “Ukrainskyi tyzhden”) [Modern trends in the use of infographics (based on the material of the magazine “Ukrainian Week”)]. *Sotsialni komunikatsii – Social Communications*, 3–4 (15–16), 67–72 [in Ukrainian].

3. Shevchenko, V. E. (2013). Formy vizualizatsii v suchasnomu zhurnali [Forms of visualization in a modern magazine]. Kyiv. 340 p. [in Ukrainian].

4. Petrov, V. V., Mintser, O. P., Kriuchyn, A. A., Kriuchyna, Ye. A. (2020). Vizualna analytyka – efektyvna tekhnolohiia obroblennia big data v medytsyni [Visual analytics is an effective big data processing technology in medicine]. *Medychna informatyka ta inzheneriia – Medical Informatics and Engineering*, 2, 50–61 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.11603/mie.1996–1960.2020.2.11173>

5. Polovynchak, Yu., Berehelskyi, A. (2015). Analiz novynnykh potokiv u doslidzhenni vitchyznianoho informatsiinoho polia [Analysis of news flows in the study of the domestic information field]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 425–438 [in Ukrainian].

6. Berehelskyi A. (2018). Realizatsiia infohrafiky yak produktu kompresii informatsii analizovanykh novynnykh potokiv (obroblennia masyvu novyn dlia vyrobnytstva infohrafiky) [Implementation of infographics as a product of information compression of analyzed news streams (processing of news

arrays for the production of infographics)]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 50, 400–410 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.50.400>

7. Polovynchak, Yu. M. (2019). Biblioteka v systemi mrezhevykh interaktyvnykh praktyk formuvannya natsionalnoi identychnosti [Library in the system of network interactive practices of national identity formation]. *Doctor's thesis*. Kyiv: NBUV [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/dis_26.pdf

8. Polovyk, S., Makarova, O. (2019). Instytut prezydentstva v suchasnomu sviti: analiz materialiv internet-ZMI [The Institute of the Presidency in the Modern World: Analysis of Internet Media Materials]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 52, 284–296 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.52.284>

9. Polovyk, S., Makarova, O. (2021). Svitovi media yak instrument formuvannya imidzhu prezidentiv [World media as a tool for shaping the image of presidents]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 140–150 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.140>

10. Zhelai, O. (2022). Diialnist analitychnykh ta doslidnytskykh struktur providnykh bibliotek svitu v kryzovi periody: SIAZ, CPR, RLRB ta inshi [Activities of analytical and research structures of the world's leading libraries in crisis periods: SIAZ, CPR, RLRB and others]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 120–138 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.120>

11. Vovk, O. V., Cheremskyi, R. A. (2017). Infografika yak efektyvnyi zasib navchannia [Infographics as an effective teaching tool]. *Informatsiini tekhnologii v osviti – Information Technologies in Education*, 4 (152), 199–205 [in Ukrainian].

12. Referatyvnyi ohliad naukovykh doslidzhen z konstytutsiino-pravovoi tematyky. Do 25-richchia zasnovannia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Referential review of scientific studies on constitutional and legal topics. To the 25 th anniversary of the founding of the Constitutional Court of Ukraine]. (2021). Kyiv. 96 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.09.2022.

Yuliia Polovynchak,

Dr. Sci. (Social Communications),
Head of the National Law Library,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: nub@nbuv.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>

Larysa Matviichuk,

PhD (Social Communications), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: l.matvijchuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7230-9053>

Visual Analytics and Infographic Products in Libraries Scientific and Information Work

The article presents the research of infographic information and analytical products of scientific libraries. Existing approaches to the use of visual analysis are systematized, scientific infographic products are singled out as a component of modern infographics. The main areas how library could applicate methods and techniques of visual analytics are examined. The projects implemented by V. I. Vernadsky National Library of Ukraine analytical divisions using visual analytics tools, are studied. The projects of libraries information and analytical units, based on the application of visual analytics, can be systematized according to the principle of tasks to be solved. Firstly, projects on the analysis of news flows, which allow to determine certain trends of political, economic, social life; secondly, the analysis of foreign mass media publications on Ukrainian topics, and as a result of the monitoring, a preliminary analysis is carried out using the infographic toolkit, and a source base is formed for further research; thirdly, the analysis of the incoming flow of library resources on various subjects. The main visualization tools for analyzed projects – diagrams, graphs, cartograms – make it possible to reveal characteristics that are not obvious without infographic presentation: typical features, trends and anomalies, correlations and relationships.

Emphasis is placed on the fundamental differences between didactic and illustrative infographics and infographic products as a result of visualization of information flows of data, graphic models of information analysis.

Keywords: infographics, analytical product, visual analytics, information flows, monitoring.

DOI:

УДК 021.1:025.5:[94+316.752]:004.77

Вікторія Бондаренко,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: vikanbuv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1617-3665>

«МОБІЛЬНА» ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: ІННОВАЦІЙНИЙ СЕРВІС ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ БІБЛІОТЕК

У статті аналізуються можливості застосування інструментарію, функціоналу мобільних технологій для розширення доступу до цінних історико-культурних ресурсів для їх популяризації серед широкого кола користувачів.

З метою узагальнення і систематизації бібліотечних практик створення й використання мобільних застосунків, вони були проаналізовані за такими критеріями: за авторством розробки (бібліотечний, комерційний, колаборативний); за призначенням проєкту (науковий, науково-популярний, освітній); а також – за характеристиками контенту та функціоналу. Проведений аналіз дав змогу констатувати, що розглянуті застосунки є комплексним ресурсом, створеним задля розширення доступу до ресурсів історико-культурної спадщини, їх популяризації та заохочення користувачів до досліджень та отримання нових знань.

Дослідження показало, що сьогодні створюються окремі мобільні застосунки присвячені: колекціям документів бібліотечних історико-культурних фондів; видатній особистості, діяльність і творчість якої є важливою в ідентичнісному аспекті; одному твору, який має сенс національного символу.

Доведено переваги використання потенціалу мобільних технологій з метою підвищення ефективності доступу до історико-культурних ресурсів для їх популяризації серед широкого кола користувачів.

Ключові слова: мобільні технології, мобільний сервіс, мобільні застосунки, історико-культурна спадщина, бібліотеки, бібліотечний сервіс, інновації.

Актуальність теми дослідження. Цифровізація, яка, з одного боку, спричинена стрімким розвитком інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій, а з іншого – прискорена умовами сьогодення, стала

© В. Бондаренко, 2022

базою для створення нових продуктів і послуг та, відповідно, основою для отримання конкурентних переваг, що поширюються, зокрема і на інформаційну продукцію. Цей процес не оминув і бібліотечні установи. Зокрема, науковці констатують «неухильне породження масового віртуального читача» [14].

На незворотності цифрової трансформації, комплексного стратегічного бачення освіти і науки наголошується й у «Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року», яку було презентовано Міністерством освіти і науки України в травні 2021 р. Зокрема, у Концепції акцентується увага на необхідності створення єдиного цифрового середовища, яке об'єднуватиме всіх суб'єктів освітньої та наукової діяльності й забезпечуватиме простір для комунікації та обміну даними [7].

Ядром такого науково-освітнього (цифрового) середовища мають стати ті ресурси, які є найціннішими, що відображають специфіку духовного, культурного розвитку спільноти, її унікальність, що є значущими для формування національної ідентичності. Серед найпотужніших наукових і культурних центрів, що зберігають, досліджують та забезпечують користувацький доступ до таких ресурсів, безсумнівно, є бібліотеки. При цьому можна констатувати тенденцію розвитку бібліотечного сервісу [4] через впровадження новітніх технологій. У цьому контексті можна говорити про поширення цифрових сервісів у мобільному форматі як про бібліотечні послуги, що набули помітного розвитку.

Оскільки бібліотечні ресурси історико-культурної спадщини є досить затребуваними в освітньому, науковому, культурному процесі, суспільний запит на мобільний доступ до них досить високий. Як наголошує академік О. Онищенко, бібліотека, яка має в планах відповідати вимогам плюралістичного суспільства, має поєднувати, гармонізувати в собі всі види інформаційних ресурсів на різних носіях та в рамках цифровізації формувати цифровий мультимедійний ресурс. Науковець акцентує увагу на актуальності мобільних технологій у цьому контексті та зауважує, що «великий обсяг обчислювальної потужності, бездротовий зв'язок, широкий вибір програм робить мобільні пристрої ефективним інструментом для навчання та досліджень в будь-якому місці і в будь-який час» [14]. У такий спосіб дослідник дійшов висновку, що «...цифровізація суспільства припускає перетворення мобільних пристроїв на повсякденний і повсюдний робочий інструмент у всьому, що пов'язано з інформацією» [14].

Ми стоїмо на позиції, що «бібліотечний мобільний сервіс є закономірним етапом розвитку бібліотечного інтернет-обслуговування, яке

еволюціонує в напрямі відповідності ключовим принципам розвитку Всесвітньої мережі і спрямоване на забезпечення зв'язку людини з інформацією, зв'язку людини з іншими людьми, зв'язку між пристроями і програмами, зв'язку між пристроями і програмами, з одного боку, і людьми – з іншого» [4].

Метою дослідження є аналіз потенціалу мобільного бібліотечно-інформаційного сервісу задля розширення форм доступу до національних історико-культурних ресурсів.

З огляду на існуючі статистичні дані [21], що характеризують сучасне медіаспоживання, можна констатувати зростаючу роль мобільних пристроїв та прогнозувати активізацію їх застосування в науковій, освітній та культурній комунікації за участю різних інформаційних центрів, зокрема і бібліотек.

Аналіз досліджень і публікацій. Мобільні пристрої, такі, як смартфони, планшети стрімко поширюються в суспільстві та кардинально змінюють звичний шлях організації, отримання і поширення інформації, що в свою чергу актуалізує дослідження пов'язані з їх використанням у бібліотечному обслуговуванні. Зокрема, спостерігається науковий інтерес до питань створення, використання та перспективності мобільних бібліотечних застосунків [17], аналізується їх актуальність та затребуваність [19].

Аналізом і узагальненням проблематики впровадження та використання мобільних технологій в обслуговування користувачів бібліотек займаються такі вітчизняні та зарубіжні теоретики і практики, як Т. Гранчак, В. Бондаренко [2,4], О. Безсмертна [1], І. Терещенко [15], О. Волохін [3], С. Назаровець, Є. Кулик [13], С. Шривастав [20], Р. Кануел [16] та ін.

Питання використання інноваційних технологій у процесі збереження цінних історико-культурних ресурсів, зокрема рукописів та рідкісних книг вивчає Л. Муха [11]. Н. Пасмор та О. Будецька [12] досліджують проблеми збереження, оцифрування та введення в науковий обіг видань, що мають велику культурну цінність. Водночас у згаданих дослідженнях розглянуто питання упровадження цифрових технологій та оцифрування ресурсів загалом, питання ж надання доступу до ресурсів за допомогою мобільних технологій не розглядалось.

Г. Ковальчук наголошує, «що переведення стародруків та рідкісних видань у цифрову форму – це найкращий компроміс між існуючими суперечливими вимогами більшого доступу до давніх колекцій і кращого захисту оригіналів» [6]. Цінними з точки зору питання «мобілізації» бібліотек є узагальнення науковицею критеріїв при відборі об'єктів для

оцифрування, напрацьованих світовими провідними інформаційними установами. Серед них – критерій давності документів, унікальності чи рідкості їх примірників, а звідти – їх цінності; критерій необхідності створення страхової копії; критерій підвищеного попиту на книгу, критерій цінності книги своїм змістом. Названі критерії можуть бути застосовані і під час створення бібліотечних мобільних продуктів.

Не викликає сумнівів висновок фахівців НБУВ стосовно ефективності доступу до національної спадщини в цифровому форматі для організації постачання цифрових ресурсів та метаданих у рамках корпоративного цифрового бібліотечного проекту. Зокрема, висновки І. Лобузїна щодо використання безкоштовних «хмарних технологій» («Cloud Computing») в цьому процесі та доступу до них за допомогою стаціонарних і мобільних комп'ютерних систем, у тому числі ноутбуків, смартфонів, планшетів тощо [8].

Плідною видається думка К. Лобузїної, яка зауважує, що «бібліотека як соціальна інституція, інтегрована в глобальний інформаційний простір, вимушена пристосовуватися до змінюваних умов і надавати послуги користувачам у тих формах, які від неї очікує суспільство. Бібліотеки, які є одними з організаційних структур соціального інформаційного середовища, еволюціонують разом із розвитком інформаційних технологій» [10]. Аналіз вітчизняного та зарубіжного наукового доробку з визначеної тематики, з одного боку, підтвердив її актуальність серед наукового співтовариства, з іншого – дав можливість з'ясувати, що дослідження використання мобільних інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення доступу до історико-культурних ресурсів та їх популяризації серед користувачів фахівцями не проводилось.

Виклад основного змісту. Науковці констатують, що сьогодні «уже традиційними, зокрема і для українських наукових бібліотек, цифровими проектами в галузі підтримки наукових досліджень є формування цифрових бібліотек, створення віртуальних історико-культурних виставок, підтримка інституційних депозитаріїв» [5]. Важливість таких проектів є беззаперечною для популяризації національних історико-культурних ресурсів. Особливу роль в організації цього процесу відіграють національні бібліотеки, які, за висновком І. Лобузїна, є «ключовими організаціями у створенні цифрових ресурсів національного рівня, що є природним наслідком того, що у цих інституціях накопичений значний досвід з описування та управління документальною інформацією різного формату» [9]. Насамперед ідеться про реалізовані бібліотечні інтерактивні цифрові проекти (наприклад, розроблені фахівцями

НБУВ «Вернадськіана» та «Шевченкіана», «Грушевський», а також інтегрований ресурс «Електронна бібліотека «Україніка»»). Ці висновки мають цінність, зважаючи на їх актуальність і для мобільного сервісу як складової бібліотечного цифрового обслуговування. При цьому – для вже розроблених проєктів «мобілізація» може розглядатись як наступний етап розширення доступу.

Дослідження світового досвіду показало, що наразі поряд із функціонуванням цифрових колекцій та інтегрованих ресурсів, зарубіжні бібліотеки активно використовують можливості мобільних технологій, а саме – мобільні застосунки, що спрямовані на задоволення спеціальних потреб користувачів, зокрема на представлення доступу до унікальних історико-культурних ресурсів спеціальних бібліотечних колекцій.

Джерельною базою пропонованого дослідження стали 11 мобільних застосунків для репрезентації історико-культурної спадщини, що їх можна вважати найбільш популярними в користувачів згідно з кількістю завантажень із баз застосунків (табл. 1). Для узагальнення і систематизації бібліотечних практик створення та використання мобільних застосунків, їх було проаналізовано за такими критеріями: за авторством розробки (бібліотечний, комерційний, колаборативний); за призначенням проєкту (науковий, науково-популярний, освітній); а також – за характеристиками контенту та функціоналу.

Проаналізований масив мобільних застосунків та виявлені й систематизовані їх характеристики дають змогу зробити низку узагальнень. Зокрема, щодо авторства: сьогодні вони створюються як бібліотеками одноосібно, так і в колаборації з іншими установами / організаціями, а також комерційними компаніями. Варто зауважити, що створені комерційними структурами застосунки не завжди є платними – нерідко компанії використовують такі застосунки як спосіб залучення аудиторії та надають до них безкоштовний доступ. Проаналізовані застосунки можуть використовуватися як в наукових чи освітніх, так і науково-популярних цілях. З одного боку, враховуючи, що такі сервіси надають доступ до цифрових колекцій документованої історико-культурної спадщини національного рівня (повнотекстових цифрових копій документів), можна говорити про можливість використання їх для наукового дослідження. З іншого, враховуючи сучасні освітні тенденції та реалії, – дистанційність, персоналізація, гейміфікація, інтерактивність освітніх ресурсів, віртуалізація навчального процесу [2] – мобільний сервіс відкриває широкі можливості для засвоєння знань.

Таблиця 1

**Популярні мобільні застосунки для репрезентації
бібліотечної історико-культурної спадщини**

Назва проєкту	За авторством розробки	За призна-ченням проєкту	Характеристики контенту	Характеристики функціоналу
Мобільний застосунок «Gallica»	Бібліотечний (цифрова бібліотека Національної бібліотеки Франції)	Науковий, освітній, науково-популярний	Цифрові колекції (кілька мільйонів документів у відкритому та вільному доступі: книги, газети та періодичні видання, рукописи, листи та особисті архіви, карти, ілюстрації, плакати, фотографії, партитури, відео, музика та інші звукозаписи).	Пошук у каталозі, повне онлайн читання документів, збереження обраного на власній пристрій, обмін у соціальних мережах та завантаження у форматах ePub або PDF.

Продовження табл. 1

Мобільний застосунок « LOCCollections »	Бібліотечний (бібліотека Конгресу)	Науковий, освітній, науково-популярний	Цифрові колекції (понад мільйон ресурсів: документи президентів США, листи, щоденники, замітки, книги, рукописи, історичні карти, газети, періодичні видання, фотографії і роздруківки, нотні записи, аудіозаписи, відео).	Пошук у каталозі, повне онлайн читання документів, створення особистих галерей у колекціях бібліотеки для власних довідок та для обміну з іншими користувачами, збільшення масштабу.
Мобільний застосунок « E-Codices. Swiss Manuscripts »	Колаборативний (віртуальна бібліотека рукописів Швейцарії і Швейцарська академія гуманітарних і соціальних наук)	Науковий, освітній, науково-популярний	Цифрові колекції (понад 2700 повністю оцифрованих середньовічних та окремих сучасних рукописів із 97 різних колекцій).	Розширений пошук, створення закладок, завантаження та перегляд рукописів в автономному режимі, розширений пошук (за місцем розташування, мовою і століттям, джерелом та ін.).

Продовження табл. 1

Цифровий проєкт « Digital Bodleian »	Колаборативний (бібліотеки Бодлеана і Оксфордський коледж)	Науковий, освітній, науково-популярний	Цифрові колекції (надає можливість досліджувати понад мільйон зображень рідкісних книг, рукописів, ранніх видань).	Розширений пошук (за типом, мовою, джерелом, місцем розташування та ін.), повне онлайн читання документів, перегляд та завантаження зображень із високою роздільною здатністю для некомерційних досліджень та навчання.
Мобільний застосунок « Eduardo Carranza »	Бібліотечний (Національна бібліотека Колумбії)	Освітній, науково-популярний	Цифрова колекція (складається із шести рубрик: антологія поезії, бібліотека Карранси, його життя, його робота, «Камінь і небо», часова митиця з фотографіями, листами, газетними вирізками та рукописами автора (представлені в хронології професора О. Торреса), а також з добіркою його віршів).	Пошук, повне онлайн читання документів, створення закладок.

Продовження табл. 1

Мобільний застосунок « Shakespeare's Sonnets »	Комерційний (The Red Green & Blue Co Ltd.,)	Освітній, науково-популярний	Цифрова колекція (складається з повного тексту усіх 154 сонетів Шекспіра, містить також повне факсиміле першого видання сонетів 1609 р.; коментарі поетів, режисерів і критиків Шекспіра; відеовиступи декламацій сонетів різними відомими акторами театру і кіно).	Повне онлайн читання документів, створення закладок.
Мобільний застосунок « Quijote interactivo »	Бібліотечний (Національна бібліотека Іспанії)	Науковий, освітній, науково-популярний	Цифрова колекція (дає змогу ознайомитися з першим виданням «Дон-Кіхота» в супроводі відповідного контенту: карти, галерея із зображеннями та різними образами Дон Кіхота та іншою супровідною інформацією, у вигляді інтерактивних журналів).	Пошук, повне онлайн читання, створення закладок.

Продовження табл. 1

Мобільний застосунок «The Tem-pest»	Колаборативний (Luminaty Project і Центр дослідних обчислень Університету Нотр-Дам)	Освітній, науково-популярний	Цифрова колекція (дає змогу читати повний текст п'єси «Буря», опублікований у першому фолю; слухати записане виконання і порівнювати різні аудіо-версії, ознайомитися з історією всіх основних постановок «Бурі» з 17 ст. до наших днів, звертатися до коментарів учених-шекспірівців щодо персонажів, тем та значення п'єси).	Пошук у повному тексті п'єси; робити і ділитися своїми власними нотатками за п'єсою, копіювати та виділяти текст, який можна зберігати, співтавляти та експортувати для подальшого використання, переглядати зображення з бібліотеки Фолджер Шекспіра.
-------------------------------------	---	------------------------------	--	--

Продовження табл. 1

<p>Мобільний застосунок «Ludwig II»</p>	<p>Колаборативний (Баварська державна бібліотека і Баварський департамент державних палаців, садів та озер</p>	<p>Освітній, науково-популярний</p>	<p>Цифрова колекція (надає доступ до інформації про 140 місьч у Баварії та Європі, пов'язаних із Людвігом II; доступ до цифрових колекцій Баварської державної бібліотеки і картинних галерей, що містять понад 400 фотографій та ілюстрацій, багато з яких історичні; зібрано висловлювання свідків того періоду, таких як Ріхард Вагнер (1813–1883) або Отто фон Бісмарк (1815–1898), які є ілюстративними щодо того враження, яке король справляв на людей, які зустрічалися з ним особисто, а також прямі цитати самого Людвіга II).</p>	<p>Розширений пошук по колекціях; карта, що дає змогу спланувати подорож слідами короля, можливість систематизації за відстанню та алфавітом; аудіогіди; посилення на відеоінтерв'ю з експертами стосовно архітектури, політики, музики, технологій, життя Людвіга II та міфів, що оточують постать короля; реконструкція в режимі реального часу на екрані iPhone за допомогою моделювання доповненої реальності нині втраченого колишнього Зимового саду Людвіга II у Мюнхенській резиденції.</p>
---	--	-------------------------------------	--	---

Продовження табл. 1

Мобільний застосунок «Кобзар Т. Г. Шевчен-ко»	Комерційний (Pavtagos)	Освітній, науково-популярний	Цифрова колекція (дає змогу ознайомитися з біографією поета, віршами, портретами та картинами).	Пошук за ключовими словами, місцем написання твору та іншими мітками, можливість створювати колекцію з улюблених творів, сортувати твори за назвою або датою написання.
Мобільний застосунок «Ліна Костенко»	Комерційний (QEDUM)	Освітній, науково-популярний	Цифрова колекція (дає можливість ознайомитися з біографією поетеси, її портретами, віршами, творами та поезмами, цитатами).	Можливість поширення наявного в застосунок контенту за допомогою соціальних мереж, месенджерів та електронної пошти.

Зокрема, проаналізовані застосунки можуть використовуватися студентами та учнями під час вивчення широкого кола дисциплін – історії, мови, літератури, проєктів, що стосуються суспільних процесів чи еволюції наукових знань тощо. Використання мобільних застосунків зберігає актуальність і в процесі самоосвіти як важливого чинника отримання та поповнення запасу знань, самовдосконалення особистості в професійній і непрофесійній сферах.

У науково-популярних цілях використання досліджуваних застосунків відкриває ще один спосіб популяризації найцінніших національних інформаційних ресурсів історико-культурної спадщини та може сприяти залученню користувачів до активної участі в національному культурному дискурсі.

Аналіз контенту показав, що досліджувані застосунки є комплексним цифровим мультимедійним ресурсом, який надає доступ до: зображень рідкісних книг, рукописів, раннях видань, листів, щоденників, заміток, історичних карт, газет, періодичних видань, фотографій і роздруківок, нотних записів, аудіо та відеозаписів. Для таких застосунків характерна інтерактивність та мультимедійність. Так, наприклад, бібліотека сонетів В. Шекспіра доповнена відеовиступами декламацій сонетів відомими акторами театру і кіно, що забезпечує приголомшливе використання мультимедіа для втілення літературного твору в життя. Знайомство з першим виданням «Дон-Кіхота», що зберігається в Національній бібліотеці Іспанії, супроводжується картами, галереєю із зображеннями та різними образами Дон Кіхота у вигляді інтерактивних журналів. Творчість Е. Карранси в застосунку ілюструється, серед іншого, часовою шкалою.

Проаналізовані застосунки ілюструють інтегрованість мультимедійних ресурсів та високий рівень структурованості інформації, що дає змогу говорити про системність представлення знань. Логічним видається наголошене фахівцями Бібліотеки Конгресу завдання застосунку “LOC Collections” – «відкрити нашу скриню зі скарбами і допомогти “підключитися” до Бібліотеки Конгресу як сховища національної історії», а також суттєво розширити коло користувачів різного віку [22].

Аналіз функціональних можливостей досліджуваних застосунків показав наявність широкого набору інструментів для роботи з ресурсами. Так, застосунки дають змогу здійснювати розширений пошук, створювати власні колекції, робити та ділитися своїми власними нотатками, документи можна розглядати в усій їх повноті, збільшувати масштаб, щоб детально вивчити зображення, додавати до списку обраних, заван-

тажувати на свій пристрій, читати онлайн. Варто підкреслити функцію передачі/поширення документів. Можливість передавати документи електронною поштою або поширювати через соціальні мережі «Фейсбук» і «Твіттер» розширює інструменти наукової та освітньої комунікації, позитивно впливає на її швидкість, створює підґрунтя для додаткової популяризації таких ресурсів.

Отже, мобільні застосунки надають додаткові можливості для самостійного поглиблення знань у будь-якій окремій галузі знань як науковцям, викладачам, студентам, так і всім, хто зацікавлений, а їх багатоцільове використання сприяє формуванню власного підходу, стилю, системи практично-професійної і пізнавальної освітньої діяльності.

Як показало дослідження, сьогодні створюються окремі мобільні застосунки, що присвячені:

- колекціям документів бібліотечних історико-культурних фондів (із проаналізованих застосунків це – “Gallica”, “LOC Collections”, “E-Codices. SwissManuscripts”, “DigitalBodleian”);

- видатній особистості, діяльність і творчість якої є важливою в ідентичнісному аспекті (цю категорію застосунків ілюструють колумбійський “Eduardo Carranza”, німецький “Ludwig II”, український «Ліна Костенко»);

- одному твору, який має сенс національного символу (застосунки “Shakespeare’s Sonnets”, “TheTempest”, “Quijoteinteractivo”, «Кобзар Т. Г. Шевченко»).

Дослідження також довело наявність в інформаційному просторі цілої групи «мобільних» варіантів е-книг, що забезпечують зручний доступ до роботи з окремими текстами/творами знаковими для національних культур. Ці е-книги подано в базах мобільних застосунків, наприклад “Google Play”, доступ до такого ресурсу забезпечується за допомогою мобільного застосуноку «Play Книги». Для українського користувача – це проекти, присвячені творчості Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Івана Нечуй-Левицького, Лесі Українки; загалом світова література представлена досить широко: користувачі мають змогу працювати із «мобільними» варіантами е-книг, що присвячені творчості Вільяма Шекспіра, Джорджа Байрона, Артура Конан Дойла, Джека Лондона, Едгара Алана По, Шарля Бодлера, Жуля Верна, Генріка Сенкевича, Адама Міцкевича та інших авторів [23].

Так, застосунок е-книги «Кобзар. Повна ілюстрована збірка» – найновіше видання «Кобзаря», укладене та підготовлене до друку за сприяння Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Тексти творів

подані за оригіналами рукописів і першодруків, що дало змогу усунути неточності, допущені в пізніших виданнях. Книгу прикрашають репродукції картин та замальовок Т. Шевченка, що супроводжуються мистецтвознавчим коментарем [18].

Таким чином, можемо констатувати, що досліджувані застосунки є комплексним ресурсом, створеним задля розширення доступу до ресурсів історико-культурної спадщини, їх популяризації та заохочення користувачів до досліджень та отримання нових знань.

Висновки. Отже, загалом спостерігаємо дві тенденції в розвитку мобільного сервісу. Перша тенденція припускає функціонування мобільної бібліотеки, що забезпечує мобільний доступ до широкого кола послуг та ресурсів (це може бути як мобільна версія бібліотечного сайту з усім наявним функціоналом, так і спеціально створений мобільний застосунок). Друга тенденція передбачає надання доступу за допомогою мобільних технологій до особливо цінних національних історико-культурних колекцій як тематичних, так і персональних (автор, текст).

Опираючись на результати дослідження, можемо говорити про можливість, які відкриваються перед вітчизняними бібліотеками в рамках надання послуг за допомогою бібліотечного мобільного сервісу. Так, бібліотеки можуть:

- створити колекційні мобільні застосунки, наприклад, до знакових історичних/культурних подій;
- створити мобільні застосунки для окремих творів (наприклад, цінної рукописної спадщини);
- створити комплексні застосунки для цифрового ресурсу історико-культурної спадщини.

Для України широке впровадження мобільних технологій у бібліотечну діяльність сприятиме позитивному іміджу бібліотек як на державному, так і на міжнародному рівнях, а також трансформації бібліотек у сучасні інформаційно-комунікаційні хаби відповідно до потреб науково-освітнього та культурного ринку.

Список використаних джерел

1. Безсмертна О. В. Мобільні технології на сайтах зарубіжних медичних бібліотек. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10–11 верес. 2015 р.). С. 96–99. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/13861/1/19-96-99.pdf>

2. Бондаренко В. Мобільні застосунки як засіб комунікації в суспільстві знань: освітній аспект. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2017. Вип. 48. С. 809–828.

3. Волохін О. М. Мобільні технології сучасної бібліотеки: новий сервіс, практичний досвід, перспективи. *Асоціація Інформатіо-Консорціум : вебсайт*. URL: <http://www.informatio.org.ua/DOCUMENTS/i2005/reports/Volokhin.pdf> (дата звернення: 15.09.2022).

4. Гранчак Т., Бондаренко В. Бібліотечний мобільний сервіс як основа функціонування бібліотеки 4.0. *Бібл. вісн.* 2021. № 2. С. 17–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_2_4 (дата звернення: 11.09.2022).

5. Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Онищенко О. С., Боряк Г. В. Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 25. С. 290–309. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2020_25_21 (дата звернення: 10.09.2022).

6. Ковальчук Г. Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ. *Бібл. вісн.* 2008. № 3. С. 3–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2008_3_1 (дата звернення: 12.10.2022).

7. Концепція цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. *Урядовий портал : вебсайт*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/artur-seleckij-proyekt-strategiyi-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-napravlenij-na-stvorennya-yedinoi-ekosistemi> (дата звернення: 15.09.2022).

8. Лобузін І. Цифрові бібліотечні проекти: технологічні рішення та управління життєвим циклом колекцій : монографія / відп. ред. В. А. Широков. Київ : НБУВ, 2016. 216 с.

9. Лобузін І. Цифрові ресурси історико-культурних фондів бібліотеки в системі соціальних інформаційних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 32. С. 357–362. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002879> (дата звернення: 9.09.2022).

10. Лобузін К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / відп. ред. О. С. Онищенко. Київ : НБУВ, 2012. 252 с.

11. Муха Л. Інноваційні технології збереження бібліотечних фондів. *Бібл. вісн.* 2010. № 6. С. 67–69.

12. Пасмор Н., Будацька О. Колекції рідкісних видань: проблеми збереження фондів у цифрову епоху. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/147/1/Pasmor_Budacka_2012.pdf (дата звернення: 9.10.2022).

13. Назаровець С. Бібліотека 4.0: технології та сервіси майбутнього.

Бібл. вісн. 2017. № 5. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/b-v_2017_5_3 (дата звернення: 19.09.2022).

14. Онищенко О. Бібліотеки в цифровому середовищі: курс на індивідуальний інтегрований сервіс. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 53. С. 9–18. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003476> (дата звернення: 25.09.2022).

15. Терещенко І. Бібліотека і мобільні технології: тенденції та можливості. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2015. Вип. 41. С. 560–572. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prnbuimviv_2015_41_43 (дата звернення: 25.09.2022).

16. Canuel R. Mobile Technology and Academic Libraries: Innovative Services for Research and Learning / Robin Canuel, Chad Crichton. *Chicago, IL: Association of College and Libraries*. 2017. 248 p. <https://doi.org/10.1080/15367967.2018.1441717> (27.09.2022)

17. Caperon, Lizzie. Developing adaptable, efficient mobile library services: librarians as enablers. *Ariadne*. 2015. № 73. P.15.

18. Google Play. Books. URL: <https://play.google.com/store/books/details/id=bf6kAwAAQBAJ> (27.09.2022)

19. Landgraf, Greg. Libraries explore a variety of mobile options. *American Libraries*. 2015. Vol. 46, №1/2. Pp. 14–15.

20. Shrivastav, S. Use of mobile technology in library and information services. *American research thoughts*. Vol. 1, Is. 7. May. URL: <https://www.slideshare.net/EmilConstantin/147-48837815> (27.09.2022)

21. Simon Kemp. Digital 2020: global digital overview. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (28.09.2022).

22. The Library of Congress Launches a Collections App for its 220th Birthday. URL: <https://www.finebooksmagazine.com/news/library-congress-launches-collections-app-its-220th-birthday> (29.09.2022).

23. Yuliia Polovynchak, Viktoriia Bondarenko. Digital Reading Practices as a Factor in Identity Formation. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation. SPL 2021*. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.005> (27.09.2022)

References

1. Bezsmertna, O. V. (2015). Mobilni tekhnolohii na saitakh zarubizhnykh medychnykh bibliotek [Mobile technologies on the websites of foreign medical libraries]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informat-siinoho suspilstva : materialy VI mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (Lviv. 10–11 veresnia 2015 r.) – Modern problems of library activity*

in the information society: materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Lviv. September 10–11, 2015). 96–99 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, V. (2017). Mobilni zastosunki yak zasib komunikatsii v suspilstvi znan: osvittni aspekt [Mobile applications as a means of communication in the knowledge society: an educational aspect]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 809–828. Kyiv [in Ukrainian].

3. Volokhin, O. M. Mobilni tekhnolohii suchasnoi biblioteky: novyi servis, praktychnyi dosvid, perspektyvy [Mobile technologies of the modern library: new service, practical experience, prospects]. *Asotsiatsiia Informatio-Konsortium : vebсайт – Association Informatio-Consortium: website* [in Ukrainian]. Retrieved September 15, 2022, from <http://www.informatio.org.ua/DOCUMENTS/i2005/reports/Volokhin.pdf>

4. Hranchak, T., Bondarenko, V. (2021). Bibliotechnyi mobilnyi servis yak osnova funktsionuvannya biblioteky 4.0 [Library mobile service as the basis of library 4.0 functioning]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 2, 17–29 [in Ukrainian]. Retrieved September 11, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_2_4

5. Dubrovina, L. A., Lobuzina, K. V., Onyshchenko, O. S., Boriak, H. V. (2020). Tsyfrova humanitarnystyka ta bazy danykh dokumentalnoi kulturnoi spadshchyny v bibliotekakh Ukrainy [Digital humanity studies and databases of documentary cultural heritage in libraries of Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 25, 290–309 [in Ukrainian]. Retrieved September 10, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2020_25_21

6. Kovalchuk, H. (2008). Stvorennia elektronnykh informatsiinykh resursiv knyzhkovykh pamiatok v NBUV [Creation of electronic information resources of book monuments in V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 3–10 [in Ukrainian]. Retrieved October 12, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2008_3_1

7. Kontseptsiiia tsyfroi transformatsii osvity i nauky na period do 2026 roku [Concept of digital transformation of education and science for the period until 2026]. *Uriadovyi portal : vebсайт – Government gateway: website* [in Ukrainian]. Retrieved September 15, 2022, from <https://www.kmu.gov.ua/news/artur-seleckij-proyekt-strategiyi-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-napravlenij-na-stvorennya-yedinoyi-ekosistemi>

8. Lobuzin, I. (2016). Tsyfrovii bibliotechni proekty: tekhnolohichni rishennia ta upravlinnia zhyttievym tsyklom kolektsii [Digital library projects: digital library projects: digital library projects]

technological solutions and management of the collections life cycle]: Monohrafiia. V. A. Shyrokov [Ed.]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Lobuzin, I. (2011). Tsyfrovi resursy istoriko-kulturnykh fondiv biblioteky v systemi sotsialnykh informatsiynykh komunikatsii [Digital resources of libraries historical and cultural funds in the system of social information communications]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 32, 357–362 [in Ukrainian]. Retrieved September 09, 2022, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002879>

10. Lobuzina, K. (2012). Tekhnolohii orhanizatsii znannievnykh resursiv u bibliotekno-informatsiinii diialnosti [Technologies of organization of knowledge resources in library and information activities]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Mukha, L. (2010). Innovatsiini tekhnolohii zberezhenia biblioteknykh fondiv [Innovative technologies for preserving library funds]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 67–69 [in Ukrainian].

12. Pasmor, N, Budetska, O. (2012). Kolektsii ridkisnykh vydan: problemy zberezhenia fondiv u tsyfrovu epokhu [Collections of rare publications: problems of funds preservation in the digital age] [in Ukrainian]. Retrieved October 09, 2022, http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/147/1/Pasmor_Bydecka_2012.pdf

13. Nazarovets, S. (2017). Biblioteka 4.0: tekhnolohii ta servisy maibutnoho [Library 4.0: technologies and services of the future]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin*, 5, 3–14 [in Ukrainian]. Retrieved September 19, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_5_3

14. Onyshchenko, O. (2019). Biblioteky v tsyfrovomu seredovysshchi: kurs na individualnyi intehrovanyi servis [Libraries in the digital environment: a course on individual integrated service]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 9–18. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved September 25, 2022, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003476>

15. Tereshchenko, I. (2015). Biblioteka i mobilni tekhnolohii: tendentsii ta mozhlyvosti [Library and mobile technologies: trends and opportunities]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 560–572. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved September 25, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npbuimviv_2015_41_43 i

16. Canuel, R. (2017). Mobile Technology and Academic Libraries: Innovative Services for Research and Learning / Robin Canuel, Chad Crichton.

Chicago, IL: Association of College and Libraries. 248 p. [in English]. <https://doi.org/10.1080/15367967.2018.1441717>

17. Caperon, Lizzie. (2015). Developing adaptable, efficient mobile library services: librarians as enablers. *Ariadne*, 73, 15 [in English].

18. Google Play. Books [in English]. Retrieved from <https://play.google.com/store/books/details/id=bf6kAwAAQBAJ>

19. Landgraf, Greg (2015). Libraries explore a variety of mobile options. *American Libraries*, 46(1/2), 14–15 [in English].

20. Shrivastav, S. (2015). Use of mobile technology in library and information services. *American Research Thoughts*, 1(7). May [in English]. Retrieved from <https://www.slideshare.net/EmilConstantin/147-48837815>

21. Simon Kemp. Digital 2020: global digital overview [in English]. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>

22. The Library of Congress Launches a Collections App for its 220th Birthday [in English]. Retrieved from <https://www.finebooksmagazine.com/news/library-congress-launches-collections-app-its-220th-birthday>

23. Polovynchak, Yu., Bondarenko, V. (2021). Digital Reading Practices as a Factor in Identity Formation. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation* [in English]. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.005>

Стаття надійшла до редакції 18.10.2022.

Victoria Bondarenko,

PhD (Social Communications), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: vikanbuv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1617-3665>

Mobile Historical and Cultural Heritage: an Innovative Service for Libraries in Ukraine

The article analyzes the possibilities of using tools and functionality of mobile technologies to expand access to valuable historical and cultural resources with the aim of popularizing them among a wide range of users.

In order to generalize and systematize library practices in creating and using mobile applications, they were analyzed according to the following criteria: by the authorship of the development (library, commercial, collaborative); according to the purpose of the project (research, popular science, educational); and also according to the characteristics of content and functionality. The analyzed applications can be used both for

research or educational, and for popular science purposes. Taking into account that such services provide access to digital collections of documented historical and cultural heritage of the national level (documents full-text digital copies), we can consider possibility to use them for research purposes. Taking into account today educational trends and realities – remoteness, personalization, gamification, interactivity of educational resources, virtualization of the educational process – the mobile service opens up wide opportunities for assimilation of knowledge. The use of mobile applications remains relevant in the process of self-education as an important factor in obtaining and replenishing the stock of knowledge, individual self-improvement in professional and non-professional spheres.

For research and popular purposes, the use of the applications which are examined, opens another way to popularize the most valuable national information resources of the historical and cultural heritage and can contribute to the users involvement in active participation in the national cultural discourse.

As evidenced by the research, separate mobile applications which currently being created, are dedicated to: document collections of library historical and cultural funds; an outstanding personality whose activity and creative work are important in terms of identity; artifact (or written work) that has the meaning of a national symbol.

We observe two trends in the development of mobile services. The first trend assumes the operation of a mobile library, which provides mobile access to a wide range of services and resources (it can be either a mobile version of the library website with all available functionality, or a specially created mobile application). The second trend involves providing access using mobile technologies to particularly valuable national historical and cultural collections, both thematic and personal (author, text).

Keywords: mobile technologies, mobile service, mobile applications, historical and cultural heritage, libraries, library service, innovations.

DOI:

УДК 026:34](410+73):004.65:[94+316.752:34]

Ольга Пестрецова,

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pestretsova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>

Галина Булахова,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: galabulahova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4223-1646>

**БІБЛІОТЕЧНІ РЕСУРСИ ПРАВОВОЇ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ:
ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ У ФОНДАХ
ЮРИДИЧНИХ БІБЛІОТЕК БРИТАНІЇ ТА США**

У статті проаналізовано представлення пам'яток права в колекціях юридичних бібліотек Британії та США як складової національної традиції та політико-правового поступу. Зроблено огляд юридичних бібліотек в інформаційному просторі на всіх рівнях – від художнього і науково-популярного контенту до високої якості оцифрованих копій документів, що надаються для освітніх та наукових проєктів.

Акцентовано увагу на системі юридичних бібліотек університетів, що виступають поліфункціональними інформаційними центрами, які обслуговують не лише університетську спільноту, а й громадськість. У результаті дослідження виявлено, що більшість проаналізованих британських та американських юридичних бібліотек є важливою складовою освітнього процесу в галузі права і безпосередньо пов'язані з діяльністю видатних юридичних шкіл.

У статті також зацентовано на головному завданні університетських юридичних бібліотек, а саме: інформаційна та консультативна підтримка навчальних програм, де здійснюється акумуляція ресурсів, їх організація (каталогізація), зберігання, забезпечення до них доступу; надаються послуги професорсько-викладацького складу, спрямовані на забезпечення підтримки навчальних планів.

© О. Пестрецова, Г. Булахова, 2022

Ключові слова: юридичні фонди бібліотек, інформаційні центри, бібліотечні ресурси, національні архіви, Бібліотека Конгресу США.

Серед культурних надбань минулих поколінь важливе місце посідає правова спадщина – від визначних документів, що є символами державного розвитку і націєтворення, до актуальних документів права, що вкорінені в минулому. Для більшості націй найдавніші писані закони, документи, що проголошують державу, декларації, які констатують права і свободи, стають знаковими подіями в історії та частиною національного міфу. Такими легендарними символами стали англійська Велика хартія вольностей 1215 р., українські Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького 1710 р., польська Конституція 1791 р., американська Декларація незалежності 1776 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. та тисячі інших, можливо, менш відомих, проте знакових документів.

Отже, пам'ятки права, що є складовою національних державницьких традицій, а також постаті видатних державців, мислителів та правників, пов'язані з цими документами, є важливою частиною національного нарративу. Вони стають свого роду «місцями пам'яті» і представленість їх в інформаційному просторі на всіх рівнях – від художнього і науково-популярного контенту до високої якості оцифрованих копій документів, що надаються для освітніх та наукових проєктів, є, безсумнівно, важливим завданням культурних інституцій, у яких вони зберігаються. Очевидно, що такими інституціями у першу чергу виступають національні архіви і бібліотеки. Утім, досить часто фондоутримувачами правових документів та особистих колекцій, пов'язаних із видатними правниками, є спеціалізовані юридичні бібліотеки.

Наукове осмислення проблеми представлення в інформаційному просторі та популяризації історико-культурної спадщини, зокрема й правової, знайшло своє відображення в історіографії. У фокусі уваги бібліотекознавців сьогодні перебувають соціокультурні аспекти: від загалом ролі установ пам'яті у формуванні соціокультурного середовища [1, 2] до значущості власне правової традиції. Зокрема, наголошується комплексна, інтегративна природа пам'яток права та впливовість їх на сучасному етапі осмислення національного минулого як таких, яким притаманна не лише наукова, а й світоглядна цінність, перспективність із точки зору освітнього процесу [3]. Досить активно розробляється також проблематика технологічної складової створення та забезпечення функціонування проєктів цифрового представлення національної культурної

спадщини [4, 5] та їх подальшої популяризації, зокрема через соціальні медіа [6, 7].

Утім, динамічний розвиток цього напрямку бібліотечної діяльності та тематичні особливості певних груп документів визначають перспективи для подальших досліджень. Одним із таких напрямів, що не був предметом аналізу з погляду бібліотекознавчих розвідок, є особливості правових історико-культурних ресурсів, акумульованих юридичними бібліотеками.

Тож **метою** дослідження є аналіз представлення пам'яток права в колекціях юридичних бібліотек як складової національної традиції та політико-правового поступу.

Джерельною базою для дослідження стали сайти потужних західних (британських та американських) юридичних бібліотек. Вибір географії об'єкта дослідження пов'язаний із специфікою правової традиції цих країн, що налічує не одне століття, а у випадку США є зафіксованою в колекціях і зібраннях, що охоплюють буквально всю історію країни.

Поява публічних бібліотек на території Сполучених Штатів Америки датується практично тим самим періодом, що й утворення цієї країни, а саме XVIII ст. Як відомо, Конституція США 1787 р. закріпила багато фундаментальних демократичних свобод, серед яких гарантія справедливості, забезпечення процвітання населення та захист свобод, а вже в 1791 р. набрав чинності Білль про права, який містив основні права та свободи громадян, зокрема свободу слова і друку, та гарантії їх реалізації. Наочним прикладом є перша юридична бібліотека, що з'явилася в США 1802 р. в місті Філадельфія – сьогодні ми знаємо її як юридичну бібліотеку Дженкінса (Jenkins Law Library).

Отже, протягом одного століття розгорнулася ціла система публічних юридичних бібліотек, багато з яких з'явилися завдяки грошовим пожертвам приватних благодійників, а їх фонди брали свій старт від великих колекцій книг, фондованих меценатами. Таким чином, забезпечення рівності перед законом та забезпечення правосуддя досягалося, зокрема, і створенням рівного доступу до законів і матеріалів, що роз'яснюють правила процедури і взаємозв'язок законів з іншими нормативно-правовими актами, що стало соціально значущою функцією суспільства. Такий підхід у загальноісторичному вимірі сприяє передачі від покоління до покоління досягнень правової культури як складової загальних цінностей у суспільстві, що в підсумку забезпечує фундаментальні принципи правової держави.

Безумовно, що серед найвпливовіших та найбільших за акумульованими фондами і колекціями юридичних бібліотек є Юридична бібліотека

Бібліотеки Конгресу США, що акумулює документи національного права США (федеральних та законодавств штатів), а також законодавство всіх країн і правових систем світу, зберігаючи їх на паперових й електронних носіях. Історичні юридичні документи Бібліотеки, до яких надано онлайн-доступ, акумульовано в рубриці «Століття законотворення для нової нації» (Century of Lawmaking for a New Nation). Тут зібрано повнотекстові версії законів, законопроектів і резолюцій, договорів, дебатів і журналів раннього етапу америнської історії. Колекція «Слухання у Конгресі США» надає повнотекстовий доступ до історичних слухань Конгресу з різних тем [8].

У Британії та США значного розвитку набула система юридичних бібліотек університетів, що сьогодні виступають поліфункціональними інформаційними центрами, які обслуговують не лише університетську спільноту, а й громадськість. Як уже наголошувалося, такі університети, маючи давню історію та плекаючи традиції меценатської підтримки, дуже часто містять потужні правові колекції, фондовані бібліофілами, або викуплені в приватних осіб (навіть в основі Бібліотеки Конгресу лежить приватна колекція президента Т. Джефферсона – цей історичний факт є лише найвідомішим прикладом таких взаємин).

Так, Юридична бібліотека Берклі, що є інформаційним центром юридичного факультету Каліфорнійського університету в Берклі і належить до числа кращих наукових бібліотек світу в галузі рідкісних книг і рукописів із царини цивільного і релігійного права, має в своєму складі всесвітньо відому колекцію Роббінса, яка по суті є бібліотекою в бібліотеці. Загалом колекція Роббінса об'єднує понад 300 тис. об'єктів зберігання, включно з книгами, інкунабулами, мікрофільмами і періодичними виданнями, пов'язаними з релігійним і цивільним правом. Серед них – понад 300 рідкісних рукописів, які датуються ще 12 ст. [9].

Юридична бібліотека університету Вісконсин, як і багато інших юридичних бібліотек у США, містить повнотекстові юридичні періодичні видання, історичні тексти, зарубіжні та міжнародні правові матеріали, в тому числі повне зібрання “Congressional Record”, “United States Reports” (з 1754 р.), відомі світові судові справи (з 1700 р.), збірники угод ООН і Ліги Націй, федеральні нормативні акти (з 1938 р.) та ін. Окремо варто згадати ресурс ProQuest Congressional, що охоплює покажчики та величезний масив повнотекстових публікацій Конгресу США з 1789 р.

Помітна частина колекцій юридичної бібліотеки Мічиганського університету (University of Michigan Law Library) стосується корінних народів, у тому числі корінних американців, є джерела щодо ранньої

історії – французької традиції; початки американського законодавства, сесій і судових звітів; римського права. Бібліотека має в своєму розпорядженні повний набір мікрофішів XIX і XX ст. із каталогом, що містить усі документи Організації Об'єднаних Націй, а також мікрофільми та паперові документи Ліги Націй.

Юридична бібліотека Міннесотського університету (U. of Minnesota Law School Library – UMN Law Library) зберігає одну з найсильніших колекцій рідкісних юридичних книг у Сполучених Штатах Америки, зібраних у першій половині XX ст., та архів юридичної школи. У структурі бібліотеки 2001 р. було створено Дослідницький центр рідкісних книг Різенфельда (Riesensfeld Centre), названого на честь Стефана А. Різенфельда (1909–1999), видатного американського юриста минулого століття та професора Школи права. Серцем Riesensfeld Centre є колекція рідкісних книг Артура С. Пуллінга, понад 25 тис. томів рідкісних і спеціальних текстів, що датуються XV–XX ст. Колекція є потужним ресурсом для вивчення історичного англійського права, колоніального і раннього американського права, а також законів американських індіанців. Крім того, Центр зберігає видатну колекцію листів і друківаних робіт великого американського адвоката в кримінальних справах Кларенса Дарроу. Центр також є утримувачем архівів юридичної школи, які документують історію юридичної школи та роботу її факультетів. Матеріали в архівах містять роботи, опубліковані колишніми та нинішніми викладачами, документи юридичного факультету та інші колекції рукописів [10].

Академічною бібліотекою Оксфордського університету є Бодлеанська Юридична бібліотека (BLL) є (The Bodleian Law Libraries at the University of Oxford) – найбільша університетська бібліотечна система Великобританії. Вона об'єднує основну університетську бібліотеку, яка є бібліотекою обов'язкових примірників протягом 400 років, а також 30 бібліотек по всьому Оксфорду, разом з основними дослідницькими бібліотеками і бібліотеками факультетів, департаментів та інститутів. Разом бібліотеки зберігають понад 13 млн друківаних видань, понад 80 тис. електронних журналів і видатних спеціальних колекцій, у тому числі рідкісні книги і рукописи, класичні папіруси, карти тощо [11].

Найбільшою академічною юридичною бібліотекою у світі є бібліотека Гарвардської юридичної школи (Harvard Law School Library). Бібліотека набуває, каталогізує, зберігає і забезпечує доступ до колекції світового рівня як сучасних, так і історичних правових матеріалів, що документують історію права в цілому та англо-американського права зокрема. Фонди бібліотеки містять історичні та спеціальні колекції (Historical &

Special Collections, HSC), відкриті для всіх дослідників, одну з найповніших у світі збірку дослідницьких матеріалів для вивчення історії права. Колекції розбиті на чотири основних категорії: рідкісні книги (колекція рідкісних книг і ранніх рукописів налічує понад 100 тис. друкованих книг, брошур та інших матеріалів від XV до XX ст.); ранні рукописи; сучасні рукописи (має понад 250 окремих колекцій, у які входять роботи членів колегії адвокатів і викладачів юридичної професії). Крім того, у розділі HSC зберігаються документи, що стосуються конкретних судових справ США, а також англійські і американські рукописи, написані після 1701 р.). Також бібліотека є утримувачем колекції «Мистецтво і візуальні матеріали» – однієї з найбільших у світі колекцій візуальних матеріалів, що стосуються права, документує історію правових систем загалом і загального права зокрема, за допомогою гравюр, фотографій, картин, скульптур і тривимірних артефактів [12].

Сільська школа права (Yale Law School) має юридичну бібліотеку ім. Ліліан Голдман (Lillian Goldman Law Library), яка є однією з найбільших юридичних бібліотек у світі. Її фонди [13] містять близько 1 000 000 найменувань друкованих матеріалів, багато з яких рідкісні або унікальні.

Юридична бібліотека Сквайр (Squire Law Library) [14] юридичної школи Кембріджського університету має статус дочірньої бібліотеки Кембріджського університету і є однією з найбільших академічних юридичних колекцій у Великобританії, налічуючи понад 180 тис. найменувань.

Зроблений огляд британських та американських юридичних бібліотек дає підстави для низки висновків:

- більшість проаналізованих юридичних бібліотек є важливою складовою освітнього процесу в галузі права і безпосередньо пов'язані з діяльністю видатних юридичних шкіл, як досить часто визначають правові факультети / коледжі університетів. Винятком є Юридична бібліотека Бібліотеки Конгресу США, головне завдання якої – інформаційний супровід законотворчості;

- колекції провідних юридичних бібліотек світу мають, як правило, столітню історію і сягають світового рівня як за унікальністю, так і повнотою сучасних та історичних юридичних матеріалів;

- головним завданням університетських юридичних бібліотек є інформаційна та консультативна підтримка навчальних програм, для чого здійснюється акумуляція ресурсів, їх організація (каталогізація), зберігання, забезпечення до них доступу; надаються послуги професорсько-

викладацького складу, спрямовані на забезпечення підтримки навчальних планів;

– спектр послуг бібліотек здебільшого ширший, ніж просто супровід законотворчого (Бібліотека Конгресу) чи навчального (бібліотеки юридичних шкіл) процесу – практично всі розглянуті юридичні бібліотеки реалізують підтримку науково-дослідних програм та беруть участь в інформуванні громадськості, максимально спрощуючи доступ до своїх фондів.

Тож історичні колекції американських і британських юридичних бібліотек поряд із практичними функціями забезпечення освітнього та наукового процесів мають потужне символічне значення, наголошуючи на тягlostі національної правової традиції та непорушності її засадничих принципів свободи і демократії.

Список бібліографічних посилань

1. Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Онищенко О. С., Боряк Г. В. Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 25. С. 290–309. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.290>

2. Рибачок О. Документальна спадщина як складова культурних цінностей і культурної спадщини. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. Вип. 2. С. 81–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2017_2_13

3. Половинчак Ю., Бондаренко В., Матвійчук Л. Правові ресурси історико-культурної спадщини: представлення в бібліотечних фондах та їх популяризація. *University library at a new stage of social communications development* : тези VII Міжнар. конф. (Дніпро, 6–7 жовт. 2022 р.). Дніпро : Наукова бібліотека УДУНТ. URL: http://confliib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library_2022/paper/view/26450/15274

4. Лобузін І., Перенесієнко І. Електронні колекції україніки у вебсередовищі: організація та технологія формування ресурсів рукописних та книжкових джерел у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 25. С. 324–336. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.324>

5. Рачков Є. С. Технології баз даних у збереженні та дослідженні міської культурної спадщини. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Історія*. 2020. Вип. 57. С. 28–57. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2020-57-02>

6. Струнгар В. Використання бібліотеками соціальних мереж та медіа-хостингів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 90–106.
7. Струнгар В. Типологічна класифікація соціальних медіа як об'єкт діяльності бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 195–205.
8. Collections. Law Library. *Library of Congress*. URL: <http://www.loc.gov/law/find/collections.php>
9. Robbins Collection Library. *BerkeleyLaw*. URL: <https://www.law.berkeley.edu/research/the-robbins-collection/robbins-collection-library/>
10. University of Minnesota. *Law School Library – UMN Law Library*. URL: <https://www.law.umn.edu/library>
11. Libraries. *University of Oxford*. URL: <https://www.ox.ac.uk/research/libraries?wssl=1>
12. Пестрецова О. Правові фонди та колекції сучасних бібліотек: формування, розвиток. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2017. Т. 22. Вип. 2 (18). С. 106–113.
13. Guide. URL: https://ia902904.us.archive.org/6/items/2018-law-library-guide_201808/LibraryGuide2018.pdf
14. Squire Law Library. *University of Cambridge*. URL: <https://www.squire.law.cam.ac.uk/>

References

1. Dubrovina, L. A., Lobuzina, K. V., Onyshchenko, O. S., Boriak, H. V. (2020). Tsyfrova humanitarystyka ta bazy danykh dokumentalnoi kulturnoi spadshchyny v bibliotekakh Ukrainy [Digital humanitarianism and databases of documentary cultural heritage in libraries of Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 25, 290–309. Kyiv [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.290>
2. Rybachok, O. (2017). Dokumentalna spadshchyna yak skladova kulturnykh tsinnosti i kulturnoi spadshchyny [Documentary heritage as a component of cultural values and cultural heritage]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, 2, 81–91 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2017_2_13
3. Polovynchak, Yu., Bondarenko, V., Matviichuk, L. (2022). Pravovi resursy istoriko-kulturnoi spadshchyny: predstavleniia v biblioteknykh

fondakh ta yikh populiaryzatsiia [Legal resources of historical and cultural heritage: representation in library funds and their popularization] *University library at a new stage of social communications development. Tezy VII Mizhnarodnoi konferentsii (Dnipro, 6–7 zhovnia 2022 r.) – theses of the VII International Conference (Dnipro, October 6–7, 2022)*. Dnipro: Naukova biblioteka UDUNT [in Ukrainian]. Retrieved from http://conflib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library_2022/paper/view/26450/15274

4. Lobuzin, I., Perenesienko, I. (2020). Elektronni kolektsii ukrainiky u vebseredovyshchi: orhanizatsiia ta tekhnolohiia formuvannia resursiv rukopysnykh ta knyzhkovykh dzherel u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Electronic collections of Ukrainian literature in the web environment: organization and technology of resource formation of manuscript and book sources in the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 25, 324–336 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.324>

5. Rachkov, Ye. S. (2020). Tekhnolohii baz danykh u zberezheni ta doslidzhenni miskoi kulturnoi spadshchyny [Database technologies in preservation and research of urban cultural heritage]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: “Istoriia”*, 57, 28–57 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2020-57-02>

6. Strunhar, V. (2019). Vykorystannia bibliotekamy sotsialnykh merezh ta media-khostynhiv [Use of social networks and media hosting by libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 90–106. Kyiv [in Ukrainian].

7. Strunhar, V. (2020). Typolohichna klasyfikatsiia sotsialnykh media yak obiekt diialnosti bibliotek [Typological classification of social media as an object of library activity]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 58, 195–205. Kyiv [in Ukrainian].

8. Collections. Law Library. *Library of Congress* [in English]. Retrieved from <http://www.loc.gov/law/find/collections.php>

9. Robbins Collection Library. *BerkeleyLaw* [in English]. Retrieved from <https://www.law.berkeley.edu/research/the-robbins-collection/robbins-collection-library/>

10. University of Minnesota Law School Library – UMN Law Library) [in English]. URL: <https://www.law.umn.edu/library>

11. Libraries. University of Oxford [in English]. Retrieved from <https://www.ox.ac.uk/research/libraries?wssl=1>

12. Pestretsova, O. (2017). Pravovi fondy ta kolektsii suchasnykh bibliotek: formuvannia, rozvytok [Legal funds and collections of modern libraries: formation, development] *Visn. Odes. nats. un-tu. Serii: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo, knyhoznavstvo – Bulletin of Odessa National University. Series: Library science, bibliography, bibliography*, 22, 2(18), 106–113 [in Ukrainian].

13. Guide [in English]. Retrieved from https://ia902904.us.archive.org/6/items/2018-law-library-guide_201808/LibraryGuide2018.pdf

14. Squire Law Library. *University of Cambridge* [in English]. Retrieved from <https://www.squire.law.cam.ac.uk/>

Стаття надійшла до редакції 02.10.2022.

Olga Pestretsova,

PhD (Social Communications), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: pestretsova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>

Galyna Bulakhova,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: galabulakhova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4223-1646>

Library Resources of Legal Historical and Cultural Heritage:

Representation in the Funds of Law Libraries in Great Britain and the USA

The article analyzes the presentation of law monuments in the collections of law libraries of Great Britain and the USA as a component of national tradition and political and legal progress. An overview of law libraries in the information space was made at all levels – from artistic and popular science content to high-quality digitized copies of documents provided for educational and scientific projects.

Attention is focused on the system of universities law libraries, which act as multi-functional information centers that serve not only the university community, but also common public.

As a result of the research, it was found that most of the analyzed British and American law libraries are an important component of the educational process in the field of law and are directly connected with the activities of prominent “law schools”. The

article also states the main task of university law libraries, namely: informational and advisory support for educational programs, where resources are accumulated, organized (catalogued), stored, and users' access is granted; professors and teachers service is provided to ensure support for educational plans.

Keywords: legal funds of libraries, information centers, library resources, national archives, Library of Congress.

DOI:

УДК 021.8:[001.102:316.77]

Людмила Дем'яненко,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: demjanenkol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА ТА БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ

У статті висвітлюються питання глобальної інформатизації суспільства в сучасних умовах, що спричиняє формування нового інформаційно-комунікаційного простору та нової культури. Адже швидкий розвиток науки і технологій чинить істотний вплив на зміну потреб суспільства, тому бібліотеки, щоб вистояти в перехідний період і впевнено ввійти до інформаційного середовища, шукають нові форми та методи обслуговування відвідувачів/читачів, можливості залучення їх до культурної спадщини людства. У глобальному світі зростають потреби в базах (джерелах) змістовної інформації та новітніх системах інформаційно-комунікаційної техніки, яка зберігає, обробляє, передає і транслює інформацію. Тому характерною ознакою бібліотечної діяльності є її динаміка, пов'язана зі змінами інформаційних ресурсів та технологій. У таких умовах – стрімкого розвитку інформаційного суспільства та його інформатизації – зростає і роль самих бібліотек.

Бібліотечні установи забезпечують інформаційний супровід державної політики в різних сферах: культури, науки, освіти. Тому в багатьох країнах світу організовуються президентські бібліотеки, музеї, фонди, які займаються як збереженням документальної спадщини глави держави, так і сприянням її дослідженню та популяризації. Через це бібліотека займає важливе місце у структурі наукових та інформаційних комунікацій, адже є інституцією, що забезпечує передачу та трансформацію інформації в процесі науково-інформаційної діяльності.

Ключові слова: бібліотека, інформаційні комунікації, інформаційний простір, інститут президентства, президентські бібліотеки, Фонд Президентів України.

Постановка проблеми. Значну роль у функціонуванні бібліотек та інституту президентства як їх структурного підрозділу зокрема, відіграє © Л. Дем'яненко, 2022

динаміка розвитку інформаційних ресурсів та технологій: зростання об'ємів і чималі потоки інформації, які циркулюють у всіх сферах діяльності людини; інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та інтеграційні процеси в міжнародному інформаційному просторі. Еволюція цих елементів постійно змінює підходи до бібліотечної справи як в Україні, так і в усьому світі.

Мета дослідження: простежити сучасні тенденції функціонування і взаємодії бібліотек та інституту президентства як одного з центрів інформаційного середовища.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що інноваційному розвитку бібліотек сприяють нові інформаційні технології, удосконалення процесів передачі інформації, з впровадженням яких публічні бібліотеки реалізують стратегію переходу від традиційної бібліотеки до динамічного центру інформації. У сучасних умовах вітчизняні бібліотеки активно працюють над створенням інформаційних ресурсів, заповнюючи власну нішу у світовому інформаційному просторі. А оскільки українські бібліотеки є частиною національної інформаційної системи, вони забезпечують доступ до знань та інформації для всіх громадян, беруть участь у політичному, економічному, соціальному й культурному розвитку своїх територій, підтримують етнічну, культурну, мовну і релігійну різноманітність, культурне самовизначення і самобутність.

Завдяки своїй доступності бібліотеки мають стратегічну можливість удосконалювати якість і демократичні засади життя громадян, активізувати суспільне життя місцевих громад. Бібліотеки покликані допомагати громадянам користуватися перевагами інформаційного суспільства, реалізуючи їх право на доступ до інформації і знань, забезпечувати можливості для комунікації всередині місцевих співтовариств і між ними незалежно від їх масштабу [4].

В Україні не існує єдиної національної моделі бібліотеки. Проте в сучасних умовах установа виступає в ролі інтегрованого в інформаційне середовище інституту. Головним завданням бібліотек є посилення значення інформації та знань як каталізатора суспільного розвитку. Воно має декілька аспектів: сприяння розвитку знань через забезпечення вільного доступу до інформації та збереження документованого спадку як суспільного надбання.

Отже, бібліотеки розглядаються як соціальний інститут, який підтримує і пропагує ідеї демократії, просуває державні реформи, активно впливає на процеси науки, освіти, соціального розвитку, економіки, культури. Послуги, що надаються бібліотеками, є одним із чинників підтримки

державної соціально-економічної політики, сприяють культурному розвитку громадян, забезпечують вихід України в загальносвітовий інформаційний простір.

У сучасних світових соціально-культурних та економічних умовах бібліотечна діяльність набуває значення фундаментальної категорії соціуму. До базових вимог, що визначають рух України до інформаційного суспільства, належать: формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору як частини світової інформаційної інфраструктури; інтенсивний розвиток нових і високих технологій; створення системи забезпечення прав громадян на вільне отримання, поширення та використання інформації; задоволення потреб суспільства в інформації; підвищення рівня освіти, науково-технічного й культурного обміну за рахунок розширення регіональної, національної та міжнародної інформаційної взаємодії. Сукупність цих чинників визначає, що бібліотека вступає в стадію трансформації як власне інформаційно-бібліотечного обслуговування, так і функціональної спрямованості бібліотечної діяльності, що стає багатоаспектною, динамічною, різноманітною. Народжуються нові напрями та форми бібліотечної діяльності, що сприяють задоволенню інформаційних потреб користувачів книгозбірень, трансформуються під впливом інтелектуалізації соціально-економічного життя України [1].

Отже, у наш час інформаційні ресурси стають одним із найголовніших чинників впливу, адже саме через них розкривається велич (могутність) людини, суспільства й держави в добу становлення глобального суспільства. Світова практика доводить, що інформаційні ресурси (в поєднанні з сучасними інформаційними технологіями) дають змогу раціональніше використовувати матеріальні багатства, прискорюють розвиток соціальних підсистем та суспільства загалом [7], що впливає на формування нової особистості.

Наприклад, бібліотеки України є однією з основних складових культурної, освітньої та інформаційної структури держави, найважливішим інструментом у формуванні громадянського суспільства. Розвиток бібліотечної справи не тільки України, а й будь-якої країни неможливий без підтримки державною владою. На сучасному етапі суспільні перетворення впливають на бібліотеки настільки рішуче, що змінюють не тільки всю систему бібліотечної праці та бібліотечних ресурсів, але й вперше ставлять питання про «межі» бібліотечного простору і самих основ існування традиційних бібліотек та їх функцій. Адже, *сучасний* бібліотечний світ – це різноманітна сукупність суверенних бібліотек

і бібліотечних систем, кожна з яких повинна розвиватися і функціонувати з урахуванням впливу інших. Жодна бібліотека або бібліотечна *мережа* не може замкнутися виключно на самій собі, відмовитися від контактів і зв'язків. Якою б своєрідністю вони не володіли, між ними завжди існує певна спільність, відкритість одне для одного, залежність одного від іншого. Таким чином, вони не тільки існують у тісному зв'язку одне з одним, але й якимось впливають одне на одного.

У цьому контексті варто наголосити, що колосальний потенціал бібліотек, затребуваний з урахуванням процесів інформатизації, спричинив суттєві зміни в уявленнях про їх завдання та можливості в умовах інформаційного простору, розвитку ринкової економіки, місцевого самоврядування, політичного життя як на професійному, так і на побутовому та урядовому рівнях. Тому проявом цих змін стало надання владою бібліотекам специфічних функцій у сфері політико-правового інформування, що в організаційному відношенні знайшло відображення в створенні в структурі бібліотек спеціальних служб, центрів та відділів [2, с. 151–152].

Таким чином, трансформаційні процеси в сучасній Україні охоплюють усі сфери суспільного життя, в тому числі політичну. При цьому реформування політичної системи набуває особливого значення, оскільки від якості владних інститутів значною мірою залежить ефективність усіх суспільних перетворень. Адже будь-який політичний інститут має відповідати вимогам часу, актуальним потребам суспільства та змінам у політичній системі.

Звичайно, більшість документів і матеріалів функціонування інституту президентства зберігаються в державних архівах, але частина специфічних ресурсів, які відображають роль глави держави в політичному процесі, його особисті документи становлять основу спеціалізованих бібліотечно-архівних колекцій, зокрема президентських бібліотек, музеїв, фондів. Тому, на нашу думку, до документальних колекцій відносимо не лише папери, фото- та відео матеріали, а й різноманітні подарунки президентам, також різного роду предмети (наприклад, деякі особисті речі та інші артефакти). Наразі, звісно, більшість із них розпочали оцифровку документальних джерел і виставлення на своїх вебпорталах інформаційних ресурсів, які висвітлюють діяльність того чи іншого президента [3].

У сучасному інформаційному суспільстві стає дедалі популярнішим розвиток електронних ресурсів та дистанційний доступ до них. Тому часто президенти підтримують ініціативи щодо інформатизації, використання

електронних інформаційних ресурсів та оцифрування національного спадку, що зберігається в бібліотеках.

Ще 2000 року, на той час Президент України Л. Кучма для підвищення ролі бібліотек у розбудові держави, формуванні громадянського суспільства, більш ефективного використання їх інформаційного потенціалу видав Указ «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України № 490/2000». З часом Л. Кучма і його благодійна організація Президентський фонд «Україна» декілька років підтримували проєкт із допомоги сільським бібліотекам як у матеріальному плані, так і в наповненні бібліотечних фондів. Однак, на жаль, у нашій країні Президент не має таких повноважень як у країнах із президентською формою правління, і тому часто ініціативи президента так і залишаються нереалізованими. Наприклад, указ 2009 р. Президента України В. Ющенко, у якому було доручення Кабміну та Київській міській державній адміністрації забезпечити фінансування державних програм щодо розвитку бібліотек та виділити земельну ділянку для будівництва нового корпусу Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, але цей указ так і залишився на папері.

І все ж таки президенти, хоча й не завжди, але впливають не лише на всі сфери внутрішнього життя країни, а й на глобальні цивілізаційні зміни, що відбуваються в суспільстві.

Документальна спадщина президентської діяльності репрезентована великою кількістю різноманітних документів і не тільки, що розподіляються як за видовою ознакою, так і за місцем зберігання, популяризації та специфікою представлення.

Інститут президентства – одна з найголовніших інституцій у багатьох країнах світу. Початок процесу дослідження інституту президентства було покладено фактично одночасно із запровадженням посади президента саме у США. Власне, з того моменту знаходимо в бібліотеках США перші друковані матеріали, пов'язані тією чи іншою мірою з інститутом президента як вищої державної посади [8, с. 70].

Інститут президента як політичний інститут об'єднав посади глави держави та уряду. За більш як двісті років подібна інституція зі своїми особливостями виникла майже на всіх континентах та в понад двохсот країнах світу. Сьогодні інститут президентства став одним із найголовніших інституцій у багатьох країнах. Президенти впливають не лише на всі сфери внутрішнього життя країни, але й на глобальні цивілізаційні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві. Документальна спадщина президентської діяльності репрезентована великою кількістю

різноманітних документів, які розподіляються як за видовою ознакою, так і за місцем [8, с. 62].

Тобто в кожному такому інституті чи президентському музеї можна дізнатися про особливості характеру колишніх / чинних політичних керівників. Саме тому ці пам'ятки, якими керують національні архіви, зацікавлюють учених і не тільки. Будь-який політичний інститут має відповідати вимогам часу, актуальним потребам суспільства, а особливо змінам у політичній системі. Тому, безумовно, інститут трансформується як у межах правового поля, так і у своєму функціональному змісті.

Отже, президент як державна інституція посідає своє особливе, специфічне місце незалежно від роду діяльності. Наприклад, колишні президенти в демократичних країнах залишаються носіями безцінного досвіду, який можна передати своїм наступникам для блага всієї держави, адже охоплюють своєю діяльністю широке коло питань державного значення.

Таким чином, саме Президентські бібліотеки виступають як спеціалізовані центри, що функціонують також як сховища документів, записів, колекцій та інших історичних матеріалів, що належать президентам у тій чи іншій країні. Президентські бібліотеки збирають велику кількість відвідувачів музейних колекцій з усього світу. Особливо їх діяльність спрямована на молоде покоління для виховання патріотизму та популяризації історії своєї країни. Проте все ж головною метою створення таких бібліотек – це доступ дослідників до інформаційних ресурсів для вивчення періоду правління того чи іншого президента.

В Україні з метою збирання, збереження та запровадження в науковий і культурний обіг документальних матеріалів, які відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України було засновано спеціальну бібліотечно-архівну колекцію – Фонд Президентів України (ФПУ) (URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/45>). Фонд є структурним підрозділом Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Фонд Президентів України – перше в Україні зібрання документів на всіх видах носіїв інформації (видань, архівних документів, кіно-відео-фотоматеріалів, електронних видань, баз даних тощо).

У Фонді представлено різноманітні твори мистецтва: предмети народних промыслів (вишиванки, килими, вази, посуд тощо), музичні інструменти, декоративна зброя (шаблі, булави тощо), картини виконані різними техніками, макети військової техніки тощо. Для залучення ширшого кола користувачів до фонду електронних інформаційних ресурсів Фонду було включено й віртуальну експозицію «Подарунки

президентам України», ознайомитися з якою можуть усі бажаючі користувачі мережі «Інтернет». Безпосередньо з музейними документами можна ознайомитись, відвідавши постійну виставку нових надходжень у читальному залі ФПУ.

Для популяризації та ширшого запровадження в науковий, освітній та культурний обіг документальних матеріалів про президентів України та функціонування інституту президентства загалом, ФПУ займається також формуванням та інформаційною підтримкою фонду науково-інформаційних ресурсів, що об'єднує сім електронних баз даних:

- бібліографічна база даних «Інститут президентства» (понад 30 тис. записів);

- повнотекстові бази даних: «Інститут президентства України в пресі» (50 000 записів), «Інститут президентства» (понад 5000 записів), «Україна у відгуках зарубіжної преси» (близько 30 тис. записів); «Пряма мова президентів України (близько 3000 записів);

- база даних «Подарунки Президентам України» (близько 1300 записів);

- мультимедійна база даних (понад 2000 записів) (Фонд Президентів України. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/48>).

Електронний фонд містить низку мультимедійних ресурсів, публікації, корисні інформаційні ресурси та довідкову інформацію з питань функціонування президентської влади в зарубіжних країнах. Також існують все ж і деякі обмеження щодо доступу до певних документів.

Продукція ФПУ в електронному та друкованому вигляді розповсюджується в бібліотеки України через Мережу пунктів доступу громадян до офіційної інформації (членом якої є ФПУ) та надходить до: вищих органів державної влади, обласних облдержадміністрацій, спеціалізованих навчальних закладів і в президентські бібліотеки за кордоном. Підготовлені матеріали використовуються Інститутом законодавства Верховної Ради України, Комітетом з питань освіти і науки Верховної Ради України, Національним інститутом стратегічних досліджень та іншими установами в науково-дослідній роботі та при підготовці аналітичних записок для вищого керівництва держави (Фонд Президентів України. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/48>).

Отже, незалежно від роду діяльності, колишні президенти в демократичних країнах залишаються носіями безцінного досвіду, який можна передати своїм наступникам для блага всієї держави. Тому різного роду документальні свідчення та матеріали, що стосуються життя і діяльності експрезидентів, а також чинного глави держави й президентських структур становлять невід'ємну частину всієї історичної спадщини

країни, яку необхідно зберегти та надати можливість ознайомитися з нею всім бажаючим. У цьому плані особливої актуальності набуває діяльність спеціалізованих установ, які сприяють популяризації різних матеріалів та документальних зібрань про Президента, його життя та творчість серед широкого кола користувачів. Тому саме електронна бібліотека – інтегрована інформаційна система, що дає змогу накопичувати, зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових та мультимедійних документів і не тільки, що доступні в зручному для користувача вигляді.

Водночас варто зазначити, що сучасний користувач бібліотеки – це людина медіасвіту, споживач таких інформаційних комунікацій як інтернет-ресурси, під впливом яких він, безсумнівно, перебуває. Медіа так інтегрувалися в наш щоденний життєвий простір, що більшість користувачів їх просто не помічають, а тому не здатні критично оцінювати, піддавати сумніву все, що вони читають або сприймають через візуальні образи та звуки. Нові інформаційні ресурси і технології, новий тип мислення, навички медіаграмотності, нові вимоги до використання інформації – все це зумовлює необхідність посилення просвітницької, експертної, консультативної, інтегративної функцій бібліотеки.

Наразі Україна переживає досить складний період. Повномасштабна війна, розв'язана країною-агресором, тяжко вдарила майже по всіх сферах діяльності нашої держави. На жаль, бібліотечна справа також не стала винятком. Цей вплив проявився як в науковій, так і у видавничій діяльності, практично зупинився міжнародний книгообмін; значно знизилися показники відвідуваності і книговидачі самих бібліотек; проблеми в наповненні фондів, прогалини в кадровому питанні, також у фінансовому забезпеченні, а особливо в руйнації та знищенні самих бібліотек з їхніми фондами. І тому завдання бібліотек – це збереження всього того, що на сьогодні має країна. Адже в дуже складних умовах, у часи війни, українські бібліотечні установи та їх структурні підрозділи залишаються в ролі своєрідних навігаторів інформаційних потоків комунікації в різних сферах діяльності людини, і політичній зокрема. Максимально оптимізуючи процеси пошуку, обробки та доставки потрібної інформації користувачеві, бібліотечні установи залишаються джерелом сучасних знань, які так необхідні не лише в мирний час, а й у процесі вже післявоєнної відбудови. Тому підтримка державної влади, зокрема президентської, сьогодні конче потрібна бібліотекам.

Список бібліографічних посилань

1. Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Лобановська І. Г., Хемчян І. І. Бібліотечно-інформаційне забезпечення освіти. *Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2016. Вип. 5. С. 8–9. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/705959/3/Zbirnyk%20 naukovych%20 prac,%20 vup.%205.pdf>
2. Гранчак Т. Ю. Библиотека как компонент системы политической коммуникации. *Б-ки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. 2011. Вып. 9. С. 147–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnan_2011_9_17
3. Дем'яненко Л. Г. Документальні колекції інституту президентства країн світу: специфіка представлення. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 11–12 верес. 2015 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 86–92. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/konferenciya/konf_lviv/Demyanenko.pdf
4. Концепція розвитку бібліотечної справи України. URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=718>
5. Кушерський А. Мережеві освітньо-інформаційні ресурси Президентської бібліотеки-музею Франкліна Делано Рузвельта. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2014. Вип. 39. С. 417–428.
6. Польовик С. Інститут президентства в сучасному світі: аналіз матеріалів інтернет-ЗМІ. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 52. С. 284–296. <https://doi.org/10.15407/nr.52.284>
7. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів із наукового потенціалу України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 572 с.
8. Удовик В. Президентські бібліотеки США: історичні дискусії та тенденції розвитку. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2020. Вип. 60. С. 62–74. <https://doi.org/10.15407/nr.60.062>

References

1. Berezivska, L. D., Zozulia, S. M., Lobanovska, I. H., Khemchian, I. I. (2016). Bibliothечно-informatsiine zabezpechennia osvity. *Naukovi pratsi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho – Scientific Works of the State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named after V. O. Sukhomlynskyi* [in Ukrainian]. Retrieved

from <https://lib.iitta.gov.ua/705959/3/Zbirnyk%20naukovykh%20prac,%20vyp.%205.pdf>

2. Granchak, T. Iu. (2011). Biblioteka kak komponent sistemy politicheskoi kommunikatsii [Library like a component of political communication system]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funkcionirovaniia, tendentsii razvitiia – The Libraries of National Academies of Sciences: Functioning Problems, Development Trends*, 9, 147–158 [in Russian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnan_2011_9_17

3. Demianenko, L. H. (2015). Dokumentalni kolektsii instytutu prezydentstva krain svitu: spetsyfika predstavleniia [Documentary collections of the institute of the presidency of the countries of the world: specifics of presentation]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiinoho suspilstva: materialy V mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (Lviv, 11–12 veresnia, 2015) – Modern Problems of Library Activity in the Conditions of the Information Society: Materials of the 5 th International Science and Practice Conf. (Lviv, September 11–12, 2015)*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky. (pp. 86–92) [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/images/konferenciya/konf_lviv/Demyanenko.pdf

4. Kontseptsiiia rozvytku biblioteknoi spravy Ukrainy liutoho. (2013) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://lib.if.ua/prof/?p=718>

5. Kusherskyi, A. (2014). Merezhevi osvitho-informatsiini resursy Prezydentskoi biblioteky-muzeiu Franklina Delano Ruzvelta [Network of educational and information resources of the Presidential Library and Museum of Franklin Delano Roosevelt]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 39, 417–428 [in Ukrainian].

6. Polovyk, S. (2019). Instytut prezydentstva v suchasnomu sviti: analiz materialiv internet-ZMI [The Institute of Presidency in the Modern World: Analysis of Internet-Media Materials]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 52, 284–296 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.52.284>

7. Sosnin, O. V. (2003). Problemy derzhavnogo upravlinnia systemoiu natsionalnykh informatsiinykh resursiv iz naukovooho potentsialu Ukrainy. Kyiv : Iniversytet derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

8. Udovyk, V. (2020). Prezydentski biblioteky SSHA: istorychni diskusii ta tendentsii rozvytku [Presidential Libraries of the USA: Historical Discussions and Trends]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Verna-*

dskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 60, 62–74 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.60.062>

Стаття надійшла до редакції 23.10.2022.

Liudmyla Demianenko,

PhD (Philology), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: demjanenkol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

Institute of the Presidency and Librarianship: Peculiarities of Functioning and Interaction

The article highlights the issues of global informatization of society in modern conditions, which leads to the formation of a new information and communication space and a new culture. After all, the rapid development of science and technology has a significant impact on the changing public needs, so libraries, in order to withstand the transition period and confidently enter the information environment, are looking for new forms and methods in visitors/readers services, opportunities to present humanity cultural heritage to the public. In the global world, there is a growing need for databases (sources) of meaningful and the latest information and communication technology systems that store, process, transmit and broadcast information. Therefore, a characteristic feature of library activity is its dynamics associated with changes in information resources and technologies. In such conditions – the rapid development of the information society and its informatization, the role of the libraries themselves is also increasing.

Libraries also provide information support for state authorities in various areas: culture, science, education. Therefore, in many world countries, presidential libraries, museums, and foundations are organized, and they are engaged both in preserving the documentary heritage of the head of state and in promoting its research and popularization. Therefore, these libraries occupy an important place in the structure of research and information communications, because it is a path that ensures the transfer and transformation of information in the process of scientific and information activities.

Keywords: library, information communications, information space, presidential institute, Presidential libraries, Fund of Presidents of Ukraine.

DOI:

УДК 027.54:[004.738.5:025.2]:024-024.87](4)

Світлана Спіріна,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: pilgrim1715@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>

ЦИФРОВИЙ АРХІВ ТА МЕТОДИ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗАРУБІЖНИХ БІБЛІОТЕК

У статті розглядається досвід національних бібліотек Польщі, Литви, Естонії та Австрії щодо представлення цифрових колекцій як складової дистанційного обслуговування користувачів. Проаналізовано напрацювання щодо роботи над поліпшенням методів обслуговування цифрового архіву, вдосконалення контенту для спрощення роботи користувачів із комп'ютером та смартфоном, удосконалення методів оцифрування документів.

Ключові слова: цифрові колекції, вебсайт, мобільний додаток, лабораторії ÖNB Labs, цифровий ідентифікатор, дедуплікація, хеш-значення, дослідницькі блоги.

У світі завдяки мережі «Інтернет» та мобільним додаткам майже в усіх сферах все більшого розвитку набуває дистанційне обслуговування. Така практика має підтримку серед пересічних громадян різного віку і стає все популярнішою. Зважаючи на широкий попит на дистанційні послуги, бібліотеки також почали використовувати відповідні моделі обслуговування, створюючи для цього необхідні програми та постійно розширюючи свої цифрові каталоги.

Важливою складовою розвитку дистанційного бібліотечного обслуговування є формування бібліотечних колекцій і баз даних у цифровому форматі, що, власне, і стають об'єктом цієї форми бібліотечної діяльності. Сучасні реалії – пандемія та воєнні дії на території України – помітно активізували як власне дистанційне обслуговування [3, 4], так і його наукове осмислення. У наукових статтях бібліотечних фахівців, зокрема науковців НБУВ, йдеться про сучасні методи напрацювання нових підходів у роботі бібліотек [1, 5, 8, 14], розширення можливостей надання дистанційних послуг [6, 7] та створення цифрових колекцій [9, 10], удосконалення формату створення і використання цифрових колекцій

[2, 3, 11], розглядається досвід зарубіжних бібліотек щодо представлення своїх цифрових колекцій [12, 13].

Мета статті – розглянути напрями діяльності окремих бібліотек європейського простору та дослідити особливості їх діяльності із представлення електронних колекцій широкому загалу користувачів.

Дослідження проведено на матеріалах діяльності бібліотек Польщі, Литви, Естонії та Австрії, які на сьогодні є менше дослідженими. Тим часом обрані для дослідження національні бібліотеки мають не менш перспективний для наукового осмислення досвід та можуть бути співмірні за рівнем фінансування та традицій бібліотечної роботи в Україні.

Національна бібліотека Польщі має одну з найбільших у Європі цифрових бібліотек. Це відкритий доступ до якісних цифрових книг, аудіокниг, журналів, мап, малюнків, світлин, листівок, нот, рукописів і стародруків. Завдяки електронній версії бібліотека має змогу надавати свої послуги цілодобово без будь-яких обмежень і з будь-якої точки світу [15].

Слід зауважити, що оцифрування фондів є одним із головних пріоритетів Національної бібліотеки Польщі. Зокрема, електронна бібліотека наукових публікацій *Academica* (URL: academica.edu.pl) дає можливість користуватися цифровими колекціями Національної бібліотеки, що містять 3 689 075 публікацій практично з усіх галузей знань, серед яких і захищені авторським правом останні публікації. Позначені зеленою крапкою незахищені авторським правом та ліцензійні видання доступні для будь-якого користувача мережі «Інтернет» без обмежень. Публікації, захищені авторським правом, розміщені на спеціальних платформах *Academica*, і робота з ними можлива лише за згодою самого автора документа або іншої особи, яка обслуговується майновими авторськими правами. До *Academica* вже приєдналися понад 1700 установ Польщі, що дає їм змогу безкоштовно користуватися цифровими фондами Національної бібліотеки.

Національна бібліотека Польщі з 1992 р. систематично проводить дослідження читацької аудиторії за загальнодержавною репрезентативною вибіркою осіб віком від 15 років – «Стан читацької аудиторії в Польщі». У кожному з наступних досліджень як контрольні, так і додаткові запитання, що відрізняються в наступних дослідженнях, дають змогу поглиблено зрозуміти вибрані проблеми читання, зокрема і цифрового контенту. Як показує опитування, люди, які звикли постійно користуватися комп'ютером чи смартфоном, частіше звертаються до цифрових колекцій. І така тенденція спостерігається в запитах із різних тем і вподобань.

Опитування також засвідчило, що переважна більшість користувачів звертається до цифрових колекцій для роботи за своїм фахом чи для освіти (URL: <https://bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-202122-r.>).

Бути тим місцем, де зберігається якісна і корисна база знань для литовського народу – місія Литовської національної бібліотеки ім. Мартинаса Мажвидаса [16]. Розширюючи інформаційну грамотність, бібліотека прагне забезпечувати потреби користувачів із багатьох сфер суспільного і політичного життя, поширювати свою культурну спадщину та інтегрувати до цифрового загальноєвропейського контенту. Працівники Литовської національної бібліотеки займаються прикладними дослідженнями, проводять консультаційну та експертну діяльність у сфері інформаційно-комунікаційних наук. У відкритому доступі бібліотеки можна ознайомитися з довідником журналів із повнотекстовими науковими виданнями з різної тематики. Робота працівників Національної Литовської бібліотеки над створенням цілісної віртуальної інформаційної системи дала змогу розширити публічні електронні послуги до повнотекстових документів культурної спадщини Литви, що зберігаються не лише в бібліотеках, а й в архівах та музеях. Завдяки чому було створено базу даних оцифрованих литовських книг 1547–1863 рр. та литовської періодики 1864–1940 рр. Цей проєкт об'єднав різні культурні установи пам'яті аби відкрити культурну спадщину для всіх користувачів з Литви та всього світу. Вся електронна спадщина має загальний підхід до всіх об'єктів культурної спадщини, а також єдиний банк даних та спільний портал – eraveldas.lt.

Тож нині цифрова колекція сприяє широкому колу користувачів мати доступ через мережу «Інтернет» до колекцій Національної бібліотеки, Музею образотворчого мистецтва Литви та Департаменту архівів Литви, які через свою унікальність, поганий фізичний стан чи з інших причин були недоступними.

Литовська національна бібліотека, вдосконалюючи електронний сервіс, веде оновлення та адаптацію свого сайту для зручності використання сайту за допомогою смартфонів. Працівники бібліотеки працюють над вдосконаленням контенту для поліпшення і спрощення користування комп'ютером, планшетом та іншими пристроями. Слід зауважити, що для поліпшення мобільних електронних послуг через мобільні додатки бібліотека оновила дизайн вебсайту.

Розвиваючи цифровий сервіс, працівники Литовської національної бібліотеки намагаються створити широкі можливості для представників

культури, мистецтва та освіти, створивши додатковий канал для популяризації створеної ними продукції. Представлення нового цифрового продукту та віртуальні послуги в зручному середовищі мають створити умови для електронного навчання дорослих і дітей, електронного перегляду подій і новин, електронного представлення виставок і галерей.

Зокрема, створена за принципом адаптивного вебдизайну галерея полегшує перегляд представлених документів (тексти, фото) на смартфонах і планшетах. Ця платформа використовує уніфіковане сховище об'єктів, що відповідає міжнародним стандартам метаданих, завдяки чому можна обмінюватися даними з іншими системами і використовувати ті ж об'єкти, об'єднуючи їх одразу в кількох різних галереях.

Естонська національна бібліотека прагне бути бібліотекою нового покоління. З цією метою її працівники займаються розробкою низки проєктів, серед яких – створення автоматичної підтримки відкритих даних із розробкою нових сервісів цифрового архіву, а також програмного та технічного забезпечення відповідних завдань. Сюди входить і робота над поліпшенням методів обслуговування цифрового архіву, щоб забезпечити якісне збереження та зручне використання документів для роботи з ними як фахівців, так і широкого кола користувачів [17].

Слід зауважити, що новий цифровий архів створює умови для того, щоб інші установи мали змогу зберігати свій матеріал у цифровому архіві РР. Завдяки простішому та зручнішому адмініструванню новим цифровим архівом легше керувати. Такий цифровий архів також сприяє взаємодії з новими сервісами через API, що дає змогу повторного використання об'єктів цифрового архіву в інших цифрових системах.

На стадії завершення інноваційний проєкт “Books to move”, яким займається Національна бібліотека Естонії. До реалізації проєкту залучені міністерства освіти та культури, органи місцевого самоврядування, бібліотеки, а також і самі користувачі (URL: <https://www.nlib.ee/arendusprojektid>).

Мета проєкту – об'єднати колекції бібліотек Естонії в один простий пошук, який працюватиме з наявними електронними каталогами і користувач із дому зможе замовляти книги з будь-якої точки Естонії. Створене вебсередовище й мобільний додаток дають змогу користувачеві вести пошук, робити замовлення та стежити за його статусом й отримувати сповіщення про надходження книг. Тобто, вся бібліотечна мережа країни стає домашньою бібліотекою читача.

На важливості поширення культурних і наукових надбань наголошує у своїй «Стратегії 2035» Австрійська національна бібліотека. Зокрема,

бібліотека продовжує працювати над пошуком і розробкою корисних і перспективних тем для створення колекцій, удосконалюючи методи оцифрування, забезпечуючи якість і доступність програм використання своїх колекцій із застосуванням краудсорсингової ініціативи, бібліотечних лабораторій та інших дослідницьких тем [18].

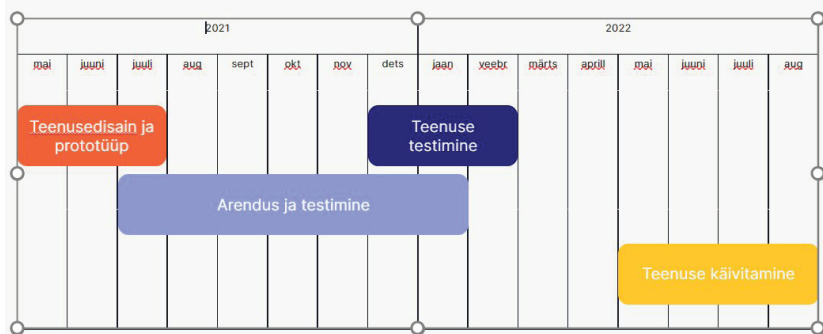

Рис.1. Естонська національна бібліотека. Розклад проекту “Books to move”

Джерело: https://www.nlib.ee/sites/default/files/%C3%9Cleriig-ilised%20projektid_RK%20v%C3%B5rk_08.11.2022%20.pdf

Створені за ініціативою Австрійської національної бібліотеки Лабораторії ÖNB Labs являють собою цифрову базу, що використовується для представлення та обробки вибраних фондів і метаданих бібліотеки.

Цікавим є те, що ÖNB-Labs пропонує створений спеціально для користувачів лабораторій репозиторій GitLab – ідеться про вебслужбу з відкритим кодом, якою можна користуватися, зокрема і для спільної розробки програмного забезпечення. Як бачимо, GitLab – це місце для того, щоб ділитись своїми знаннями і напрацюваннями. Якщо користувач ділиться зразками коду в репозиторії ÖNB Labs GitLab, він може надати ліцензію для цих зразків коду на свій вибір. Приклади коду, створені та опубліковані на labs.onb.ac.at, пропонуються за ліцензією MIT. Ліцензія, зокрема, надає безкоштовний дозвіл будь-якій особі, яка отримує копію цього програмного забезпечення та пов’язаних файлів документації. Користувачі можуть працювати з програмним забезпеченням без обмежень, включно з усіма правами на використання, копіювання, зміну, об’єднання, а також публікувати, поширювати і навіть продавати копії програмного забезпечення (URL: <https://opensource.org/licenses/mit-license.php>).

Крім того, завантаження коду та його перегляд із репозиторію ÖNB Labs на GitLab можливий без реєстрації на labs.onb.ac.at.

Корисною може бути інформація про метод дедуплікації, яким користується Австрійська національна бібліотека під час сканування вебсторінок («Datendeduplizierung. Wie das Webarchiv beim täglichen Crawlen von Webseiten Speicherplatz spart»).

Вибрані сторінки зі сфери медіа та політики вже понад 10 років зберігаються в окремих колекціях у Web Archive Austria. Такі сторінки скануються майже щодня. Тому ті ж дані, такі як логотипи партій або зображення людей, постійно повторюються. Аби щоразу не накопичувати одні й ті ж дані, у вебархіві використовується метод дедуплікації. Це дає змогу зберігати значну частину бінарних об'єктів (зображень, відео, документів, сценаріїв тощо) цих регулярно сканованих сторінок лише як посилання на першу появу відповідного об'єкта.

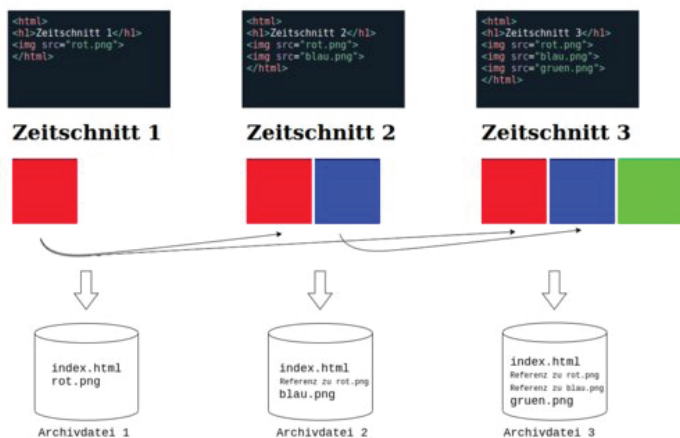

Рис. 2. Австрійська національна бібліотека. Спрощене представлення процесу дедуплікації з трьома часовими відрізками фіктивного вебсайту

Джерело: <https://www.onb.ac.at/forschung/forschungsblog/artikel/datendeduplizierung-wie-das-webarchiv-beim-taeglichen-crawlen-von-webseiten-speicherplatzspart>

Для кожного об'єкта, який має зберігатися у вебархіві, генерується хеш-значення, яке унікально ідентифікує об'єкт. Коли об'єкт з'являється вперше, він архівується, а розраховане для нього хеш-значення отримує

точну позицію об'єкта у вебархіві. Тож під час повторного сканування наявного об'єкта ця позиція може бути збережена без зайвих повторів.

Отже, можна підсумувати, що важливою складовою дистанційного бібліотечного обслуговування є формування цифрових колекцій та інструментів їх представлення. Сучасні бібліотечні установи мають постійно слідкувати за удосконаленням програмного забезпечення, яке використовується для створення цифрових колекцій, розширювати доступ до них за допомогою різних пристроїв. Для цього зарубіжні бібліотеки, про які йшлося в статті, зосереджуються на таких напрямках діяльності:

- вдосконалення цифрових технологій із залученням програми дедуплікації даних, завдяки чому забезпечується якісне збереження національних та самобутніх колекцій і поширення їх для широкого кола користувачів;

- постійна робота над вдосконаленням електронного сервісу, залучення мобільних електронних послуг через мобільні додатки;

- створення об'єднаних платформ різних бібліотек та музеїв для надання швидкого і зручного користування цифровими колекціями не лише окремої бібліотеки чи регіону, а й країни в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Бондаренко В., Струнгар В. Особливості розробки мобільного застосунку бібліотеки в онлайн-конструкторі: критерії, алгоритм створення, перспективи. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 192–207. <https://doi.org/10.15407/np.61.192>

2. Веремчук О., Трачук Л. Електронні каталоги в світлі вимог до сервісів нового покоління. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 62. С. 231–243. <https://doi.org/10.15407/np.62.231>

3. Горова С. Електронні ресурси бібліотек у зміцненні самосвідомості користувачів у стресові періоди життя. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 63. С. 75–87. <https://doi.org/10.15407/np.63.075>

4. Горовий В. Особливості використання електронних ресурсів національних бібліотек в умовах воєнного протистояння. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 11–27. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/nrnbuimviv_2022_64_3

5. Горовий В., Горова С. Електронні інформаційні технології в задоволенні інформаційних запитів вітчизняної науки. *Наук. пр. Нац. б-ки*

України ім. В. І. Вернадського. 2021. Вип. 61. С. 9–18. <https://doi.org/10.15407/np.61.009>

6. Дубровіна Л., Ковальчук Г. Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Бібл. вісн.* 2016. № 1. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_1_3

7. Каращук О. Бібліотеки в розвитку інформаційної системи вітчизняного інформаційного простору (на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2022. Вип. 63. С. 124–138. <https://doi.org/10.15407/np.63.124>

8. Пальчук В. Удосконалення методик контент-моніторингу в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2021. Вип. 61. С. 246–257. <https://doi.org/10.15407/np.61.246>

9. Половинчак Ю. Діяльність бібліотек із збереження цифрової спадщини інтерактивного простору. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2018. Вип. 49. С. 123–132. <https://doi.org/10.15407/np.49.123>

10. Самохіна Н. Ф. Електронна наукова бібліотека як засіб інтелектуального доступу до документів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 56. С. 307–316. <https://doi.org/10.15407/np.56.307>

11. Самохіна Н., Пелюховська І. Електронні ресурси в умовах інформатизації суспільства: основні поняття, організація, сучасні форми. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2021. Вип. 62. С. 11–27. С. 297–310. <https://doi.org/10.15407/np.62.297>

12. Спіріна С. Комунікативна складова сучасних зарубіжних бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 53. С. 145–155. <https://doi.org/10.15407/np.53.145>

13. Спіріна С. Сучасні форми залучення користувачів до представлення та просування цифрових бібліотечних колекцій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2022. Вип. 64. С. 381–391. doi: <https://doi.org/10.15407/np.53.145>

14. Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегменту національного інформаційного простору : колект. моног. / відп. ред. К. В. Лобузін. Київ : НБУВ, 2021. 420 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004171>

15. BN. URL: <https://www.bn.org.pl/> (last accessed: 18.09.2022).

16. LNB. It. URL: <https://www.lnb.lt/> (last accessed: 27.08.2022).
17. NLIB. URL: <https://www.nlib.ee/> (last accessed: 24.09.2022).
18. ÖNB. URL: <http://www.onb.ac.at/> (last accessed: 22.02.2022).

References

1. Bondarenko, V., Strunhar, V. (2021). Osoblyvosti rozrobky mobilnoho zastosunku biblioteky v onlain-konstruktori: kryterii, alhorytm stvorennia, perspektyvy [Peculiarities of developing a library mobile application in the online designer: criteria, creation algorithm, perspectives]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 192–207 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.192>

2. Veremchuk, O., Trachuk, L. (2021). Elektronni katalogy v svitli vymoh do servisiv novoho pokolinnia [Electronic catalogs in the light of requirements for new generation services]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 62, 231–243 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.62.231>

3. Horova, S. (2022). Elektronni resursy bibliotek u zmitsnenni samosvidomosti korystuvachiv u stresovi periony zhyttia [Electronic resources of libraries in strengthening the self-awareness of users in stressful periods of life]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 63, 75–87 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.63.075>

4. Horovyi, V. (2022). Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh resursiv natsionalnykh bibliotek v umovakh voiennoho protystoiannia [Peculiarities of the use of electronic resources of national libraries in the conditions of military confrontation] *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 11–27 [in Ukrainian]. Retrieved from http://np.nbu.gov.ua/doc/npnbuimviv_2022_64_3

5. Horovyi, V., Horova, S. (2021). Elektronni informatsiini tekhnolohii v zadovolenni informatsiinykh zapytyv vitchyznianoï nauky [Electronic information technologies in meeting the information requests of domestic science]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 9–18 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.009>

6. Dubrovina, L., Kovalchuk, H. (2016). Rozvytok elektronnykh informatsiinykh resursiv rukopysnoi ta knyzhkovoi spadshchyny v Natsionalnii biblio-

tetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Development of electronic information resources of manuscript and book heritage at the Vernadsky National Library of Ukraine]. *Bibliotechnyi Visnyk – Library Bulletin*, 1, 3–11 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_1_3

7. Karashchuk, O. (2022). Biblioteky v rozvytku informatsiinoi systemy vitchyznianoho informatsiinoho prostoru (na prykladi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [Libraries in the development of the information system of the domestic information space (on the example of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi)]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 63, 124–138 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.63.124>

8. Palchuk, V. (2021). Udoshkonalennia metodyk kontent-monitorynhu v informatsiino-analitychnii diialnosti bibliotek. [Improvement of content monitoring methods in information and analytical activities of libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 246–257 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.61.246>

9. Polovynchak, Y. (2018). Diialnist bibliotek iz zberezhennia tsyfrovoi spadshchyny interaktyvnoho prostoru [Activities of libraries for preserving the digital heritage of the interactive space]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 49, 123–132 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.49.123>

10. Samokhina, N. F. (2019). Elektronna naukova biblioteka yak zasib intelektualnogo dostupu do dokumentiv. [Electronic scientific library as a means of intellectual access to documents]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 56, 307–316 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.56.307>

11. Samokhina, N. Peliukhovska, I. (2021). Elektronni resursy v umovakh informatyzatsii suspilstva: osnovni poniattia, orhanizatsiia, suchasni formy. [Electronic resources in the conditions of informatization of society: basic concepts, organization, modern forms]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 62, 297–310 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.62.297>

12. Spirina, S. (2019). Komunikatyvna skladova suchasnykh zarubizhnykh bibliotek [Socio-Communicative Component of Foreign Libraries in Modern

Conditions]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 145–155 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.145>

13. Spirina, S. (2022). Suchasni formy zaluchennia korystuvachiv do predstavlennia ta prosuvannia tsyfrovyykh biblioteknykh kolektsii. [Modern forms of user involvement in the presentation and promotion of digital library collections]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 381–391 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.145>

14. Tsyfrovi bibliotekno-informatsiini resursy u rozbudovi naukovoho sehmentu natsionalnoho informatsiinoho prostoru: monohrafi ia [Digital library and information resources in the development of the scientific segment of the national information space: a monograph]. (2021). NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine] Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved December 20, 2021, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004171>

15. BN [in Polsku]. Retrieved September 18, 2022, from <https://www.bn.org.pl/>

16. LNB [lietuvių kalba]. Retrieved August 27, 2022, from <https://www.lnb.lt/>

17. NLB [estli kalba]. Retrieved September 24, 2022, from <https://www.nlib.ee/>

18. ÖNB [auf Deutsch]. Retrieved February 22, 2022, from <http://www.onb.ac.at/>

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022.

Svitlana Spirina,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Hosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: piligrim1715@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>

Digital Archive and Remote Work Methods of Foreign

The article examines the experience of the national libraries of Poland, Lithuania, Estonia and Austria in filling and presenting their digital collections. The strategic goals of the libraries' work were considered, developments related to the improvement of digital archive maintenance methods, improvement of content in order to simplify the use of user funds while working with a computer or tablet, and improvement of digitization

methods were noted. Thanks to the corresponding programs, the created web environment and mobile application enable the user to conduct a search, place an order and monitor the status of the order and receive notifications about the arrival of the ordered documents. As a result, it was found that modern foreign library institutions are constantly working on improving the programs for filling digital collections, as well as the conditions for convenient and high-quality technical support when working with the presented collections through the computer and mobile devices of users. As evidenced by the strategic plans of library institutions, their purpose and goal is to become modern preservation platforms for the descendants of their collections, as well as to constantly work on improving technical programs to provide high-quality and convenient forms of use of these collections to a wide range of users from various topics and preferences.

Based on the results of the analysis of the activities of libraries, it was found that modern library institutions should constantly monitor the improvement of software for creating digital collections, expand access to them using various devices. Also noted is the tendency of libraries to combine their platforms to enable the use of collections from other relevant institutions for faster and more convenient search for relevant queries.

Keywords: digital collections, website, mobile app, ÖNB Labs, digital ID, deduplication, hash values, research blogs.

DOI:

УДК 004.738.5:027]:024-053.9](477)

Євгенія Кабаренкова,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: evgeniakab@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2773-8545>

БІБЛІОТЕКА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ СТАРШОГО ПОКОЛІННЯ

На основі аналізу демографічної ситуації в Україні досліджуються потреби людей старшого віку та роль і можливості ресурсів бібліотек в обслуговуванні цієї категорії громадян. Розглядаються новітні форми і методи в роботі книгозбірень, що сприяють соціальній інтеграції літніх людей, підвищенню їхньої правової освіти, підтримці інтелектуального рівня тощо.

Ключові слова: старіння населення, бібліотека, навчання, комп'ютерна грамотність, правова допомога, інформування.

Постановка проблеми. За даними демографів [1], українське суспільство, як, утім, і європейське, стрімко старіє – у ньому помітно зростає частка осіб похилого віку. Ці процеси актуалізують перед державою і суспільством не лише економічні виклики, як от навантаження на пенсійну систему, а й соціокультурні. Очевидно, що зростання тривалості життя повинне супроводжуватися його якістю, зокрема й доступністю для людей літнього віку культурних благ та їх інтеграцією в інформаційні процеси, що через стрімкі зміни здатні провокувати явище цифрової нерівності.

Літні люди належать до вразливої категорії населення. Чимало з них потерпають через слабке здоров'я, втрату колишнього становища й трансформацію статусу, соціальну ізоляцію, вдівство, обмеження в пересуванні тощо. До того ж, якість життя старших людей у містах та сільській місцевості сильно різниться. В Україні також спостерігаються відмінності у віковій структурі населення між різними регіонами (найстаріше населення проживає в Чернігівській, Донецькій, Сумській та Луганській областях). Реагуючи на ці виклики, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання, зокрема щодо імплементації 17 Цілей сталого розвитку

© Є. Кабаренкова, 2022

на період до 2030 року, прийнятих на Саміті ООН у вересні 2015 р., а також підписання та імплементацію Угоди про асоціацію з ЄС [2].

Тож серед актуальних завдань, що стоять перед українським суспільством – зусилля для зростання якості життя літніх людей, забезпечення для них можливостей відповідно до принципів «активного старіння». Серед культурних інституцій, що здатні поєднати соціальний ресурс із запитом на підтримку, зокрема інформаційну, літніх людей заслуговують на увагу бібліотеки.

Метою статті є аналіз бібліотечної діяльності, спрямованої на удосконалення обслуговування літніх людей, розширення спектра послуг відповідно до їхніх запитів.

Аналіз джерельної бази. На думку дослідників цієї теми О. Андреевої й А. Гакман, активне старіння – це багатовимірна концепція, що стосується ситуації, коли люди продовжують брати участь у формальному ринку праці, займаються неоплаченою продуктивною діяльністю (наприклад, надання допомоги членам сім'ї та волонтерство), живуть здоровим, незалежним та безпечним життям. Отже, політика активного старіння повинна забезпечувати цю різноманітність: надавати можливість для більш тривалого трудового життя, соціальної участі, заохочувати здоровий спосіб життя та передбачати перспективи для самостійного існування [3].

Як наголошує Т. Миськевич, «у сучасних наукових дослідженнях традиція гуманізації бібліотечної політики виражається в актуалізації пошуку ефективних моделей бібліотечної роботи задля задоволення потреб якнайширшого кола населення та розв'язання низки завдань, які сьогодні постають перед суспільством. Зокрема, увагу науковців привертає тенденція трансформації соціальної та інформаційної діяльності бібліотек, що проявляється в розширенні асортименту бібліотечних послуг» [4].

Про актуальність бібліотечних заходів для користувачів «третього віку» свідчать наукові розвідки вітчизняних учених, серед яких О. Гаращенко, Т. Козловська, О. Мурашко, Н. Чуянова, Я. Хіміч, О. Андреева, А. Гакман, Т. Миськевич та ін.

Виклад основного матеріалу. Питання ролі бібліотек щодо забезпечення соціальної інтеграції літнього населення в Україні має, на нашу думку, розглядатись у загальному контексті відповідної державної політики та суспільних запитів. Орієнтиром тут можуть виступати тематичні рекомендації Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, розроблені спільно з Фондом ООН у галузі

народонаселєння [5]. З точки зору біблієтєчної практикє вартє виділити такі напрєми, рекомєдовані демографами:

- сприяння створєнню і розвитку територіальних центрів дозвєлєля для лїтніх людєй, де вони мали б змогу спілкуватися, проводити разом час, грати в улюблєні ігри, а також отримувати консультації, необхїдну інформацію; введєння (у великих центрах) до штатного розкладу посади психолога;

- заохочєння лїтніх осіб до участі в навчальних програмах, а також урізноманїтнєння дисциплїн та курсів, розробка (або адаптація) освітніх програм для рїзних вїкових груп із врахуванням вїкових особливостєй психїчного та фізієлогічного розвитку лїтніх осіб, розширєння доступу старших громадян до новїтніх технологій із вїдповідним навчанням;

- попереджєння дискримінації та жорстокого ставлєння до осіб похилого вїку в усїх сферах життєдїяльності, у тому числі протидїя насильству щодо лїтніх людєй у сїм'ї через: пїдвищєння правової освїти осіб похилого вїку; координацію дїяльності вїдповідних служб і органїзацій з акцентом на превєнтивну дїяльнїсть; інформаційний вплив щодо ставлєння громадськості до проблем насильства в сїм'ї; довгєстрокову психосоціальну реабїлітацію потерпїлих вїд насильства; цїльєва допомога лїтнім, потерпїлим вїд насильства в сїм'ї; розширєння методичної пїдтримки закладів, якї надають послуги потерпїлим;

- надання державної та громадської пїдтримки волонтерству серед лїтніх осіб шляхом заохочєння до волонтерської роботи громадян передпенсійного та пенсійного вїку, якї закінчують власну трудову дїяльнїсть і мають найвищїй потенціал для волонтерства; всебїчна пїдтримка залучєння лїтніх осіб до волонтерської дїяльності з урахуванням специфікї їх мотивації;

- популяризація в суспїльствї ідеї взаємної мїжпоколінної вїдповідальності, усвїдомлєння того, що представники будь-якого покоління, незалежно вїд вїку, мають не лише права, але й обов'язки, і в цьому контексті вїдповідальнїсть та роль осіб похилого вїку не мєнша, нїж інших [5].

Наведєний вище текст – ті пункти з рекомєдацій Інституту демографії та соціальних дослїджєнь ім. М. В. Птухи НАН України, що можуть бути реалїзовані в дїяльності біблієтек рїзних рївнів. Очевидним є той факт, що біблієтєчні установи в абсолютній бїльшості рекомєдованих заходів мають людський (квалїфіковані фахівці, орієнтовані на роботу із користувачами, в тому числі – органїзаційну та інформаційну); ресурсний (приміщєння, комп'ютеризовані читацькї мїсця, доступ

до безкоштовного інтернету) та іміджевий (довіра до бібліотек як надійного джерела інформації та безпечного місця із безкоштовними послугами, що надзвичайно важливо для людей старшого віку) потенціал. Зауважимо, що значна частина з рекомендованого реалізується в роботі бібліотек, адже, оперативно реагуючи на потреби громади, вони тісно співпрацюють із соціальними службами, сприяють реалізації державних і регіональних програм для літніх людей.

Бібліотеки надають фактографічну інформацію соціального характеру, розширюють співпрацю з органами юстиції, правопорядку, соціальними службами, органами місцевого самоврядування, проводять заходи спільно зі спеціалістами пенсійного фонду, зокрема дні інформації «Пенсійна реформа», «Твоя податкова декларація», дні спеціаліста «Що нового в пенсійному законодавстві?», виставки «Пенсійна азбука», дайджести «Готуючись до пенсії», «Маєш право знати», проводять різноманітні акції та ін. Популярними серед користувачів є зустрічі з представниками громадських і державних організацій (головами громад, депутатами місцевих рад, активістами ради ветеранів, працівниками податкової інспекції, санепідемстанції, фахівцями екологічних проєктів, жіночих організацій тощо).

Цікавим і вартим впровадження в практику українських бібліотечних установ при обслуговуванні користувачів пенсійного віку є зарубіжний досвід (США, Австралії та Канади) партнерських проєктів між бібліотеками, професійними соціальними працівниками та спеціалістами інших галузей (медиками, юристами, психологами тощо). Ці проєкти передбачають такі послуги:

- надання інформації про допомогу в розв’язанні проблем відсутності одягу, житла чи їжі (наразі це актуально і для України під час збройного конфлікту з Росією);

- професійну психологічну допомогу (консультації, групи підтримки внутрішнім переселенцям, людям, які втратили рідних, майно в Україні та ін.);

- спеціалізована медична допомога (експрес-аналізи, обстеження, направлення до спеціалістів та ін.);

- правова допомога (значною популярністю користується проєкт «Адвокати в бібліотеці»);

- подолання наслідків стихійного лиха та втрат;

- навчання та працевлаштування;

- інформування про послуги – соціальні, реабілітаційні та ін.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій сприяє інноваційним

трансформаціям у роботі бібліотек, наразі в бібліотечних установах України активно формуються та використовуються інформаційні ресурси як придбані, так і генеровані власне бібліотекою. Комп'ютеризація, використання всесвітньої мережі «Інтернет», збільшення електронних інформаційних ресурсів значно розширили асортимент бібліотечних послуг, що, безперечно, позитивно впливає на якість задоволення інформаційних потреб пенсіонерів.

Прагнучи допомогти користувачам похилого віку змістовно та корисно проводити вільний час, бібліотечні установи України наразі практикують:

- розширення доступу літніх людей до новітніх технологій із відповідним навчанням;
- заохочення літніх осіб до участі в різноманітних навчальних програмах через мережу «Інтернет» з урахуванням вікових особливостей, психічного та фізіологічного розвитку;
- правову допомогу;
- підвищення правової освіти;
- інформування про реабілітаційні та соціальні послуги;
- підтримку інтелектуального ресурсу через читання, в тому числі й у віртуальному просторі (чимало бібліотек пропонують на своїх сайтах широкий список ресурсів відкритого доступу за різними галузями знань, готують рекомендаційні списки літератури для читання тощо);
- ознайомлення з інформацією органів влади, можливість коментувати владні ініціативи, а, отже, у такий спосіб брати участь у прийнятті важливих рішень для громади;
- сприяння в пошуку посильної роботи;
- отримання необхідної медичної інформації;
- спілкування з рідними в інших містах та за кордоном через відеозв'язок, особливо це актуально в сільській місцевості;
- пошук і отримання інформації щодо баз відпочинку та санаторно-лікувальних закладів;
- замовлення через інтернет-ресурси побутової техніки, необхідних у господарстві речей і ліків тощо.

Переконливим свідченням успішного впровадження ефективних підходів в обслуговуванні людей старшого віку є Дубенська міська бібліотека-філія № 1, що на Рівненщині. Вона тісно співпрацює з місцевим будинком-інтернатом для людей похилого віку та інвалідів. Приміщення бібліотеки та будинку-інтернату розміщені поряд, отже для багатьох підопічних закладу – це хороша нагода завітати в бібліотеку: взяти книгу, ознайомитися з новинками періодики, відвідати масовий

захід, а ще скористатися вільним та безкоштовним доступом до мережі «Інтернет». У бібліотеці є два комп'ютери та принтер. Тож у підопічних будинку-інтернату з'явилися нові можливості: спілкування з родиною та друзями в скайпі, послуги електронної пошти, ознайомлення зі свіжими новинами, отримання правової консультації з питань соціального захисту, пенсій, а для тих, хто не вміє користуватись комп'ютером – пройти курси комп'ютерної грамотності. Щомісяця навички користування комп'ютером отримують двоє осіб старшого віку [6].

Комп'ютерні курси для людей похилого віку вже протягом останніх років є однією з найцікавіших пропозицій Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки. Тут діє регіональний тренінговий центр, послугами якого користується щороку майже 700 осіб, серед яких і люди пенсійного віку. Навчання безкоштовне, розраховане на два-три тижні [7].

Забезпечуючи право громадян на отримання інформації і керуючись законодавством України, бібліотекарі м. Кропивницького пропонують своїм читачам доступ до світової мережі «Інтернет» у контексті культурних, інформаційних, дозвіллевих, навчальних потреб користувачів. У жовтні 2022 р. бібліотека-філія № 1 проводила бібліотечну акцію «Web-простір не має віку». Під час заходу бібліотекарі розглядали етапи та тенденції розвитку світової мережі «Інтернет», знайомили з цим інформаційним сервісом, навчали користувачів опановувати навички роботи з інтернет-ресурсами та послугами [8].

Для пенсіонерів і людей, які не можуть самотужки дістатися до книгозбірні, фахівці публічної бібліотеки Клеванської селищної ради розносять літературу по домівках. Отримавши замовлення по телефону, вони додають до списку ще кілька книг на власний вибір, досконало вивчивши смаки користувачів. Для більшості стареньких книга – чи не єдиний друг. Вони з нетерпінням чекають бібліотекаря, адже з ним можна поговорити і почути слова підтримки, які через життєві обставини сказати більше нікому. Бібліотекар не тільки людина, яка приносить книги, а ще й психолог. Послуга «Книгоношення» – безкоштовна [9].

Відповідально й креативно підійшли до обслуговування пенсіонерів Катеринопільські бібліотекарі, що на Черкащині. Вони подали на конкурс благодійного фонду «Помагатор» ідею велобібліотеки для літніх людей. Проект виборов перше місце. Тепер бібліотекарі мають велосипед, планшет, флешку, книги і кузов для їх перевезення, щоб старші люди, які не можуть самі дійти до книгозбірні, отримували книги і добре слово. 2020 року бібліотека отримала спеціальний диплом Української бібліотечної асоціації «За втілення гуманістичних цінностей» [10].

Як зауважує Т. Миськєвич, біблієтєки в силу своїх беззаперєчних переваг, таких як авторитєтний статус, досвід масєвого обслєговування, кадровий та матеріально-тєхнічний ресурс, фундаментальність і системність, мєжуть стати унікальними центрами для розробки та впровадження нових підходів до розв'язання проблеми соціальної та інформаційної нерівності [4].

Висновки. З огляду на накопичений рєгіональними і місцевими біблієтєками досвід обслєговування літніх людєй, мєжємо дійти висновку, що сучасні реалії швидко ламають існуючі стереєтипи, створюючи нові підходи і прієритєти в організації обслєговування читачів цієї вікової категорії. Біблієтєчні установи прагнуть створити мєксимально зручні умєви для задоволєння читацьких запитів пенсієнерів, сприяють діалогу своїх користувачів з органами місцевої влади, соціальними службами, ветеранськими, громадськими організаціями, фахівцями з пенсійного забезпечєння, організують навчання, дозвілля та спілкування. Забезпечуючи вільний доступ до інформаційних ресурсів, біблієтєки виконують функції освітніх центрів, що, безперечно, сприяє саморозвитку старшого покоління, підвищенню їхньої правової освіти, підтримці інтелектуального рівня, соціальної інтеграції літніх людєй тощо.

Список використаних джерел

1. Гладун О. Старіння населєння – загальноєсвітєвий процес. *Національна академія наук України. Повідомлення НАН України*. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8484>
2. Цілі сталого розвитку та Україна. *Кабінєт Мінієтрів України : вебпєртал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>
3. Андрєєва О., Гакман А. Теорєтичний базис активного старіння населєння України. URL: <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/article/view/236406>
4. Миськєвич Т. Сучасна біблієтєка як мультисервієсний заклад. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : зб. наук. пр.* URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3176:suc-hasna-biblioteka-yak-multiservisnij-zaklad&catid=81&Itemid=415
5. Населєння України. Імперативи демографічного старіння : колект. моногр. *Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ*. С. 283–284. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/-0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%86%

D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8 F–UKR.pdf

6. Бібліотека – захист від самотності. URL: <https://dubno-mb1.pp.ua/%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8 F/>

7. Новые навыки=новые возможности. *Газета «День»*. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/novye-navyki-novye-vozmozhnosti>

8. Наші досягнення. Звіт про роботу бібліотек МЦБС міста Кропивницького за 2020 рік. URL: <http://citylib.kr.ua/about/dosagnenja>

9. Послуга книгоношення. URL: <http://klevanlibr.rv.ua/2019/10/07/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0-%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8 F/>

10. Історія успіху: Велобібліотека для людей літнього віку. *Блог Нац. б-ки України ім. Я. Мудрого*. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=1228>

References

1. Hladun, O. (2021). Starinnia naseleння – zahalnosvitovij protses [Population aging is a global process]. *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Povidomlennia NAN Ukrainy* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8484>

2. Tsili staloho rozvytku ta Ukraina [Goals of sustainable development and Ukraine] *Kabinet Ministriv Ukrainy: vebportal – Cabinet of Ministers of Ukraine: webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvytku-ta-ukrayina>

3. Andrieieva, O., Hakman, A. (2021). Teoretychnyj bazys aktyvnoho starinnia naseleння Ukrainy [Theoretical basis for active aging of Ukraine population] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/article/view/236406>

4. Myskevych, T. (2016). Suchasna biblioteka iak multiservisnij zaklad [Modern library as a multi-service institution]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3176:suchasna-biblioteka-yak-multiservisnij-zaklad&catid=81&Itemid=415

5. Naselelnnia Ukrainy. Imperatyvy demohrafichnoho starinnia [Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging]. (2014). 283–284. Kyiv: M. V. Ptuha Institute for Demography and Social Research of NASU [in Ukrainian]. Retrieved from https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%86%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80-%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-UKR.pdf

6. Biblioteka – zakhyst vid samotnosti [The library is a protection against loneliness] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://dubno-mb1.pp.ua/%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8F/>

7. Nove navyky=nove vozmozhnosti [New skills = new opportunities]. *The Day* [in Russian]. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/nove-navyki-nove-vozmozhnosti>

8. Nashi dosiahnennia. Zvit pro robotu bibliotek MTsBS mista Kropyvnytskoho za 2020 rik [Our achievements. Report on the work of the libraries of the MCBS of the city of Kropyvnytskyi for 2020] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://citylib.kr.ua/about/dosagnenja>

9. Posluha knyhonoshennia [Book delivery service] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://klevanlib.rv.ua/2019/10/07/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0-%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/>

10. Istoriia uspikhu: Velobiblioteka dlia liudej litnoho viku [Success story: Bicycle library for the elderly]. *Bloh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. Ya. Mudroho – Blog of Yaroslav Mudry National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=1228>

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022.

Evgenia Kabarenkova,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: evgeniakab@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2773-8545>

The Library in Providing Opportunities for the Older Persons

The paper presents study of older persons' needs and the role and capabilities of library resources in serving this category of users, based on the analysis of the demographic situation in Ukraine. The newest forms and methods in the work of book collections that contribute to the social integration of the elderly, the improvement of their legal education, the maintenance of the intellectual level, etc., are considered.

The article emphasizes that the issue of the role of libraries in ensuring the social integration of the elderly persons in Ukraine should be considered in the general context of the relevant state policy and social guidelines. Thematic recommendations of M. V. Ptuha Institute for Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, were developed jointly with the United Nations Population Fund. From the point of view of library practice, the directions recommended by demographers are highlighted, including: encouraging the elderly to participate in educational programs, as well as diversifying disciplines and courses, developing (or adapting) educational programs for different age groups, taking into account the age-specific features of the mental and physiological development of the elderly persons, increasing the access of senior citizens to the latest technologies with appropriate training, prevention of discrimination and cruel treatment of the elderly in all spheres of life, etc.

The article emphasizes that a significant part of what is recommended, is implemented already in the work of regional and local libraries, because, promptly responding to the needs of the community, they closely cooperate with social services, contribute to the implementation of state, regional and local programs for older persons. Specific examples of new approaches and priorities in the organization of service for users of this age category are given, which allows us to conclude about the desire of library workers to create the most comfortable conditions for persons in retire to satisfy their reading requests, support their intellectual level, social integration, etc. And the rapid development of information technologies promotes innovative transformations in the work of libraries.

Keywords: population aging, library, education, computer literacy, legal aid, information.

DOI:

УДК 027.7:021.2:004.77](477)

Сергій Злигостєв,

аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА РОБОТУ БІБЛІОТЕК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано діяльність бібліотек закладів вищої освіти та окреслено вплив на неї процесу цифровізації. Були виокремлені критерії, за якими дослідники оцінювали особливості роботи установ та провели аналіз діяльності бібліотек Львівського національного університету ім. І. Франка, Одеського національного університету ім. І. Мечникова, Сумського державного університету. Під час цієї наукової розвідки були використані методи аналізу, синтезу та узагальнення. Вивчення діяльності бібліотек дало змогу виокремити критерії цифровізації установ, а також дослідити ефективність їх впровадження та вплив на поліпшення якості освітнього процесу.

Ключові слова: цифровізація, бібліотеки закладів вищої освіти, сайт, електронні видання.

У сучасних умовах чимало уваги приділяється модернізації та удосконаленню процесу надання послуг у всіх сферах. В умовах карантинних обмежень та повномасштабного вторгнення Росії в Україну особливі виклики постали перед системою освіти загалом і закладами вищої освіти (далі – ЗВО) зокрема. Необхідність модернізації освітнього процесу стосується всіх його ланок, у тому числі і бібліотек, особливо з огляду на потребу віддаленого забезпечення навчання. Саме рівень інформаційних послуг на основі цифровізації та активізації комунікації з користувачами дають змогу підвищити ефективність всього навчального процесу.

На наш погляд, дослідження проблеми цифровізації бібліотек ЗВО дає змогу виявити позитивні аспекти, що виникають при переході на новий рівень функціонування.

Дослідженням питання цифровізації бібліотечної галузі займалися О. Воскобойнікова-Гузєва, С. Гарагуля, І. Давидова, О. Кобєлева, В. Копач С. Злигостєв, 2022

нева, К. Лобузїна, О. Мар'їна, Т. Симоненко та ін. Роботи цих науковцїв окреслюють загальнї тенденцї цифровїзацї бїбліотек, особливостї комунїкативного процесу мїж бїбліотекою та користувачами, а також значну увагу придїлено вивченню дїяльностї бїбліотек у цифровому медїапросторї. Проблема цифровїзацї бїбліотек активно дослїджується як на теоретичному, так й емпїричному рївнях: вїд вивчення динамїки змїн у роботї бїбліотек, запитїв та реакцїї користувачїв, нових вимог до бїбліотечної професїї – до теоретичних узагальнень соцїокультурних змїн, спричинених новими їнформацїйно-комунїкацїйними умовами.

Дослїдження трансформацїйних процесїв бїбліотек ЗВО в умовах цифровїзацїї представленї в роботах Т. Костирко. Вона зазначає, що «для досягнення визначених цїлей унїверситетськї бїбліотеки орієнтуються та враховують свїтовї тренди, якї впливатимуть на розвиток бїбліотек у найближчї роки: вїдкрита наука (Open Science), вїдкрита освїта (Open Education) та ключова роль бїбліотек для реалїзацїї цих їдей; їнтенсивний розвиток та поширення їнформацїйних технологїї (IT); те, що переважна бїльшїсть користувачїв бїбліотек – «цифрове поколїння» (Digital Natives) та «цифровї громадянї» (Digital Citizen)» [3, с. 106].

Роль бїбліотек ЗВО у формуваннї та просуваннї їнтелектуальних ресурсїв розглянуто в роботї О. Айвазяна та О. Маця [1]. Загалом авторами були виокремленї такї напрями роботи бїбліотек ЗВО в просуваннї їнтелектуальних ресурсїв: размїщення електронних видань на сайтах бїбліотек, активне використання соцїальних мереж для висвітлення своєї дїяльностї, доступ до баз даних (WebofScience та Scopus), упорядкування профїлїв унїверситету для спрощення пошуку публїкацїї викладачїв, випускїв наукових перїодичних видань тощо.

О. Сивак [5] та Н. Левченко[4] у своїх дослїдженнях звертають увагу на електроннї ресурси бїбліотек ЗВО. Науковцї зазначають, що електроннї ресурси є важливим елементом у впровадженнї нових моделей наукової комунїкацїї. Звїсно, кожна бїбліотека ЗВО має свої особливостї органїзацїї роботи, проте наявнїсть електронних ресурсїв та активного сайту чи соцїальних мереж пїдвищує ефективнїсть роботи.

З огляду на представленї погляди науковцїв варто зауважити, що вїдповїдна дїяльнїсть унїверситетських бїбліотек розглядається на рївнї дослїдження конкретних бїбліотечних проектїв. При цьому як масштаб, так ї тривалїсть процесїв бїбліотечної цифровїзацїї як складової забезпечення якїсного освїтнього процесу дають змогу ставити завдання системного аналізу їх досвїду їз вїдповїдними узагальненнями. Сучаснї науковї дослїдження зосередженї на вивченнї процесу цифровїзацїї,

її важливості, проте аспект дослідження цифровізації бібліотек ЗВО мало представлено в наукових джерелах, тому потребує більш детального вивчення.

Метою статті є аналіз ролі цифровізації бібліотек закладів вищої освіти в забезпеченні якісного навчального процесу в сучасних умовах.

У дослідженні було використано методи аналізу та синтезу для визначення аспектів роботи бібліотек ЗВО, узагальнення та систематизація для представлення отриманих результатів.

На наш погляд, аспект цифровізації бібліотек ЗВО не є повністю розкритим та представляє значний науковий інтерес. У нашій науковій розвідці ми досліджували особливості цифровізації в таких бібліотеках: бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотека Одеського національного університету ім. І. Мечникова, бібліотека Сумського державного університету.

Вибір саме цих бібліотек обґрунтовується завданням охопити діяльність установ, які знаходяться в різних регіонах України, що дасть змогу розглянути чи впливає на результат процесу цифровізації регіональна специфіка, а також величина ЗВО.

Для дослідження рівня впровадження цифровізації в бібліотеках, ми виокремили наступні *критерії*:

- характеристики сайту бібліотеки (*його візуальне оформлення, зручність у користуванні*);
- рівень адміністрування комунікації (*публікація новин бібліотеки, анонсів та ін.*);
- представленість електронних ресурсів та видань;
- комунікація з користувачами (*наявність форуму, контактів для зворотнього зв'язку*);
- активність бібліотеки в соціальних мережах.

Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка (далі – *НБ ЛНУ ім. І. Франка*), заснована ще 1608 р. як книгозбірня львівського Єзуїтського колегіуму, вважається однією з найдавніших та найбільших бібліотек України. Вона має потужний книжковий фонд, окремою гордістю бібліотеки є зберігання унікальних стародруків та рукописів. Нещодавно сайт бібліотеки зазнав оновлень, що значно поліпшило його функціональні можливості. Сайт оформлений у спокійних тонах із використанням символіки університету, що вказує на акцентування корпоративної культури. На сайті є інтерактивні елементи (швидкий перехід, пошук) та структурування інформації за блоками. Кожен користувач може ознайомитися з історією бібліотеки,

структурою бібліотеки, а також нормативними документами, якими керується бібліотека у своїй роботі, та контактною інформацією, в тому числі – скористатися лінками (посилання в гіпертекстових документах, ланка переходу між електронними сторінками) для швидкого зв'язку чи підписатися на новини та анонси бібліотеки. Таке наповнення категорії «Про бібліотеку» вказує на те, що організація підтримує розвиток вільного доступу до інформації та спрямована на тісну взаємодію з користувачами.

Важливим, на наш погляд, результатом цифровізації бібліотеки є наповнення сайту електронними ресурсами та виданнями. Наукова бібліотека ЛНУ ім. І. Франка пропонує своїм користувачам доступ до електронних бібліотек, періодичних видань (власних та партнерів) та Е-репозитарію. Окрім того, бібліотека надає всім охочим доступ до книг видавництва «Центр учбової літератури» та наукової періодики.

Бібліотечний сайт є інструментом офіційної комунікації (новини, анонси, що дає змогу привернути увагу користувачів та налагоджувати взаємодію з іншими бібліотеками чи організаціями), тоді як висвітлення діяльності бібліотеки в соціальних мережах підвищує рівень неформальної взаємодії та комунікації з користувачами та партнерами.

Сторінки НБ ЛНУ ім. І. Франка є у мережах «Фейсбук», «Ютуб» та «Інстаграм». Важливим елементом ведення соціальних мереж є їх наповнення. Співробітники цієї бібліотеки підійшли до цього завдання дуже відповідально. Так, наприклад, сторінка у фейсбуці наповнюється анонсами про події, новинами бібліотеки. Також публікується інформація про нові надходження, привітання та звіти про діяльність. Сторінка в ютубі містить відеоматеріали відкритих лекцій, звернення керівника, а також блок навчальних відео щодо користування ресурсами бібліотеки. Такий блок дає змогу спростити адаптацію нових користувачів до інтерфейсу сайту та спонукати користувачів використовувати всі наявні ресурси бібліотеки. Інстаграм-сторінка бібліотеки наповнена контентом для натхнення. Там містяться різні афоризми, крилаті фрази, все це доповнюється вдалим поєднанням з ілюстративним матеріалом.

Загалом, аналізуючи діяльність НБ ЛНУ ім. І. Франка, можна зазначити, що бібліотека використовує всі наявні напрями удосконалення своєї роботи і активно впроваджує цифровізацію у свою діяльність. Також важливим аспектом є відкритість до користувачів та організація різних просвітницьких заходів. Такі різні напрями роботи перетворюють бібліотеку на повноцінний мультимедійний простір взаємодії установи та користувачів.

Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. Мечникова (далі НБ ОНУ ім. І. Мечникова), заснована 1817 р. як бібліотека Рішельєвського ліцею. Ця бібліотека також славиться своїми книжковими фондами, особливо іноземними стародруками. Своєрідною «родзинкою» є колекції місцевих видань, що висвітлюють політичне, наукове, культурне і господарське життя Одеси з часу її виникнення й донині. Фонд стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. Мечникова є об'єктом національного надбання.

Сайт бібліотеки максимально презентує її історію, діяльність і фонди. Оформлення сайту виконано в досить стриманих тонах, активного використання університетської символіки не зафіксовано, що може пояснюватися інертністю самого ЗВО щодо акцентування кольорової або предметної символіки, або ж пріоритетністю змістовного наповнення перед корпоративним оформленням.

На основній сторінці сайту розміщено стрічку головних подій, яка привертає увагу користувачів та дає змогу одразу ознайомитися з актуальними новинами. Утім, ознайомитися із ширшим переліком новин та анонсів, перебуваючи на головній сторінці бібліотеки, неможливо. Для цього користувачеві необхідно перейти до категорії «новини». Така процедура не потребує багато часу, проте не дуже зручна для користувачів. Розміщення переліку ресурсів, що рекомендує бібліотека створюють сприятливу атмосферу для користувачів та активізують користування.

Що стосується електронних видань, то тут можна спостерігати дещо нижчий рівень представлення їх на сайті, ніж у НБ ЛНУ ім. І. Франка. Користувач може знайти на головній сторінці швидкі посилання на електронний репозитарій, електронну бібліотеку рідкісних видань та електронний каталог. В електронному арсеналі бібліотеки представлені видання партнерів, власні видання, нові надходження та стародруки. Відповідний лінк відкриває доступ до потужної колекції електронної літератури, проте механізм використання доступних документів досить ускладнений. На старті відкривається великий перелік доступних джерел, для ознайомлення потрібно знову перейти на іншу вкладку, а потім ще на одну і так далі. Це не зовсім зручний процес, він затратний, тож під час переходів можна з легкістю загубитися в потоці інформації.

Що ж до представленості на сайті власних (університетських та бібліотечних) періодичних та продовжуваних видань («Вісник Одеського національного університету», Biblio-Колегіум, Libra, Odessa Astronomical Publi-

cations, Photoelectronics, «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики», «Бібліотечний Меркурій», «Вісті музейного фонду ім. О. О. Браунера»), то їх особливістю є наявність інтелектуального пошуку (за прізвиськом автора, роком видання, ключовими словами).

Ще однією особливістю цих видань є доступ користувачів до статистики їх переглядів (динаміка перегляду видань за роками та країнами реєстрації інших користувачів). Такі послуги презентує невелика кількість закладів. Для користувача це показник того, наскільки часто читається певне видання, а для авторів наукових праць – можливість визначення рентабельності подання своїх робіт до друку. Для покращення комунікації з користувачами бібліотека активно впроваджує у свою діяльність різні заходи. Значну увагу вона приділяє організації віртуальних виставок. Це ефективний та наочний спосіб взаємодії з користувачами та презентації власної діяльності. Окрім того, періодично НБ ОНУ ім. І. Мечникова відкриває доступ до певних баз даних. Також бібліотека пропонує користувачам підбірку корисних видань та ресурсів. На сайті є контакти пошти куди можна звернутися в разі потреби, а також працює бот для збору запитів (користувач може написати свій запит та залишити електронну пошту у віконці боту, а відповідь на запит прийде на пошту).

Бібліотека презентує свою діяльність у соціальних мережах – має сторінки у фейсбуці та ютубі. У фейсбуці сторінка є дуже інформативно наповненою та активною. Там можна знайти інформацію про заходи, що відбулися чи ще відбудуться, описи нових надходжень до бібліотеки, привітання та різні тематичні дописи. Сторінка в ютубі має досить обмежене наповнення. Там представлені віртуальні виставки, організовані бібліотекою, їх розміщення в мережі «Інтернет» дає змогу переглядати ці виставки після їх завершення. Також публікуються тематичні ролики до історичних дат.

Загалом, аналізуючи особливості впровадження цифрових технологій у діяльність НБ ОНУ ім. І. Мечникова, варто зауважити, що бібліотека відповідає всім вимогам, які висуває сучасне суспільство до цієї галузі та організації. Деякі механізми надто ускладнені, проте це принципово не впливає на якість послуг, тоді як різнобічна активна діяльність бібліотеки, тісна комунікація з користувачами та впровадження нових технологій сприяють її ефективності.

Бібліотека Сумського державного університету (далі бібліотека СумДУ) виконує функції культурно-інформаційного центру. Бібліотеку Сумського державного університету засновано у вересні 1960 р. як галузеву технічну бібліотеку Сумського загальнотехнічного факультету

Українського заочного політехнічного інституту. Сайт бібліотеки характеризується легкістю та зручністю використання (опис наявних послуг, календар з анонсами подій, можливість зробити електронний запис до бібліотеки або замовити книгу) та відкритістю для усіх бажаючих, а не тільки для співробітників та студентів. Простота організації швидких посилань значно прискорює пошук необхідної інформації на сайті.

Сайт, як і в розглянутих вище бібліотеках, оформлений у світлих спокійних тонах, що не перевантажує зорові рецептори відвідувачів. Використання корпоративної символіки також не спостерігається, можливо, з тих же причин, що були припущені для НБ ОНУ ім. І. Мечникова. Сайт має якісне інформаційне наповнення. Окрім загальних відомостей про бібліотеку користувач може ознайомитися з проектами, які започатковані бібліотекою. Цікавим є категорія «досліднику», яка містить матеріали про академічну доброчесність, академічне письмо, особливості публікацій досліджень та огляд інструментів для дослідників. Для користувачів бібліотеки СумДУ у вільному доступі представлено багато корисної інформації. Зокрема, в категорії «сервіси та послуги» можна ознайомитися з онлайн-сервісом бібліотеки, додатковими послугами, що надаються та умовами співпраці. Загалом вся необхідна інформація знаходиться швидко та не потребує багато зусиль.

Варто зазначити, що бібліотека активно використовує засоби цифровізації та має в арсеналі багато електронних видань. На головній сторінці доступні швидкі посилання на електронний каталог та депозитарій, що містить періодичні видання, лекції, монографії, статті та інше. Весь перелік доступних матеріалів чітко класифікований за розділами, а також є можливість пошуку за видом потрібного документа. Доступ до періодики організовано у вигляді списку з даними про видання та гіперпосиланням на офіційну сторінку. Така організація подачі інформації полегшує пошук та оптимізує роботу користувача із сайтом.

Інформацію про власну видавничу діяльність університету та наукової бібліотеки на сайті знайти не вдалося, що дещо неочікувано, адже цифровий простір бібліотеки організовано дуже професійно. Комунікація з користувачами в бібліотеці СумДУ накож може бути охарактеризована, як інтерактивна та високоефективна. Бібліотека проводить різноманітні заходи: вебінари, конференції, виставки, екскурсії та використовує сайт як інструмент інформування користувачів. Високою активністю характеризується публікація інформації рекомендаційного характеру та двостороння комунікація – для зворотного зв'язку створений чат-бот, що подібний за функціоналом до описаного раніше.

Щодо соціальних мереж, то з усіх, що були нами проаналізовані, бібліотека СумДУ має найбільшу кількість сторінок на різних ресурсах: представлена у мережах «Фейсбук», «Ютуб», «Інстаграм» та «Телеграм». Сторінка у фейсбуці активно наповнюється інформацією про діяльність бібліотеки. Є дописи про виставки, вікторини, взаємодію зі студентами. Також є дописи про актуальні новини, відеозвернення та огляд нових надходжень. Сторінка наповнюється активно та містить інформацію різного спрямування. Інстаграм-сторінка наповнена загальною інформацією про бібліотеку та певною мірою дублює фейсбук-сторінку, проте очікувано акцент наповнення зроблено на візуальному контенті. Вся інформація подається за одним стилем, що дає змогу ідентифікувати дописи бібліотеки від інших. Сторінка в ютубі є так само активною: користувачам пропонують відеоогляди книг, пізнавальні, навчально-ознайомчі відео, а також матеріали, присвячені проектам бібліотеки. Телеграм-канал бібліотеки як мобільний спосіб передачі інформації значною мірою допомагає залучати нових користувачів. Телеграм активно використовує суспільство через зручність, сучасність та простоту. Тут коротко описуються новини та анонси, а також представлено тематичні дописи. Загалом бібліотеку СумДУ можна визначити як мультимедійний центр.

Отже, провівши аналіз роботи бібліотек закладів вищої освіти в умовах цифровізації, можна дійти висновку, що цей процес передбачає: сучасне візуальне оформлення сайту та його багатофункціональність, публікацію новин бібліотек та анонсів, представленість електронних ресурсів та видань, а також доступність їх використання, активну комунікацію з користувачами, зокрема і через сторінки в соціальних мережах. Робота бібліотек ЗВО є важливим елементом модернізації освітнього процесу, цифровізації бібліотечної галузі, а також дає змогу збільшити кількість активних користувачів бібліотек у майбутньому. Також бібліотеки саме цього типу є важливими учасниками наукової комунікації, сприяють оперативному обміну інформації та досвіду.

Описані напрями розширення функціональних особливостей бібліотечних сайтів вносять значні позитивні зміни: масштабне наповнення сайтів науковими та іншими ресурсами, активізація комунікації з користувачами та створення інфтерактивного інформаційного простору значно підвищують рівень надання послуг бібліотеками. Обрані нами установи успішно використовують усі наявні можливості цифровізації. Варто зазначити, що активні сторінки бібліотек у соціальних мережах розширюють межі комунікації установи та користувачів, а також дають змогу виходити за рамки класичного розуміння функціонування бібліотек.

Список бібліографічних посилань

1. Айвазян О. Б., Мацей О. О. Роль бібліотек ЗВО Хмельниччини у формуванні та просуванні інтелектуальних ресурсів вишу. *Книги і бібліотеки в глобалізованому світі* : матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 15–16 трав. 2019 р.). Кам'янець-Подільський : ПДАТУ, 2019. С. 6–12.
2. Бруй О. Бібліотека КПП: погляд у майбутнє. *Київ. політехнік*. 2016. № 28. С. 4.
3. Костирко Т. М. Ресурси і сервіси університетської бібліотеки в умовах цифрових трансформацій. *Бібл. Меркурій*. 2022. № 1 (27). С.105–113.
4. Левченко Н. П. Відкриті електронні ресурси у діяльності бібліотек закладів вищої освіти: специфіка формування, управління, доступ. URL: <http://elib.nakkim.edu.ua/handle/123456789/2898>
5. Сивак О. А. Електронні ресурси бібліотеки ЗВО. *Феномен бібліотек у сучасному світі* : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. : у 3 ч. (Маріуполь, 30 вер. 2020 р.). / гол. ред. Ю. С. Сабадаш ; упоряд. С. Янковський. Маріуполь : МДУ, 2020. Ч. I. 68 с.

References

1. Aivazian, O. B., Matsei, O. O. (2019). Rol bibliotek ZVO Khmelnychchyny u formuvanni ta prosuvanni intelektualnykh resursiv vyshu [The role of libraries of the Khmelnytsky region in the formation and promotion of the university intellectual resources]. *Knyhy i biblioteky v hlobalizovanomu sviti: materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (Kamianet-Podilskyj, 15–16 trav. 2019) – Books and Libraries in a Globalized World: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kamyanets-Podilskiy, May 15–16, 2019)*. (pp. 6–11) [in Ukrainian].
2. Brui, O. (2016). Biblioteka KPI: pohliad u maibutnie [KPI Library: View to the Future]. *Kyivskiy politehnik – Kyiv Polytechnic*, 28, 4 [in Ukrainian].
3. Kostyrko, T. M. (2022). Resursy i servisy universytetskoï biblioteky v umovakh tsyfrovyykh transformatsii [Resources and services of the university library in the context of digital transformation]. *Bibliotechnyi Merkurii – Library Mercury*, 1 (27), 105–113 [in Ukrainian].
4. Levchenko, N. P. (2020). Vidkryti elektronni resursy u diialnosti bibliotek zakladiv vyshchoi osvity: spetsyfika formuvannia, upravlinnia, dostup [Open electronic resources in the activities of university libraries: specifics

of formation, management, access] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2898>

5. Syvak, O. A. (2020). Elektronni resursy biblioteky ZVO [Electronic resources of the university library]. *Fenomen bibliotek u suchasnomu sviti : zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii: u 3 ch. (Mariupol, 30 ver. 2020) – Electronic Resources of the ZVO Library. The Phenomenon of Libraries in the Modern World: a Collection of Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference: in 3 h. (Mariupol, September 30 2020)*. Mariupol: MDU, Vol. I. 68 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.10.2022.

Serhiy Zlyhostiev,

PhD Student,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>

The Impact of Digitalization on the Work of University Libraries

The article deals with the digitalization of libraries. The activity of university libraries is analyzed and the influence of the digitalization process on it is outlined. Universities libraries are now turning into information centers. This is caused by the needs of modern users. The process of digitalization of university libraries makes it possible to improve the quality of the educational process. Quite often, university libraries are considered mainly as a center called to work with students, although now the audience of users has increased significantly. To determine the implementation of digitalization, the criteria by which the work of libraries was evaluated, were identified. The criteria for analysis were: modern visual design of the site, publication of library news and announcements, representation of electronic resources and publications, as well as the availability of their use, active communication with users and pages in social networks. For the study the library of Ivan Franko National University of Lviv, the library of Odesa I. Mechnikov National University, the library of Sumy State University were chosen. The choice of the libraries is justified by the fact that all selected universities are among the top 10 universities in Ukraine. The methods of analysis, synthesis and generalization were used in the study. The analysis of the libraries' activities showed that all the selected libraries are actively implementing digitalization in their work. The desire of the universities to expand the scope of activities and to actively communicate with users is also important. Positive changes in libraries are outlined. Prospects for further research are empirical studies of the effectiveness of libraries.

Keywords: digitalization, libraries of higher education institutions, website, electronic publications.

DOI:

УДК 004.738.52:347.78

Юлія Калініна-Симончук,

науковий співробітник, начальник відділу правового забезпечення діяльності,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: kcyuliya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-2926>

ВІДКРИТИЙ ДОСТУП ДО ДОСЛІДЖЕНЬ І ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ВОАІ20

У праці на прикладі Будапештської ініціативи відкритого доступу (далі – ВОАІ) проаналізовано відкритий доступ (далі – ВД) до результатів дослідження за останні 20 років. Увагу акцентовано на стратегіях досягнення відкритого доступу: самоархівування, або зелений / золотий ВД. Виявлено суперечності між відкритим доступом та авторським правом. Доведено, що ліцензії Creative Commons є спробою модифікувати відкритий доступ. Визначено роль бібліотек як суб'єктів відкритого доступу, що, зокрема, керують прийняттям матеріалів до репозиторію, підтримують самоархівування дослідників або депонування статей і дисертацій.

Розглянуто новий набір рекомендацій ВОАІ20, у яких оцінюється прогрес у бік відкритого доступу й розглядаються основні перешкоди на шляху його поширення. Сформульовано проблеми наукової комунікації, що вирішує відкритий доступ.

Ключові слова: відкритий доступ, Будапештська ініціатива відкритого доступу, репозиторій, ліцензії Creative Commons, авторське право, бібліотеки.

Постановка проблеми. Епоха інтернету наприкінці ХХ ст. спричинила революцію на основі інформаційних технологій, що, спростивши передавання та доступ до інформації, докорінно вплинуло на всі сфери життєдіяльності – змінило світ бізнесу, політики, систем соціального забезпечення, культури, освіти й науки. Разом з комунікаційними та інформаційними проривами більшість цих сфер природно зіткнулися з новими викликами. Серед таких, зокрема, істотні зміни в науковому виробництві й науковій комунікації. Прискорення та помітне зростання продукування інформації, з одного боку, спростило доступ до знання, зокрема й наукового; з іншого – створило проблему експертизи (зростання обсягів далеко не завжди означає зростання якості). Крім того, ці зміни

забезпечили доступ саме до якісних, рецензованих досліджень, оприлюднених через авторитетні джерела. Відтак колізія між активізацією, запитом на доступність водночас із запитом на якість та дороговизною наукової комунікації, особливо на фоні її інтенсифікації, стала особливо гострою наприкінці ХХ ст. Одним із кроків, покликаних її розв'язати, стала ініціатива відкритого доступу.

На початку 1990-х років науковий і дослідницький світ побачив ранні спроби відкритого доступу – створення низки відкритих електронних журналів і нарешті започаткування П. Гінспаргом першого онлайн-репозиторію “arXiv” (1991), який дав можливість фізикам та інженерам безкоштовно розміщувати препринти своїх статей. Також 1991 р. ознаменувався публікацією тодішнього радника президента Д. Буша-старшого, доктора А. Бромлі «Політичні заяви з управління даними для дослідження глобальних змін». У праці міститься заклик до глобального відкритого доступу, відкритих даних і збереження цих даних у відкритих репозиторіях [1]. У 2000 р. було засновано репозиторій “Pub Med Central” Національного інституту охорони здоров'я – перше комерційне видавництво відкритого доступу. В Україні рух за вільний і безперешкодний доступ до наукових та освітніх матеріалів, що реалізовується для будь-якого користувача в глобальній інформаційній мережі, набув поширення на межі ХХ і ХХІ ст.

Важливим наріжним каменем цього розвитку є Будапештська ініціатива відкритого доступу (ВОАІ), яка у 2022 р. відзначає своє 20-річчя.

Мета статті – виявити досягнення відкритого доступу до досліджень за останні 20 років на прикладі Будапештської ініціативи відкритого доступу.

Виклад основного матеріалу. Впливова Будапештська декларація була підписана в лютому 2002 р. Хоча існують попередні декларації, які виступають за публічний доступ до певних форм інформації [2], ВОАІ вважається першою міжнародною декларацією про загальнодоступність наукових публікацій і першою, що прийняла та визначила термін «відкритий доступ» (ВД), який часто цитується в контексті політики, практики й законів відкритого доступу в усьому світі. До речі, на вересень 2022 р. ініціативу підписало 6 тис. 515 фізичних осіб та 1 тис. 393 організацій з усього світу, які представляють дослідників, університети, лабораторії, бібліотеки, фонди, журнали, видавців, наукові товариства та споріднені ініціативи відкритого доступу.

Будапештська декларація, що вважається відправною точкою ВД як громадського та міжнародного руху, почалася з визнання того, що стара

традиція вчених безкоштовно публікувати результати досліджень у наукових журналах почала поєднуватися з новою технологією, інтернетом, щоб забезпечити появу безпрецедентного суспільного блага: всесвітнє електронне поширення наукової літератури у вільному й необмеженому доступі. Для досягнення відкритого доступу до наукової журнальної літератури у Будапештській декларації було викладено дві стратегії досягнення відкритого доступу. Перша полягала в тому, щоб переконати дослідників розміщувати копії статей, які вони публікують у підписних журналах, у відкриті репозиторії (так зване самоархівування, або зелений ВД). Друга – щоб переконати наукових видавців прийняти нові методи ведення бізнесу, які дали б їм можливість відмовитися від платного доступу до підписки (золотий ВД).

Отже, журнали золотого ВД спеціально прагнуть до відкритого доступу та надають можливість користувачам безкоштовно отримувати доступ до своїх статей прямо на своєму вебсайті. Вони можуть стягувати або не стягувати плату за оброблення статей (далі – APC), що виплачується видавцеві автором, його спонсором або третьою стороною. Авторські права може бути ліцензовано або передано стандартним чином, але видавець негайно робить контент безкоштовним для перегляду та повторного використання (з урахуванням деяких обмежень, які залежать від видавця). З початку 2000-х років кількість золотих журналів відкритого доступу в Довіднику журналів відкритого доступу (DOAJ) зростала в геометричній прогресії: з 300 у 2003 р. до 17 тис. 500 станом на вересень 2022 р.

Зелений відкритий доступ належить до самостійного архівування статті в загальнодоступному / вільнодоступному відкритому електронному архіві чи репозиторії, як правило, після періоду ембарго до 12 місяців. Це рецензований, прийнятий автором рукопис (але до будь-якого редагування, кодування тощо), який може бути опубліковано, а не його остаточна версія. Витрати на публікацію має бути покрито за рахунок абонентської плати. Авторські права зазвичай належать видавцеві, а автору надається право публікувати в репозиторії в рамках деяких обмежень. Ці електронні архіви можуть бути тематичними (наприклад, arXiv, BioRxiv), інституційними (наприклад, DASH Гарварда) або особистими (наприклад, особистий вебсайт). Станом на вересень 2022 р. 5 тис. 920 і 4 тис. 725 репозиторіїв було перераховано в Довіднику репозиторіїв відкритого доступу (OpenDOAR) та Реєстрі репозиторіїв відкритого доступу (ROAR) відповідно.

ВОАІ визначив відкритий доступ до дослідницької літератури як «вільну та безкоштовну доступність у загальнодоступному інтернеті, що дає

можливість будь-яким користувачам читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, шукати чи посилатися на повні тексти цих статей, залучати їх у процесі індексування, передавати їх як дані для оброблення програмним забезпеченням або використовувати їх для будь-яких інших законних цілей, без фінансових, юридичних чи технічних бар'єрів, крім тих, що невіддільні від отримання доступу безпосередньо до інтернету. Єдиним обмеженням відтворення та розповсюдження, єдиним значущим впливом авторських прав у цій сфері має бути надання авторам контролю над цілісністю своєї праці й права належного визнання та цитування» [3].

Як бачимо, у публікаціях з відкритим доступом виникає дилема з приводу авторського права та трьох варіантів вибору, які стоять перед автором: зберегти авторські права, поділитися ними чи передати їх. Принагідно зазначимо, що при визначенні відкритого доступу творці ВОАІ не вказали, як це повинно бути досягнуто у світі, де авторське право виникає в той момент, коли новий твір фіксується в матеріальній формі.

Спробою модифікувати відкритий доступ стали ліцензії Creative Commons, які було випущено в грудні 2002 р. Ліцензії Creative Commons, створені у відповідь на напруженість між системою авторського права й обміном, що забезпечують інтернет та нові технології, дають можливість творцям ділитися своїм контентом, не порушуючи закон про авторське право, і на гнучких умовах. Вони безкоштовні, доступні для публічного використання та потребують вказівки авторства або власників авторських прав. Ліцензії Creative Commons є найбільш відомими та широко використовуваними відкритими ліцензіями; наприклад, ліцензії Creative Commons інтегровано в низку платформ контенту, такі як Wikipedia, Flickr та Youtube. Ці ліцензії не тільки захищають творця та користувачів, вони відіграють важливу сигнальну роль, повідомляючи тим, хто читає і використовує твір, що автор хоче, щоб ним ділилися та щоб твір використовувався якнайширше. Відкриті ліцензії роблять творчу роботу більш доступною, а також дають можливість іншим використовувати її та примножувати її вплив, у тому числі шляхом обміну корисними покращеннями й модифікаціями з автором. Ці ліцензії дають змогу ліцензіару залишати за собою певні права, пов'язані з комерційним використанням, розповсюдженням модифікацій і вимогою, щоб така сама або аналогічна ліцензія застосовувалася до похідної роботи.

То ж прихильники відкритого доступу наполягали на тому, що лише контент, який зроблено доступним із прикріпленою ліцензією CC BY, може претендувати на статус безкоштовного й, таким чином, класифікуватися як відкритий доступ. Це було зафіксовано у 2012 р. з нагоди 10-річчя

ВОАІІО. Крім того, було опубліковано набір докладних пропозицій щодо широкого кола найважливіших питань. Уперше вони закликали дослідні інститути та спонсорів ухвалити політику просування (зелених) публікацій з відкритим доступом. Крім того, у заяві містився заклик до створення стійкої інфраструктури за допомогою репозиторіїв і відкритих мета-даних. Заява закінчилася закликом до більш тісної співпраці в глобальній спільноті ВД та закликом створити позитивний наратив для ВД. У цьому документі вказувалося, що ВОАІ не винайшла ідею ВД як таку, а «...була першою ініціативою, що застосувала термін “відкритий доступ” у цьому сенсі; першою, що сформулювала його загальне визначення; першою запропонувала взаємодоповнюючі стратегії реалізації ВД; першою здійснила загальний заклик до застосування ВД у всіх наукових галузях та країнах; першою, що супроводжувалася значним фінансуванням».

Цікавим є той факт, що слово «бібліотеки» єдиний раз згадується у ВОАІІО: «...Співпрацювати із всесвітніми кампаніями за ВД до книг, дипломних робіт і дисертацій, дослідницьких даних, державних даних, освітніх ресурсів і відкритого коду. Ми повинні координувати із спорідненими зусиллями, які опосередковано стосуються питань доступу до досліджень, таких як реформи авторських прав, сирітських творів, цифрового збереження, оцифрування друкованої літератури, формування політики, заснованої на фактичних даних, свободи слова та еволюції бібліотек, видавничої справи, рецензування та соціальних медіа». Таким чином, ставилася мета розширити типи інформаційних ресурсів у відкритому доступі, у тому числі даних досліджень, і пов'язати кампанію щодо ВД з комплексом взаємопов'язаних дій, включаючи розвиток бібліотек. Незалежно від цієї конкретної згадки бібліотек їх втручання передбачається в багатьох пунктах рекомендацій. Достатньо навести як приклад кілька рекомендацій, адресованих закладам вищої освіти, які на практиці реалізуються бібліотеками: керування репозиторіями відкритого доступу, підтримка самоархівування дослідників або депонування статей і дисертацій.

У документі також представлено набір «істин щодо ВД», з якого можна зробити висновок, що при побудові цих «істин» бібліотеки несуть «частку відповідальності, чи то користь відкритого доступу для досліджень і дослідників, чи то підвищення соціальної цінності досліджень, чи збільшення віддачі від державних інвестицій у дослідження». Озираючись назад на Будапештську декларацію 2002 р., документ, опублікований на 10 років пізніше, показує, що теоретично в цей основний момент бібліотеки було повністю залучено до руху ВД.

Підтверджуючи свої початкові принципи 2002 р., принципи своєї десятої річниці 2012 р. і визнаючи, що «відкритий доступ – це не самоціль, а засіб ...забезпечення справедливості, якості, зручності використання та стійкості досліджень», у свій 20-річний ювілей ВОАІ запропонував чотири макрорекомендації (рекомендації високого рівня) із 40 пріоритетними рекомендаціями на наступні 10 років. Ці рекомендації ВОАІ20 вирішують системні проблеми, які перешкоджають просуванню відкритого доступу до більш справедливого та інклюзивного глобального майбутнього відкритої науки. Рекомендації відповідають духу декларації 20-річної давнини, але враховують зміни, які відбулися в дослідній сфері з того часу: зросла загальна кількість літератури ВД, кількість репозиторіїв і препринтів ВД, а також збільшилася кількість золотих журналів у відкритому доступі.

Основні моменти рекомендацій:

1. Впровадження досліджень відкритого доступу у відкритій інфраструктурі, що забезпечує довготривале збереження й доступ.

2. Необхідність перетворення системи наукової оцінки та системи винагороди таким чином, щоб відкрита наукова практика була очевидною перевагою для дослідників.

3. Підтримка можливостей публікації, які не виключають дослідників з ринкових міркувань, обмежуючи практику, що базується на платі за публікацію.

4. Розблокування концентрації літератури й знань, скорочення регіональних відмінностей і домінування виданих журналів.

Як конкретні пропозиції на наступні 10 років детально описуються «Відкрита інфраструктура та управління нею», «Практика оцінки досліджень», «Плата за обробку статті (АРС)» та «Угоди про читання та публікацію».

«Відкрита інфраструктура та управління нею» рекомендує децентралізацію замість централізації та стверджує, що треба запровадити відкриту дослідницьку платформу. «Практика оцінки досліджень» рекомендує реформу оцінювання досліджень у галузі фінансування, найму, просування по службі тощо в університетах і дослідних організаціях, а також висловлюється занепокоєння щодо імпаکت-фактора (далі – ІФ). Низка журналів відкритого доступу є новими, і, вказавши на невігідність ІФ порівняно з традиційними журналами, зазначається, що при використанні ІФ для оцінювання досліджень виникне плутанина між індексом якості журналу та індексом якості досліджень. «Плата за обробку статті (АРС)» критикує

непрозоре ціноутворення, а «Угода про читання та публікацію» підтверджує, що ВД – це засіб для досягнення мети, а не самоціль.

Порівняно з попередніми рекомендаціями ВОАІ, ВОАІ20 приділяє більше уваги різним проблемам, що виникають під час поширення ВД. Згідно з ВОАІ20, заплативши APC з метою брендингу журналів, можна отримати не фактичне покращення якості досліджень, а, скоріше, «визнання» того, що якість висока. Також зазначається, що на кар'єрне зростання дослідників може впливати набуте ними «сприйняття», і стверджується, що необхідно зосередитися на якості досліджень, а не на місці, де публікуються статті.

Крім того, у тексті майже зник термін «золотий ВД», замість нього часто використовується «алмазний ВД». Алмазний ВД – це керована спільнотою модель відкритого доступу, яка не потребує плати за передплату або плату за подачу та фінансово підтримується із зовнішніх джерел. Крім того, було зазначено, що APC може годувати шахрайські журнали (так звані хижачькі журнали). Це передбачає повернення до початкової мети ВОАІ «закласти основу для об'єднання людства в загальному інтелектуальному дискурсі та пошуку знань».

Висновки. З декларацій ВОАІ випливає, що відкритий доступ розв'язує три давні проблеми наукової комунікації:

1. Цінова доступність (рух ВД послідовно стверджував, що система підписки надто дорога і зрештою фінансово нестійка. ВОАІ вважає, що «загальні витрати на надання відкритого доступу до цієї літератури набагато нижчі, ніж витрати на традиційні форми поширення»).

2. Доступність (підписка на платний доступ часто не дає можливості дослідникам отримати доступ до потрібних їм досліджень. ВОАІ стверджує, що інтернет дасть змогу поширювати електронним способом всесвітом «журнальну літературу, що рецензується», і надасть «абсолютно безкоштовний і необмежений доступ до неї для всіх учених, дослідників, викладачів, студентів та ін.»).

3. Справедливість (дослідники в менш багатих країнах та установах, які не можуть дозволити собі багато підписок на журнали, страждають від перших двох проблем. ВОАІ заявляє, що відкритий доступ «прискорить дослідження, збагатить освіту, поділиться знаннями багатих з бідними та бідних з багатими, зробить цю літературу настільки корисною, наскільки це можливо, закладе основу для об'єднання людства в спільній інтелектуальній розмові та пошуку знань»).

Список бібліографічних посилань

1. Bromley D. A. Policy Statements on Data Management for Global Change Research. *Informatics Studies*. 2017. Vol. 4. No. 4. URL: <https://www.informaticsstudies.org/index.php/informatics/article/view/100>
2. Declarations in support of OA. Open Access Directory. URL: http://oad.simmons.edu/oadwiki/Declarations_in_support_of_OA
3. Budapest Open Access Initiative. URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org>

References

1. Bromley, D. A. (2017). Policy Statements on Data Management for Global Change Research. *Informatics Studies*, 4(4) [in English]. Retrieved from <https://www.informaticsstudies.org/index.php/informatics/article/view/100>
2. Declarations in support of OA. Open Access Directory [in English]. Retrieved from http://oad.simmons.edu/oadwiki/Declarations_in_support_of_OA
3. Budapest Open Access Initiative [in English]. Retrieved from <https://www.budapestopenaccessinitiative.org>

Стаття надійшла до редакції 11.10.2022.

Yuliia Kalinina-Symonchuk,

Research Associate, Head of Legal Support Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: kcyuliya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-2926>

Open Access and Copyright Protection: BOAI20

In the article presents an analysis of open access (OA) to research results over the past 20 years on the example of the Budapest Open Access Initiative (BOAI). Attention is focused on strategies for achieving open access: self-archiving, OA green route and OA gold route. A contradiction between open access and copyright has been revealed. Creative Commons licenses have been proven to be an attempt to modify open access. The role of libraries as supporters of open access is defined, in particular, they manage the acceptance of materials to the repository, support self-archiving of researches or the deposit of articles and dissertations. A new set of BOAI20 recommendations is reviewed, which assesses progress towards open access and considers the main obstacles to its spread. The problems of scientific communication that open access solves are formulated.

From the declarations of the BOAI, it is clear that open access solves three long-standing problems of scholarly communication: affordability; availability through worldwide electronic distribution of peer-reviewed academic journals; justice in the financial aspect. In this way, open access will accelerate research, enrich education on the basis of social equality of access to knowledge

Keywords: open access, Budapest Open Access Initiative, repository, Creative Commons licenses, copyright, libraries.

Розділ IV

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗРУШЕНЬ

І ВИКЛИКІВ

DOI:

UDC 327.56(100):341.231.14

Marat Zakirov,

Dr. Sci. (Political Science), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovmarat65@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>

Web of Science Researcher ID AAF-6246-2020

Svitlana Zakirova,

PhD (History), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovasvtl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>

Web of Science Researcher ID AAR-6405-2021

**THE RIGHT TO THE TRUTH IN THE POLITICS
OF POST-CONFLICT SETTLEMENT:
INTERNATIONAL DOCUMENTS
AND WORLD EXPERIENCE**

The process of effective peacemaking in post-conflict societies requires balanced approaches to the realization of the right to truth, conscious participation of the state and society in the search for strategies for a common future. The process of reproduction of the common history plays a key role in overcoming the post-traumatic syndrome of the victims of the conflict and preventing recurrences of confrontation based on the consistent implementation of individual and collective rights to the truth. The presented study highlights the world experience of realization of the right to truth. The authors have made an attempt to highlight a set of universal means of reconciliation in international documents, which confirmed their effectiveness in various options of post-conflict settlement.

One of the most effective ways to establish the truth about violations, that took place during the conflict, is the activities of special truth and reconciliation commissions. An analysis of the activities of such commissions in different countries of the world became the basis for the fundamental UN documents that contain clear recommendations on the principles of organization of the work of relevant institutions for the restoration of the right to the truth and achieving social consensus in the post-conflict period.

In regulatory the UN documents, the right to the truth by its nature can be characterized as a collective as well as an individual right. The individual right to the truth provides an opportunity to protect the rights, freedoms and interests of an individual when an offence affects him directly or indirectly through family members. The individual measurement of the right to truth is realized through the possibilities of the judicial system to restore the violated human right to life, health, privacy, property or personal human rights. The collective dimension of the right to the truth is most often associated with the possibilities of protecting the public perception of the tragic events of mass human rights violations, keeping and protecting the history of the times of the conflict in the collective memory and consciousness.

Keywords: human rights, right to truth, truth commission, memory, post-conflict settlement.

Radical changes in the state of society are always accompanied by significant socio political tension. The period of society's withdrawal from any acute conflict is characterized by even more serious consequences, especially during the transition from a state of war to peace, when the problem of overcoming psychological traumas and post-traumatic syndrome of participants, victims and eyewitnesses of tragic events becomes essential. A certain dichotomy of intentions arises in the social conscience: on the one hand, the desire to get rid of memories of the past with its pain and horror, and on the other hand, the desire to find out the reasons that led to massive human rights violations, and to bring to justice those responsible for the terrible events, so that they cannot be repeated in the future.

One of the most sensitive and extremely difficult aspects of the post-conflict settlement politics is the right to know the truth about everything related to the conflict: its reasons, features of the course, political coloration, consequences for individuals and the country in general. The official statement of historical truth is one of the most difficult issues in the implementation of the concept of transitional justice, since we are talking about overcoming stereotypes that were brought up during a long period of development of the conflict state in the society.

The need of finding out the historical truth about the course of the conflict, its causes and consequences is also actualized by the intentions to prevent the emergence and spread of various kinds of destructive manipulations in society, for which the lack of information and its withholding from the public becomes a fertile ground.

International organizations play a key role in developing of general principles and bases for the application of the right to truth in the framework

of the concept of transitional justice and post-conflict settlement politics, among which the United Nations is a leader. A serious experience of the UN participation in overcoming the consequences of conflict situations in different countries of the world, as well as in the creation of specific models of post-conflict settlement, has made it possible to prepare a number of important documents, the use of which allows states not only to end the conflict, but also to create effective concepts to establish the foundations for permanent peace in the post-conflict period [1, 2]. The analytical reports and documents of the International Center for Transitional Justice [3] and the Truth and Reconciliation Commission of South Africa played a significant role in the study [4].

The importance of overcoming the consequences of conflicts and effective peacebuilding at the regional and global levels arouses the active interest of scientists who are actively working both in the theoretical and practical areas of researching the problem.

W. Lambourne examines the hands-on experience in the post-conflict societies of Cambodia, Rwanda, Timor-Leste and Sierra Leone. The researcher emphasizes the need to focus on the participation of civil society in the developing and implementation of transitional justice mechanisms [5]. The problems of correlation between collective memory and official discourse in post-conflict societies are explored by M. Ostojic [6]. The scholar notes that doubting the positivist concept of history leads to a change in the interrelations between memory and history. The human rights activist P. Hayner highlights the practical activities of truth commissions in many countries of the world [7]. Based on her own work experience in the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and the International Center for Transitional Justice (ICTJ), the researcher provides a thorough analysis of a wide range of ethical, legal and organizational aspects of the creation of truth commissions in different countries of the world and their activities.

The specialists of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union (UHHRU) carry out a thorough work on the study and popularization in Ukraine of the world practice of applying the concept of transitional justice, the fundamental component of which is the right to truth. The UHHRU experts have prepared a collective monograph, which reveals the content, main elements and mechanisms of the implementation of transitional justice, what has been considered in the context of the transformation of Ukrainian society from an authoritarian past to a democratic modernity and from the conditions of a military conflict to a post-conflict state [8].

It should be noted that despite the consistent interest of scholars in studying a wide range of issues of post-conflict settlement, the problem of analyzing the

content of the right to the truth in the politics of transitional justice continues to be one of the most promising research areas in the modern humanitarian sphere. The purpose of research inquiry is to study the world experience of complex and ambiguous processes of realizing the right to the truth, taking place in different countries of the world for many decades. The authors have made an attempt to highlight a set of universal means of reconciliation in international legal acts, which confirmed their effectiveness in various options of the political institutionalization of post-conflict settlement.

The world practice of application of the right to truth is based on the general principles of international humanitarian law, and is also based on a number of United Nations documents. In accordance with Resolution 2005/66 of the United Nations Commission on Human Rights, in 2006 the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights prepared a special report “Study on the right to the truth”, which presented the results of a study on the basic principles, field of application and content of the right to the truth, as well as the world’s best practices and recommendations for the effective implementation of this right.

The document of the United Nations High Commissioner for Human Rights states that the right to the truth about gross human rights violations and serious violations of human rights law is an inalienable and autonomous right, linked to the duty and obligation of the State to protect and guarantee human rights, to conduct effective investigations and to guarantee effective remedy and reparations. This right is closely linked with other rights and has both an individual and a societal dimension and should be considered as a non-derogable right and not be subject to limitations [1].

The content of the right to the truth includes a number of elements, among which the most important are the establishment of historical truth; documentation of events related to the conflict; maximally complete and truthful informing of the population about the course and consequences of the armed conflict; development of organizational and legal mechanisms excluding the distortion of historical events; creation of a public inquiry for public disclosure of the truth about the events of the conflict; open and informed public discussion of the events and consequences of the conflict; raising the issues about the events of the conflict period for the general socio-political discourse.

As we pointed out above, in the UN documents, the right to the truth by its nature can be characterized as a collective as well as an individual right. Moreover, both aspects are extremely important for a society that is trying to overcome the consequences of long-term and massive human rights violations. On this basis, the institutional task of the state politics in the transition

period is the organization of various models of protecting the right to the truth in order to achieve national reconciliation and post-conflict settlement.

The individual right to the truth provides an opportunity to protect the rights, freedoms and interests of an individual when an offence affects him directly or indirectly through family members. The individual measurement of the right to truth is realized through the possibilities of the judicial system to restore the violated human right to life, health, privacy, property or personal human rights, etc. Both national and international courts (special tribunals, temporary or permanent judicial commissions, interstate judicial chambers) are an effective tool to restore the individual right to the truth.

The collective dimension of the right to the truth is most often associated with the possibilities of protecting the public perception of the tragic events of mass human rights violations, keeping and protecting the history of the times of the conflict in the collective memory and consciousness.

The collective memory of the conflict contains information about common events of systemic human rights and freedoms violations associated with repressions, harassment, persecutions, tortures, disappearances and murders. M. Halbwachs notes that since memory is built socially, it is formed through interaction between people within social groups limited in space and time. Therefore, memories of the past are associated with a collective framework in which individuals together reproduce their own experiences. At the same time, the social nature of memory provides that personal memories are generated by the intersection of several variants of memories, which themselves correspond to different groups to which the persons belong [6].

Collective memory, which is actively connected with the political values and legal culture of society, reaches the national level and requires the appropriate institutionalization of the process of its building. Thus, the right to restore historical justice in the sense of restoring the public right to know and understand the truth about the events of the conflict period, as well as the causes of its occurrence, is provided not only and not so much by court decisions. The accumulated world experience of post-conflict settlement shows that a considerable effect is achieved by the use of out-of-court mechanisms, among which special state institutions play an important role – the so-called “Truth Commissions”.

In world practice, truth commissions traditionally investigate not only individual cases, but also build a systematic understanding of the nature and extent of human rights and freedoms violations during the conflict. The term “Truth Commission” originated in connection with the activities of the National Truth and Reconciliation Commission in Chile (1990–1991) and the Truth

Commission in El Salvador (1992–1993), but for the first time a commission with the appropriate powers was created in 1974 in Uganda [7, p. 256]. According to UN documents, truth commissions are officially approved ad hoc bodies that are given some time to gather testimony, lead investigations, study materials, and hold public hearings, after which they publish a final report [2].

The Office of the UN High Commissioner for Human Rights, analyzing the long-term world experience of truth commissions activities, has prepared a special document “Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Truth Commissions”, which sets out the basic principles and methods of such commissions. UN experts state that the work of the truth commission can help society understand history that is not recognized or even denied, and at the same time convey the voices and stories of victims, which are often hidden from public attention, to the general public. The truth commission must intend to prevent further abuse by making concrete recommendations for institutional and political reforms in the state. The document notes that for the creation of truth commissions, the presence of three elements is fundamentally necessary:

1. Political will, which would allow to carry out a serious investigation of abuses and violations in the past and would ensure its promotion and active support.

2. Completion of the acute phase of the conflict.

3. The interest of victims and witnesses of the conflict in conduct of an inquiry and in cooperation with the truth commission [2].

Over the entire period of their existence, the truth commissions in post-conflict countries have acted under different names, however, they all performed the same task – to convey to the citizens of the state the truth about the national tragedy: its causes, circumstances, consequences. Since 1974, at least 40 special truth commissions have been established in countries that have come through the conflicts of various nature and origins [7, p. 256, 264].

Each country regulates the activities of the respective institutions to establish the historical truth independently according to specific national conditions and circumstances. However, despite the diversity of states’ approaches to the legal regulation of the activities of the truth commissions, the team of experts from the International Center for Transitional Justice has identified three fundamental goals of such institutions, the implementation of which will contribute to achieving a post-conflict settlement:

- Truth commissions must establish facts about violent events that remain controversial or denied.

Experts note that in some states, commissions limit their work by clarifying the factual circumstances of the ill-treatment, however, most commissions

analyzed the facts to determine the historical and social contexts that gave rise to the human rights violations, and whether further crime investigation of these events is possible.

- Truth commissions must protect, recognize and strengthen support for victims and survivors of dire events.

According to the conclusion of international experts, the commissions establish relationships with victims and survivors not only as informants, but also as carriers of violated rights, partners and individuals whose experience deserves public recognition.

- Truth commissions should shape information politics and encourage changes in behavior of groups and institutions, thus contributing to the social and political transformation of society [3, p. 9].

A distinctive feature of the conflicts, the consequences of which seek to overcome the truth commissions, is that they need not only to investigate the events in order to establish the facts, to protect victims and to identify possible culprits. The main task of post-conflict settlement is to create conditions for the maximum possible comfortable coexistence in the existing circumstances within the framework of one state, and very often within the same locality and community, participants in the former conflict and victims on both sides.

An important task of the post-conflict peacekeeping period is to maintain a balance of rights and responsibilities, consistent promotion of the idea of a common future in which there is no place for segregation in any form and on any grounds. As we can see, the process of effective peacekeeping requires the conscious participation of civil society, that perceives the need and consequences of the implementation of transitional justice mechanisms and is ready to actively participate in the development of a post-conflict future.

W. Lambourne notes that such an understanding requires a rethinking of the approach to “transition” as an intermediate process that connects the past and the future, and its shift to “transformation”, which implies long-term sustainable processes embedded in society, as well as the adoption of psycho-social, political, economic and legal perspectives of restoration of justice [5].

As the analysis shows, the practical recommendations prepared by the truth commissions try to identify and eliminate the causes of abuse and human rights violations in order to prevent their recurrence in the future. The activities of the relevant commissions in some states indicate that they regard reconciliation between the former parties to the conflict as their top priority.

International experts have found that even at the most basic level of activities of truth commissions, they allow victims to publicly tell their stories. The victims receive official recognition of their suffering, and the process

itself has a public benefit, even if such recognition is not supported by judicial proceedings [9].

The introduction of narratives about the real stories of victims of the conflict into the public discourse helps to attract to the peacekeeping process that part of the country's population that hasn't participated in the conflict and hasn't suffered personal losses. The public information shared by eyewitnesses helps to turn pallid statistics of victims of the conflict into a comprehensible story, which is able to evoke an emotional response and help mobilize the public for joint, conscious actions to overcome the consequences of the conflict and prevent a recurrence of this in the future.

British scholars who have studied the tragic experience of the conflict in Northern Ireland state: "The status of victim renders the victim deserving of sympathy, support, outside help. Victims, by definition, are vulnerable, and any violence on their part can be construed as the consequences of their victimization. The acquisition of the status of victim becomes an institutionalized way of escaping guilt, shame, or responsibility" [10, p. 62].

Although truth commissions have less authority than courts (they cannot imprison anyone, they cannot independently implement their recommendations and even force someone to testify before the commission), however, they have a broader purpose – to reveal the nature, causes and consequences of atrocities, therefore, they go much further in their investigation and conclusions than is possible in the courts. In particular, they can draw conclusions about the responsibility of the state and its institutions as a whole, not only of the defense and law enforcement agencies, but also the judiciary itself. Truth commissions focus on victims, they collect thousands of testimonies and proclaim this truth officially and publicly, and for many victims it is the first official recognition of their claims and, in cases of corruption and ineffectiveness of the judicial system, it is the first step to bringing the perpetrators to responsibility [11, p. 261].

The fact of public recognition of the losses and suffering of the victims of the conflict is able in some ways to solve significant psychological and socio-ethical problems of the post-conflict settlement. That way, the realization of the individual and collective right to the truth takes place in public discourse. Therefore, recalling the understanding of the nature of the memory of M. Halbwachs, eyewitnesses, parties, victims, and the part of the population that remained outside the conflict can enter into information exchange and begin the process of creating a common history about tragic events as a prerequisite for a common future.

In those world states, where conflicts of different origins took place, special state and non-state institutions were created to overcome the tragic

consequences of massive human rights violations and enforce citizens' right to the truth. In particular, the Center for Documentation and Archiving for the Protection of Human Rights was established in Paraguay, and in Uganda – the Commission for the Investigation of Disappearances. And in Bosnia and Herzegovina, to investigate the events of the war of 1992–1995, the Research and Documentation Center, Missing Persons Institute, and the Regional Commission Tasked with Establishing the Facts about All Victims of War Crimes and Other Serious Human Rights Violations were established (RECOM) [8, p. 10, 58, 62, 152].

The world experience of the application of the right to the truth has models of effective communication with the media. The activities of the Truth Commission in South Africa, where national newspapers, radio and television broadcasted the results of the Truth Commissions' activities, are considered to be a successful example of the communication strategy of such institutions. The hearings of the commission, the slogan of which was "Truth – the path to reconciliation", was broadcast live on national radio, and the Sunday evening show, which summed up the hearings, became the most watched news program in the country [3, p. 47].

The Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission, which was established in 2002, took into account the local realities of the national conflict in its activities. The Commission paid additional attention to children who were both victims and perpetrators of crimes committed during the conflict in that country. The peculiarity of the powers of the truth commission in Sierra Leone was that there was a follow-up procedure for the activity, according to which the government was obliged to publicly report on the implementation of the Commission's recommendations on a quarterly basis. In 2004, the Commission released a final report with the names of responsible persons, more than 5,000 pages long, concerning human rights violations since 1991. The Commission, together with international non-governmental organizations, prepared and released a video version of the report, and, taking into account the high involvement of children in the conflict, in cooperation with the United Nations Children's Fund (UNICEF) issued a 50-page "child-friendly" version of the final report on human rights violations during the conflict in Sierra Leone [2].

World experience proves that the politics of post-conflict settlement should be based on the need to form a true picture of the events that took place during the conflict. According to M. Ostojic, historical memory has both cumulative and presentation aspects. The scholar notes that the baseline information about a historical event limits what can be said about it later. In addition, the present,

which acts as a memory filter for the reenactor of historical events, plays an important role in reflecting the past. M. Ostojic states that from the same “picture” of memory, it is possible to create different stories, depending on the emotional state of the individual and the social context of our time. Therefore, collecting evidence after conflict events has fundamental importance to further building of “history” and forming an appropriate public “memory history” of the conflict [6].

It should be noted that the use of quotation marks has not orthographic, but semantic meaning. In our opinion, a reenactor of historical events should aim to create not only a proper social history of memory, but, first of all, work on building a common memory history that should be as acceptable as possible for victims of the conflict on both sides. In the contrary case, the problem of the conflict of historical memory, which can be used by certain political forces both inside the country and outside, will appear on the way of reaching public consensus. The main prerequisite for developing a common history of memory is the most objective and truthful coverage of all aspects of the conflict without exception. Coverage, free from selectivity of facts and unambiguous assessments of characters or events.

The Ukrainian researcher N. Satokhina believes that establishing the truth about the events of the past is also of great importance for countering future claims to “rethink” history (for example, the materials of the Nuremberg trials were very useful in refuting numerous attempts to deny the Holocaust) and combating impunity (in most cases, truth commissions put in great efforts to ensure the prosecution in the future, including providing courts with information about criminals and evidence of their guilt) [11, p. 261]. It should be noted that truth commissions do not just hold public hearings on the tragic events of the conflict period, they ensure the realization of both the individual and the collective right to the truth and the corresponding recognition of the person as a victim. Therefore, if the victim has been recognized, then the person who has violated the rights and freedoms of the individual must also be identified, direct or indirect aggressor, who sooner or later must be held accountable for his actions.

The specialists of the UN High Commissioner for Human Rights also emphasize the complexity and duration of the process of restoring historical truth and justice. Finding the truth can be painful and even risky, and truth commissions, like other similar bodies around the world, often have to work in conditions of an unstable transitional period. While the benefits of their activities can be significant, and the discovery and recognition of what happened in the past may be really necessary, international experts note that the work of the commissions should not be expected to be an easy, risk-free process [2].

So, the analysis of the world experience of introducing the concept of transitional justice in the field of restoration of the right to the truth shows that the international community has developed a wide range of possible means for the gradual establishment of a peaceful life.

The key role in the politics of post-conflict settlement is played by ensuring both individual and collective right to the truth, which occurs through the institutionalization of the corresponding public request through the creation of state and non-governmental organizations and institutions – agencies, commissions, institutes, and etc. A worldwide experience shows, that one of the most effective ways to establish the truth about violations that took place during the armed conflict and violations that were repressive against the civilian population is the activities of special truth and reconciliation commissions. An analysis of the activities of such commissions in different countries of the world became the basis for the fundamental UN documents that contain clear recommendations on the principles of organization of the work of relevant institutions for the restoration of the right to the truth and achieving social consensus in the post-conflict period.

A world practice shows that in order to establish the truth about war, repression or any other serious conflicts in society, each state develops national legal mechanisms that exclude the distortion of historical events and speculation on the topic of an armed conflict. The analysis of national cases of post-conflict settlement policy is seen as an independent direction of further scientific research. But the countries independently decide on what means will be used by the society on the way to find the truth about the conflict, based on their own realities.

A fundamentally important element of the realization of the right to truth in the politics of post-conflict settlement should be the conscious direction of the public discourse of historical memory on the implementation into public opinion the idea of the ability of the entire nation to overcome the terrible problems of the past.

References

1. Study on the right to the truth. (2006). *United Nations. High Commissioner for Human Rights* [in English]. Retrieved from <https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/CN.4/2006/91>
2. Instrumenty obespecheniya gospodstva prava v postkonfliktnyih gosudarstvah: Komissii po ustanovleniyu istinyi [Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Truth Commissions]. (2006). *OON. Upravlenie Verhovnogo*

Komissara OON po pravam cheloveka – UN Office of the High Commissioner for Human Rights. Nyu-York, Zheneva [in Russian]. Retrieved from <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrtsbook/Rtruthcomms.html#note>

3. Honsales, E., Varni, H. (Eds.) (2020). *Poshuk pravdy. Elementy stvorennia efektyvnoi komisii pravdy* [Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission]. Kyiv: UHSPL [in Ukrainian].

4. Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Final Report. (1998). Vol. 5. 460 p. [in English]. Retrieved from <https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume5.pdf>

5. Lambourne, W. (2009). Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence. *International Journal of Transitional Justice*, 3(1), 28–48 [in English]. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijn037>

6. Ostojic, M. (2009). Collective Memory In Personal Accounts Of Veterans Of The Croatian War 1991–1995. *Socio-Anthropologie*, 23–24, 75–114 [in English]. <https://doi.org/10.4000/socio-anthropologie.1250>

7. Hayner, P. (2011). *Unspeakable truths: Transitional justice and the challenges of truth commissions*. New York, London: Routledge [in English]. Retrieved from https://www.mcgill.ca/isisd/files/isisd/priscilla_b._hayner_unspeakable_truths_transitibookzz.org_.pdf

8. Bushchenko, A., Hnatovskyi, M. (Eds.). (2017). *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini* [A baseline study on transitional justice in Ukraine]. Kyiv: RUMES [in Ukrainian]

9. Connolly, C. K. (2006). Living on the Past: The Role of Truth Commissions in Post-Conflict Societies and the Case Study of Northern Ireland. *Cornell International Law Journal*, 39(2), 401–433 [in English]. Retrieved from <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1673&context=cilj>

10. Bloomfield, D., Barnes, T., Huyse, L. (2003). *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Stockholm, IDEA [in English]. Retrieved from <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/reconciliation-after-violent-conflict-handbook.pdf>

11. Satokhina, N. (2017). *Osvoiennia mynuloho: pravda, spravedlyvist, prymyrennia* [Mastering the past: truth, justice, reconciliation]. *Prava liudyny: filosofski, teoretyko-yurydychni ta politolohichni vymiry: Stati uchasnykiv I Mizhnarodnoho kruhloho stolu (Lviv, 28–29 zhovtnia 2016 r.) – Human Rights: Philosophical, Theoretical-Legal and Political Dimensions: Articles of the Participants of the I International Round Table (Lviv, October 28–29, 2016)*. Lviv: Medytsyna i pravo [in Ukrainian].

Список бібліографічних посилань

1. Study on the right to the truth (2006). *United Nations. High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/CN.4/2006/91>
2. Инструменты обеспечения господства права в постконфликтных государствах: Комиссии по установлению истины. *ООН. Управление Верховного Комиссара ООН по правам человека*. Нью-Йорк, Женева, 2006. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrtsbook/Rtruthcomms.html#note>
3. Пошук правди. Елементи створення ефективної комісії правди / за ред. Е. Гонсалес, Г. Варні. Київ : УГСПЛ. 2020. 66 с.
4. Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Final Report, 1998. Vol. 5. 460 p. URL: <https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume5.pdf>
5. Lambourne W. Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence. *International Journal of Transitional Justice*. Vol. 3. Issue 1. 2009. Pp. 28–48. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijn037>
6. Ostojic M. Collective Memory In Personal Accounts Of Veterans Of The Croatian War 1991–1995. *Socio-anthropologie*. Issue 23–24. 2009. Pp. 75–114. <https://doi.org/10.4000/socio-anthropologie.1250>
7. Hayner P. Unspeakable truths: Transitional justice and the challenges of truth commissions. New York, London : Routledge, 2011. 376 p. URL: https://www.mcgill.ca/isd/files/isd/priscilla_b_hayner_unspeakable_truths_transitbookzz.org_.pdf
8. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні / за заг. ред. А. Бущенко, М. Гнатовського. Київ : РУМЕС, 2017. 592 с.
9. Connolly C. K. Living on the Past: The Role of Truth Commissions in Post-Conflict Societies and the Case Study of Northern Ireland. *Cornell International Law Journal*. Vol. 39. Issue 2. 2006. Pp. 401–433. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1673&context=cilj>
10. Bloomfield D., Barnes T., Huyse Luc Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook. Stockholm : International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Stockholm : IDEA. 2003. 178 p. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/reconciliation-after-violent-conflict-handbook.pdf>
11. Сагохіна Н. Освоєння минулого: правда, справедливість, примирення. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: статті учасників I Міжнар. круглого столу (Львів, 28–29 жовт. 2016 р.)*. Львів : Медицина і право. 2017. С. 260–265.

The manuscript was submitted for publication on September 12, 2022.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Марат Закіров,

доктор політичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovmarat65@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>
Web of Science Researcher ID AAF-6246-2020

Світлана Закірова,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovasvtl@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>
Web of Science Researcher ID AAR-6405-2021

Право на правду в політиці постконфліктного врегулювання: міжнародні документи та світовий досвід

Процес ефективного миротворення в постконфліктних суспільствах потребує зважених підходів у реалізації права на правду, усвідомленої участі держави і суспільства у пошуках стратегій спільного майбутнього. Провідну роль у подоланні наслідків конфлікту і запобіганні рецидивам протистояння відіграє процес відтворення історії на основі послідовної реалізації права на правду.

У представленій роботі висвітлюється світовий досвід складних і неоднозначних процесів реалізації права на правду. Зроблено спробу висвітлення набору універсальних засобів примирення в міжнародних документах, що підтвердили свою ефективність у різних варіантах постконфліктного врегулювання.

Ключові слова: права людини, право на правду, комісія правди, пам'ять, постконфліктне врегулювання.

DOI:

UDC 027.081:001.102-049.5:004.77

Svitlana Horova,

Dr. Sci. (Social Communications), Psychologist, Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: gorova.s@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-0128>

LIBRARIES ACTIVITIES IN COUNTERING THE THREATS TO THE NATIONAL INFORMATION SPACE

Global informatization and Internet technologies have caused not only new qualitative level of development of society, but also generated numerous problems of growth, the solution of which requires the realities of a new information society. These realities are based on the need to implement the fundamental principles of modern society: increasing labor productivity in the information sphere, improving the efficiency of the use of information resources. At the same time, according to the experience, library institutions acquire appropriate practical possibilities, expand their range of functions based on the capabilities of electronic information technologies and help to neutralize the threats to the national information space.

Keywords: national information space, library activity, information, security, information resources, library institutions, global informatization.

Analysis of recent research and publications. Ukrainian and foreign scholars, namely O. Onyshchenko, L. Dubrovina, V. Horovyi, T. Dobko, and others, are engaged in the analysis of issues related to the one which is discussed in the study, but the modern rapid development of the information society constantly provides new material for scientific practical generalizations.

The goal of the study is to consider library activities in the context of the development of electronic information resources with the aim of neutralizing threats to the national information space.

Today, operating a system of modern information resources is associated with a number of difficult-to-solve problems.

The first of them is related precisely to the absence of the practice of productive work with large volumes of information in modern society. In the middle of the last century, society faced difficulties in finding the necessary information in the rapidly growing system of resources, distributed, as already

noted above, in libraries, archives, scientific and other information centers, when solving current problems. At the same time, the labor costs associated with conducting the search, the real time limits of its implementation quite often became commensurate with the expenditure of relevant resources to solve existing problems by re-creating the necessary information products. Duplication in the creation of a significant part of innovative resources significantly reduced the efficiency of information used in the most important areas of innovative development.

The development and implementation of modern technologies for processing large amounts of information, primarily electronic, has led to a significant reduction in duplication and losses, which were talked about so much in publications during the so-called “information explosion” of the 50s and 60s of the last century. However, the rapid increase in the production of new information in the world due to the development of global informatization processes does not remove the problem of processing its growing arrays from the agenda. And the matter in this case is not only the constant need to improve search tools and try to use them to replace time-consuming operations which information workers have to make to select and process information resources requested by customers.

It is also about the need to respond to the growing factor of multilingualism on the Internet, and, considering modernity needs, slow development of the quality of the text translation from one language to another, bringing the specificity of the presentation of information to the general level of civilization in the “growing unity, integrity of humanity, the establishment of collectivity as its organic properties, which are one of the main trends of the general civilizational process” [1]. At the same time, conveying the mentioned specificity to user, the guarantee of the most productive information creation and presentation in native languages, is an important circumstance of modern information exchanges, the value of which, with the realization of opportunities for national development and integration in solving general societal problems, is constantly increasing.

The selection of the necessary information from global resources is complicated also due to the development of market relations in the information sphere and the growing segment of information products and services that are sold as commodity products with increasing value.

In the total volume of produced resources, with their constant growth, it is increasingly difficult to find highly specialized information or simply information that thematically corresponds user's requests.

“The irregularity, spontaneity and extensiveness of the development of the Internet encourages every researcher to independently examine the information environment or to use the services of information companies and information

brokers. After all, the Internet is an illegible storehouse of information, a large part of which is inaccurate, duplicated or advertising... when the question arises of access to high-quality and reliable, peer-reviewed, scientific information, many users find themselves in difficult situations" [2]. At the same time, we are talking about qualitative information. However, at the current stage of the production of information resources, the global information space is full of low-quality information, and information that is harmful, used for the purpose of achieving one or another political, economic and other goals, suggestive technologies, which makes it very difficult to find quality resources.

Volumes of low-quality information are significant because of:

- unprofessionalism, or insufficient professionalism, of producers of new information who entered this field of production at an unprofessional level in the context of the development of informatization, ensuring wide access to both the use and production of new information;
- non-compliant (for one reason or another) international standards for information production;
- the low technical level of the equipment on which the production of new information is carried out, which causes the emergence of low quality products, the introduction of technological noise into the information space, etc.;
- the presence of harmful and hostile to Ukrainian society information in the information space, the introduction of disinformation and information related to cyber terrorism into it.

It should also be borne in mind that global information resources are divided into operational and reserve ones. The latter are not used constantly, but from time to time. Accordingly, the level of access to them can be complicated. In modern practice, backup information resources can often be on paper or other non-electronic carriers, and it impedes for users access to them. At the same time, the importance of backup information in certain critical circumstances for society may become more relevant.

Today, global information resources are characterized by a wide variety, in particular, of fixation methods. In this case, it is important that each of the methods, - on electronic media, and on paper, on film or in magnetic recording, etc., - has its own technology of creation and use of the resource. Bringing these technologies to a common, electronic denominator, although it happens sometime, however, requires significant expenditure of money and time and cannot yet satisfy public demands. The majority of potential users do not yet possess the necessary, very diverse technologies in a sufficient extent.

Separately, it is necessary to focus on the development of search systems and other navigation mechanisms, which are primarily characteristics of electronic

information resources. They became a way out in solving the problems of thematic search for information, measuring its quantitative characteristics, tracking some of its other parameters. And at the initial stage of informatization, until the end of the last century and the beginning of the current one, these solutions in principle satisfied the emerging needs.

However, since the problem of harmful, manipulative information came to the forefront, and respectively, the need for prompt, effective use of new quality information to promote modern society development became pressing one, as well as neutralization of the problems that arise before it, with the growing need to accelerate the implementation of new information energy in social activity, technological solutions which have been found in the field of processing information arrays, are already insufficient. At the same time, we are talking about the need to improve the meaningful analysis of available resources, the analysis of the quality of the preparation of information products, the study of the possibilities of their development and planning based on the use of these possibilities of future social activities.

Modern search systems, unfortunately, are unable to perform an effective search for information in the interdisciplinary field of its development, in case of the need to analyze the content of non-identical terminology, to draw analogies in similar processes, but terminologically displayed in different ways. At the same time, directions of interdisciplinary research are currently very productive in solving modern social problems in various spheres of activity.

Similar problems also arise if one tries to use for one's own social development the cultural heritage of other nations and peoples, i.e. information resources created within the conditions of another cultural tradition, marked with the distinctive morphological construction of language structures. As rightly noted by modern researchers, the important and still not fully realized interest in the development of national languages in the general civilization dimension, in addition to cultural, general democratic, humanistic, political motives, will also acquire a certain pragmatic significance. It will be associated with the growing importance of creative work, which, as social practice shows, is always most effective in the national cultural environment using the expressive means of the native language.

Modern search systems cannot also take into account the necessary level of generalization of information resources, the distribution of resources according to the scope of use for specific purposes. Thus, when solving specific problems, for example, the purification of water used by a sugar factory, the company's employees need to receive information about the most effective,

cost-effective technologies, and there are no relevant solutions from international organizations on this issue at all.

A problematic issue in the selection from the system of global resources is also the distinction in its general volumes of the necessary information and one that is harmful, false, especially specially disguised as useful and innovative information. This circumstance is significant in view of the spread of information wars and cyber terrorism. However, it is also of significant importance in the process of developing market-based information exchanges.

This circumstance is particularly important given the fact that the weakness of the main subjects of the Ukrainian information market (and especially when considering it as the Ukrainian segment of the international information market) leads to the active entry of foreign participants into this market, who have much stronger material and technical base, technological and financial opportunities, an ideology of influence on social processes in Ukraine, based on one's own interests. The importance of the ideological component of foreign influence not only on the internal structure of the Ukrainian market, but also on the mechanisms of development of our society as a whole, creating comfortable conditions in it for the promotion of all types of own goods and ensuring favorable conditions for the purchase of Ukrainian products – the importance of this component of foreign influence in the current conditions is growing.

Despite, however, all existing problems in the process of using global information resources, this source of replenishment of national information bases is gaining more and more importance in enriching national information bases. This circumstance is explained by the fact that:

- today, no country can afford the production of new information in all areas of social development. Thus, in all world countries, users are forced to develop methods to attract foreign resources in the interests of their own development. This process, in turn, necessitates the formation of an appropriate legal framework;

- the establishment of international information exchanges contributes to the saving of domestic resources in areas of information production that are not constantly in demand, for which the formation of a special infrastructure for information creation is economically unjustified;

- the formation of international information markets as the most effective form of information exchange in modern times determines both the sale of own information products on these markets and the purchase of those products abroad that ensure innovative development, are useful for the state and the nation, and the production of which in the conditions of our country, in comparison with foreign samples is unprofitable.

At the same time, national interests dictate the need to observe one's own interests in information exchanges. So, from all the multifaceted discussions among researchers regarding the sphere of informational influences, one conclusion can be drawn today, namely: the influence of global processes on any information base is positive only as long as it contributes to the creation of new information in the traditions of a given human community, information that reflects the surrounding reality and promotes its development in the interests of this community [3].

Thus, the formation of the Ukrainian market of information services, and all other mechanisms of information exchanges practiced today, should be developed taking into account the necessary measures that ensure the information security of our society. They must neutralize possible threats to the existence and development of Ukraine, ensure the protection of economic and political sovereignty, own socio-cultural identity. At the same time, external information is assimilated and transformed into internal one, as a result the internal diversity of the system expands, which, in turn, makes it suitable for perceiving even greater external diversity [4, p. 117].

It is also important within the framework of the development of the democratic process to maintain a balance between openness of information and socially necessary restrictions on its distribution. In the system of these threats, the most significant today are those aimed at subordinating the interests of nations and states to the interests of transnational companies, international terrorist groups, and other problem-oriented supranational associations with global ambitions.

Another noticeable component of these threats is the threat of national-cultural unification, which neutralizes national, professional or other distinctiveness of development and self-identification. Such neutralization contributes to the elimination of possible resistance to the achievement of certain tactical goals of the leading foreign globalizers and harms the general development of society as a whole. Today, this is particularly evident in the processes of the spread of mass culture, the latest religious currents, the cult of power on the television screen, etc. According to the researchers, "the birth of a new world order is based not so much on economic transformations as on radical shifts in the spiritual sphere. These shifts are based on a whole complex of problems, often quite far from the direct information processes, but they are necessarily reflected in these processes and, in general, if perceived uncritically, can create a danger for Ukrainian national development" [5].

According to the system of traditional objects of impression, from the point of view of a nation or state, the most vulnerable components of information

security are: national, economic, political, informational, technical, physical, social, military, ecological, resource, food, energy, financial and monetary, price, demographic, fire, medical, psychological, mental, criminal security [6, pp. 10–11].

As we can see, the complex influence of information resources produced in the world on the domestic information basis of the development of society determines the need for a complex corresponding response. Thus, an appropriate hierarchy of tasks is being formed in the field of organizing a modern domestic response to the development of the global information space. At the same time, at the national level, national informational interests must be consistent with those that correspond to the interests of international development and take into account the subordinate interests of the system of its own social structures.

The development of informatization in Ukraine and the strengthening of global information pressure on national information resources, the specification of threats associated with the use of electronic information technologies, the need, in the end, to improve the processes necessary to increase the efficiency of the use of information resources as the basis of innovative development, today determine the need for high-quality improving the information saturation of the domestic information space, establishing effective mechanisms for replenishing the national information resource.

Modern information interests of Ukraine, in view of the strengthening of global influences, are increasingly connected with the organization of the preservation in the national interests of products and technologies of specific economic significance, with the protection of new socially significant information of the scientific level of the organization, as information of the highest level of quality, which accumulates intellectual mastering new facts and processes of public life, necessary for social development, solving the entire system of problems related to the organization of information security of Ukraine [7, 8, 9]. And if at the level of law-making and norm-making, the legal basis for the development of the appropriate policy is being formed, albeit not with sufficient efficiency, then there is still no proper coordination in the system of information structures of Ukrainian society.

Thus, we come to the conclusion that, firstly, in the conditions of growing global influences, the formation of a broad nationwide system of information structures that would satisfy society's requests for information relevant for development, would contribute to its effective use in the country and in the system of international exchanges, would satisfy the necessary needs for the organization of modern information security and, secondly, the establishment

of centralized control and the development of a clear national policy regarding the organization of socially useful information activities in Ukraine. At the same time, a very important task in the current conditions is the establishment of wide access to information resources for all categories of users and the organization of informing them about the content of available resources.

Meeting these needs of society is carried out in three main ways:

- the production of new information that corresponds to the directions of social development, its introduction into public circulation through the system of national information communications, its presentation through the system of international communications to international information markets, as well as directing the completion of domestic information bases, including library funds;

- the introduction into wide public circulation of information resources contained in the funds of library institutions, archival institutions, and other information bases and constituting the national-cultural spiritual value created by previous generations of the Ukrainian people and a system of important landmarks in modern national development;

- selection of information necessary for the development of the Ukrainian people from the resources of the global information space.

At the same time, if the delivery of new information and information from information bases available in Ukraine takes place through the domestic communications system and is carried out by relevant information workers focused on quality information service (librarians, employees of archival institutions, employees of analytical centers or foundations), then the resources of the global information space, with the exception of the fulfillment of certain contractual obligations within the framework of business projects and the exercise of deliberate influence on the information space and databases of Ukraine, unauthorized by it, these resources are simply presented to the user. And the selection of information depends on him.

The complexity of this selection in the conditions of a shortage of time, available huge amounts of information resources, their structural diversity and different quality makes scientists, businessmen, and political figures in the modern information space, regardless of even a hypothetically clear idea of what they are trying to find, increasingly amateurs. Work in modern information arrays, with the involvement of modern technologies, requires specific professional skills and, in the end, to be distinguished among new information professions – operators of information resources. Their help increases the efficiency of using information resources, the productivity of all categories of users.

The economic situation in the country does not favor the creation of new highly productive information centers. And at the same time, library and archival institutions, traditional information centers of our past, remained out of public attention for a long time during the formation of the new Ukrainian state in the process of the development of society's informatization.

In their optimal version, these mechanisms should be, obviously, in our country, connected with the development of library activities. This development, however, should be based on a modern technological basis while improving the activities of library institutions as public information centers, in which qualified information workers should work, mediators between producers and users of information, between information resources available in society and social structures, which is based on it. At the same time, library institutions will meet today's requirements and successfully fulfill the role of the main infrastructure elements for managing society's information resources under the following conditions:

1) when their technical and technological base will provide the possibility to manage electronic information flows;

2) when they will be able to work effectively in the global information space, selecting information necessary for our society;

3) when they will become centers of reliable storage of structured and reliably managed information both the new electronic and converted from other media into electronic information;

4) when the information from library funds transferred into electronic form will be introduced into active circulation, creating single arrays with a new one, confirming the traditions of information creation developed over generations;

5) when, due to the planned replenishment of funds with new information, internal inter-branch connections will be restored and strengthened, which will contribute to the improvement of the entire system of society's information bases;

6) when library institutions, on their part, will intensify the work on remote user service, they will develop technologies that will ensure an increase in the efficiency of information use, including one through adaptation to customers needs, taking into account the specifics of one's perception, by analogy with communication processes;

7) when library institutions will start the process of entering the information markets as full-fledged subjects, which may be of not only financial significance for them. After all, the market is a good indicator of any activity;

8) when library institutions as public information centers will also become

centers of best experience, scientific thought, enlightenment and education for those categories of citizens who join modern information technologies and introduce them into their own lifestyle [10, pp. 220–221].

It is also worth noting that in their new capacity, as the experience already shows, library institutions acquire new practical opportunities, expand the range of their functions, based on the capabilities of electronic information technologies.

Thus, the computerization of libraries has become a favorable factor in improving the quality of already traditional areas of activity related to serving readers in library halls, correcting information about available resources, reducing the time for new literature processing time, etc.

Along with this, the development of electronic resource services with the help of library websites has developed. “The current stage of development and distribution of IT in Ukraine allow us to consider the website as the main and extremely effective tool for remote IO of library users of all types. And it’s not just about informing website visitors about libraries structure, opening hours, contact information and location, etc. For a modern library, it is the norm to keep an EC of new arrivals and promptly update the latter on its own website, to form and present thematic lists of literature and full-text documents, to offer information about book and art exhibitions, and cultural and mass events, to present a systematized list of web references (links) with annotations, provision of ordered background social or scientific information, etc.” [11].

Service with the help of remote address delivery of documents to users also received the corresponding development. Full-text electronic libraries are being developed and social networks are being filled with quality information.

A characteristic feature of the modern library activity is the production of their own information and analytical resources in the “information about information” mode, which reveals the content of library funds on current problems of social activity, the content of new global information resources related to socially useful issues. Such publications tell in a concentrated form about new information developments, and are equipped with rich reference material, so could contribute to the improvement of the use of information resources.

References

1. Kremin, V. H., Binko, I. F., Holovashchenko, S. I. (1998). *Politychna bezpeka Ukrainy: kontseptualni zasoby ta systema zabezpechennia:*

monohrafiia [Political security of Ukraine: conceptual means and support system]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Dobko, T. (2013). Dovidkovo-bibliohrafichna diialnist naukovykh bibliotek Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok (XX st. – pershe desiatylittia XXI st.) [Reference and bibliographic activity of scientific libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine: formation and development (XX century – first decade of XXI century)]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

3. Horovyi, V. M. (2005). Osoblyvosti rozvytku sotsialnykh informatsiinykh baz suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Features of the development of social information bases of modern Ukrainian society]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

4. Afanasev, V. G. (2013). Sotsialnaya informatsiya i upravlenie obschestvom [Social information and community management]. 408 p. [in Russian].

5. Onyshchenko, O. S., Dubrovina, L. A., Horovyi, V. M. et al. (2011). Intehratsiia Ukrainy u svitove spivtovarystvo v konteksti rozvytku bibliotechnykh informatsiinykh tekhnolohii [Integration of Ukraine into the world community in the context of the development of library information technologies]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

6. Tardaskina, T. M. (2011). Menedzhment informatsiinoi bezpeky v haluzi zviazku [Management of information security in the field of communication]. Odesa [in Ukrainian].

7. Oliinyk, O. V. Polityko-pravovi aspekty formuvannia informatsiinoho suspilstva suverennoi i nezaleznoi derzhavy [Political and legal aspects of the formation of the information society of a sovereign and independent state] [in Ukrainian].

8. Natsionalnyi informatsiinyi suverenitet u konteksti rozvytku novitnykh informatsiinykh tekhnolohii: monohrafiia / [O. S. Onyshchenko, V. M. Horovyi, V. I. Popyk ta in.]; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Kyiv: NBUV, 2011. 191 p. [in Ukrainian].

9. Marutian, R. (2010). Natsionalni informatsiini resursy yak pershoosnova informatsiinoho suverenitetu Ukrainy. *Aktualni problemy mizhnarodnoi bezpeky: ukrainskyi vymir*. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].

10. Horovyi, V. (2010). Sotsialni informatsiini komunikatsii, ikh napovnennia i resurs [Social information communications, their content and resources]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

11. Isaienko, O. (2011). Innovatsiini bibliotechni tekhnolohii informatsiinoho obsluhovuvannia : monohrafiia [Innovative library information service technologies]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

Список бібліографічних посилань

1. Кремінь В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення : монографія. Київ : МАУП, 1998. С. 8.
2. Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 257.
3. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. Київ : НБУВ. 2005. С. 203.
4. Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом. 2013. 408 с.
5. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2011. С. 256.
6. Тардаскіна Т. М., Кононович В. Г. Менеджмент інформаційної безпеки в галузі зв'язку : навч. посіб. Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. 272 с.
7. Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm
8. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій : монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2011. 191 с.
9. Марутян Р. Національні інформаційні ресурси як першооснова інформаційного суверенітету України. *Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір*. Київ : Стило, 2010. С. 493–497.
10. В. Горовий. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 360 с.
11. Ісаєнко О. Інноваційні бібліотечні технології інформаційного обслуговування : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. С. 52.

The manuscript was submitted for publication on September 14, 2022.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022.

Світлана Горова,

доктор наук із соціальних комунікацій, психолог,
старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: gorova.s@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-0128>

Діяльність бібліотек щодо нейтралізації загроз національному інформаційному простору

Інтелектуальний інформаційний ресурс став важливою складовою утвердження людини, людського суспільства як домінуючого, життєздатного біологічного виду в сучасній дійсності, що має зберегти життєздатність своєї планети. У той же час зміни навколишньої дійсності, нові й нові виклики, що постають перед суспільством, диктують темпи еволюції самого суспільства.

Масштаб загрозливих для людства проблем на нинішньому етапі його розвитку потребує вже не локального згуртування людей, а консолідації загальноцивілізаційних зусиль для їх упередження. На необхідність такої консолідації сучасна цивілізація реагує насамперед активізацією глобалізаційних процесів, що, у свою чергу, базуються на глобальній інформатизації, вдосконаленні інформаційних обмінів у системі соціальних структур сучасного суспільства. Останнє стало можливим при рівні розвитку науково-технічного прогресу, характерному для постіндустріального етапу розвитку людства, масовому впровадженню електронних інформаційних технологій.

Ці технології, ставши найпродуктивнішим з усіх відомих до цього часу інструментів введення в суспільну практику необхідних інформаційних ресурсів і, технологічно будучи найближчими до мозкової діяльності з обробки інформації, активізували, прискорили темпи процесу виробництва матеріальних і духовних благ, сприяли піднесенню до вимог сьогодення еволюції самої людини, розкриттю її можливостей і здібностей, обумовили творення нових і нових, необхідних для вирішення наявних проблем соціальних спільностей.

Сучасна інформатизація, заснована на впровадженні електронних інформаційних технологій, сприяла стрімкій активізації глобалізаційних процесів, трансформації нашої цивілізації в єдиний суспільний організм, що все чіткіше набуває внутрішньої координації. Разом з тим інформатизація обумовила докорінну реконструкцію світогляду кожної, охопленої її процесами людини.

Глобальна інформатизація та інтернет-технології обумовили не лише новий якісний рівень розвитку суспільства, а й породили численні проблеми зростання, вирішення яких вимагають реалії нового інформаційного суспільства. Ці реалії базуються на необхідності реалізації основоположних принципів

сучасного суспільства: підвищення продуктивності праці в інформаційній сфері, удосконалення ефективності використання інформаційних ресурсів. При цьому в новій своїй якості, як про це вже свідчить наявний досвід, бібліотечні установи набувають відповідних практичних можливостей, розширюють спектр своїх функцій, виходячи з можливостей електронних інформаційних технологій та сприяють нейтралізації загроз національному інформаційному простору.

Ключові слова: національний інформаційний простір, бібліотечна діяльність, інформація, безпека, інформаційні ресурси, бібліотечні установи, глобальна інформатизація.

DOI:

УДК 327.3(100):355.4((470+571):477)

Марія Кушнарьова,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: mariakushn8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

**АКЦІЇ СОЛІДАРНОСТІ СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ
З УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ**

Стаття знайомить з результатами дослідження акцій солідарності світової громадськості з українським народом, які відбувалися з кінця лютого до кінця червня 2022 р. Дослідження має узагальнювальний характер і пропонує класифікацію згаданих акцій. Як критерії класифікації пропонуються: кількість учасників, ступінь організованості, характер дій, форма благодійності, спрямованість (на підтримку України або на засудження дій Росії). Кожен виділений різновид акцій супроводжується відповідними прикладами з повідомлень ЗМІ. Запропонована класифікація акцій солідарності з українським народом, а також наведені приклади унаочнюють висновок про виняткове різноманіття форм і проявів реакції світової громадськості на події в Україні, пов'язані з російським вторгненням. Також автор пропонує стисле порівняння форм прояву солідарності світової громадськості з українським народом та з іспанським під час громадянської війни 1936–1939 рр.

Ключові слова: російсько-українська війна, солідарність, громадськість, громадянська війна в Іспанії.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., докорінно змінило життя населення України, але також відчутно позначилося на подіях в усьому світі. Крім впливу на економічні, торговельні, соціальні, демографічні та інші показники, воно спричинило глибокі трансформації геополітичного та світоглядного характеру. На наших очах відбувся процес, що загалом є природним супутником великомасштабної кризової ситуації та передбачає чітке окреслення власної позиції, формування чітких відповідей на суспільно-політичні

питання. Наслідками цього самовизначення, яке відбувалося як на геополітичному, так і на персональному рівнях, можуть бути висновки як неприємні, навіть болісні для когось, зокрема для українців, так і дуже позитивні. Ознакою таких позитивних для нас висновків є численні акції солідарності з українським народом, які розпочалися по всьому світу відразу після початку вторгнення. Масштаб, різноманітність та кількість учасників цих акцій дає змогу вважати їх безпрецедентними у світовій історії.

Російсько-українська війна, з огляду на масштаб трансформацій, яких зазнали усі галузі політичного, економічного, соціального життя світу, стала своєрідним емпіричним феноменом, і він уже перебуває у фокусі уваги дослідників, що представляють найрізноманітніші галузі знання. Згадані прояви солідарності з українським народом є одним із проявів цього феномену, тому заслуговують на окреме дослідження. Тож **мета пропонованої статті** – проаналізувати наявну в українських ЗМІ інформацію про акції солідарності з українським народом, виокремити особливості цих акцій, на підставі чого запропонувати класифікацію цього явища, окреслити форми проведення таких акцій та прояви оригінальних, інноваційних тенденцій, характерних для нашої доби.

Об'єктом дослідження стали різноманітні акції солідарності з українським народом, що відбувалися по всьому світу упродовж перших чотирьох місяців повномасштабних військових дій, тобто з 24 лютого по кінець червня 2022 р. Такі хронологічні рамки обумовлені, по-перше, тим, що війна, на жаль, триває і тому підсумовувати та узагальнювати інформацію про явище як таке ще надто зарано, отже, постає потреба в певній суто умовній часовій межі, щоб надалі проводити дослідження подій, що відбуватимуться пізніше. По-друге, з часом активна участь у подібних акціях великої кількості українців, що масово виїхали за кордон після початку війни, змінила склад учасників та характер переважної більшості таких акцій. Тому саме перші місяці, коли психологічний стан та спосіб життя тих українців, що виїхали, суттєво ускладнювали їхню участь у громадському житті у різних його проявах, дають можливість говорити саме про акції світової громадськості, і саме це є для пропонованого дослідження вкрай важливим. По-третє, як буде видно з подальшого викладу, інтенсивність та різноманіття акцій, що сталися в зазначені чотири місяці, та наявна вже у ЗМІ інформація про пізніші події дають змогу припустити, що основні формотворчі процеси стосовно досліджуваного явища вже відбулися, тобто поле для попереднього огляду можна вважати сформованим.

Специфіка дослідження не передбачала аналізу величезного комплексу дій громадськості різних країн, спрямованих на вирішення питань, пов'язаних з прийманням, розселенням тощо українських біженців, які, безумовно, є проявами солідарності з нашим народом, але ця чітко окреслена діяльність має бути об'єктом спеціальної наукової розвідки.

Матеріал для дослідження було зібрано упродовж роботи з підготовки рубрики «Реакція представників світової громадськості та бізнесу» для щотижневого інформаційно-аналітичного бюлетеня «Діяльність Президента України в умовах російсько-української війни» (вип. 1–18), який випускається Фондом Президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [2]. Робота над упорядкуванням випусків продовжується і, з огляду на дані про акції солідарності, що тривають, їхній аналіз та систематизація можуть стати підґрунтям для цікавих та актуальних висновків.

Процес дослідження ґрунтувався на теоретичних засадах і методологічних принципах історизму та об'єктивності, системного підходу, відбувався з використанням загальнологічних методів та прийомів дослідження (аналіз, синтез, узагальнення тощо), які застосовувалися у поєднанні з типологізацією, порівняльним аналізом і контент-аналізом.

Вище було зазначено, що акції, про які йдеться в статті, можна вважати безпрецедентними. Це обумовлено значною мірою тим, що упродовж останніх майже 80 років у світі не було настільки масштабної війни. Кількість держав, задіяних у Другій світовій війні, була настільки великою, що говорити про світовий масштаб солідарності просто не випадає. Єдина подія, яка викликала справді потужну хвилю без перебільшення світової солідарності з певним народом і яку можна вважати прецедентом з огляду на цілі дослідження, – це громадянська війна в Іспанії 1936–1939 рр. Але за майже 100 років, що відділяють нас від тих подій, настільки суттєво змінилися економічні, соціальні, технологічні характеристики способу життя людства, що порівняння громадської реакції на війну в Іспанії та війну в Україні складно вважати науково коректним, хоча, безумовно, певні висновки зіставлення зазначених подій може дати.

Попри існування у світовій академічній думці окремих досліджень щодо акцій солідарності в різних державах, наприклад, дослідження акцій солідарності часів громадянської війни в Іспанії [4, 8, 13], проявів солідарності під час Другої світової війни [12, р. 22–29], солідарності за міграційної кризи 2015 р. [11], солідарності в державах ЄС за часів пандемії коронавірусу COVID-19 [9], дослідницька література із заявленої проблематики має переважно теоретичний характер і стосу-

ється проблеми солідарності як такої. Ідеться про помітний масив праць, створених вченими, що представляють різні наукові галузі, насамперед соціологію, політологію, антропологію, певні галузі філософського знання.

Соціологія буда першою наукою, яка поставила солідарність у фокус наукового дослідження. Із соціологічної точки зору солідарність – ідеться про соціальну солідарність – постає як спосіб та ступінь зв'язку індивіда із суспільством. Політологи розуміють солідарність як «почуття готовності й бажання до взаємної підтримки між людьми, об'єднаними на основі спільних інтересів» [1, с. 672–673]. Тому видається за доцільне таке визначення солідарності вважати прикладом політологічного розуміння цього явища і саме таке розуміння є базовим для пропонованого дослідження.

У праці одного із засновників соціології Е. Дюркгейма таке розуміння постає як окремий прояв соціальної солідарності. Е. Дюркгейм наголошує на значенні злочинних дій, які «ображають сильні та певні стани колективної свідомості» [3, с. 81] і тому стають чинником об'єднання людей («хвилювання, що зросло, сильно притягує людей один до одного та об'єднує їх в одному місці» [3, с. 103]).

Схожу думку обстоєє Р. Рорті, який вважає, що солідарність виникає через уяву, біль та приниження [7, с. 243]. Він визначає сучасну людину як ліберального іроніка, тобто особу, для якої найгіршою річчю є жорстокість, отже, розуміння людської солідарності ґрунтується на почутті спільної небезпеки та передбачає ідентифікацію особи з людством як таким [7, с. 251]. На думку Р. Рорті, саме у напрямі до більшої солідарності рухається моральний прогрес.

До певної міри всі ці ідеї стали підґрунтям для поглядів К. Конаржевського, котрий, аналізуючи емпатію та альтруїзм, тісно пов'язані з явищем солідарності, висуває припущення, що альтруїзм може виникати через емпатію або через протест [12, р. 22–23]. Відправною точкою в обох випадках є бажання допомогти особі, котра зазнала страху та болю, що відчуваються як власні, але в першому випадку допомога базується на відчутті спільності, спорідненості, у другому – на дистанціюванні, демонстрації у будь-який спосіб власної незгоди з явищем, цінностями та діями, що спричинилися до чийогось болю та страждань.

Американська дослідниця Дж. Дін, маючи на увазі насамперед соціальну солідарність, виокремила три її форми: афективну (передбачає близькі стосунки), конвенційну (базується на спільних інтересах) та рефлексивну. Рефлексивна форма солідарності виходить на «всеза-

гальний рівень, коли «ми» означає «ми всі» – пов'язані солідарністю члени ідеальної комунікативної спільноти. Маємо визнати нашу взаємозалежність та притаманну усім вразливість, а також обопільність наших стосунків» [цит. за: 10, с. 255]. Попри соціологічне «походження», ця остання форма може бути використана при аналізі солідарності у політологічному розумінні і вочевидь є особливо помічною, якщо йдеться про сучасність.

Взаємозалежність при аналізі солідарності є наріжним каменем також і для французького вченого А. Конт-Спонвіля. На його думку, «проявляти солідарність означає діяти на користь людини, чії інтереси ти поділяєш. Захищаючи її інтереси, ти захищаєш і свої, захищаючи свої, захищаєш і її інтереси» [5, с. 564].

Саме уявлення про взаємозалежність та емпатія, імовірно, стали рушіями, що сприяли виникненню та поширенню величезної хвилі акцій солідарності з українським народом у перші місяці російського вторгнення. Ці акції були дуже різноманітними, але видається за можливе запропонувати певні параметри, за якими можна виокремити типи цих акцій.

За кількістю учасників можна розрізнити акції:

– **індивідуальні:**

а) *особиста участь у військових діях на боці України;*

б) *пикети;*

в) *пожертви;*

г) *публічне озвучування власної позиції щодо російсько-української війни, дописи та відеозвернення в соцмережах (актори А. Шварценеггер і П. Рішар, співачки Мадонна, Леді Гага, Біллі Айліш, спортсмени Г. Лінекер, І. Свьонтек, Пеле, Т. Ракумов, письменники С. Кінг та Дж. Роулінг [2, вип. 4, с. 79] тощо);*

д) *особистий приїзд в Україну (актор і режисер Ш. Пенн, астронавт Дж. Айзекман, філософ Б.-А.Леві, режисер К. Фукунага, актриса А. Джолі, продюсерка Т. Сворт, актор Б. Стіллер, ТВ-зірка Р. Рей) або відвідування українських біженців за кордоном (співак Т. Ліндемманн, рестлер Дж. Сіна [2, вип. 15, с. 80] тощо);*

е) *виставлення особистої речі на благодійний аукціон (велогонщик Т. Мартін; актори Д. Редкліфф, Р. Гір, вчитель Л. Анхазова [2, вип. 15, с. 79]);*

є) *поява на громадському заході в одязі в кольорах українського прапора, з прапором або з відповідною атрибутикою тощо;*

– **групові, переважно корпоративні** (організація заходів, колективні пожертви від певних бізнес-структур чи організацій тощо);

– **масові** (мітинги, демонстрації, релігійні заходи тощо).

За ступенем організованості:

– **стихийні** (переважно індивідуальні);

– **організовані:**

а) *громадські* (мітинги та демонстрації);

б) *організовані місцевою владою* (перейменування міських локацій; сприяння проведенню акцій; встановлення українських прапорів у громадських місцях; підсвітка об'єктів у кольори українського прапора тощо);

в) *ініційовані бізнес-структурами* (пожертви, запровадження новачій з метою демонстрації солідарності тощо);

г) *проведені профільними організаціями* (фестивали, асоціації тощо) (пожертви, заходи на підтримку України тощо).

За характером дій:

– **спортивні** (велопробіг у Туреччині, веломарафони в Словенії та Польщі, футбольний матч у Едмонтоні, марафон у Мадриді, учнівські забіги у Відні [2, вип. 13, с. 91]);

– **мистецькі** (організація та проведення виставок, концертів, кінопоказів, фотовиставок (близько 30 акцій, у тому числі фотографії зруйнованого Харкова на зупинках громадського транспорту в Рішон-ле-Ціон в Ізраїлі); зміна текстів власних відомих творів (Стінг, Scorpiions); колаборації з українськими митцями (Pink Floyd, Ед Ширан, запрошення Гамбурзьким балетом українських артистів для створення спільної програми [2, вип. 10, с. 98]);

– **релігійні** (релігійні відправи, під час яких відбувалися молитви за Україну в Нідерландах, Угорщині, Північній Македонії, Відні [2, вип. 11, с. 76]);

– **традиційні** (мітинги та демонстрації, понад 50 акцій по всьому світу);

– **сигніфікативні:**

а) *встановлення побратимських зв'язків з українськими містами* (Люблін-Харків, штат Міссісіпі – Хмельницька обл., Бергамо-Буча); проголошення Києва Радою Парижа почесним громадянином Парижа [2, вип. 4, с. 72]);

б) *перейменування міських локацій* (Вільнюс, Торонто, Рига, Прага, Краків, Таллінн, Гданськ, Канни, Рейк'явік; перейменування музею капітуляції у Другій світовій війні у Німеччині; іспанське місто Фуентес-де-Андалусія на Страсний тиждень перейменувало себе на «Україну» [2, вип. 7, с. 89]);

в) *встановлення українських прапорів* (Квебек, Оттава, Нью-Йорк, Гаага, Прага, вітрильник «Товариш» у Німеччині, меморіал у Трептов-парку в Берліні тощо, хода ірландських поліцейських з українськими прапорами під час Параду націй в Ірландії [2, вип. 2, с. 68], численні випадки розгортання українських прапорів великих розмірів під час громадських акцій);

г) *виконання Гімну України* (Метрополітен-опера тощо);

д) *фарбування поверхонь у кольори українського прапора* (громадський транспорт у Празі, Ворота Героїв, паркан біля Посольства Росії та стіна позаду пам'ятника радянським воїнам у Відні, електричка у Японії, велосипеди на Канарських островах [2, вип. 8, с. 90]);

е) *підсвітка знакових локацій у кольори українського прапора* (собор Св. Стефана у Відні, Емпайр стейт білдінг, Ейфелева вежа, 41 пам'ятка в Ірландії [2, вип. 4, с. 68]);

– **символічні:**

а) *нагороди українському народу від Малаги, В. Зеленському* (визнання його найвпливовішою людиною Європи виданням *Político*, найвпливовішою людиною року журналом *Time*, присудження йому премії Карла Великого відповідною фундацією), Віталію Кличку (премія Артура Еша), поету Сергію Жадану (визнання його Людиною року польським виданням *Gazeta Wyborcza*), псу-саперу Патрону від кінологічного клубу Ірландії [2, вип. 17, с. 87]);

б) *присвячення виданнями обкладинок своїх випусків Україні* (*New Yorker*, польська версія *Newsweek*, *Profit* (Австрія), *Time*, британський *Vogue* (фото дороги на Миколаївщині), чеський *Vogue* (прапор України), *The Ring* (українські боксери [2, вип. 9, с. 94]);

в) *видання збірника промов В. Зеленського у Франції* [2, вип. 11, с. 82];

– **промоція українського культурного продукту** (організація туру *Ukraine Freedom Orchestra*, виконання творів українських композиторів, спецвипуск *Adweek*, повністю створений українськими фахівцями, публікація *Charlie Hebdo* 20 робіт українських карикатуристів [2, вип. 13, с. 95]);

– **перформанси:**

а) *прояв емпатії до жертв та співчуття до втрат українського народу* (викладання напису «ДЕТИ» (Берлін, Відень, Гельсінкі, Рига, Лісабон), «акції порожніх візочків» та «порожнього взуття» (Будапешт, Варшава, Відень), акції солідарності з жертвами звалтувань (Берлін, Мехіко, Таллінн, Відень, Рига, Вільнюс, Варшава, Лондон), запалення свічок у Відні, Нью-Йорку та Варшаві, акція «мішків з піском» у Відні,

акція повітряних кульок у Польщі; «плюшевий міст» на українському кордоні з Румунією [2, вип. 3, с. 72];

б) *акції з вимогами збільшити допомогу Україні* (у Варшаві, Брюсселі, Вільнюсі, Таллінні тощо перед посольствами Німеччини, Угорщини, Туреччини [2, вип. 10, с. 96–97]);

За формою благодійності:

– широкого спрямування:

а) *стихийні пожертви* (10 млн євро зібрано за 3 дні в Нідерландах, 5, 5 млн – у Латвії, 18 млн – у Фландрії, передавання японськими дітьми власних скарбничок на користь України тощо);

б) *корпоративні пожертви* (PayPal, Bolt, Epic Games, рок-групи Pink Floyd та Metallica, La Liga, ФК «Ювентус», «Реал» тощо, японські священники-буддисти, жертва міста Егенвіль (Канада) на підтримку медичної сфери України [2, вип. 18, с. 83] тощо);

в) *організація спеціальних благодійних подій* (футбольні матчі, мистецькі акції та концерти – понад 20 акцій);

г) *проведення благодійних аукціонів* (продаж картини Бенксі, продажі спортивних раритетів, організовані Entourage Sport, ФК «Евертон» та PapiMatch, продаж дитячих малюнків eBay, аукціони в Мілані, Празі, Каннах [8, вип. 13, с. 94] тощо);

д) *інноваційні* (тисячі випадків бронювання користувачами Airbnb квартири в Україні, щоб таким чином фінансово підтримати її громадян під час війни; збір скла міською владою Вільнюса для передачі Україні [8, вип. 9, с. 101]; 36 млн дол. зібрано Epic Games на гуманітарну допомогу Україні, кошти надходили від усіх покупок гравців усередині програми за реальні гроші [8, вип. 4, с. 70]; три злотих від кожного продажу новинки – «українського бургера» – у польських McDonald's [8, вип. 9, с. 98]; частка коштів від продажу традиційних японських ляльок дарума, пофарбованих у жовто-блакитні кольори [8, вип. 8, с. 93]);

– *цільова фінансова та гуманітарна підтримка українських колег* (ІВА (Міжнародна боксерська асоціація), ФК «Динамо Загреб», Грузинська федерація футболу, Міжнародна федерація тенісу, Професійна асоціація оперних фестивалів, ФІФА, Європейська асоціація журналістів, Міжнародна федерація біатлону, Метрополітен-опера, Міжнародна федерація спортивної стрільби [2, вип. 4, с. 69] тощо);

– *запровадження пільг для українців* (відмова Університету Альберти брати платню з українських студентів, надання українським читачам безкоштовного доступу до електронних версій The Washington Post, The Wall Street Journal, The Economist [2, вип. 7, с. 84] тощо).

За спрямованістю:

– *на підтримку України* (все зазначене вище);

– *на засудження агресивних дій Росії:*

а) стихійні індивідуальні дії (численні випадки відмови росіянам в оренді житла та обслуговуванні, відмова грузинського корабля заправляти російське судно тощо)

б) виключення Росії з числа членів організації або учасників подій (близько 150 випадків розірвання побратимських відносин з російськими містами, припинення близько 100 культурними, науковими та понад 20 спортивними інституціями співпраці з російськими партнерами, припинення бізнес-структурами діяльності в Росії, незапрошення представників Росії та Білорусі на щорічні урочистості з нагоди звільнення Бухенвальду (Німеччина) [2, вип. 5, с. 89] та Маутхаузену (Австрія) [2, вип. 8, с. 84]);

в) позбавлення Росії права на проведення певної події (45-та сесія ЮНЕСКО, Всесвітня шахова олімпіада, Гран-прі з фігурного катання, чемпіонат світу з хокею [2, вип. 9, с. 94] тощо);

г) коригування пошуковими системами, соцмережами тощо своєї політики щодо користувачів у зв'язку з російсько-українською війною (Google, Netflix, YouTube, Instagram, Twitter, Facebook [2, вип. 2, с. 73]);

д) блокування транспортних засобів (фур на польсько-білоруському та на польсько-німецькому кордонах, потягів з вугіллям у Фінляндії, російського танкера в Норвегії, відмова розвантажувати російське судно в Амстердамі [2, вип. 9, с. 101]);

е) перформанси із засудження дій російських військ в Україні (машина вугілля під Посольством Росії у Варшаві; «труна для Путіна» в Ризі; заляпування червоною фарбою російського посольства у Варшаві; акція в Ризі проти мародерства росіян в Україні; забарвлення ставку перед Посольством Росії у Вільнюсі в червоний колір; проектування українського прапора на російське посольство у Вашингтоні; сатирична репрезентація Путіна під час фестивалю гумору в Габрово; 100-разове (!) виконання Гімну України біля російського посольства в Копенгагені [2, вип. 8, с. 82]);

є) акції символічного характеру (відмови бізнес-структур у Швейцарії, Латвії, Японії тощо від логотипів Z, перенесення святкування Дня перемоги у Другій світовій війні на 8 травня в Грузії, демонтаж російських пам'ятників, висадження соняшників перед Посольством РФ у Вашингтоні, відмова мерії Оттави підіймати російський прапор з нагоди Дня незалежності Росії [2, вип. 14, с. 83–84] тощо).

Запропонована класифікація, оскільки вона є першим результатом спроби осмислення цього явища, має радше характер пропозиції, яка, безперечно, потребує подальшого вдосконалення та доповнення. Очевидно, що велика частка наведених прикладів належить одночасно до кількох типів залежно від параметру, обраного для характеристики та визначення. Також, як це трапляється з будь-якою типологією чи класифікацією в суспільному знанні, відбулися певні акції, які складно віднести до якогось із запропонованих видів, зокрема реєстрація шотландського тартану в кольорах українського прапора [2, вип. 2, с. 72], виконання глядачами на стадіоні Глазго Гімну України перед футбольним матчем [2, вип. 14, с. 82], латиський мозаїчний проєкт за творами Марії Приймаченко [2, вип. 15, с. 77], акція жовтих троянд на блакитній стрічці в Софії [2, вип. 14, с. 85] та інші. Також не можна не наголосити на тому, що для українського народу однаково цінними були мільйонні пожертви світових зірок шоу-бізнесу [2, вип. 2, с. 61, 70] та 20 фунтів, які стюард Томмі передав українському футболісту В. Миколенку [2, вип. 6, с. 106], колективна охорона місцевою спільнотою українського прапора в Гаазі [2, вип. 12, с. 95] та відвідування України Нобелівськими лауреатами [2, вип. 17, с. 85].

Запропонована класифікація акцій солідарності з українським народом, а також наведені приклади унаочнюють висновок про виняткове різноманіття форм і проявів реакції світової громадськості на події в Україні, пов'язані з російським вторгненням.

Вище було зазначено, що єдиною подією, яка викликала зіставний за масштабом рух солідарності з народом, який відстоював свої інтереси, була громадянська війна в Іспанії.

Ступінь солідарності світової громадськості з боротьбою іспанського народу визначався великою мірою тим, що іспанці боролися з фашизмом, який на той час уже багатьма розцінювався як сила, що загрожувала світу. Характерною ознакою тогочасного суспільства, причому у світовому масштабі, була реалізація громадської діяльності через утворення та роботу вселяких комітетів, конгресів, союзів, ліг, об'єднань тощо. Тому станом на 1936 р. у світі вже існувало багато антифашистських громадських структур і саме вони стали організаторами та керівниками допомоги Іспанії. До них належали як світові (найвідоміша – Міжнародна організація допомоги борцям революції, відома як МОПР, а також Всесвітній комітет боротьби проти війни та фашизму, Міжнародний комітет антифашистської молоді, Міжнародна жіноча ліга за мир і свободу тощо [4, с. 170–178]), так і регіональні органи («Навряд чи існувало

в Англії місто, в якому не було би Комітету допомоги Іспанії» [8, с. 82]). Оскільки в роботі цих громадських структур помітною була участь тодішніх знаменитостей (А. Ейнштейн, Е. Сінклер, Л. Арагон, Р. Роллан тощо), постільки вони принаймні формально очолювали й організацію допомоги іспанському народу, ставали знаковими постатями цієї справи, сприяючи її популярності.

Аналіз дослідницької літератури дає змогу зробити висновок про те, що найпоширенішими формами прояву солідарності з народом Іспанії були:

- безпосередня участь громадян різних країн у військових діях в Іспанії у складі Інтернаціональних бригад (приблизна кількість бійців – 35–40 тис. [8, с. 15]);
- опікування іспанськими емігрантами, особливо дітьми;
- пожертви (зокрема, численні випадки перерахування денної заробітної платні працівниками різних країн у фонд допомоги народу Іспанії);
- збір гуманітарної допомоги (одяг, продукти, ліки тощо);
- проведення мітингів солідарності;
- відкриті листи та публічні звернення відомих діячів науки та мистецтва;
- ретельне висвітлення світовими ЗМІ подій в Іспанії;
- проведення благодійних видовищних заходів.

Наведена вище класифікація та приклади акцій солідарності з українським народом, тобто «українського» руху, уможливило проведення порівняння їх із рухом солідарності з народом Іспанії, тобто, умовно, «іспанським» рухом. Очевидно, що певні форми прояву солідарності попри майже сторічну віддаленість у часі залишилися актуальними або через свою функціональність (пожертви, збір гуманітарної допомоги, опікування біженцями), або через свою універсальність (мітинги, демонстрації, висвітлення ЗМІ, благодійні заходи). Однією зі своєрідних ознак руху «іспанського» руху був високий ступінь його організованості. Також його очевидною характерною рисою була велика кількість громадян інших держав, які брали особисту участь у військових діях на боці республіканської Іспанії. У доступній інформації про «іспанський» рух відсутні приклади ексклюзії стосовно Німеччини, що могло бути зумовлено почасти потужним антинацистським рухом у самій Німеччині, традиційними для того часу закликами до класової солідарності, а також особливостями тогочасної політики окремих держав стосовно нацистської Німеччини. «Український» рух представлений величезною

кількістю акцій саме сигніфікативного, символічного та видовищного характеру, у той час як в «іспанському» русі такі приклади були вкрай спорадичними [8, с. 64]. Взагалі «український» рух відрізняється більшим різноманіттям форм прояву солідарності та вражаючим ступенем креативності у їх застосуванні.

Імовірно, ці відмінності пов'язані, насамперед, з тим, що «сучасне (глобальне) суспільство важко трактувати як етично інтегровану спільноту людей зі схожими цінностями. Для культурно диференційованого суспільства характерні індивідуалізація та ціннісний плюралізм» [10, р. 255]. Це, своєю чергою, продукує, по-перше, уявлення про суттєво вищу, ніж 100 років тому, цінність власного життя, по-друге, високий ступінь варіативності як оцінки певної ситуації та ставлення до неї, так і форм особистої реакції на події.

Також велику роль відіграло поширення та популярність постмодерного та постпостмодерного мистецтва разом із притаманними йому жанрами (гепенінги, перформанси, флешмоби, інсталяції тощо), що, з одного боку, додало згаданим акціям яскравості та атракційності, з іншого – посилило суто ігровий елемент у їх проведенні.

Безумовно, на рух солідарності з народом України, як і на будь-який інший бік сучасного життя, не міг прямо чи опосередковано не вплинути розвиток цифрових технологій та пов'язані з ним технологічні, комунікативні та культурні новації.

Отже, рух солідарності з народом України можна вважати явищем, яке є ще одним проявом «нового культурного, мовного, інформаційного середовища, нової соціокультурної реальності» [6, с. 98]. Але це нове середовище існує в глобалізованому світі, ступінь інтегрованості якого з необхідністю актуалізує згадану вище рефлексивну солідарність, коли «ми» означає «ми всі». Це посилює необхідність віднайдення балансу між спільним, загальним та індивідуальним, між традиційним та новаторським, між авангардними технологіями та морально-етичними цінностями.

Список бібліографічних посилань

1. Амельченко Н. Солідарність. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
2. Діяльність Президента України в умовах російсько-української війни. Інформаційно-аналітичний бюлетень. URL: <http://www.irbis-nbuv>.

gov.ua/cgi-bin/irbis_siaz/cgiirbis_64.exe?Z21 ID=&I21 DBN=IAM&P21 D BN=IAM&S21 STN=1&S21 REF=10&S21 FMT=online&C21 COM=S&S2 1 CNR=20&S21 P01=0&S21 P02=0&S21 P03=I%3 D&S21 COLORTERM S=0&S21 STR=-105420&fbclid=IwAR1 Cn-0_ncZQbadHla88 A6 r2 swILuj 9 tOVosXKW19 s4 i1 Mtv151 vKlHmJ88

3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / пер. с фр. А. В. Гофмана. М. : Наука, 1990. 575 с.

4. Забарко Б. М. Международная рабочая помощь в антифашистском движении. Київ : Наук. думка, 1993. 223 с.

5. Конт-Спонвиль А. Философский словарь / пер. с фр. Е. В. Головиной. М. : Этерна, 2012. 752 с.

6. Половинчак Ю. Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. № 2. 2018. С. 94–100.

7. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / пер. с англ. И. Хестановой, Р. Хестанова. М. : Русское феноменологическое общество. 1996. 279 с.

8. Солидарность народов с Испанской республикой 1936–1939. М. : Наука, 1972. 368 с.

9. European Commission. Examples of Solidarity Actions among the Diversity Charters' Signatories. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/solidarity_actions.pdf

10. Juul S. Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory* 13 (2). Pp. 253–269. <https://doi.org/10.1177/1368431010362296>

11. Kiess J., Lahusen C., Zschache U. Solidarity Activism in Germany: What Explains Different Types and Levels of Engagement?. Lahusen, C., Grasso, M. (eds) *Solidarity in Europe. Palgrave Studies in European Political Sociology*. Palgrave Macmillan, Cham. 2018. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73335-7_3

12. Konarzewski K. Empathy and protest: two roots of heroic altruism. *Embracing the Other: Philosophical, Psychological, and Historical Perspectives of Altruism*. P. Oliner, S. Oliner, L. Baron. NYU Press, 1995, 474 p.

13. Smith Eric R. (2013). American Relief Aid and the Spanish Civil War. Columbia: University of Missouri Press. 2013. 208 p.

References

1. Amelchenko, N. (2011). Solidarnist. *Politychna entsyklopediia – Political*

Ebcyclopedia. Redkol.: Yu. Levenets (holova) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. 808 p. [in Ukrainian].

2. Diialnist Prezidenta Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Informatsiino-analitychnyi biuletyn [Activities of the President of Ukraine in terms of Russia-Ukraine war]. [in Ukrainian]. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_siaz/cgiirbis_64.exe?Z21 ID=&I21 DBN=IAM&P21 DBN=IAM&S21 STN=1&S21 REF=10&S21 FMT=online&C21 COM=S&S21 CNR=20&S21 P01=0&S21 P02=0&S21 P03=I%3 D&S21 COLORTERM S=0&S21 STR=-105420&fbclid=IwAR1 Cn-0_ncZQbadHla88 A6 r2 swILuj 9 tOVosXKW19 s4 i1 Mtvi51 vKlHmJ88

3. Dyurkgeym, E. (1990). O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sotsiologii [The division of labour in society]. (A. V. Gofman, Trans). Moscow: Nauka. 575 p. [in Russian].

4. Zabarko, B. M. (1993). Mezhdunarodnaya rabochaya pomosch v antifashistskom dvizhenii [International workers's help in antifascist struggle]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

5. Kont-Sponvil, A. (2012). Filosofskiy slovar [Philosophy dictionary]. (E. V. Golovina, Trans). Moscow: Eterna. 752 p. [in Russian].

6. Polovynchak, Yu. (2018). Komemoratyvni praktyky v suchasnomu informatsiinomu prostori [Commemorative practices in modern information space]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Studies. Document Studies. Informology*, 2, 94–100 [in Ukrainian].

7. Rorti, R. (1996). Sluchaynost, ironiya i solidarnost [Contingency, irony and solidarity]. (I. Hestanova, R. Hestanov, Trans). Moscow: Russkoe fenomenologicheskoe obschestvo. 279 p. [in Russian].

8. Solidarnost narodov s Ispanskoj respublikoj 1936–1939 [Peoples' solidarity with Spain Republic 1936–1939]. (1972). Moscow: Nauka. 368 p. [in Russian].

9. European Commission. Examples of Solidarity Actions among the Diversity Charters' Signatories. 2020 [in English]. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/solidarity_actions.pdf

10. Juul, S. (2010). Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory*, 13 (2), 253–269 [in English]. <https://doi.org/10.1177/1368431010362296>

11. Kiess, J., Lahusen, C., Zschache, U. (2018). Solidarity Activism in Germany: What Explains Different Types and Levels of Engagement? Lahusen, C., Grasso, M. (Eds). *Solidarity in Europe. Palgrave Studies*

in European Political Sociology. Palgrave Macmillan, Cham [in English].
URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-73335-7_3

12. Konarzewski, K. (1995). Empathy and protest: two roots of heroic altruism. *Embracing the Other: Philosophical, Psychological, and Historical Perspectives of Altruism*. P. Oliner, S. Oliner, L. Baron (Eds). NYU Press. 474 p. [in English].

13. Smith, Eric R. (2013). *American Relief Aid and the Spanish Civil War*. Columbia: University of Missouri Press. 208 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2022.

Maria Kushnareva,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: mariakushn8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

Global Public' Solidarity Actions with Ukrainian People during the Russia-Ukraine War: Classification and Special Characteristics

The paper presents study of global public' solidarity actions with Ukrainian people, which took place since the very beginning of the war in late February up to the late June in 2022. The study is of summarizing and resumptive nature and the classification of the actions is offered. Criteria for the classification are: number of participants/actors, level of organization, character of actions, forms of charity, actions directions. Each kind of actions is followed by cases from mass media reports, and it makes the conclusion on exceptional diversity of ways used by world public to manifest solidarity with Ukrainians, strongly evident one. The author conducts brief comparison in certain points of world public solidarity actions with Ukrainian people with Spanish one during the Civil war in 1936–1939. Distinctive features of the latter were high level of organization, large number of people who fought for the republican Spain, absence of actions aimed at international exclusion of Nazi Germany. As to the former, it is represented with a huge number of significative, symbolic, and performance actions, either high variety of ways to display one's solidarity publicly, or remarkable creativeness in its using. These characteristics could be resulted from individualization which is a feature of modern time and goes hand in hand with the idea of one's own life preciousness, and high variability of personal assessment of situation or event, and forms of personal response to it. Postmodern art and its genres, digital technologies and communicative, culture innovation related to them, influenced this form of public activity as well.

Keywords: Russian-Ukrainian war, solidarity, public, public activity, Civil war in Spain.

DOI:

УДК 323(477):316.334.3]:07-049.5

Валентина Медведєва,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: vilena_21@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1971-0347>

ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ РУЙНІВНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПРОПАГАНДИ В СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ РЕАЛІЯХ

У статті досліджується сучасний стан інформаційної безпеки та захист національного інформаційного простору України від негативної інформаційної агресії. Акцентується увага на протистоянні інформаційній агресії Російської Федерації в українському інформаційному просторі, у якому РФ застосовує у війні з Україною свою небезпечну зброю масового ураження великої потужності – інформаційну. Аналізується запровадження дієвих засобів протидії негативним інформаційним впливам та питання, пов'язані з пошуком нових спрямувань захисту інформаційного простору в сучасних вітчизняних реаліях.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна безпека України, інформаційна агресія, державна інформаційна політика, інформаційні загрози, пропаганда.

За останні роки російсько-український конфлікт набув глибинного й довгострокового характеру і призвів до кардинальних змін у відносинах між Україною та Росією. Російська Федерація все більше намагається втрутитися в інформаційний простір України, порушує кібербезпеку та вдається до політичних і технологічних маніпуляцій.

Агресор локально запроваджує спеціальні операції, додаткові інструменти негативного впливу на суспільство. Активна фаза гібридної війни Росії проти України з використанням засобів збройного насилля триває вже не перший рік, а використання нею економічних, політичних, інформаційних та інших важелів у процесі підготовки до агресії значно довше. Отже, на сьогодні дуже важливо розуміти, що відбувається в інформаційному середовищі.

Проблемою забезпечення інформаційної безпеки держави та протидії інформаційної агресії займається багато дослідників. Зокрема, значну

увагу у своїх наукових працях із цієї тематики присвятили такі дослідники як: В. Горбулін, Г. Певцов, Г. Почепцов, О. Зозуля, С. Гнатюк, Д. Дубов, В. Горовий, Т. Савчук, М. Хилько та ін.

Метою цієї статті є дослідження засобів протидії руйнівній інформаційній пропаганді у вітчизняному інфопросторі.

Доводиться констатувати, що на сьогодні майже всі прийоми й підходи, адаптовані до сучасності з використанням досягнень науково-технічного прогресу, тією чи іншою мірою використовуються російською спецпропагандою в гібридній війні проти Української держави.

Усвідомлення небезпеки змусило говорити вголос про російський негативний вплив на політичну ситуацію, виборчі кампанії, про кібератаки й величезні ботоферми для впливу в соцмережах. І шукати негайно протидії, у тому числі й шляхом законодавчих і регуляторних новацій.

Отже, на сьогодні більш ґрунтовного опрацювання заслуговує дослідження питання вироблення оперативних засобів протидії кремлівській дезінформаційній агресії як одній з головних складових нинішньої «гібридної війни» у контексті зміцнення інформаційної безпеки, захисту національного інформаційного простору держави.

Слід зауважити, що в ході агресивної гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України, Кремль через підконтрольні медіа постійно поширює в український інформаційний простір свої наративи, які деморалізують суспільство з метою зломити його волю до супротиву агресії.

Водночас негативний інформаційний вплив на різноманітні соціальні групи через різні канали комунікації ведеться за допомогою фейків, перекручування фактів, висловлень псевдоекспертів, які укладаються в єдиний концепт викривлення й інтерпретації явищ, подій та тенденцій.

Постійна маніпуляція суспільною думкою стосується не тільки військово-політичної чи економічної площини, вона торкається майже всіх сфер життя суспільства. Все це робиться для того, щоб знайти «точки зламу» громадської думки та поляризувати суспільство довкола будь-якої проблеми, що дає вільний простір для дезінформації та наступних негативних маніпуляцій.

За словами екзаступника міністра цифрової трансформації Л. Рабчинської, Українській державі доводиться регулярно вести гібридну, асиметричну та кібернетичну війну, у якій Російська Федерація систематично здійснює кібератаки та негативні інформаційні впливи на критичну інфраструктуру України. При цьому напади становлять складні нові

виклики, які потребують від України швидкого реагування, розгортання ефективних контрзаходів та створення нових засобів захисту від майбутніх гібридних загроз.

На думку Л. Рабчинської, Україні необхідно:

– укріпити законодавчі та регуляторні угоди, що дають право забезпечити більш продуктивний обмін навиками та важливою інформацією в різних секторах;

– заснувати надійну платформу для обміну україною необхідною інформацією;

– забезпечити стабільне введення іноваційних кібертехнологій;

– вчити спеціалістів та розкрити здібність високообдарованих кваліфікованих фахівців із кібербезпеки;

– підтримувати українських підприємців у сфері кібербезпеки тощо.

Здійснення таких заходів дасть змогу Українській державі стати більш непорушною до кібератак та більш впевнено обороняти критичні об'єкти інфраструктури [1].

Як заявляє керівник Центру стратегічної комунікації та інформаційної безпеки І. Соловей, на сьогодні стратегічні комунікації є основним інструментом протидії гібридним загрозам. Оскільки зовнішня агресія може мати не тільки військовий характер, а бути й економічною, інформаційною, культурною [2].

У свою чергу заступник директора Центру національної безпеки та комунікації при секретаріаті Прем'єр-міністра Великої Британії Г. Колліс зазначає, що застосування з певною метою стратегічних комунікацій посприє збудувати стриманість до гібридних загроз. За його словами, необхідно зміцнювати захист від кібератак, передусім на органи влади й державні установи.

На думку Г. Колліса, щоб протистояти негативним інформаційним операціям РФ, Українська держава має діяти за такими стратегічними напрямками як:

– негайно потрібно розробити систему з прояву негативного інформаційного впливу;

– обов'язково потурбуватися про середовище, у якому може більш розкритися дезінформація. У цьому випадку допоможуть незалежні ЗМІ, при цьому цей сектор вкрай необхідно зміцнювати;

– постійно працювати з особистою аудиторією;

– повсякденно піднімати медіаграмотність українських громадян [3].

У свою чергу експерти з інформаційної безпеки підкреслюють, що сьогодні РФ продовжує ще більш активніше використовувати проти

України різноманітні інформаційно-пропагандистські методи, економічні й енергетичні важелі, втручаючись у внутрішньополітичне життя країни. Відбувається стимулювання мовних, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, історичних маніпуляцій та інших засобів тиску на слабкі місця Української держави.

При цьому навіть на міжнародному рівні фіксуються численні випадки масових кампаній з дезінформації, цілеспрямовані на підрив безпеки, громадського порядку та мирних демократичних процесів. Водночас, наголошують експерти, разом з розробкою ефективних інструментів для захисту демократії від інформаційної зброї, надзвичайно необхідним є збереження свободи слова та свободи засобів масової інформації [4].

Як зазначає доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна В. Кононенко, проблеми міжнародної інформаційної безпеки є частиною загальної міжнародної безпеки і визначається як стан міжнародних відносин, що виключає порушення світової стабільності і створення загрози безпеці держав і світової спільноти в інформаційному просторі [5].

На думку В. Кононенка, інформаційні загрози є новим викликом міжнародній безпеці. Для оперативної, продуктивної протидії міжнародному співтовариству потрібно пристосуватись до сьогоднішніх новітніх реалій.

По-перше, засновуються міжнародні організації для співдружності держав у здобутку чітких цілей. По-друге, міжнародним організаціям потрібно інтегруватись, змінюючи свою політику у сфері інформаційної безпеки. По-третє, здійснюється адаптація міжнародних організацій до нових гібридних загроз за двома відповідними напрямками:

- трансформація структури самої міжнародної організації;
- трансформація політики безпеки міжнародних організацій.

При цьому трансформацію політики безпеки міжнародних організацій можна розділити на:

- внутрішню, що передбачає довершення їх цілей діяльності;
- зовнішню, що передбачає тісну співпрацю з регіональними організаціями, відомствами та урядами держав у сфері інформаційної безпеки [5].

За словами науковця, захищаючи свої інформаційні інтереси, кожна держава має постійно дбати про інформаційну безпеку. «Цього ж потребує і зміцнення української державності. Збалансована державна інформаційна політика України повинна формуватися як складова її національної безпеки та частина соціально-економічної політики, виходячи з пріори-

тетності національних інтересів та гібридних загроз», – підкреслює В. Кононенко [5].

Сьогоднішня російська пропаганда повною мірою опирається на можливості сучасного інформаційного середовища. Російська Федерація скористалася технологіями та наявними засобами масової інформації, яких раніше не існувало.

На сьогодні інструменти інформаційної гібридної війни Росії, крім традиційного телебачення, радіо і підвладних путінському режиму ЗМІ, включають в себе тексти, відео, аудіо, зображення, котрі поширюються через інтернет, соціальні медіа, блоги і сайти та супутникове телебачення. Водночас залучаються до співпраці на платній основі «тролі», котрі залишають свої пости на дискусійних форумах, беруть участь в інтернет-чатах, а також залишають свої коментарі під статтями і в розділах новин.

Властивістю ведення такої інформаційної гібридної війни є можливість залучення великої кількості різноманітних інформаційних каналів. А також готовність часто анонімних поширювачів інформації перекручувати та вигадувати неіснуючі події, свідчення, чи удаватися до відкритої дезінформації [6].

Як зазначає політичний аналітик В. Каспрук, сучасна російська пропаганда має такі особливості рис як:

- швидка, оперативна, безперервна і повторювана подача інформації. Метою такої подачі є зомбування отримувача інформації та вироблення у нього прихильності до усього того, що подається;

- створена пропагандистська модель, яка покликана діяти на підсвідомість громадян, учиняючи безпосередній прямий вплив на об'єкт пропаганди шляхом подачі хитромудрої, заплутаної негативної інформації. Викликаючи при цьому зменшення можливості критичного аналізу отриманої інформації на правдивість і достовірність тощо [7].

Російська Федерація системно реалізовує стратегію інформаційної війни – деструктивний вплив. При цьому крайню форму цього впливу – інформаційний тероризм, який має на меті ліквідацію базуютьовуювальних суспільних значень, звичаїв, традицій, вірувань, а також продукування постійного хаосу, безладу, остраху тощо.

Помітну негативну роль у цій стратегії Кремля відіграє конструювання надуманих шизофреногенних гібридних концептів, призначенням яких є провокація незрозумілої паніки та агресії, масових психічних захворювань, різноманітних психічних травм і загальна деморалізація населення. На думку політичного експерта О. Мінакова, у такій ситуації

дієва стратегія українського суспільства щодо протидії інформаційному тероризму Кремля має містити два базові напрями:

1) Забезпечення конструктивного міфодизайну всередині України.

Це означає посилення особистих поглядів, світоглядних та ціннісних пристосувань, пов'язаних з Європою і західною цивілізацією тощо.

2) Ігнорування інформаційно-терористичних атак Кремля.

Натомість продукування власних атак на інформаційний простір ворога та створення йому більших «проблем», які не дозволятимуть зосередитись на інформаційному терорі проти України [8].

На сьогодні інформаційна війна Росії проти України стала довгостроковим чинником негативного впливу на національну безпеку Української держави. Для того, щоб протистояти цьому інформаційному негативному впливу необхідно:

- сформулювати ефективну концепцію інформаційної безпеки;
- оперативно спростовувати російську неправдиву інформацію українськими засобами масової інформації;
- продовжувати роботу щодо припинення діяльності проросійських телеканалів та радіо, виходу друкованої антиукраїнської продукції;
- висвітлювати роботу державних інституцій у максимально прозорому режимі;
- постійно підвищувати медіаграмотність українського суспільства тощо [9].

У свою чергу політолог А. Біденко зазначає, що захист безпеки Української держави в інформаційній сфері є одним із пріоритетів державної політики країни. Він підкреслює, що в умовах військової агресії проти України особливо важливим є впровадження дієвих засобів протидії негативним інформаційним впливам з боку РФ.

При цьому важливу значущість мають такі особливо нагальні питання як:

- захист національного інформаційного простору країни;
- формування системи кібернетичної безпеки Української держави;
- міжнародна взаємодія у галузі забезпечення інформаційної безпеки країни;
- покращення вітчизняного законодавства у сфері охорони державної та службової інформації;
- першочергові пріоритети розвитку законодавства України у сфері охорони державної таємниці і службової інформації;
- удосконалення значущості вищої освіти фахівців з інформаційної безпеки держави тощо [10].

Як зауважує доктор філософії (PhD) в галузі права О. Зозуля, для вироблення ефективних засобів протидії негативним інформаційним загрозам важливо проаналізувати потреби суспільства, якій інформації вони віддають більше переваги, з яких джерел, еталони достовірності, який це має вплив на свідомість громадян, як суспільство ставиться до медіа, урядових інституцій тощо [11].

За словами науковця, щоб вистояти в таких умовах перед дезінформацією та маніпуляціями, яка розповсюджується за допомогою соціальних мереж та інших комунікаційних каналів, кожній державі необхідна консолідація, довіра до влади, а з боку держави широкомасштабна інформаційна політика швидкого реагування із застосуванням сучасних новітніх технологій [11].

На думку доктора історичних наук В. Горового, особливості мережевих форм спілкування є типовими для нинішнього етапу соціальних відносин у суспільстві, рівня інформаційних технологій та комп'ютерної грамотності у галузі інформаційних технологій сучасних учасників інформаційних обмінів [12].

Цей процес визначає потребу в зміцненні інформаційних зв'язків на ступені соціальних структур суспільства, що проступає у розвитку інформаційного співробітництва, такими як, між бібліотечними, архівними установами, у наукових, дослідних процесах та ін.

За словами В. Горового, з точки зору сучасного національного розвитку, утвердження в інформаційній сфері України соцмереж не тільки сприяє розвитку взаєморозуміння в суспільстві, обміну інформацією, що стимулює прогрес, загальносуспільній консолідації, зміцненню зв'язків у різноманітних сферах суспільної діяльності.

Поряд з цим новітні технології інформаційних обмінів формують і проблеми, такі як:

- непередбачуваний виток суспільно значущої інформації;
- недотримання прав на інтелектуальну власність;
- проникнення негативної інформації в інформаційний простір країни;
- розповсюдженням впливу маніпулятивних інформаційних технологій тощо [12].

Як констатує В. Горовий, все це повинно бути врахованим у майбутньому для національного розвитку, поліпшення суспільної інтеграції, що визначає перевагу національних інтересів. Це насамперед розкривається в умовах збільшуваності викликів глобалізації, приміром у галузі негативних інформаційних впливів, ознак очевидної інформаційної агресії в національний інфопростір держави [12].

Отже, на сьогодні для побудови стійких та ефективних безпечових засобів у протистоянні найсучаснішим і цілеспрямованим атакам в інформаційному просторі необхідно розширювати засоби протидії негативним інформаційним загрозам, формувати комплексні стратегічні підходи у протидії російській гібридній агресії, створювати гнучкі та ефективні засоби реагування, зміцнювати єдність європейських країн у протистоянні зовнішнім загрозам.

Ефективно протидіяти інформаційним загрозам у нинішніх умовах може лише добре організована державна система забезпечення інформаційної безпеки, що повинна здійснюватися при цілковитій взаємодії всіх державних органів. Українська держава вже сьогодні докладає максимум зусиль на національному рівні для безпеки та захисту інфопростору країни.

Список бібліографічних посилань

1. Кібербезпека: Україна може стати джерелом рішень світового рівня. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kiberbezpeka-ukrayina-mozhe-stati-dzherelom-rishen-svitovogo-rivnya>

2. Керівник Центру інформбезпеки: Стратегічні комунікації – важливий елемент національної безпеки. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3365479-kerivnik-centru-informbezpeki-strategichni-komunikacii-vazlivij-element-nacionalnoi-bezpeki.html>

3. Україна має протидіяти інформатакам РФ за трьома напрямками – британський урядовець. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3364696-ukraina-mae-protidiati-informatakam-rf-za-troma-naprarmkami-britanskij-uradovec.html>

4. У Харкові журналісти і громадськість вчать протидіяти гібридній війні. *Державний комітет телебачення і радіомовлення України*. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=159367

5. Кононенко В. Політика міжнародних організацій з питань інформаційної безпеки. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/242834>

6. Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня, Україна*. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viy-na-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>

7. Каспрук В. Режим В. Путіна впаде, якщо з-під нього вибити творців

фейків. *Високий Замок*. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/394699-rezhym-putin-a-vpade-iakshcho-z-pid-noho-vybyty-tvortsiv-feikiv>

8. Мінаков О. Інформаційний тероризм Кремля і відповідь України: потрібно діяти у двох напрямках. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29649171.html>

9. Завдання інформаційної війни Росії проти України. *Свобода*. URL: <https://svoboda-news.com/svwp/>

10. МІП: У Києві пройшла конференція з інформаційної безпеки держави. *Міністерство інформаційної політики*. URL: <https://mip.gov.ua/news/3007.html>

11. Зозуля О. Фейк як інструмент інформаційної війни. *Юридична Газета*. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciynoi-viyni.html>

12. Горовий В. Інформаційні комунікації в еволюції національного інформаційного простору. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 26–38.

References

1. Kiberbezpeka: Ukrayina mozhe staty dzherelom rishen svitovoho rivnya [Cybersecurity: Ukraine can become a source of world-class solutions]. *Uryadovyy portal – Government Gateway* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/news/kiberbezpeka-ukrayina-mozhe-stati-dzherelom-rishen-svitovogo-rivnya>

2. Kerivnyk Tsentru informbezpeky: Stratehichni komunikatsiyi – vazhlyvyi element natsionalnoi bezpeky [Head of the Center for Information Security: Strategic communications is an important element of national security]. *Ukrinform – Ukrinform* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3365479-kerivnik-centru-informbezpeki-strategicni-komunikacii-vazlivij-element-nacionalnoi-bezpeki.html>

3. Ukrayina maye protydyaty informatakam RF za troma napryamkamy – brytanskyy uryadovets [Ukraine must counter Russia's information attacks in three areas: the British official]. *Ukrinform – Ukrinform* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3364696-ukrainamae-protidiati-informatakam-rf-za-troma-napramkami-britanskij-uradovec.html>

4. U Kharkovi zhurnalisty i hromadskist vchatsya protydyaty hibrydny viyni [In Kharkov, journalists and the public are learning to counter a hybrid war]. *Derzhavnyy komitet telebachennya i radiomovlennya Ukrayiny – State*

Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved from http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=159367

5. Kononenko, V. Polityka mizhnarodnykh orhanizatsiy z pytan informatsiynoyi bezpeky [Policy of international organizations on information security]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/242834>

6. Hibrydna viyna yak klyuchovyy instrument rosiyskoyi heostrategiyi revanshu [Hybrid war as a key tool in Russia's revenge geostrategy]. *Dzerkalo tyzhnya, Ukrayina – Mirror of the Week, Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://enigma.ua/articles/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoi-geostrategii-revanshu>

7. Kaspruk, V. Rezhym, V. Putina vpade, yakshcho z-pid noho vybyty tvortsiv feykiv [Putin's regime will fall if the creators of fake will be beat out from under its feet]. *Vysokyy Zamok – High Castle* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://wz.lviv.ua/blogs/394699-rezhym-putina-vpade-iakshcho-z-pid-noho-vybyty-tvortsiv-feikiv>

8. Minakov, O. Informatsiynyy teroryzm Kremlya i vidpovid Ukrayiny: potribno diyaty u dvokh napryamkakh [Kremlin Information Terrorism and Ukraine's Response: There are two ways to act]. *Radio Svoboda – Radio Liberty* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29649171.html>

9. Zavdannya informatsiynoyi viyny Rosiyi proty Ukrayiny [The task of Russia's information war against Ukraine]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://svoboda-news.com/svwp/>

10. MIP: U Kyievi proyshla konferentsiya z informatsiynoyi bezpeky derzhavy [MIP: The conference on state information security was held in Kyiv]. *Ministerstvo informatsiynoyi polityky – Ministry of Information Policy* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mip.gov.ua/news/3007.html>

11. Zozulya, O. Feyk yak instrument informatsiynoyi viyny [Fake as a tool of information warfare]. *Yurydychna Hazeta – Legal Newspaper* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informatsiynoyi-viyni.html>

12. Horovyi, V. (2015). Informatsiyni komunikatsiyi v evolyutsiyi natsionalnoho informatsiynoho prostoru [Information communications in the evolution of the national information space]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 26–38 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Valentyna Medvedeva,

PhD (History), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: vilena_21@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1971-0347>

Ways to Counteract Destructive Information Propaganda in Modern Ukraine Realities

The article examines the current state of information security and protection of the national information space of Ukraine against information aggression.

Attention is drawn to the course of the hybrid war which the Russian Federation wages against the Ukrainian state, during which the Kremlin, through the media under Russian control, continually disseminates in the Ukrainian information space its narratives called to demoralize Ukrainian public in order to break its will to resist aggression.

Attention is paid to the confrontation caused by the information aggression of the Russian Federation in the Ukrainian information space, in which Russia uses in the war with Ukraine and the world its latest weapon of mass destruction of great power – information.

The negative informational influence which the Russian Federation makes on various social groups through various communication channels, and conducted with the help of fakes, distortion of facts, statements of pseudo-experts, which fit into a single concept of distortion and interpretation of phenomena, events and tendencies, is considered. Constant manipulation of public opinion concerns not only the military-political or economic plane, it touches almost all spheres of society. All this is done in order to find breaking points of public opinion and to polarize society around any problem, which makes a space for misinformation and subsequent negative information manipulation.

Attention is paid to the development of operational means to counteract the Kremlin's misinformation aggression as one of the main components of the current hybrid war in the context of strengthening information security, protecting the national information space of the state.

The introduction of mechanisms to counteract negative information flows and the need to consolidate international efforts are analyzed. Relevant recommendations for improving the country's information security protection system are reviewed and characterized.

Keywords: information space, information security of Ukraine, information aggression, state information policy, information threats, propaganda.

DOI:

УДК 327(560.6):355.4((470+571):477)

Ігор Рудь,

кандидат політичних наук, науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: madhoney@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7620-4390>

ВЕЛИКИЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті аналізуються зміни, що відбулись у Чорноморському регіоні внаслідок військової агресії РФ проти України. Дається оцінка позицій держав Чорноморського регіону в умовах нестабільності. Аналізуються дії керівництва держав регіону напередодні та після початку військових дій в Україні. Наводиться огляд стратегії безпеки для пострадянських країн регіону, а саме для України, Грузії, Азербайджану та Молдови. У підсумку наводяться прогнози щодо майбутнього розвитку Причорномор'я як у найближчий час, так і в широкій часовій перспективі.

Ключові слова: Чорноморський регіон, зовнішня політика, агресія РФ, транзит енергоносіїв.

Великий Чорноморський простір нещодавно знову опинився в центрі європейської та світової уваги як найбільш нестабільна частина Європи, яка ставить під загрозу мирний порядок безпеки після холодної війни. Російське вторгнення в Україну стало переломним моментом, який призвів до значного розколу між Європейським Союзом (ЄС), з одного боку, і РФ з іншого. Ці події фактично ознаменували початок нової ери посилення конкуренції і ворожнечі. На сьогодні, незважаючи на те що Чорноморський регіон став ареною геополітичного протистояння між Росією і Заходом, він водночас продовжує зберігати важливий економічний і транзитний потенціал і може дати Європі доступ до центральноазійських енергоносіїв та на азійські ринки.

Екстраполюючи погляд у майбутнє Чорноморського регіону, варто зазначити що Україна, витримавши та відновившись після повномасштабного вторгнення Росії, має потенціал стати ключовою чорно-

морською країною з достатньою вогневою міццю та державним потенціалом для перебудови і стабілізації Чорноморського регіону в ширший європейський порядок безпеки. Для майбутнього скелету безпеки Чорноморського регіону ключову роль на сьогодні мають декілька держав. Серед них, у першу чергу, варто назвати Україну, Азербайджан, Грузію та Туреччину, які на тлі експансії РФ щодо України та Грузії мають знайти нові сенси власної співпраці. Попередні форми інтеграції в Чорномор'ї на кшталт Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) чи ГУАМ, мали або лише економічний мотив для співпраці (ОЧЕС), або були малоефективними як ГУАМ. Ось чому питання безпекової співпраці країн Чорномор'я в рамках місцевих об'єднань, що будуть співпрацювати з НАТО чи будуть його частиною, є гостро необхідними. Наразі важливо вивчити потенціал синергії між вищеназваними країнами Чорноморського регіону, а також схожість та відмінності в уявленнях місцевих зовнішньополітичних еліт про майбутню організацію безпеки.

Отже, **метою** цієї статті буде розгляд декількох питань:

1. Яке сприйняття політичних еліт у Туреччині, Молдові, Грузії, Україні та Азербайджані щодо викликів безпеці в Чорноморському регіоні?

2. Як вторгнення Росії в Україну може змінити ширшу безпеку Чорного моря?

3. Які позиції обрали для себе країни регіону після вторгнення Росії в Україну?

4. Які можуть бути найкращі стратегії безпеки для пострадянських країн регіону, а саме для України, Грузії, Азербайджану та Молдови, щоб отримати гарантії безпеки в майбутньому?

У статті використовуються загальнонаукові політологічні методи дослідження – серед них варто зазначити структурно-функціональний, біхевіористський, порівняльний тощо.

Проблематика безпеки держав Чорноморського регіону широко досліджується як закордоном, так і в Україні.

Слід зазначити, що на сьогодні американські аналітичні центри та експерти є лідерами серед тих, хто системно відслідковує ситуацію у Чорноморському регіоні та здійснює відповідні дослідження. Це можна пояснити як глобальними інтересами Сполучених Штатів, так і масштабом індустрії аналітичних центрів. За ними з певним відривом йдуть британські та німецькі центри та аналітики. Тут насамперед варто згадати таких аналітиків та науковців як: Дж. Міршаймер, К. Волкер, Дж. Ровнер, С. Пайфер, Е. Фікс та Е. Нотт [4].

Дослідження з цієї тематики не залишаються поза увагою і українських аналітичних центрів. Серед них варто виокремити Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інститут світової політики (наразі громадська організація), а також аналітичні центри наукових бібліотек, зокрема тут можна виокремити Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Серед замовників інформаційно-аналітичної продукції служби – найвищі та регіональні управлінські структури, наукові установи, громадські організації. Треба зазначити, що дослідження з цієї проблематики часто спираються як на архівні, так і на юридичні документи, які можна віднайти в каталогах і відкритих фондах бібліотек.

Серед українських авторів, які так чи інакше торкалися цієї проблематики, варто назвати Б. Парахонського, Г. Перепелицю, як науковців, що брали участь у створенні загальнодержавних безпекових стратегій України в Чорноморському регіоні. Також варто виділити роботи Г. Шелест, Є. Габер, С. Герасимчука, О. Хари та багато інших [8]. Цікавий погляд на цю проблематику виклали у своїх роботах грузинські дослідники А. Хевцуріані, А. Парджані [5].

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що гарячі точки в Чорноморсько-близкосхідному регіональному просторі взаємопов'язані і мають багато в чому подібні риси. Відкрита повномасштабна військова агресія РФ проти України, збурення політичної ситуації у Молдові, Чорногорії, військові операції у Сирії можна розглядати як ланки одного процесу – агресивний наступ російського імперіалізму з метою реваншу за руйнування СРСР, розширення НАТО, втрату домінуючих впливів у міжнародних відносинах. Для цього задіяні усі можливі засоби від дипломатичного тиску та інформаційних операцій до активізації агентури та збройної інтервенції.

У цілому, регіональна підсистема міжнародних відносин зазнає відсутніх змін і має тенденцію до перетворення на *конфронтаційну модель*, де, з одного боку, йде зміцнення південно-східного флангу НАТО шляхом підвищення військової присутності та розвитку партнерства з можливими майбутніми членами Альянсу, пряма військова допомога з боку багатьох країн Північного альянсу Україні, з іншого – нарощування військової потуги та агресивних дій РФ у регіоні та навколо нього.

Посилення агресивної поведінки РФ (відкрита повномасштабна агресія проти України) викликає також і зворотний ефект – зростання

відчуття небезпеки в країнах регіону і їх тяжіння до пошуків моделей взаємної підтримки та співпраці, до створення балансу російському домінуванню. Але в умовах, що склалися, важко уявити оптимістичну картину перспектив розвитку регіональних систем співробітництва та безпеки, оскільки для країн регіону навряд чи можливо брати активну участь у проєктах, у яких може бути задіяна РФ.

Регіональна стабільність і безпека можлива лише за умов припинення російської агресії та ліквідації її наслідків. Будь-який інший варіант, наприклад, «замирення» на умовах «заморожування», фактичного визнання російської окупації, залишає простір для дестабілізації ситуації у гарячих точках і регіоні в цілому.

Ключовою позицією, за якою стає можливим повернення до процесів формування системи регіональної безпеки і стабільності, є деокупація території Криму й Донбасу та відновлення Україною контролю над усією лінією її кордонів.

Реалізація цих завдань відкриватиме шлях і до розгортання схожих процесів щодо окупованих територій у Молдові та на Південному Кавказі. Очевидно, що такий перебіг подій пов'язаний із значними зрушеннями в характері російського політичного режиму та посиленням міжнародного тиску з метою протидії російській агресії.

Очевидно, що Росія вважається всіма учасниками процесів у Чорномор'ї головною загрозою безпеці Чорного моря. Однак погляди країн регіону починають розходитися, коли мова заходить про майбутнє організації безпеки Чорного моря, миру та порядку безпеки у Європі та місце й роль країн Чорного моря в ньому.

Тоді як українські та грузинські владні еліти твердо підтримують закріплення чорноморських країн у структурах НАТО та ЄС, зовнішня політика Азербайджану віддає перевагу регіональним форматам без договірних відносин з євроатлантичними партнерами, а також тісному партнерству з Туреччиною.

Питання чорноморської безпеки в умовах російсько-української війни: сприйняття з України, Азербайджану та Грузії проаналізуємо через основні уявлення про майбутнє регіону в окремих його державах.

З моменту здобуття незалежності Азербайджан розглядав Чорноморський регіон через призму доступу на світовий ринок своїх енергоносіїв. Російське вторгнення в Україну висунуло нові виклики безпеці цієї країни.

З точки зору географії та геополітики Азербайджан затиснутий між Росією та Іраном, таке сусідство обумовлює майже воєнні умови існування.

Через постійний конфлікт з Вірменією (а через неї завуальовано з РФ) експортні можливості транзиту енергоносіїв Азербайджану – обмежені. Фактично Чорне море залишається єдиним транспортним сполученням із Заходом.

У цьому контексті варто звернути увагу на спрямованість більшості стратегічних транзитних ініціатив країни, таких як нафтопровід Баку-Супса, нафтопровід Баку-Джейхан, газопровід Південний газовий коридор і, нарешті, залізничне сполучення Баку-Карс.

Відповідно до цих ініціатив країни Чорноморського регіону, зокрема Грузія та Туреччина, розглядаються як стратегічні партнери, через які Азербайджан вибудовував свої транспортні, політичні та економічні відносини із Заходом.

З точки зору Азербайджану, Чорноморський регіон має чудову можливість стати транзитним коридором через його розташування між Європою та Азією. Головна роль Чорного моря залишиться незмінною – це альтернативний транзитний шлях для постачання енергоносіїв до Європи, а також товарів, у разі синхронізації економічної, торговельної та митної політики прибережних держав. Варто пам'ятати, що Чорне море – єдине місце, де ЄС сполучається з Південним Кавказом, не кажучи вже про те, що тут є порти Грузії, України та до війни навіть Росії.

Наразі серед держав регіону саме Грузія пропонує Азербайджану найкращі шляхи транспортування енергії до Європи. У цьому контексті Грузія є ключовою для Азербайджану та має всі можливості підтримувати постачання Азербайджанської енергії до Європи.

Як і для Азербайджану, так і для Грузії, Чорне море завжди функціонувало як транзитний пункт, хоча й із ще нереалізованим потенціалом (Хоркрішвілі та Лебанідзе 2022). Для Грузії це геополітично та гео-економічно важливий транзитний пункт на глобальних торговельних шляхах «Схід-Захід» і «Північ-Південь»

У Стратегічних документах грузинський уряд підкреслює виняткове значення Чорноморського регіону як джерела економічного обміну, інвестицій та туризму.

Більше того, для Грузії значення Чорного моря обмежується не лише матеріалістичними вигодами, воно також включає в себе ідейну прихильність до європейської цивілізації, частиною якої прагне бути Грузія ще з часів легендарної Колхиди. Грузинські еліти більше не бажають, щоб на Грузію навішували ярлик пострадянської держави, і не хочуть щоб їхню країну ототожнювати лише з роздробленим кавказьким регіоном.

Грузинська держава розглядає свої зв'язки з чорноморським співтовариством як спосіб приєднатися до решти Європи [9]

Цей дискурс також широко присутній у грузинських стратегічних документах. Наприклад, у Концепції національної безпеки Грузії вона визначається там «як Чорноморська країна Південно-Східної Європи, яка є частиною Європи географічно, політично та культурно, але яка була відрізана від його природного розвитку внаслідок історичних катаклізмів».

Як і у випадку з Україною, більшість основних загроз для Грузії пов'язані з Росією. Вони проявляються у формі територіальних конфліктів і окупації частин території Грузії Росією, що триває до сьогодні. Важливою проблемою для Грузії є також відсутність будь-яких міжнародних сил в окупованих зонах, особливо в абхазській частині Грузії

Грузинські окуповані Росією анклав (Абхазія та Південна Осетія) і до сьогодні несуть потенційну небезпеку. Анексія окупованих територій Росією обумовлює також потенційну небезпеку з Північного Кавказу, який, на перший погляд, є мирним і стабільним під впливом Росії, чие правління схоже на терор, але має всі шанси одного разу вибухнути, і ця нестабільність може перекинутися на Грузію та Азербайджан.

Регіональні ризики та загрози для Грузії ще більше посилюються відсутністю внутрішньої готовності та внутрішньої стійкості, щоб впоратися з цими загрозами та ефективно адаптуватися до їх циклічного характеру протягом часу.

Згідно з опитуваннями експертів, неадекватність і невідповідність грузинської сучасної влади може навіть викликати нові ризики. Наприклад, якщо спровоковані проросійськими групами ксенофобські та етнонаціоналістичні наративи продовжать поширюватися в частині грузинського суспільства, то зможуть у майбутньому призвести до погіршення відносин із сусідньою Туреччиною [7].

Говорячи про Туреччину в контексті сьогодишньої ситуації в Чорному морі, варто нагадати Конвенцію Монтре 1936 р. згідно з якою Туреччина має право блокування права заходу військових кораблів в Чорне море та в протоки Босфор і Дарданели під час війни.

Наразі виглядає, що Чорноморський регіон у майбутньому стане багатобільш милітаризованим і спірним.

Формально ще наприкінці весни 2022 р. Туреччина заявила, що вона готова продовжувати надавати підтримку та сприяння організації перемовин між РФ та Україною. Про це 30 травня під час розмови з Президентом В. Зеленським заявив Президент Туреччини Реджеп Тайїп

Ердоган. Також Ердоган виступив за створення коридору для української аграрної продукції. Окрім того, Президент Туреччини заявив, що Анкара позитивно ставиться до приєднання до діяльності Моніторингового центру, який передбачається створити за участю України, РФ та ООН у Стамбулі.

Для стабільності самої Туреччини як транзитера та посередника є боротьба із сепаратизмом курдів, які на практиці ще й виливаються у втручання через тих же курдів у сирійський конфлікт, де інтереси Туреччини ще раніше перетинались з інтересами РФ, яка підтримує режим Башара Асада.

Наприкінці серпня 2022 р. у Туреччині вкотре оголосили про початок військової операції проти курдських воєнізованих формувань. Далі стало відомо про удар турецької авіації по цілях на території Сирії.

Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган оголосив 19 жовтня, що домовився з Президентом РФ В. Путіним про створення газового хаба. «На останній нашій зустрічі з паном Путіним ми домовилися про створення в Туреччині газового хаба. Як він і сам оголосив, Європа може використовувати російський газ через Туреччину», – сказав Ердоган на зборах своєї партії в парламенті.

У той же час важливо зазначити, що в ЄС заявили, що за вісім місяців знайшли заміну двом третинам російського газу.

Наразі видається, що Туреччина не відхилитиметься від своєї політики середнього курсу на збереження відносин з Росією, залишаючись при цьому в хорошому статусі члена НАТО. Анкара продовжуватиме свою керівну роль у забезпеченні вільного та відкритого доступу для чорноморської торгівлі навіть після закінчення війни в Україні [11].

Крім вищезгаданих країн торкнемося позиції Греції та Румунії щодо агресії РФ в Україні. Реакція Греції на неспровоковане вторгнення Росії в Україну справді була негайною та рішучою. Грецьке керівництво запропонувало всю можливу допомогу Україні, як країні, яка наражається на порушення всіх норм міжнародного права. Греція, як держава-учасник НАТО та ЄС, одразу впровадила всі санкції, накладені на Росію, і заявила про готовність розглянути будь-які інші дії, спрямовані на підтримку України. Так, наприклад, у липні з'явилась інформація, що Сполучені Штати Америки домовилися з Грецією про те, що американці матимуть доступ до грецького порту Александруполіс. Доступ до порту дасть змогу США більш ефективно підтримувати Україну.

Міністр оборони Ллойд Дж. Остін зустрівся з міністром оборони Греції Ніколаосом Панайотопулосом у Пентагоні, де обидва політики

обговорили партнерство між Сполученими Штатами та Грецією. Також міністри обговорили питання військового базування, оборони, особливо перед обличчям агресії Росії проти України. Оновлена угода між США та Грецією дала змогу розширити сили США та НАТО щодо стратегічного доступу до регіону. Отримання доступу до порту Александруполіс дало можливість швидкого виходу в Мармурове море і далі через Босфор у Чорне море. Такий доступ до грецького порту дав змогу силам США покращити логістику надання військової допомоги Україні [1].

Важливим стратегічним партнером України, незважаючи на колишні територіальні претензії через о. Зміїний, є Румунія. Особливо це виявилось під час загальномасштабного наступу РФ на Україну, коли Румунія виявила себе як надійний тил, через який в Україну пішов активний потік допомоги.

Крім того, керівництво Румунії заявляє, що прискорить оборонні закупівлі та активізує переговори з країнами з узбережжя Чорного моря, щоб протистояти потенційним наслідкам війни Росії в Україні для регіону. «Проаналізовано пропозиції щодо протидії потенційним загрозам з метою збереження миру в Чорноморському регіоні та недопущення розширення конфлікту», – ідеться в повідомленні румунської оборонної ради.

У заяві сказано, що пропозиції включають зміцнення Збройних сил Румунії, прискорення програм військових закупівель, проведення більшої кількості навчань НАТО на території країни, активізацію переговорів із сусідами довкола Чорного моря та розробку проектів міжмережевої взаємодії в розширеному чорноморському регіоні.

Крім того, Румунія була і залишається активним учасником кримської платформи.

Варто нагадати, що Кримська платформа – формат консультацій та комунікацій, започаткований Президентом України в серпні 2021 р. для структурування всіх питань, пов'язаних з півостровом. Метою цього формату є вироблення практичних підходів до привернення уваги до ситуації в Криму та обговорення можливостей його повернення в Україну [2].

Важливу позицію для насамперед безпекових та економічних зв'язків у рамках регіону зберігає Молдова.

У безпековому сенсі загрозу ось вже 30 років (як для України, так і для всього регіону) зберігає невизнаний проросійський анклав Молдови – Придністровська Молдавська Республіка (ПМР).

Після 24 лютого Молдова стала прихистком для багатьох українців, що змушені були покинути батьківщину після агресії РФ. Крім того,

транспортні й логістичні шляхи, які йшли через чорноморські порти, частково пішли через територію Молдови, що зумовило появу нового напрямку обміну й транзиту ресурсів у Чорноморському регіоні. Насамперед тут варто згадати єдиний моський порт Молдови – Джурджулешти. Незважаючи на намагання РФ дестабілізувати ситуацію в Придністров'ї – старий «заморожений» конфлікт між невизнаною ПМР і Молдовою на момент кінця 2022 р. не вдалося, на щастя, розпалити – однак загроза Півдню України (хоча скоріше гіпотетична) до сьогодні зберігається

Сучасний статус-кво щодо існування невизнаного анклаву між Україною та Республікою Молдова можна розглядати лише як тимчасовий варіант, що матиме лише обмежені перспективи в майбутньому [10].

Тепер перейдемо до ключового питання нашої статті, а саме повномасштабного вторгнення РФ в Україну, яке напряму торкнулося південних ареалів нашої держави, що виходять до Чорного моря. Якщо виходити з геополітичних, а не лише державних міркувань. Контроль над північним Причорномор'ям фактично може визначити основного гравця в цьому регіоні в майбутньому. Тому для України конче необхідно мотивувати своїх партнерів по Чорноморському регіону, що лише контроль нашої держави у цій частині Чорного моря забезпечить безпеку й економічний розвиток регіону на десятиліття. У протилежному разі на весь регіон і країни, що межують з Чорним морем, чекають економічні й транзитні проблеми та можливе розширення військових дій на інші держави.

Поразка Росії в Україні навіть на нинішньому етапі матиме довгострокові наслідки для її впливу в Чорноморському регіоні, але вона не позбавить Кремль амбіцій щодо перетворення Чорного моря в «російське озеро», вважають експерти, яких запросив до дискусії Центр аналізу європейської політики (СЕРА), американський аналітичний центр США, який займається дослідженням Центральної та Східної Європи.

Чорноморський регіон має ключове значення для безпеки Європи і світу, стверджують аналітики, а тому вони висловили свою підтримку законодавчим зусиллям, які вже роблять американські сенатори щодо запровадження законодавства США про довгострокову стратегію в Чорноморському регіоні.

Експерти зазначали, що протягом багатьох років стратегічний світогляд Росії надавав великого значення мілітаризації Чорноморського регіону, а окупація Росією Криму та повномасштабне вторгнення в Україну лише посилили цю загрозу. Проте нині, після того як російське військо, у тому

числі й флот, показали свою неспроможність до складних широкомасштабних операцій, погляд на цю загрозу змінився.

Як саме і чому США та їхні союзники мають приділити більшу увагу цьому регіону – ці питання експерти обговорювали під час семінару під назвою «Мілітаризація Росією Чорноморського регіону. Наслідки для США та НАТО».

Майбутній звіт на цю тему, що готується до публікації, окреслить головні рекомендації експертів керівництву США, європейським урядам та НАТО.

Цікаві міркування висловив щодо сучасної ситуації в Чорноморському регіоні колишній командувач армії США у Європі Бен Годжес. На його думку, для Росії Чорноморський регіон перебував у центрі політики впродовж тривалого часу, на нього було спрямовано чимало стратегічних планів, які мали розширити вплив Росії у світі. Однак російська армія здивувала своїми поразками в Україні не лише своїх командувачів, а й західних експертів, зазначає колишній командувач армії США у Європі Бен Годжес.

«Ми, колективно на Заході, боялися розміру їхньої армії, їхньої ядерної зброї, але не всі бачили в Росії загрозу», – зазначає Бен Годжес. Цим, на його думку, пояснюється бездіяльність Заходу у відповідь на напад на Грузію, на перехід усіх «червоних ліній», які оголошував Президент США Барак Обама, і на напад на Україну у 2014 р. Не дивно, каже генерал, що Росія в цих умовах фатально помилилася у своїх оцінках підтримки України Заходом і напала на Україну знову.

При цьому колишній генерал наголошує, що Росія мала вплив у цьому регіоні не лише завдяки створенню враження про свою силу, але і завдяки тому, що могла підтримувати добрі відносини з такими країнами, як Туреччина чи Болгарія.

Важливим елементом концепції безпеки в Чорномор'ї стала стратегічна концепція НАТО, оприлюднена в Мадриді 29 червня. Ця концепція підкреслила необхідність зміцнення передової оборонної позиції НАТО, особливо виділивши Чорне море. Такий розвиток подій не дивує, враховуючи війну Росії проти України. НАТО погоджується, що амбіції В. Путіна виходять за межі кордонів України та можуть дестабілізувати Європу.

Північний фланг НАТО значно посилиться, якщо до Альянсу приєднаються Фінляндія та Швеція. Крім того, передова оборона Центральної Європи продовжує привертати дедалі більше уваги. Це залишає південний фланг НАТО, традиційно територію, якій приділялося менше уваги через

різне сприйняття загроз, відсутність політичного консенсусу та труднощі вирішення викликів безпеці та навігації в Чорному морі.

Війна проти України загострила увагу до безпеки Чорного моря. Зокрема, блокада Росією експорту українського зерна викликає занепокоєння через потенційну шкоду для поставок продовольства в усьому світі. У липні близько 130 вантажних суден чекали на морському кордоні з Україною в румунських водах, щоб причалити до Одеси та завантажити зерно. 22 липня чотиристороння угода між Туреччиною, Україною, Росією та ООН призвела до того, що 1 серпня з українських портів вийшли перші вантажні судна [12].

Румунія була найактивнішим прихильником відновлення уваги до питань безпеки в Чорному морі. Крім того, інші країни, які можуть постраждати від майбутньої конкуренції, зокрема Молдова, Грузія, Азербайджан і Болгарія, також висловлювалися більш голосно. Усі поділяють спільний інтерес у тому, щоб США активніше брали участь у регіональних справах.

Крім енергетики, морський транспорт і регіональна безпека сприятимуть конкуренції та співпраці в Чорноморському регіоні. Серед інших неминучих реалій є те, що домінування в Чорному морі є частиною російської стратегії «контроточення». Послаблення позицій НАТО в регіоні також є важливим для планів Китаю розширити сферу свого впливу у Європі та Північній Африці.

Одним із ключових факторів майбутніх подій у сфері безпеки на Чорному морі буде ступінь, до якого південноєвропейські країни зможуть залучати США до регіональної безпеки. Так, країни Центральної Європи вже домагаються глибшої участі США в Ініціативі трьох морів щодо розвитку регіональної інфраструктури, яка включає Румунію та Болгарію. Мало місце також обговорення питання розширення ініціативи до «Трьох морів плюс нації», щоб включити країни, які не є членами Європейського Союзу, такі як Україна, Грузія та Молдова. Усвідомлення цього розширення може вимагати вагомшої участі та підтримки з боку США.

Нещодавно двопартійна група в Сенаті США представила проєкт закону про план допомоги США для Чорного моря, який включає як членів НАТО, так і не членів НАТО. Пропозиція Сенату демонструє більш широкі двопартійні зусилля США щодо участі в регіоні. Тим не менш, враховуючи нинішню стурбованість адміністрації США Україною та внутрішніми проблемами, США, можливо, не зможуть діяти швидко. Найімовірнішим сценарієм є те, що країни НАТО посилять свій

вплив, розгорнувши можливості для притуплення російської військової сили. Те, що чорноморська конкуренція також пов'язана з протидією китайському впливу у Європі, може посилити імпульс для глибокої участі США.

Майбутні сценарії розвитку подій багатьма експертами бачаться в такому ключі:

Враховуючи те, що Конвенція Монтре залишиться без змін, найбільш вірогідним сценарієм є те, що країни НАТО посилять свій вплив, суттєво розширивши можливості протидії доступу до російської військової сили. Посилення включатиме контроль повітря Чорного моря, подібний до операції контролю повітря Балтії, і значне розгортання протикорабельних ракет, засобів боротьби з підводними човнами, зусилля з боротьби з мінуванням і значно покращену обізнаність про повітряну та морську обстановку [14].

Росія, швидше за все, намагатиметься протистояти цим зусиллям за допомогою різноманітних тактик «сірої зони», включаючи ворожі інформаційні кампанії, підкуп оборонних і політичних чиновників та інші тактики, щоб запобігти або обмежити розгортання чи операції. Водночас вона продовжуватиме прагнути до розширення військового панування в Чорному морі.

Геополітична карта в цьому сценарії полягає в тому, як із часом розвиватимуться амбітні плани НАТО щодо південного флангу. НАТО може розширити сферу діяльності, включивши в неї східну частину Середземного моря, що також загрожуватиме російському та китайському впливу на Близькому Сході та в Північній Африці.

Ще одним важливим питанням видається питання про масштаби, до яких США прагнуть розгорнути військово-морські сили в регіоні на постійній основі. Нарешті, варто буде постійно спостерігати, наскільки трансатлантичне співтовариство підтримає потребу України очистити та захистити свої прибережні води як мінімум від румунського кордону до Одеси. Масштаби цих зусиль та їх успіх чи невдача можуть мати довгострокові наслідки для бажання та здатності НАТО кинути виклик Росії в Чорному морі.

Список бібліографічних посилань

1. Греція надала США порт Александруполіс для допомоги Україні. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/gretsiya-nadala-ssha-port-aleksandrupolis-dlya-dopomogy-ukrayini/>

2. Румунія на найвищому рівні долучиться до участі в другому саміті Кримської платформи. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3553315-rumunia-vizme-ucast-u-samiti-krimskoi-platformi-na-najvisomu-rivni.html>

3. Україна змусила ЧФ РФ сховатися за Крим. Яка стратегія НАТО і США щодо Чорноморського регіону? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-chorne-more-nato-ssha-stratehiya/32033474.html>

4. Хара О. Окупація Криму та ситуація у Чорноморському регіоні в прицілі західних аналітичних центрів. URL: <https://www.blackseanews.net/read/178607>

5. Хевцуріані А., Парджані А. Геополітичне значення чорноморського регіону в глобальній політиці. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12641>

6. The Battle for the Black Sea. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2022/6/28/how-russia-and-ukraine-are-vying-to-control-vital-grain-routes>

7. The Black Sea Security after Russian Invasion of Ukraine: Views from Ukraine, Georgia, and Azerbaijan. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/09/Policy-Paper-31-ENG-Web.pdf>

8. The Black sea school of analytics. URL: https://ukraine-analytica.org/the-black-sea-school-of-analytics-2022/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=the-black-sea-school-of-analytics-2022

9. The contest over the Black Sea in the new Cold War. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/black-sea-security/>

10. Moldova's strategic Danube port offers a lifeline for Ukraine. URL: <https://www.ebrd.com/news/2022/moldovas-strategic-danube-port-offers-a-lifeline-for-ukraine.html>

11. Policy brief: The reaction of the black sea countries on Russia's full scale war against Ukraine : analisys and objections. URL: <http://prismua.org/en/238576-2/>

12. Russia's war on Ukraine: Maritime logistics and connectivity. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA\(2022\)733603_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA(2022)733603_EN.pdf)

13. Statements by President Maia Sandu at the 77 th session of the UN General Assembly. URL: <https://www.zdg.md/en/?p=9650>

14. Turkey in the Black Sea: Is a Balancing Act Still Possible? URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/turkey-black-sea-balancing-act-still-possible>

15. Welcome to the Black Sea Era of War. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/04/25/black-sea-war-russia-ukraine-turkey/>

References

1. Greciya nadala SShA port Aleksandrupolis dlya dopomogi Ukrayini. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mil.in.ua/uk/news/greysiya-nadala-ssha-port-aleksandrupolis-dlya-dopomogy-ukrayini/>
2. Rumuniya na najvishomu rivni doluchitsya do uchasti v drugomu samiti Krimskoyi platform [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3553315-rumunia-vizme-ucast-u-samiti-krimskoi-platforni-na-najvisomu-rivni.html>
3. Ukrayina zmusila ChF RF shovatisya za Krim. Yaka strategiya NATO i SShA shodo Chornomorskogo regionu? [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-chorne-more-nato-ssha-stratehiya/32033474.html>
4. Khara, O. Okupatsiia Krymu ta sytuatsiia u Chornomorskomu rehioni v prytsili zakhidnykh analitychnykh tsentriv [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.blackseanews.net/read/178607>
5. Khevtsuriani, A., Pardzhani, A. Heopolitychne znachennia chornomorskoho rehionu v hlobalnii politytsi [in Ukrainian]. Retrieved from <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12641>
6. The Battle for the Black Sea [in English]. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/features/2022/6/28/how-russia-and-ukraine-are-vying-to-control-vital-grain-routes>
7. The Black Sea Security after Russian Invasion of Ukraine: Views from Ukraine, Georgia, and Azerbaijan [in English]. Retrieved from <http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/09/Policy-Paper-31-ENG-Web.pdf>
8. The Black sea school of analytics [in English]. Retrieved from https://ukraine-analytica.org/the-black-sea-school-of-analytics-2022/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=the-black-sea-school-of-analytics-2022
9. The contest over the Black Sea in the new Cold War [in English]. Retrieved from <https://www.gisreportsonline.com/r/black-sea-security/>
10. Moldova's strategic Danube port offers a lifeline for Ukraine [in English]. Retrieved from <https://www.ebrd.com/news/2022/moldovas-strategic-danube-port-offers-a-lifeline-for-ukraine.html>
11. Policy brief: The reaction of the black sea countries on Russia's full scale war against Ukraine: analisys and objections [in English]. Retrieved from <http://prismua.org/en/238576-2/>
12. Russia's war on Ukraine: Maritime logistics and connectivity [in English]. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA\(2022\)733603_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA(2022)733603_EN.pdf)

13. Statements by President Maia Sandu at the 77 th session of the UN General Assembly [in English]. Retrieved from <https://www.zdg.md/en/?p=9650>

14. Turkey in the Black Sea: Is a Balancing Act Still Possible? [in English]. Retrieved from <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/turkey-black-sea-balancing-act-still-possible>

15. Welcome to the Black Sea Era of War [in English]. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2022/04/25/black-sea-war-russia-ukraine-turkey/>

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022.

Igor Rud,

PhD (Political Science), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: madhoney@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7620-4390>

The Great Black Sea Region in the Context of the War in Ukraine:

Modern Realities and Prospects

Extrapolating a look into the future of the Black Sea region, it is worth noting that Ukraine, having withstood and recovered from the full-scale invasion of Russia, has the potential to become a key Black Sea country with sufficient firepower and state potential to rebuild and stabilize the Black Sea region in the broader European security order. For the future security framework of the Black Sea region, several states currently play a key role. Among them, first of all, it is worth mentioning Ukraine, Azerbaijan, Georgia and Turkey, which, against the background of the expansion of the Russian Federation in the cases of Ukraine and Georgia, should find new meanings of their own cooperation. Previous forms of integration in the Black Sea, such as the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC) or GUAM, had either only an economic motive for cooperation (BSEC) or were not very effective as (GUAM). That is why the issues of security cooperation among the Black Sea countries within the framework of local associations that will cooperate with NATO or be part of it, are urgently needed.

The article analyzes the changes that took place in the Black Sea region as a result of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. An assessment of the positions of the Black Sea countries in conditions of instability is given. Forecasts regarding the future development of the Black Sea region are presented.

Keywords: Black Sea region, foreign policy, aggression of the Russian Federation, energy transit.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 65

Редактор-перекладач англійського тексту

М. Кушнарьова

Редактори *Т. Дубас, Є. Кабаренкова,*

Л. Сісіна, Ю. Шлапак

Комп'ютерна верстка *Г. Булахової*

Підп. до друку 24.01.2023. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 18,02. Обл.-вид. арк. 16,8.

Наклад 200 пр. Зам. № 1.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1390 від 11.06.2003 р.